История (отечественная и всеобщая)
Тэма: Гуманістычная і асветніцкая гістарыяграфія

1. Гуманістычная гістарыяграфія Італіі
2. Гуманістычная гістарычная думка ў іншых краінах Еўропы.
3. Брытанская гістарычная думка эпохі Асветніцтва.
4. Французская гістарычная думка у век Асветніцтва і Вялікай французскай рэвалюцыі.
5. Гісторыка-філасофская думка нямецкага асветніцтва.

Літаратура.

Макьявелли Н. История Флоренции. – Л., 1973.
Вольтер. Избранные произведения. – М., 1947.
Волгин В.П. развитие общественной мысли во Франции в XVIII в. – М., 1977.
Руссо Ж.-Ж. Трактаты. – М., 1969.
Монтескье. Избранные произведения. – М., 1955.
Попов Б.С. Эдуард Гиббон – историк, писатель и мыслитель эпохи Просвещения // Новая и новейшая история. – 1993. - № 3.
Барг М.А. Юм как методолог истории // Новая и новейшая история. – 1993. - №1.

1 Гуманістычны светапогляд аказаў вялікі ўплыў на ўсе вобласці культуры і навуковых ведаў, у тым ліку і на гістарычную навуку, у перыяд пераходу ад феадалізму да капіталізму. Новы светапогляд быў перш за ўсе свецкім і варожа ставіўся да чыста тэалагічнага тлумачэння свету, якое панавала ў сярэднія вякі. Для гуманістычнага светапогляду было характэрна імкненне растлумачыць усе працэсы, якія адбываліся ў прыродзе і грамадстве з пункту гледжання розуму (рацыяналізму). Гуманісты адвяргалі сляпы аўтарытэт веры, на якім грунтавалася сярэдневековая навука. Яны прыўзналі чалавечую асобу, як вышейшае тварэнне прыроды, носьбіта розуму. Дзейнасць чалавека мысліцеля і стваральніка супрацьпастаўлялася сляпой сіле божскага промыслу. Для гуманістычнага светапогляду быў характэрны індывідуалізм. Асаблівасць гуманістычнага індывідуалізму ў тым, што ён меў на ўвазе актыўную грамадскую дзейнасць, і яму быў чужды эгаізм. У эпоху Адраджэння, эпоху панаванння гуманістычнага светапогляду тэндэнцыя ўзмацнення цікавасці да антычнай культуры стала дамінуючай у культурным жыцці.

Гуманістычная гістарыяграфія ў рамках ідэйнай плыні гуманізма пачала развівацца з пачатку 15 ст. Гісторыкі-гуманісты рашуча адмовіліся ад тлумачэння гісторыі праз божскі промысел. Яны надалі гісторыі свецкі характар. Гісторыя разглядалася як вынік дзейнасці людзей. Зыходзячы з гэтага, гісторыкі-гуманісты імкнуліся даць рацыянальнае тлумачэнне гістарычнаму працэсу. Праўда, ўзровень рацыянальнага даследавання гісторыі ў гуманістаў яшчэ не дасягаў вялікай глыбіні. Яны, як правіла, абмяжоўваліся прагматычным апісанннем падзей і ўстанаўленнем самых простых прычынна-наступствавых сувязей. Такія гісторокі-

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

гуманісты, як Макіавелі, Бодэн шукалі ўнутр заканамернасці гісторыі ў логіцы палітычнай барацьбы, ва ўплыве прыродных умоў.

Высвятліўшы з гістарыяграфіі правідэнцыяналізм гуманісты рашуча адверглі тыя неверагодныя факты і цуду, якімі сярэдневек. Гісторыкі ілюстравалі нібыта божскае умяшанне ў гісторыю. У сувязі з такім падыходам, гуманісты вельмі крытычна ставіліся да сярэдневяковых хронік і інш. крыніц. Яны ўпершыню сталі шырока выкарыст. непісьмовыя крыніцы, у прыватн. археалагіч. Менавіта з асяродз. гуманістаў выйшлі першыя археолагі.

Гуманістычная гістарыяграфія паклала пачатак сучаснай перыядызацыі сусветнай гісторыі. У сярэднія вякі была прынята перыядызацыя гісторыі чалавецтва па 4-х манархіях: Асіра-Вавілонская, Міда-Персідская, Грэка-Македонская, Рымская. Гуманісты ж падзялілі гісторыю на тры перыяды: старажытная, сярэдневековая, новая. Пад апошняй яны мелі на ўвазе свой час. Робячы такую перыядызацыю гісторыі, гуманісты зыходзілі з культурна-гістарычнага зместу кожнай эпохі. Асноўную цікавасць гуманістаў выклікала палітычная гісторыя. Іх гістарычныя працы – гэта перш за ўсе апісанне ваенных і палітычных падзей. Значна меней увагі гуманісты ўдзялялі сацыяльна-эканамічным працэсам. Іх значымасць у гісторыі яшчэ не была асэнсавана.

Гуманісты, як правіла, разглядалі гісторыю як вынік дзейнасці гістарычных асоб. У такім падыходзе праявіўся індывідуалістычны характар гуманістычнага светапогляду Гісторыкі-гуманісты абмяжоўваліся апісаннем выключна палітычных падзей. Для іх былі характэрныя некрытычныя адносіны да антычных традыцыі. Такі падыход штурхаў гуманістаў да ахвяраваннння гістарычнаю дастаўернасцю дзеля надання гістарычнага пафасу той ці іншай падзеі. Прыўзносячы антычную гісторыю, яны зняважліва ставіліся да гісторыі сярэднявечча, бачачы ў ёй толькі упадак культуры і ведаў. Не была яшчэ выпрацавана і ідэя прагрэсу ў гісторыі. Перавагу меў пункт гледжання аб кругавароце, цыклічн. развіцці гісторыі. На змену варварству сярэдніх вякоў прыйшоў новы час, але ён як бы адраджэнне залатога века антычнасці, вяртанне да яго. Па сутнасці, менавіта гуманісты паклалі пачатак навуковаму падыходу да гісторыі.

У Італіі гуманістычная гістарыяграфія развівалася з пачатку 15 ст. Першай у пачатку 15 ст. у Фларэнцыі ўзнікла "палітыка-рытарычная школа". Заснавальнікам палітыка-рытарычнай школы быў **Леанарда Бруні**, па мянушцы **Авіцэна** (1370-1444 гг.). Яго галоўная праца – "Гісторыя Фларэнцыі" т. 1-12. Асноўная паліт. ідэя, якой прасякн. работа, - гэта перавага рэспубл. формы кіраваннння над тыраніяй. Гэты тызіс аўтар адстайвае, параўноўваючы дзяржаўны лад Рымскай рэспублікі, Фларэнційскай рэспублікі з дзяржаўным ладам краін, дзе ўсталявалася аднаасобная форма кіравання, - Рымскай імперыяй, Міланскім герцагствам. Фларэнцыю Бруні лічыць нашчадкам старажытнарымскіх свабод, іх галоўным аплотам у сучаснай яму Італіі Яго сімпатыі на баку сярэдніх слаёў Фларэнцыі, якія ён лічыць аплотам рэспублікі і свабоды. Адпаведна ён асуджае грандаў і найбольш заможныя слаі бюргерства за іх імкненне ўсталяваць алегархічную форму кіравання. Адначасова ён супраць народных паўстанняў, што яскрава бачна пры знаёмстве з апісаннем паўстання Чомпі ў 1378 г.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

У сваёй “Гісторыі Фларэнцыі” Бруні рашуча парваў з сярэдневяковаю гістарычнаю традыцыяй. Ён лічыць, што з падзення Заходняй Рымскай імперыі пачалася новая эпоха ў гісторыі чалавецтва. Г.з. вылучае сярэднявечча, хоць і не ўжывае гэты тэрмін. Ён адмаўляе ролю божскага промыслу ў гісторыі Фларэнцыі і адмятае сярэдневяковыя легенды аб разнастайных цудах, якія нібыта адбываліся ў гісторыі Фларэнцыі. Асноўны змест гісторыі рэспублікі ён бачыць у паступовым развіцці прынцыпу грамадзянскай свабоды ва ўмовах панавання сярэдніх класаў.

Палітычныя пазіцыі аўтара моцна ўплываюць на змест “Гісторыі Фларэнцыі” і часта прыводзяць да тэндэнцыйнай і суб’ектыўнай інтэрпытацыі падзей. Бруні моцна падражае антычнай гістарыяграфічнай традіцыі. Яго праца мае рытарычны характар. Гісторыя ў яго напісанні выступае як драма, а гістарычныя асобы – як драматычныяыя героі, якія з’яўляюцца носьбітамі тых ці іншых добрадзецеляў ці недахопаў. Захапленне рыторыкай гістарычных герояў, іх учынкамі, пераважна вяло да таго, што Бруні пакінуў па-за межамі даследавання эканоміку, фінансы, быт. У цэлым, тыя метады гістарычнага даследавання, якія прымянялі гуманісты – гісторыкі палітыка-рытарычнай школы, не давалі магчымасці стварыць цэльную і поўную карціну рэчаіснасці. Гэтаму перашкаджала палітычная заангажыраванасць, рытарычны характар іх твораў, і тое, што па-за ўвагай даследчыкаў заставаліся шматлікія аспекты жыцця грамадства.

Другая школа італьянскіх гісторыкаў-гуманістаў – “эрудыцкая крытычная школа”. Прадстўнікі гэтай школы былі менш звязаны з палітычнымі сімпатыямі і антыпатыямі. Для іх быў характэрны больш крытычны падыход да антычнай гістаріяграфіі. Прадстаўнікам гэтай школы не было характэрна рытарычнае выкладанне гісторыі. Усе крыніцы яны падвяргалі крытычнаму аналізу. Праўда, крытыка насіла павярхоўны элементарны характар. Пасутнасці яна зводзілася да выяўлення фальшывак і выкрыцця цудаў, якімі былі багаты сярэдневяков. хронікі. У адрозненні ад прадстаўнікоў палітыка-рытарычнай школы, гісторыкі эрудыцка-крытычнай школы пазбягалі спроб зрабіць якое-небудзь абагульненне гістарычнага матэрыялу. Яны толькі паслядоўна яго выкладалі.

Заснавальнікам эрудыцкай крытычнай школы быў **Флавіо Біондо** (1392-1463), які больш за 30 год праслужыў у папскай курыі дробным чыноўнікам. Яго галоўная праца – гэта шматтомная гісторыя сярэдніх вякоў “Дэкады гісторыі з часоў падзення Рымскай імперыі”. Праца ахоплівае перыяд з 412 па 1440 г. і датычылася пераважна Італіі. Біондо выразна адмяжаваў гісторыю сярэдніх вякоў. У “Дэкадах...” сабрана вялікая колькасць звестак па гісторыі сяррэдніх вякоў. Прычым звесткі гэтыя маюць вялікую ступень дакладнасці.

Вялікую ўвагу Біондо ўдзяляў праблеме крытычнага аналізу гістарычных крыніц. Ён спрабаваў распрацаваць агульныя прынцыпы крытыкі гістарычных крыніц. Галоўнымі крытэрыямі іх дакладнасці Біондо лічыў: 1) праўдападабенства і рэальнасць апісваемых падзей; 2) найбольш старажытнае паходжанне крыніцы, яе максімальная блізасць да апісваемых падзей. Канешне, гэтыя крытэрыі вельмі суб’ектыўныя і недастатковыя, але сама спроба падвергнуць гістарычную крыніцу крытычнаму аналізу была значным крокам наперад у параўнанні з сярэдневяковаю гістарыяграфіяй.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

Выдатным прадстаўн. эрудыцкай крытычнай школы з’яўляўся **Лэрэнцо Вала** (1407-1457). Праўда, некаторыя аспекты яго даследчыцкай дзейнасці набліжаюць яго і да палітыка-рытарычнай школы. Найбольш вядомым творам Л.Вала з’яўляецца трактат “Разважанні аб подложным выдуманым дарэнні Канстанціна”.(1440г.) Трактат быў накіраваны супраць папства, дакладней, супраць свецкай улады папы. У першай частцы сваёй працы Вала даказвае, што існаваннне свецкай улады папы з’яўляецца адной з галоўных прычын палітычн. раздробленасці Італіі, якая прыносіць краіне незлічонныя бедствы.

У другой частцы трактата падвяргаецца крытычнаму даследаванню гістарычны дакумент, вядомы як “Канстанцінаў дар”. Згодна з ім імператар Канстанцін у 4 ст. нібыта перадаў пад уладу папы заходнюю частку Рымскай імперыі з цэнтрам у Рыме. Абапірпючыся на гэты дакумент рымская курыя на працягу доўгага часу адстойвала свае прэтэнзіі на вярхоўную свецкую ўладу ў Італіі і нават ва ўсёй Заходняй Еўропе.

Вала крытыкаваў “Канстанцінаў дар” з некалькіх накірункаў. Спачатку ён указаў на неразумнасць такога дарэння з боку імператара. Потым указаў, што ніякія іншыя крыніцы, даціраваныя 4-8 ст., не утрымліваюць якой-небудзь інфармацыі аб папскай дзяржаве, створанай Канстанцінам. Далей Вала прааналізаваў. мову і літаратурны стыль “Канстанцінава дара” і прйшоў да высновы, што яны не адпавядаюць прынятым у афіцыйных дакументах 4 ст., а падобныя на тыя, што выкарыстоўваліся ў хрысціянскай літаратуры больш позняга часу. Мова дакумента моцна адрознівалася ад класічнай латыні, на якой у 4 ст. пісаліся афіційныя дакументы, але затое яна блізкая да варварскай сярэдневяковай, склаўшайся значна пазней. У выніку Вала зрабіў выснову, што “Канстанцінаў дар” быў складзены значна пазней 4 ст. Праўда дату з’яўлення падробкі Вала вызначыць не змог. Пазней было доказ., што “Канстанцінаў дар” быў складзены ў папскай курыі ў 8 ст.

Палітыка-рытарычная школа паступова вызвалялася з-пад уплыву рыторыкі і ў 16 ст. узнялася на новую ступень свайго развіцця. Узнікшы накірунак гістарыяграфіі атрымаў назву новая палітычная школа. Яе найбольш вядомымі прадстаўнікамі з’яўляліся **Мікола Макіявелі** і **Франчэско Гвічардзіні**. (1469-1527, 1483-1540). Для іх, як і для прадстаўнікоў палітыка-рытарычнай школы, была характэрна палітычная тэндэнцыйнасць. Але ў іх з’яўляецца імкненне скарыстаць гістарычны вопыт для вырашэння праблем тагачаснай Італіі. Гэта прымушала прадстаўнікоў новай палітычнай школы шукаць больш глыбокія асновы гістарычных падзей, заканамернасці гістарычнага развіцця. Яны адыходзяць ад рыторыкі, падражання антычным узорам, пачынаюць выкарыстоўваць італьянскую мову замест латыні.

Макіявелі быў ідэолагам сярэдніх слаёў Фларэнцыі і стаяў на антыклерыкальных і рэспубліканскіх пазіцыях. Ён лічыў, што інтарэсы дзяржавы, якія ён ставіў вышэй інтарэсаў асобы ці асобных партый, павінны ажыццяўляцца ўсімі магчымымі сродкамі. Мэты практычнай палітыкі, а менавіта ажыццяўленне аб’яднанання Італіі, за што актыўна выступаў Макіявелі, прымушалі яго, насуперак сваім рэспубліканскім сімпатыям, рабіць стаўку на моцнага гасудара, здольнага ажыццявіць гэтае аб’яднанне. Адсюль і супярэчлівасць яго поглядаў, выкладзеных

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

у розных творах. У 1513 г. ён піша тракт "Гасудар", дзе апраўдвае неабмежаваную манархічную ўладу аж да адкрытай тыраніі, бо яна неабходна для барацьбы з цэнтрабежнымі сіламі ў дзяржаве. У гэтай барацьбе ў імя вышэйшых дзяржаўных інтарэсаў гасудар можа прымяняць самыя амаральныя метады, калі ў іх есць неабходнасць.

Галоўнай працай Макіявелі з'яўляецца "Гісторыя Фларэнцыі" (1520-1526 гг.). Бачачы ў рэспубліцы свой ідэал, ён на аснове вывучэння гісторыі Фларэнцыі робіць выснову, што Фларэнцыйская рэспубліка аказалася няздольнай забяспечыць ні ўнутранае адзінства, ні аб'яднаць Італію. Адсюль Макіявелі лічыць, што неабходна абсалютная ўлада гасудара, якая толькі і можа забяспечыць краіне неабходнае адзінства.

Макіавелі адзначае, што для Фларэнцыйскай рэспублікі характэрны пастаянныя ўнутраныя раздоры, якія вядуць да аслаблення дзяржавы. Макіявеллі разглядае ўсе падзеі ў гісторыі выключна як вынік дзейнасці людзей. Але пры гэтым ён адзначае, што людзі не ў стане прадбачыць ўсе наступствы сваёй дзейнасці.

У "Гісторыі Фларэнцыі" Макіявелі імкнецца не проста расказваць гісторыю, але і адкрыць рухаючыя яе законы. Адзін з галоўных такіх законаў ён бачыў у палітычнай барацьбе, якая характэрна для ўсіх дзяржаў, але перш за ўсе для рэспублік. У ходзе гэтай барацьбы змагаючыеся групоўкі імкнуцца забяспечыць толькі свае інтарэсы і не лічацца з інтарэсамі дзяржавы. Другую заканамернасць гісторыі Макіявелі бачыў у адбываючымся кругавароце палітычных форм: ад манархіі, да арыстакратычнага праўлення, потым да рэспублікі, і зноў да манархіі. Галоўнаю рухаючай сілай, абумоўліваўшай гэты кругаварот, з'яўляецца палітычная барацьба, якая суправаджаецца насіллем. Але унутраныя прычыны гэтай барацьбы раскрыць у поўнай меры Макіявелі не змог. На яго думку ў палітычнай барацьбе як правіла вузкапартыйныя інтарэсы атрымліваюць перавагу над агульнадзяржаўнымі. У гэтым выпадку рэспубліка ідзе да свайго ўпадку. І з яго адзінае выйсце – тыранія. Гісторыя Італіі прадстаўлялася яму як ланцужок страчаных магчымасцей дасягнуць палітычнага аб'яднання. Галоўнай прычынай раздробленасці Італіі ён лічыў эгаістычную палітыку папства.

Такім чынам, для гістарычных прац Макіявелі характэрна імкненне да абагульнення, рэлістычнага расказу, адсутнасць рыторыкі. Гэтым ён пераўзышоў іншых гісторыкаў-гуманістаў. У той жа час для яго твораў, як і для ўсей тагачаснай гістарыяграфіі характэрна абмежаванне выключна палітычнымі падзеямі, перабольшванне ролі асобных палітычных дзеячаў.

Палітычныя сімпатыі Гвічардзіні былі на баку фларэнцыйскай алегархіі. Яго ідэал - алегархічная Венецыянская республіка. Ён песімістычна ацэньваў будучае Італіі, не верачы ў яе хуткае аб'яднанне. Для Гвічардзіні быў характэрны скептыцызм і цынізм у палітычых і маральных пытаннях. Галоўнаю рухаючай сілай у палітыцы ён лічыў не блага дзяржавы, а асабістыя выгоды і імкненні чалавека да спакойнага жыцця.

Свае адносіны да сучаснасці Гвічардзіні пераносіў і на гісторыю. Ім створаны дзве асноўныя гістарычныя працы "Гісторыя Фларэнціі з1378 па 1509 г." і "Гісторыя Італіі." (першая надрукаваная ў сярэдзіне 19 ст., другая пры жыцці). Яго

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

працы адрознівае шырокае выкарыстанне разнастайных крыніц. Гэта дало магчымасць даць шырокую карціну гісторыі. Фларэнцыі і Італіі. Для Гвічардзіні характэрны інтарэс і да фінансавп-эканамічных праблем. Гэта звязана з яго перакананнем, што людзьмі не ў апошнюю чаргу рухаюць і матэрыяльныя інтарэсы.

Для Гвічардзіні не характэрна імкненне выявіць агульныя законы гістарычнага развіцця. Ён імкнецца тлумачыць падзеі прыватнымі прычынамі. Палітычная барацьба для яго не закон гісторычнага развіцця, а толькі выпадковая гульня асабістых страсцей і меркантыльных інтарэсаў. Гвічардзіні вельмі тэндэнцыёзны гісторык. Усе падзеі і палітычных дзеячаў ён ацэньвае з пункту гледжання іх карысці для складвання алегархічнай сістэмы кіравання. У творах Гвічардзіні яскрава гучыць скептыцызм у адносінах да чалавека. Яму прыпісваецца мала станоўчага і многа адмоўнага. З гэтага пункту гледжання працы Гвічардзіні ўяўлялі сабой ужо пэўны адыход ад традыцыйнай гуманістычнай гістарыяграфіі.

2. У Францыі гуманістычная гістарыяграфія выкарыстоўвалася як ідэйная зброя змаючыміся дваранскімі групоўкамі і трэццім саслоўем і насіла палітычную афарбоўку. У гэтай краіне найбольш выдатным прадстаўнікам гуманістычнай гістарыяграфіі з'яўляўся **Жан Бодэн** (1530-1596). Яго працы моцна паўплывалі на развіццё гістарычнай навукі ў 17 - 18 ст. Бодэн быў рашучым прыхільнікам абсалютнай манархіі, але адлюстроўваў інтарэсы трэцяга саслоўя. Ён лічыў, што манарх не можа парушаць права ўласнасці сваіх подданых, у прыватнасці, уводзіць падаткі без іх згоды. Найбольш вядомыя яго творы – гэта трактаты "Метад лёгкага азнаямлення з гісторыяй" і " Шесць кніг аб дзяржаве". У іх ён адстайвае думку аб наяўнасці ў гісторыі ўнутраных аб'ектыўных заканамернасцей. Да іх ліку ён адносіў уздзеянне на гісторыю геаграфічнага асяроддзя, якое на яго думку вызначала псіхалагічны склад розных народаў, а апошні, ў сваю чаргу, моцна ўплываў на іх гістарычны лёс. Разам з тым, Бодэн не лічыў уплыў геаграфічнага фактару вызначальным. На яго думку, разумныя законы і заснаваная на іх дзяржава, могуць змягчыць і нават ліквідаваць поўнасцю негатыўны ўплыў навакольнага асяроддзя.

Бодэн выступаў з ідэей аб прагрэсе ў гісторыі, якая супрацьстаяла цыклізму Макіявелі і гістарычнаму песімізму Гвічардзіні. Бодэн падкрэсліваў перавагу сучаснай яму эпохі не толькі над часам дзікасці і варварства, але і над антычнасцю, якую іншыя гуманісты лічылі вяршыняю развіцця чалавецтва. Ён указваў, што новы час мае перавагу над антычнасцю ў сэнсе развіцця навук, мастацтва, шырані геаграфічнага кругагляду людзей, у ваенай справе і развіцці прамысловасці. У гэтым, а таксама ў пастаноўцы пытанння аб метадах гістарычнага даследавання, ён значна апярэдзіў свой час. Але з другога боку Бодэн яшчэ не адмовіўся ад ідэі аб уплыве магічных сіл на гістарычны працэс, нярэдка звяртаўся да алхіміі, астралогіі.

У Англіі найбольш значнымі гісторыкамі-гуманістамі, блізкімі да палітычнай школы, былі **Томас Мор** (1478-1535) і **Фрэнсіс Бэкан** (1561-1626). Уласна гістарычнай працай Т. Мора з'яўляецца "Гісторыя Рычарда III" (1514-1518) Галоўная ідэя кнігі – гэта асуджэнне тыраніі, прыкладам якой з'яўляецца праўленне караля-узурпатара Рычарда III. У адрозненні ад Макіявелі, Мор настайвае на неабходнасці для правіцеля захоўваць высокія маральныя прынцыпы

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

ў любых абставінах. На прыкладзе Рычарда III ён імкнуўся паказаць, што іх парушэнне вядзе да гібелі і дзяржавы, і правіцеля. Мор карыстаўся даволі шырокім колам крыніц. Але не заўсёды ён праяўляў аб'ектыўнасць пры іх талкаванні. Гэта было звязана з імкненнем стварыць адназначна адмоўны вобраз Рычарда III і паказаць гібельнасць імкнення да неабмежаванай улады. Палітычная заангажыраванасць і рыторыка перашкаджалі Мору стварыць аб'ектыўную карціну гісторыі.

Бэкан сваю гістарычную працу "Гісторыя Генрыха VII" напісаў у 1621 г. пасля таго, як быў Якавам І адпраўлены ў адстаўку з пасады канцлера. Бэкан выступае прыхільнікам моцнай улады, дапускае яе амаральныя дзеянні, калі гэта неабходна для агульнага блага. Кніга пранізана палітычнай тэндэнцыёзнасцю. Але Бэкан больш рэалістчна і ўсебакова, чым Мор, падыходзіць да асвятлення англійскай гісторыі. На-прыклад, ён гаварыць не толькі аб тыранізме Рычарда III, але і аддае належнае его моцным бакам як правіцеля. Бэкан хоча бачыць на троне правіцеля-асветніка, які абапіраецца на парады мудрых і адукаваных людзей. Вялікае значэнне надае аўтар парламенту і саветнікам. Ён удзяляе шмат увагі эканаміцы і фінансам. Бэкан асуджае народныя паўстанні, як мецяжы, але пры гэтым імкнецца высветліць аб'ектыўныя ўмовы, якія іх параджаюць. Ён выдзяляе два асноўныя віды мецяжоў 1)ад буйства - сепаратысцкія паўстанні знаці; 2) ад беднасці – народныя паўстанні, якія разглядае перш за ўсё як антыпарадакавыя. Да агароджванняў Бэкан ставіцца адмоўна, лічачы справядлівымі законы Генрыха VII, накіраваныя супраць іх. Бэкан, як і ўсе гісторыкі-гуманісты, вялікую ўвагу ўдзяляў гістарычным асобам, але імкнуўся і даць прычынна-наступствавыя тлумачэнні ходу гісторыі, вызначаюць умовы, у якіх нараджаецца і развіваецца падзея.

У Германіі 16 ст. у сувязі з вострай сацыяльна-палітычнай. і рэлігійнай барацьбой эпохі Рэфармацыі і Сялянскай вайны гістарыяграфія, у тым ліку і гуманістычная, служыла ідэйнай зброяй для разных сацыяльных груп. У нямецкай гістарыяграфіі 16 ст. значнае месца займалі сачыненні змешанага тыпу: па форме падражаўшыя гуманістычным работам, а па сутнасці блізкія да сярэднявяковых хронік. Уласна гуманістычных работ было мала і яны не былі шырока вядомымі. Спалучэнне сярэдневяковай традыцыі з гуманістычнай характэрна і для работ аднаго з буйнейшых нямецкіх гісторыкаў той эпохі **Себасцьяна Франка** (1499 – 1542). Ён выступае як выразіцель ідэй найбольш радыкальнай часткі бюргерства. Асноўны гістарычны твор Франка "Хроніка, Летапіс і Гістарычная Біблія" (1531г.). Франк прызнае божскі пачатак у гісторыі, лічыць, што бог разліты ў свеце, увасоблены ў кожным чалавеку і ажыцаяўляе гісторыю праз дзейнасць неасэнсоўваючых гэта людзей. Разліты ў свеце бог увасабляе добры пачатак, але пэўныя людзі могуць выкарыстаць яго ў злых мэтах. Таму божскі план рэалізуецца ў гісторыі толькі ў канчатковым варыянце, а людзі, вывучаючы гісторыю павінны браць з яе вопыт для сябе.

Франк часта разглядае гісторыю з пункту гледжання сацыяльных нізоў. Так, ён асуджае прыватную ўласнасць як крыніцу насілля багатых над беднымі. У дзяржаве ён бачыць сілу, якая хутка пасля свайго узнікнення аказалася на баку богатых і дапамагае ім прыцясняць бедных. Каталіцкую царкву Франк крэтыкуе за тое, што яна адыйшла ад прынцыпаў ранняга хрысціянсва. Прычыны сялянскай

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

вайны 1525 г. Франк бачыць у прыгнечаным становішчы сялянства, росце феадальных павіннасцей. Але саму вайну, як і паўстанні ў прынцыпе, ён асуджае і выказвае меркаванне, што народ павінен чакаць выратавання ад бога. Ад гуманістаў Франка аддаляе і некрытычнае стаўленне да гістарычных крыніц.

3. У XVII ст гісторыя яшчэ не склалася ў Англіі як самастойная навуковая дысцыпліна У грамадскай свядомасці яна яшчэ не аддзялілася ад іншых галін ведаў аб чалавеку і складала частку цэльных гуманістычных ведаў. Незадоўга да пачатку рэвалюцыі ў Кембрыджскім і Оксфардскім універсітэтах былі створаны кафедры грамадзянскай гісторый. На развіццё англійскай гістарыяграфіі XVII ст. вялікі ўплыу аказалі філасофскія і гістарычныя погляды Фрэнсіса Бэкана. Абапіраючыся на яго ідэі, гісторыкі маглі перайсці ад падзейна-апавядальнай гістарыяграфіі да аналітычнай. Англійская рэвалюцыя сярэдзіны XVII ст. дала моцны штуршок ідэйнай барацьбе. Цэнтральнае месца ў грамадска-палітычнай палеміцы займала пытанне аб паходжанні зямельнай уласнацсі і ўлады, што ў практычнай палітыцы азнача адказ на пытанне аб тым, ці ў праве людзі працівіцца існуючай уладзе і вызначаць форму кіравання. Прыхільнікі неабмежаванай каралеўскай улады даказвалі незыблімасць існуючых парадкаў, спасылаючыся на божскае паходжанне каралеўскай улады. Права караля на неабмежаваную ўладу яны выводзілі з Біблії, сцвярджалася, што ён з'яўляецца прамым нашчадкам Адама, і таму яго ўлада не падлягае ніякаму амежаванню. Такі пункт гледжання адстойваў такія відныя прадстаўнікі раялісцкай грамадска-палітычнай думкі і гісторык, як **Эдуард Хайд (лорд Кларэндон)** (1609-1674).

Гістарычная канцэпцыя Э. Хайда найбольш поўна выкладзена ў працы “Гісторыя мяцяжу”. Першая частка яго кнігі носіць характар хронікі падзей. У другой выкладанне фактаў спалучаецца з асаблістымі ўспамінамі. Аўтар не змог узняцца да ўзроўню аналізу і абагульнення гістарычнай рэчаіснасці. На думку Хайда, развіццё Англіі напярэдадні рэвлюцыі было паспяховым. У краіне панавау матэрыяльны дабрабыт. Палітыка Карла I не давала істотных падстаў да незадавольнення. Гэта значыць руэльных прычын для мецяжу не было. Да яго прывяла дзйнасць клікі інтрыганаў, якія пасеялі смуту. У Кромвелі ён бычаць толькі забойцу і тырана. З рэстаўрацыяй Сцюартаў у каріне андавіліся спакой і парадак. Гэатая схема на доугі час стала пануючай у кансерватыўнай тарыйскай гістарыяграфіі.

Прадстаўнікі другога накірунку ў палеміцы аб паходжанні ўлады і ўласнасці супрацьпастаўлялі ідэі аб божскім паходжанні ўсялякай улады канцэпцыю натуральных правоў і дагаворнага характару паходжання дзяржавы. Яны сцверджалі, што чалавек ад прыроды надзелены некаторымі неадрыўнымі правамі, якія не могуць бычь адняты ніякай уладай. Адным з заснавальнікаў гэтага, як яго сталі называць вігскага, напрамку ў гістарыяграфіі з'ўляўся **Джон Мільтон** (1608-1674). Гістарычнай працай Мільтана з'яўляецца “Гісторыя Брытаніі”, у якой выкладзена гісторыя краіны са старажытных часоў да нарманскага заваяванння. Распавядаючы палітычную гісторыю, Мільтан вельмі даверліва ставіцца да крыніц, не падвяргае іх крытычнаму аналізу. У выніку ў працу трапілі многія вымыслы храністаў. Дзяржава, на думку Мільтана, прыходзіць на змену натуральнаму стану людзей і ўзнікае ў выніку грамадскага дагавору. Апошні, уручыўшы ўладу каралю,

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

абмежаваў яе законамі, абавязковымі для ўсіх. Ён падтрымліваў ідэю народнага суверенітэту, але ў паняцце палітычны народ уключаў толькі лепшых людзей Рэспублікі. Мільтан лічыць лепшай формай кіравання менааавіта рэспубліку.

З тэарэтычным абгрунтаваннем перавароту 1688 г. выступіў яшчэ адзін прадстаўнік вігскай гістарыяграфіі **Джон Лок** (1632-1704). У сваіх трактатах "Аб рэлігійнай цярпімасці", "Два трактаты аб уладзе" ён працягваў развіваць ідэі аб натуральным стане старажытных людзей і ўзнікненні дзяржавы ў выніку грамадскага дагавору. На першы план ён вылучае пытанне аб уласнасці. Дзяржава на яго думку ўзнікае дзеля абароны права чалавека на прыватную уласнасць, асабістую свабоду і бяспеку. Лок падверг крытыцы абсалютную манархію і андым з першых абгрунтаваў неабходнасць падзелу ўладаў Лок, зыходзячы з ідэі народнага суверэнітэту, прызнаваў права народа на супраціўленне тыраніі. Ён асуджаў абсалютызм Сцюартаў, прызнаваў законнасць паўстанння парламента супраць караля. Але ў той жа час асуджаў і крайнасці кравапралітнай рэвалюцыі сярэдзіны XVII ст. Яго ідэал – "слаўная рэвалюцыя".

Англійскія асветнікі надавалі вялікае значэнне разціццю гістарычных ведаў. Адзін з англійскіх асветнікаў лорд Болінгброк адзначаў, што гісторыя – гэта філасофія, якая вучыць нас з дапамогай прыкладаў. На працягу XVIII ст. у англійскай гістарыяграфіі складаецца ўжо цэльнае прадстаўленне аб мінулым сваёй і іншых краін. Па-ранейшаму асноўнымі крыніцамі для гістарычных даследванняў заставаліся сведчанні відавочцаў, сучаснікаў і ўдзельнікаў падзей. Падыход да іх як правіла быў не крытычны і змешчанныя ў іх звесткі поўнасцю прымаліся на веру. Надаючы першаснае значэнне сведчанням сучаснікаў падзей, гісторыкі XVIII ст. мала ўвагі ўдзялялі гістарычным абагульненням. У XVIII ст. у англійскай гістарыяграфіі ўжо цвёрда ўкаранілася традыцыя падраздзяляць гісторыю на старажытную, або класічную, сярэднявечча і новую. Вывучэнне новай гісторыі зводзілася ў асноуным да палітычнай і канстытуцыйнай гісторыі. У 1724 г. у Оксфардскім і Кембрыджскім універсітэтах былі створаны прафесарскія кафедры новай гісторыі. Услед за англійскімі універсітэтамі кафедры сусветнай гісторыі з'явіліся і ў шатландскіх універсітэтках – Глазго (1716), Эданбург (1719).

Адным з віднейшых англійскіх філосафаў і гісторыкаў XVIII ст. з'яляўся **Дэвід Юм** (1711-1776 гг.). Згодна з філасофіяй агнастыцызму Д. Юма, чалавек не ведае і не можа ведаць, ці існуе аб'ектыуны свет, бо чалавек успрымае свет толькі як свае ўяўленні і сам будуе прычынна-наступстваыя сувязі наміж рэчамі і з'явамі. Адпаведна нельга аб'ектыўна пазнаць і гістарычнае мінулае.

Асноўнай гістарычнай працай Д. Юма з'яўляецца васьмітомная "Гісторыя Англіі ад ўварвання Ю. Цэзара да рэвалюцыі 1688 г.". У цэнтры ўвагі Юма, згодна з гістарыяграфічнай традыцыяй тых часоў, праблемы палітычнай гісторыі. Хаця ён закранае і пытанні рэлігіі, нораваў эпохі, культуры. У аснову перыядызацыі Юм паклаў праўленне дынастый і асобных каралёў. Рухаючая сіла грамадскага развіцця, лічыць Юм, - гэта прагрэс ідэй, ведаў і маралі. Па канцэпцыі яго праца блізкая да тарыйскай гістарыяграфіі. Яна з'яўляецца ўсхвален. англійскай манархіі. Англійская рэвалюцыя сярэдзіны XVII ст. асуджаецца як мяцеж. Але ва ўмовах XVIII ст. Юм ужо адмовіўся ад крайняга манархізма Кларэндона і ў якасці ідэала разглядае асветніцкую канстытуцыйную манархію.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Як і іншыя асветнікі, Юм варожа адносіцца да багаслоўя і царквы, асуджае праяўленне рэлігійнага фанатызму. Ён рэзка крытыкуе пурытан за рэлігійную нецярпімасць. У сувязі з засіллем царквы ў сярэднявечча, ён разглядае яго як перыяд варварства, бачыць у ім перарыў у духоўным развіцці чалавецтва. На гісторыю, на думку Юма, уплываюць самыя разнастайн. Фактары – геаграфічнае становішча, клімат, эканаміка, дзяржаўныя ўстановы, рэлігія, заканадаўства. Да ліку недахопау сачынення Юма як навуковай працы можна аднесці тое, што ён як правіла задавальньецца пераказам іншых гістарычных сачыненняў. Прычым падыходзіць да іх не крытычна.

Аналіз работы Юма дазваляе зрабіць выснову, што ён разглядае гісторую як комплекс разрозненых фактаў. Гістарычны працэс – гэта сукупнасць змяняючых адна другую канкрэтных сітуацый. Рухавіком гістарычнага развіцця выступае гістарычная асоба. Праз вывучэнне дзейнасці буйных гістарычных асоб, Юм бачыць шлях для да прычыннага тлумачэння гісторыі. У тамах свайго даследавання, якія прысвечаны тюдораўскаму перыяду ў гісторыі Англіі, Юм пераносіць асноўную ўвагу ад героеў на павольна мяняючыеся струкртуры – інстытуты грамадства, права. Права не толькі кантралюе, але і ўдасканальвае грамадства. Для Юма гісторыя – гэта перш за ўсё канстытуцыйная гісторыя. Сапраўдная гісторыя, лічыць Юм, павінна канцэнтравацца на тым, што з’яўляецца найбольш важным, а не на тым, што з’яўляецца найбольш цікавым. Ён не лічыў гістарычны працэс звязаным і пераймальным. Ён распадаўся на абасобленыя адзін ад аднаго перыяды. Гісторыя развіваецца цыкламі, якія не звязаны паміж сабою.

Буйнейшым гісторыкам Англіі эпохі Асветніцтва быў **Эдуард Гібан** (1737-1794). Гібан як гісторык лічыў сваёй важнейшай задачай не апісанне падзей і фактаў, а вывучэнне разнастайных з’яў культуры, якія напаўняюць развіццё грамадства. Пры гэтым культура разумелася вельмі шырока. Яна ахоплівала эканамічнае і сацыяльнае жыццё, навуку і мастацтва, мараль. Гісторыя, згодна Гібану, - гэта звязанае выкладанне прычын і наступстваў, узятых у правільных суадносінах. Задачу гісторыка ён бачыў у тым, каб раскрыць значэнне канкрэтных гістарычных фактаў. Чалавек павінен асэнсаваць свой гістарычны вопыт, а затым перабудаваць на яго аснове грамадскае жыццё. Гібан выкладае матэрыял у праблемна-гістарычнай паслядоўнасці. Вялікая заслуга яго ў тым, што ён першым у гістарыяграфіі паставіў пытанне аб паходжанні і развіцці хрысціянства.

Галоўная праца Гібана – “Гісторыя ўпадку і гібелі Рымскай Імперыі”. Даследаванне гісторыі Рымскай імперыі прадстаул. Гібону вельмі актуальн. Праз працу Гібана праходзіць чырвонаю ніццю асноўная ідэя – вялізарныя імперыі не могуць быць даугавечнымі. “Гісторыя упадку і гібелі Рымскай Імперыі” – адзін з лепшых узораў асветніцкай гістарыяграфіі. Праца Гібана ахоплівае перыяд, пачыныючы з II ст. н.э. і заканчваецца падзеннем Канстанцінопаля ў 1453 г. У цэнтры ўвагі аўтара – гісторыя палітычных падзей і рэлігія. Менш увагі ўдзяляецца сацыяльным і эканамічным праблем. У адрозненні ад большасці іншых гісторыкаў эпохі Асветніцтва, Гібан пры напісанні сваёй працы абапіраецца на шырокае кола крыніц.

Э. Гібан лічыў, што эпоха Рымскай імперыі – гэта час, калі становішча чалавечага рода было найбольш шчаслівым і працвітаючым. Галоўную прычыну

гібелі Рымскай імперыі ён бачыў у хрэсціянстве. Гібан адзначаў, што поспехі хрысціянства аблегчылі заняпад політэізма, рост скептыцызму ў грамадстве, нарастанне ўсеагульнай дэстабілізацыі ў жыцці. Сацыяльнай базаю ранняга хрысціянства былі ніжэйшыя слаі грамадства. Прынящце імператарам канстанцінам хрысціянства Гібан лічыць адной з галоўных прычын гібелі імперыі. Яно садзейнічала знікненню воінскага духу рымлян, зацвярджала дух пасіўнасці і смірэння. Падзенне Рыма, па Гібану, - гэта перамога варварства і рэлігіі. Да важнейшых прычын гібелі рымскай імперыі Гібан аднёс тое, што ён назваў наступствам прзмернага ўзвышэння. Сярод дасягнутай велічы выспяваў заняпад, прычыны разбурэння памнажаліся па меры пашырэння заваяванняў, і грамадны будынак рухнуў пад уласным цяжарам.

Шмат увагі Гібан удзяляў палітычнай эвалюцыі рымскага грамадства як адной з прычын яго падзення. Ён лічыць, што склаўшаяся ў эпоху рэспублікі раўнавага паміж выканаўчай, заканадаўчай і судовай уладамі потым была парушана. Яшчэ адна прычына падзення Рымскай імперыі – прагрэсуючае аслабленне рымскай ваеннай сістэмы. Яна канчаткова рухнула пры імператары Канстанціне. Знешні фактар, які прывёў да падзення Рымскай імперыі – гэта нашшэсце варвараў. Яно не было аднамомантным актам, нарастала ад года да года, і па меры накаплення колькасных змен прывяло да якаснага паыва – да гібелі Рымскай імперыі.

Падзел імперыі на Заходнюю і Усходнюю прывяло да яе аслаблення: узніклі супярэчнасці паміж грэкамі і лацінянінамі, для Усходняй імперыі была характэрна вельмі вострая палітычная барацьба. Але само заснаванне Канстанцінопаля не столькі садзейнічала гібелі Захаду, колькі захоўвала ад гібелі Усход, праўда толькі на час. Гібан зусім не шмат увагі ўдзяліў нарастаўшаму сацыяльна-эканамічнаму крызісу як аднаму з фактараў падзення імперыі.

Як і іншыя дзеячы Астветніцтва, Гібан лічыў сярэднявечча часам варварства і цемры і называў гэтую эпоху крававым і злачынным бязумствам. Ён акцэнтуе ўвагу на крайне адмоўным уплыве царквы і манаштва на жыццё сярэдневяковага грамадства, рэзка асуджае іх духоуную уладу ў той час. Асабліва негатыўнымі былі адносіны Гібана да нецярпімасці і фанатызму царкоўнікаў. Дзеячаў Рэфармацыі ён асуджаў за іх нерашучасць у барацьбе з каталіцкаю царквой, за тое, што яны часта ішлі на кампраміс з царквой. Асаблівае асуджэнне Гібона выклікала тая нецярпімасць да іншадумства, якая была перанята дзеячамі Рэфармацыі ў каталіцкай царквы. У той жа час Гібон быў і праціўнікам атэізму. Ён лічыў рэлігію карыснай і неабходнай для маральнага ўдасканалення чалавецтва, але хацеў, каб яна ачысцілася ад суявер'яў.

У XVIII ст. філасофа-гістарычная школа сфарміравалася вакол Эдзінбургскага універсітэта. Яе вядучым прадстаўнікам з'яўляўся **Джон Мілар** (1735 - 1801). Характэрнай рысай гэтай школы з'являлася павышаная цікавасць, у параунанні з іншымі гісторыкамі, да сацыяльна-эканамічнай праблемы. Гэта было звязана з хуткім эканамічным ростам Шатландыі ў той час. Прадстаўнікі эдзінбургскай школы імкнуліся стварыць цэласную навуку аб чалавеку. Што датычыцца гісторыі, то канкрэтна-гістарычны матэрыял выкарыстоўваецца імі ў якасці ілюстрацыі да глабальных гісторыка-сацыялагічных пабудоў. Яны

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

спрабавалі вывесці агульны закон “Сацыялагічнай механікі”, з дапамогай якога раскрыць заканамернасці развіцця чалавечага грамадства. Развіццё грамадства яны разглядалі як заканамерны працэс.

Цэнтральная задачай, якую імкнуўся выращычь у сваіх гістарычных працах Д. Мілар, - гэта зразумець сувязь паміж матэрыяльным жыццём грамадства з аднаго боку і ўстановамі, законамі і духоўным жыццём з другога боку. Мілар лічыў, што для тлумачэння разніцы ў законах, якія дзейнічаюць у розных краінах, неабходна ў першую чаргу звярнуцца “да розніцы ў становішчы, якое падказала жыхарам розных краін розныя погляды і матывы дзеянняў”. Да фактараў, якія вызначаюць розніцу ў становішчы розных краін, ён адносіў “пладароднасць, ці беднасць глебы, характар прадуктаў, віды працы, неабходныя для падтрымання існавання, колькасці людзей, аб’яднаных у грамадства. Гэтая розніца ў жыцці народаў дае розныя накірункі іх схільнасцям і дзейнасці і нараджае тыя ці іншыя звычаі, характар і спосабы мыслення.

З’яўленне культуры Мілар звязваў з ростам матэр’яльнага добрабыту грамадства. З’яўленне багацця, на яго думку, суправаджалася яго нераўнамерным рамеркаваннем паміж людзьмі і вяло да ўзнікнення няронасці ў іх грамадскім становішчы. Узнікненне ўлады ён звязваў з узнікненнем уласнасці, а розныя формы ўлады выводзіў, з розных форм уласнасці. Англія і інш. краіны Заходняй Еўропы да канца XVIII ст. прайшлі праз дзве формы ўлады: федальная арыстакратыя, калі ўся ўлада была сканцэтравана ў руках буйной арыстакраты; і праз этап феадальнай манархіі, калі ўся паўната ўлады перайшла ў рукі караля. Затым пад уплывам развіцця гандлю і прамысловасці Англія ўступіла ў трэці перыяд, які характэрызуецца, па Мілару, развіццём духоўнай свабоды. Такім чынам, Мілар пайшоў значна далей, чым яго сучаснікі ў справе вызначэння ролі матэрыяльная вытворчасці ў гістарычным развіцці. Аднак першаасновай гістарычнага працэсу ён лічыў духоўныя з’явы, а крыніцай усяго існуючага – бога.

4. Крытыка сучаснага ім грамадства падштурхоўвала французскіх асветнікау да крытычнага пераасэнсавання гістарычнага мінулага сваёй краіны. Напрылад у “Энцыклапедыі” Дзідро і д’Аламбара было каля 6 тыс. артукулаў на гістарычныя тэмы з агульнай колькасці ў 60 тыс. Асветнікі лічылі, што шляхам стогай рацыянальнай крытыкі крыніц гісторык можа дасягнуть даставернасці, ці хаця б высокай ступені верагоднасці атрыманых ім ведаў, але ўсё ж гістарычныя веды не могуць быць такімі дакладнымі, як веды навук аб прыродзе, бо іх нельга праверыць эксперэментальна. Французскія асветнікі значна пашырылі паняцце гістарычнай крыніцы, вельмі вялікую ўвагу ўдзялялі крытычнаму аналізу крыніц. Кіруючыся прынцыпамі рацыяналізму, яны лічылі важнейшым крытэрыем пры вызначэнні даставернасці крыніцы здравы сэнс.

Французскія асветнікі лічылі, што гісторыі дзейнічаюць заканамернасці, якія выцякаюць з прыроы рэчаў і могуць быць спасцігнуты розумам. Яны зыходзяць з пастулата аб нязмен. прыродзе чалавека і на яго аснове вылучылі прынцып гістарычнага ўніверсалізму. Згодна з гэтым прынцыпам французскія асветнікі разглядалі гісторыю як ўсеагульную гісторыю, якая ахоплівае ўсе плямены і народы, якія жывуць цяпер і жылі раней. У гісторыі яны імкнуліся ўбачыць у першую чаргу агульныя з’явы, якія лічылі праяўленнем універсалізму чалавечай

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

прыродны. Калі французскіе асветнікі і звярталіся да гісторыі асобных народаў, то рабілі гэта не з мэтай выявіць іх асаблівасці, а каб, нават на суперак кідаючымся ў вочы адрозненням, выявіць адзінства ва ўсё той жа чалавечай прыродзе. У выніку яны ўпускалі, што агульныя заканамернасці па-рознаму праяўляюцца ў розныя гістарычныя эпохі і ў розных народаў. Французскія асветнікі імкнуліся не да паглыбленай распрацоўкі Яе асобных сюжэтаў, а да выпрацоўкі новага разумення гістарычнага працэсу ў цэлым, у пераасэнсаванні вопыту сусветнай гісторыі.

У гістарычным поглядзе французскіх асветнікаў адлюстроўваецца і ідэі прагрэсу. Яны лічылі безумоўным, што адбываецца бесперапынны, хоць і вельмі нераўнамерны у розныя эпохі прагрэс чалавечых ведаў. Што датычыцца прагрэсу ў жыцці грамадства, то яго бесперапыннасць выклікала ў асветнікаў сумненні. Гэта звязана з тым, што ў гісторыі адбывалася гібель высокаразвітых цывілізацый, перыяды ўпадку і тыраніі, якія несумяшчальны з розумам і правамі людзей. У той жа час, асветнікі лічылі непазбежным перамогу розуму ў будучым і з ёй звязвалі прагрэс грамадства ў цэлым. Гісторыя ўяўлялася хоць і працяглай і цяжкай, але пэўнай дарогай да будучага разумнага парадку. Дактрыне правідэнцыяналізму дзеячы эпохі Асветніцтва супрацьпаставілі палажэнне аб тым, што пры вывучэнні гісторыі трэба шукаць натуральныя прычыны падзей, што у гісторыі дзейнічаюць натуральныя і ніякія іншыя заканамернасці.

Вялікую цікавасць выклік у французскіх асветнікаў і праблема паходжання сацыяльна-палітычных установ Францыі і французскай нацыі. Пачатак вострай палеміцы па названай праблеме паклала гісторычная спрэчка паміж **Анры дэ Буленвільe** і абатам **Дзюбо** ў перш. 1/3 XVIII ст. Буленвільe абгрунтаваў германісцкую тэорыю, згодна якой паходжанне французскага грамадства і дзяржавы ёсць наступства германскага заваявання Галіі. У выніку яго заваёўнікі – франкі сталі гаспадарамі, а пераможанныя гала-рымляне – простанароддзем. Такім чынам законнасць прывелей і зямельных манаполій французскіх арыстакратаў бярэ пачатак у праве пераможцаў. Гэта права перадавалася ад пакалення да пакалення дваранства. Толькі кров., знатнае паходжанне даюць дваранства. Ні кароль, ні якая-небудзь установа не могуць гэтага зрабіць. Адпаведна створанае манархіяй дваранства мантыі ён адносіў да III саслоўя, а абсалютызм Буленвільe лічыў папраннем законных правоў дваранства. Пры гэтым ён спасылаўся на часы Хлодвіга і яго пераймальнікаў, калі каралі выбіраліся арыстакратамі і былі толькі першымі сярод роўных.

Абат Дзюбо супрацьпаставіў германісцкай тэорыі Булінвільe раманскую. Ён адвяргае сам тэзіс аб заваяванні Галіі, падрываючы тым самым аснову германісцкай канцэпцыі. Дзюбо даказвае, што адбылося зусім не заваяванне, а арганічнае зліццё ісконнага насельніцтва Галіі і прышэльцаў франкаў. Таму не можа быць і гаворкі аб пераможцах і пераможных. Франкская манархія – арганічны працяг Рымскай імперыі. Пастулова, у выніку ўзаемадзеяння розных плямён і культур узнікла французская нацыя. Дваранскія прывілеі - гэта вынік узурпацыі правоў народа і каралеўскай улады, ажыццёўленае арыстакратыяй. За гэтай дыскусіяй. стаяла пытанне аб абгрунтаванасці прытэнзій дваранства на пануючае становічша ў грамадстве. Калі Буленвільe адстойваў гэта права, то Дзюбо рашуча выступаў супраць.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Адным з буйнейшіх прадстаўнікоў французскага асветніцтва з’яўляецца **Шарль Луі Монтескье** дэ Секонда, барон дэ ла Брэд (1689-1755). Мантэскье адзін з заснавальнікаў геаграфічнага накірунку ў грамадазнаўстве новага часу. Ён даказваў, што геаграфічнае асяроддзе – клімат, глеба, месцазнаходжанне – рашаючым чынам уплываюць на грамадскі лад. Прыродныя ўмовы фарміруюць характар і “дух” народа, уплываюць на яго эканамічную дзейнасць і рэшце рэшт вызначаюць існуючыя ў розных народаў формы дзяржаўнай улады. Так, напрыклад, з уздзеяннем памяркоўнага клімату Брытанскіх астравоў, ён звязваў станоўчыя моманты англійскага дзяржаўнага ладу. А спякотны клімат на столькі аслабляе цела і дух, што людзі там выконваюць свае абавязкі толькі пад страхам пакарання. У такіх краінах рабства менш супярэчыць розуму. Існаванне абшырных імперый у Азіі Мантэск’е звязваў з рэльефам мясцовасці, наяўнасцю тут вялікіх па плошчы раўнін. Таму тут захаваць цэласнасць краіны можа толькі дэспатычная ўлада. Указваючы на ролю глебы, Мантэск’е адзначаў, што пладародная глеба Лакамедона парадзіла арыстакратычнае праўленне, а бедная глеба Атыкі – народнае праўленне. Монтэскье імкнуўся звязваць уплыў прыродных фактароў з тым ці іншым спосабам здабычы сродкаў для жыцця, які і ўплываў на ўтварэнне і змену палітычных форм. Тут прасочваюцца ужо некаторыя элементы матэрыялізму. Мы маем падставу лічыць Мантэск’е адным з актыўных прыхільнікаў канцэпцыі геаграфічнага дэтэрменізму.

Адной з важнейшых катыгорый грамадскага жыцця Мантэскье лічыў законы. Яны з’ўляліся вынікам адвольнай творчасці розуму. У народаў, дасягнуўшых высокага ўзроўня цывілізацыі, заканадаўства пачынае іграць рашучую ролю, адсоўваючы на другі план прыродныя фактары. Ён лічыў, што рымскае заканадаўства адыграла важнае значэнне ў узвышэнні Рыма, але ў перыяд яго ўпадку, у новых гістарычных умовах перастала іграць станоўчую ролю. Трактат “Аб духу занонаў” Мантэскье завяршае нарысам гісторыі феадальных установ Франц. Ён прыняў у цэлым германісцкую канцэпцыю і рэзка крытыкаваў Дзюбо. Ён лічыў дваранства неабходным элементам французскай сацыяльнай сістэмы, бо яно, валодаючы ад нараджэння асаблівым прыстыжам і прывілеямі, з’яўляецца натуральным паборнікам асабістай свабоды і праціўнікам тыраніі. Але Монтэск’е не падзяляў поўнасцю дваранскай тэорыі Буленвілье. Ён лічыў, што ўтварыўшаеся ў выніку франкскага заваявання грамадства ўвабрала не мала і рымскіх элементаў. Прыгонніцтва на думку Мантэск’е, не было непасрэдным вынікам заваявання. Яно ўзнікла паступова, элементы яго сустракаюцца яшчэ да заваявання. Сістэма дваранскіх прывілей таксама склалася не толькі дзякуючы заваяванню, а ў выніку і складанага працэсу.

Мантэск’е разглядае матэрыяльную падплёку войн і адвяргае падыход да вайны як выпадковага прадукта праізволу манархаў ці рэспубліканскіх правадыроў. Ён робіць выснову аб залежнасці характару вайны ад палітычнага ладу ваюючых дзяржаў.дыспатызм прыводіць да несправядлівых і грабітельскіх войнаў, ад якіх терпять народныя масы. Шкоднасць феадальных войнаў Мантэск’е бачыць у тым, што яны падрываюць гандаль.

Мантэск’е адвяргаў пры вывучэнні гісторыі як хрысціянскі правідэнцыяналізм, так і падыход да гісторыі як да скаплення выпадковых падзей.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Ён лічыў, што існуюць агульныя прычыны, якія дзейнічаюць у кожнай дзяржаве, і гэтым прычынам падначалены ўсе выпадковасці ў гісторыі. У сваёй рабоце "Развaжанні аб прычынах велічу і падзення рымлян"бачыць прычыну магутнасці рымлян у іх грамадзянскай дабрадзецелі. Яна праяўлялася ў самаахвярнасці да айчынны. Гэта было звязана з наяўнасцю ў рымлян грамадзянскіх свабод і рэспубліканскай формы праўлення. Усталяванне дыспатычнага праўлення імператара пацягнула за сабою аслабленне грамадзянскай дабрадзецелі. У выніку чаго рымляне праз некалькі стагоддзяў аказаліся нездольнымі супрацьстаяць варварам і былі пераможаны. Мантэскье паказаў неабгрунтаванасць тэзіса многіх хрысціянскіх аўтараў, якія лічылі, што Рым паў пад цяжарам грахоў, якія накапіліся за час панавання тут паганства. Апошняе з яго культам грамадзянскай дабрадзецелі, на думку Мантэск'е, хучэй умацоўвала дзяржаву, чаго не магло рабіць хрысціянства з яго ідэяй сусветнай святасці. Да прычын узвышэння рымлян Мантэск'е таксама адносіць іх здольнасць пераймаць вопыт і дасягненні іншых народаў і раўнамернае размеркаванне зямельнай уласнасці. Гэты дэмакратызм забяспечваў забяспечанасць кожнага грамадзяніна ў абароне рэспублікі. Мантэск'е ідэалізуе антычнасць і супрацьпастаўляе яе недасканалай сучаснасці. У сваім даследаванні, як бачна ўжо з назвы, Мантэск'е не проста апісваў падзеі, а ставіў і вырашаў навуковую праблему.

Адным з буйнейшых гісторыкаў-асветнікаў з'яўляўся **Мары Франсуа Аруэ Вольтер** (1694-1778). Яму належыць вялікая колькасць Яго найбольш фундаментальная гістарычная праца "Дослед аб норавах і духу народаў і аб галоўных гістарычных падзеях" ахоплівае перыяд ад Карла Вялікага да Людовіка XIII. Задачу гісторыі ен бачыў у тым, каб не проста збіраць факты і выкладаць падзеі, але ў тым, каб крытычна асэнсаваць матэрыял з пункту гледжання розуму. Вальтер вялікае значэнне надаваў крытыцы гістарычных крыніц. Ён выступіў адным з заснавальнікаў тэорыі гістарычнага прагрэсу. Ён не падзяляў ідэялізацыю першабытнага "натуральнага стану" чалавецтва. Першасным і вызначаючым імпульсам прагрэсу ва ўсіх сферах чалавечай дзейнасці Вальтер лічыў чалавечы розум, поспехі асветы і веды. Названыя поспехі абумоўлівалі і маральнае ўдасканаленне чалавека, дасягненні мастацтва. Вальтер не лічыў прагрэс рухаючымся ў неадаліма-прамалінейным накірунку. Прагрэс ажыццяўляўся выбарачна, увасабляўся у асобных перыядах, якія выдзяляюцца на цемным фоне і часта адстаяць адзін ад другога доўгімі вякамі невуцтва. Далей Вальтер зазначаў, што калі і патрэбна вывучаць гэтыя вякі, то толькі для таго, каб імі пагарджаць. У сувязі з гэтым Вальтер крайне нецярпіма ставіўся да сярэдневечча. Для яго гэта час варварства. Феадальнае кіраванне на яго думку – гэта хаос, у якім моцны падаўляе слабога, а народ празябае ў рабстве.

Вальтэр выступаў як прыхільнік дэтэрменізму ў гісторыі. На яго думку нішто ў гісторыі не адбываецца без прычыны. У той жа час у ранніх творах Вальтэра аддае даніну і выпадковасці ў гісторыі. Асаблівае значэнне мае выпадковае з'яўленне «вялікага чалавека». «Вялікія людзі» даюць штуршок развіццю чалавецтва, асабліва, калі ў іх руках аказваецца вярхоўная ўлада. У больш позніх працах Вальтэр змяншае ролю вялікіх асоб у гісторыі. Вальтэр імкнецца даць гісторыю цывілізацыі, у якой факты палітычнага жыцця і ваенныя дзеянні маюць

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

падначалены характар. Ён выказвае цікавасць і да матэр'яльных фактараў грамадскага жыцця: характар працы людзей, іх побыт, характар гандлёвых сувязей. Але галоўным фактарам гістарычнага развіцця Вальтэр лічыць погляды людзей. Развіццю чалавецтва садзейнічаюць усе народы. Няма абраных народаў.

Гісторыя, на думку Вальтэра не павінна абмяжоўвацца толькі выкладаннем дакладна выверанных фактаў. Гісторык павінен умець аддзяліць важнае ад няважнага, адкінуць дробязі, месца якім не ў гістарычных працах, а ў даведніках. Гісторыя павінна быць абагульняючай, філасофскай і несці павучальны элемент.Гісторыя павінна выкладаць усе злачынствы ўладароў чалавецтва. Такі падыход вёў да таго, што Вальтэр пераносіў ацэнкі, правільныя для сучаснасці, на мінулае. Так, ён не змог зразумець прагрэсіўнасці пераходу ад антычнага грамадства да феадальнага, не змог ацаніць значныя заслугі каталіцкай царквы ў культурным развіцці Еўропы ў пэўныя гістарычныя эпохі. Для яго ўся гісторыя чалавецтва – гэта барацьба царкоўнага фанацізму і дэспатызму за ўладу. Вальтэр адмаўляў старажытную гісторыю чалавецтва, лічачы, што ў гісторыкаў няма дакладных крыніц, кааб яе напісаць. У сваіх работах Вальтэр не прытрымліваўся прынцыпу, гістарызму.

Асуджаючы феадалізм і дэспатызм, Вальтер быў супраць таго, каб лічыць неабходным сілай мяняць існуючы стан рэчаў. Адсюль і яго стаўлянне да буйнейш народных выступленняў – Жакерыі, паўстання Уота Тайлера, Сялянскай вайны ў Германіі. З аднаго боку ён лічыў, што гэтыя выступленні былі вынікам прыцяснення з боку феадалаў, але з другога асуджаў паўстанне за прымяняемае імі насілле. Найлепшым шляхам вырашэння наспеўшых грамадскіх праблем ен лічыў рэформы, ажыццяўл. адукаваным манархам, філосафам на троне. Шукаючы ў гісторыі станоўчыя прыклады адукаванага абсалютызма, Вальтэр, насуперак сваім заявам, што ен хоча пісаць гісторыю людзей, а не каралёў, вельмі вялікую цікавасць праяўляў менавіта да гасудараў. Яго працы прысвечаны цараванням Людовіка XIV, Карла XII, Пятра I.

Карл XII для Вальтэра не быў ідэальным манархам, і яго гісторыя павінна была паказац, якім не павінен быць манарх-асветнік. А вось Пётр I быў для Вальтэра ўвасабленнем новай Расіі. Ён паказаў рускага цара як вялікага рэфарматара, які знішчаў старыя феадальныя парадкі і за кароткі час ператварыў "варварскую" Расію ў першакласную еврапейскую дзяржаву.

Сведчаннем пашырэння геаграфічных межаў гістарычнага даследвання ў век Асветніцтва з'яўляецца праца **Гійома Рэйналя** (1713-1796) "Філасофская і палітычная гісторыя ўстаноў і гандлю еўрапейцаў у абодвух Індыях" (1780). Раней еўрапейскія гісторыкі абмяжоўваліся пераважна еўрапейскай гісторыяй, а таксама гісторыяй народаў, якія ўзгадваліся ў Бібліі. У працы Рэйналя ўпершыню даследуецца з асветніцкіх пазіцый гісторыя еўрапейскай каланіяльнай палітыкі ў Азіі, Афрыцы, Амерыцы. Даволі выразную форму набывае ў сачыненні гісторыка-матэрыялістычныя тэндэнцыі. Важнейшай рухаючай сілай цывілізацыі Рэйналь лічыў развіццё рамесел, мануфактур і асабліва гандлю. З ім Рэйналь звязваў велізарныя перамены, адбыўшыеся ў Еўропе ў XV-XVI ст.

Рэйналь асуджае феадалізм і ў яго працах ужо на многа слабей, чым у Вальтэра, гучыць спадзяванне на правядзенне рэформ з дапамогай адукаванага

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

манарха. Рэйналь вітае вопыт вайны англійскіх калоній у Паўночнай Амерыцы за незалежнасць. Вялікую цікавасць у Рэйналя выклікаюць Нідэрландская і Англійская рэвалюцыі. Ён лічыць бунт дапушчальным сродкам у барацьбе супраць тыраніі, але не лепшым спосабам вырашэння грамадскіх праблем. Ён рашуча асуджае ураўняльныя тэндэнцыі, характэрныя для многіх народных рухаў. Праца Рэйналя адна з першых, дзе разам з асуджэннем феадалізму прысутнічае і асуджэнне спосабаў першапачатковага накаплення капіталу. Ён, у прыватнасці лічыў, што павінна быць ліквідавана каланіяльная сістэма.

Жан-Жак Русо (1712-1778) не займаўся спецыяльна гісторыяй, але яго ідэі аказалі значны ўплыў на развіццё гэтай навукі. Імкнучыся высветліць прычыны няроўнасці і яе паходжанне, Русо звяртаецца да гістарычнага мінулага чалавецтва. Гістарычнае развіцце Русо звязваў з паступовым удасканаленнем людзьмі спосабаў здабывання неабходных прадуктаў. Ён лічыў найбольш счаслівым перыядам у гісторыі чалавецтва першабытны лад. З развіццём апрацоўкі метала і земляробства ўзнікае найвялікшае, на думку Русо, зло – прыватная ўласнасць. Яна разбурае роўнасць і параджае ўсе парокі. Пачынаецца барацьба паміж багатымі і беднымі і для аховы сваёй улады і маёмасці багатыя дамагліся стварэння грамадскай улады і законаў на аснове грамадскага дагавору паміж людзьмі. Пры гэтым форма ўлады залежыць ад размеркаванай уласнасці. Там, дзе вылучаўся багаццем адзін чалавек – усталёўваецца манархія, дзе некалькі сем'яў – арыстакратычнае праўленне, дзе размеркаванне ўласнасці было больш менш раўнамерным сярод вялікай колькасці ўласнікаў – дэмакратыя. Страціўшы сваю натуральную свабоду, бедныя не набылі свабоду палітычную. Гістарычны працэс Русо, як і іншых асветнікі, разгляд. як адзіны і заканамерны. У яго даследаванні яскрава абазначаны элементы гістарызму і матэрыялізма. Русо ставіць змену і ўзнікненне грамадскіх форм у цесную сувязь з развіццём матэрыяльнага жыцця, са з'яўленнем новых прыёмаў вытворчай дзейнасці.

Русо адрозніваецца ад іншых асветнікаў і ў ацэнцы грамадскага прагрэсу. Ён даказвае, што развіццё навук, мастацтва не з'яўляецца абсалютным благам, бо адначасова назіраецца аддзяленне чалавека ад прыроды, рост няроўнасці, падзенне маралі. Ён лічыў, што чалавецтва ўжо ўступіла ў перыяд драхласці. Ён лічыў магчымым затрымаць гэты працэс. Для гэтага людзям неабходна вярнуцца да прыроды, да прастаты, г. з. вярнуць чалавеку тыя прынцыпы і законы, якія дадзены яму прыродай.

Рэвалюцыя рашуча асудзіла раней існаваўшы ў Францыі стан рэчаў і разбурыла многія яго элементы, важныя для развіцця гісторыі як навукі. У 1792 г. былі прыняты спецыяльныя дэкрэты, якія прадпісвалі знічшэнне гістарычных дакументаў з прыватных архіваў дваранскіх сем'яў, бумаг сеньяральнай адміністрацыі. У 1793 г. была закрыта Французская Акадэмія, ліквідаваны старыя ўніверсітэты. Разбураючы многія ранейшыя навуковыя і архіўныя установы, французская рэвалюцыя стварыла і новыя. Так, упершыню была створана агульна-нацыянальная сітэма архіваў, быў абвешчаны свабодны доступ у архівы ўсіх грамадзян.

Асветніцкую лінію ў французскай гістарыяграфіі ў час рэвалюцыі працягваў **Жан Антуан Кондэрсе** (1743-1794). Яго галоўны твор "Эскіз гістарычнай карціны

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

прагрэсу чалавечага розума”. Кондэрсе імкнецца развіць агульную гісторыю чалавецтва, намеціць схему яе паслядоўных этапаў і вызначыць месца ў гэтым працэсе Французскай рэвалюцыі. Вядучай ідэяй гістарычнай канцэпцыі Кондэрсе з’яўляецца ідэя прагрэсу. Згодна Кондэрсе, уся гісторыя чалавецтва – гэта паслядоўны і ўсе больш паскараючыся рух да ўсе больш разумнага, адпавядаючага законам прыроды стану рэчаў. Галоўныя крытэрыі прагрэсу – развіцце розуму і навуковага пазнання свету, поспехі ў дасягненні свабоды.

Гэты прынцып пакладзены Кондэрсе ў перыядызацыю гісторыі чалавецтва на 9 этапаў. Першыя пяць ахопліваюць развіццё чалавецтва ад першабытнай эпохі да антычнасці. Перыяд, наступіўшы ў Еўропе ў першыя часы пасля падзення Рымскай імперыі, Кондэрсе лічыў эпохай глыбокага ўпадку. Але элементы асветы ўсё ж існавалі, і гэта прадвызначыла яе далейшае адраджэнне. У 7-ю эпоху, ад XI ст. да вынаходніцтва кнігадрукавання, чалавечы розум зноў набывае страчаную раней энергію, адбываюцца важныя вынаходніцтвы, у гарадах і нават некаторых дзяржавах з’яўляюцца парасткі свабоды. Асаблівае паскарэнне прагрэсу адбываецца ў 8-ю эпоху, пасля вынаходніцтва кнігадрукавання і да сярэдзіны XVII ст. У гэтую эпоху чалавечы розум падрыхтоўвае і паскарае момант уласнай свабоды. Нарэшце з сярэдзіны XVII ст. у 9-ю эпоху розум канчаткова разбівае свае ланцугі. Людзі нарэшце прыходзяць да разумення сваіх натуральных правоў і іх абарона павінна стаць галоўнай функцыяй грамадства і дзяржавы.

Задачу рэвалюцыі Кондорсе бачыць ва ўсталяванні вялікіх прынцыпаў розуму і свабоды і лічыць рэвалюцыю абумоўленую аб’ектыўнымі прычынамі. На яго думку, Французская рэвалюцыя павінна была ахапіць усе сферы жыцця грамадства, змяніць эканамічныя, палітычныя і сацыяльныя адносіны. За рэвалюцыяй, як лічыў Кандорес, павінна была наступіць дзясятая эпоха ў гісторыі чалавецтва – эпоха прагрэсу чалавечага розуму. Лінейнае развіццё прагрэсу павінна прывесці да панавання розуму і свабоды.

Арыгінальную гістарычную канцэпцыю распрацаваў ў час рэвалюцыі **Антуан Барнаў** (1761-1793). У 1792 г. ён стварыў сваю асноўную праца “Уводзіны ў Французскую рэвалюцыю”. Ён робіць спробу даследаваць прычыны і значэнне рэвалюцыі. Барнаў зыходзіў з заканамернасці і прагрэсіўнасці развіцця чалавецтва. Вызначаючы аб’ектыўна дзейнічаючые сілы гістарычнага прагрэсу, ён указвае на першаснаю ролю матэрыяльных, эканамічных фактараў, такіх, як рост насельніцтва і звязаннае з ім павелічэнне матэрыяльных патрэбнасцей, зменаў спосабаў здабычы жыццевых благ і змен форм уласнасці. Менавіта уласнасці Барнаў прыдаваў асаблівае значэнне, калі шукаў прычыны змены розных палітычных форм грамадства. Так, ён лічыў, што панаванне зямельнай уласнасці непазбежна вядзе да ўтварэння арыстакратычнага ці феадальнага праўлення. Дальнейшае натуральнае развіццё павелічэнне насельніцтва і развіццё сродкаў задавальнення матэрыяльных патрэб вядзе да заснаванне мануфактур, гандлю і ўзнікнення прамысловай уласнасці. Ў выніку рыхтуецца рэвалюцыя і ў палітычных законах. Новая размеркаванне багацця параджае новыя формы ўлады. Галоўным наступствам развіцця прамысловай уласнаці Барнаў лічыў умацаваныя сілы народа і падзення сілы арыстакратыі. У рэвалюцыі ў Англіі, Франціі ён бачыў дэмакратычны ўзрыў накіраваны супраць арыстакратыі. Ён прызнаваў па сутнасці

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

барацьбу классаў – арыстакратаў і трэцяга саслоўя, але адмауляў наяўнасць сацыяльных супярэчнасцей унутры трэцяга саслоўя. Барнаў лічыў, што прырода прамысловай уласнасці такая, што вядзе да змягчэння крайнасцей беднасці і багацця. Ён быў першым і адзіным з сучаснікаў, хто паспрабаваў звязаць Французскую рэвалюцыю з працэсамі не только духоўнымі і палітычнымі, але і сацыяна-эканамічнымі.

Галоўнае ў асветніцкай гістарыяграфіі Францыі – гэта пошук агульных заканамернасцей гістарычнага развіцця, абгрунтаванне ідэі прагрэсу, з’яўленне элементаў матэрыялістэрыялістычнага разумення гісторыі.

6. Фарміраванне германскай гістарыяграфіі 18 ст. вызначалася такімі момантамі германскай рэчаіснасці, як дзяржаўная раздробленасць і наяўнасць моцных феадальных перажыткаў, якія перашкаджалі паспяховаму развіццю капіталізму, вынікі Рэфармацыі. Яна вылучыла у цэнтр яе ўвагі і багаслоўскія праблемы, забяспечыла доўгае і беспадзельнае панаваннне тэалогіі, што вяло да рэлігійнай трактоўкі гістарычнага працэсу. Тэрытарыяльная раздробленасць Германіі спрыяла канцэнтрацыі інтарэсаў яе перадавых мысліцеляў на праблемах нацыянальнага адзінства, на найбольш вострых у тагачасных умовах праблемах дзяржаўнага права. Заснавальм навукі аб адзіным дзяржаўным праве з`яўляўся **Іоган Якоб Мозер** (1701-1785). Ён разумеў гісторыю як частку г.з. адзінай дзяржаўнай навукі, г.з. гісторыю разглядаў не столькі як самастойную навуковую дысцыпліну, колькі як уводзіны у навуку нямецкага дзяржаўнага права. Разуменне гістарычнага працэсу філосафамі нямецкага асветніцтва было ідэалістычным. Ідэалістычная нямецкая філасофія эпохі Асветніцтва унесла свой уклад у выпрацоуку дыалектычных метадаў гістарычнага даследавання.

Вяршыняй філасофскай думкі нямецкага Асветніцтва з`явілася творчасць **Імануіла Канта** (1724-1804). Кант зыходзіў з прызнання таго факту, што ў жыцці грамадства дзейнічаюць пэуныя законы. Указваючы на несупадзенне асабістых мэт і грамадскіх вынікаў, Кант лічыў, што толькі ў агульным ходзе гісторыі можна разглядзець адзіную для ўсяго чалавецтва разумную мэту. Яе Кант бачыў у ўсталяванні ўсеагульнага прававога грамодзянскага становішча, пры якім кожны валодае поунай свабодай, сумяшчальнай аднак са свабодай іншых. Згодна Канту, гісторыю рухаюць супярэчнасці паміж людзмі. Але гэтыя супярэчнасці прымушаюц ьлюдзей ствараць рэгулюючы орган – дзяржаву.

Кант лічыу, што любы првіцель будзе злоўжываць сваёй уладай, калі над ім не апынецца орган, кантралюючы яго на аснове закона. Сусветная гісторыя для Канта была развіваючайся сістэмай, ступенямі развіцця якой з`ўляліся Старажытная Грэцыя, Рымская імперыя, Германскія народы. Кожная з гэтых ступенек уяўляла крок наперад у паляпшэнні дзяржаўнага ладу. Кант прадстауляе гістарычнае развіццё як прагрэсіўны і заканамерны працэс. Пры гэтым вялікую ролю ў яго ходзе ён адводзіў працы.

Т.ч. важнейшы ўклад Канта ў развіццё гістарычнай думкі заключаўся ў тым, што ён сфармуляваў ідэю аб цэласнасці і заканамернасці гістарычнага працэсу, паказаў яго прагрэсіўны характар. Кант для тлумачэння гістарычнага развіцця ўпершыню скарыстаў законы дыаклектыкі. Ён разглядаў грамадскія прцэсы ва

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

ўзаемасувязі і ўзаемазалежнасці і лічыў супярэчнасці паміж людзмі важнейшай крыніцай развіцця.

Буйны нямецкі паэт і драматург **Іоган Фрыдрых Шылер** (1759-1805) быў і значным для свайго часу гісторчкам. Галоўнай рысай гісторыі чалавецтва Шылер лічыў культурны і навуковы прагрэс і падкрэсліваў, што поспехі ў барацьбе супраць духоўнага дэспатызму тыранаў вылучылі сярэдняе бюргерскае саслоўе на ролю творцы ўсёй германскай гісторыі. Гісторыя на думку Шылера, прывучае чалавека разглядаць сябе ў сувязі з усім сваім мінулым і падрыхтоўвае яго да вывадаў у адносінах да будучага. Шылер падкрэслівае, што гісторыя ўключае ў сябе ўвесьмаральны свет і ўвёў у вывучэнне мінулага ідэю адказнасці чалавека перад грамадствам. Важнейшыя гістарычныя творы Шылера – гэта “Гісторыя адпадзення Аб`яднаных Нідэрландаў ад іспанскай кароны“ і “Гісторыя Трыцацігадовай вайны“.

Нідэрландскую рэвалюцыю Шылер паказаў фрагментарна. Галоўнай сілай у барацьбе нідэрландскага народа супраць Іспаніі Шылер лічыў буржуазію. Ён падкрэсліў, што саюз абяднеўшых дваран-гёзаў мог ваяваць супраць іспанцаў толькі таму, што абапіраўся на фінансавую падтрымку пратэстанскіх гандляроў. У боль шырокім плане вывад Шылера зводзіўся да таго, што ў любым вызваленчым патрыятычным руху кіруючая роля павінна належыць саюзу дваранства і буржуазіі пры перавазе апошняй. Але гэты саюз можа выканаць сваю задачу толькі пры наяўнасці ў яго такой якасці, як памяркоўнасць у барацьбе за вырашэнне задач нацыянальнага вызвалення.

У гісторыі Трыццацігадовай вайны шылерам разгледжана толькі яе першая палова, а апошнія 13 год ачэрчаны бегла. Прычынай вайны Шылер лічыў рэлігійныя супярэчнасці. Ён выказваў сімпатыі пратэстантызму і падкрэсліваў велізарную гістарычную ролю Рэфармацыі. Вельмі многа ўвагі ён удзяляў дзейнасці лідэра пратэстантаў – шведскага караля Густава Адольфа. У асвятленні вайны ў Шылера на першы план выступаюць асабістыя матывы правіцілей, чыста суб`ектыўныя і выпадковыя моманты ходу падзей. У той жа час аўтар з велізарнай мастацкай сілай паказаў тыя жахі і пакуты, якія несла з сабой вайна. Для гістарычных прац Шылера характэрны падыход з пазіцый маралі і псіхалогіі, якія на яго думку з`яўляюцца рухавікамі прагрэсу.

Навыя моманты ў развіццё нямецкай гістарыяграфіі ўнёс **Іаган Гонфрыд Гердэр** (1744-1803). Яго асноуная праца – “Ідэі да філасофіі гісторыі чалавецтва“. Гердэр робіць спробу асэнсаваць увесь працэс развіцця чалавецтва і яго гісторыю як працяг гісторыі прыроды. Ён рашуча выступаў супраць тэалагічнага разумення гісторыі і падкрэсліваў, што ў гісторыі патрэбна шукаць не некі божскі промысел, а зямныя прычыны. Галоўная ідэя працы Гердэра – гэта ідэя заканамернага і прычынна абумоўленага развіцця чалавецтва. Ён адыйшоў ад прадстаўлення французскіх асветнікаў аб развіцці як аб прамалінейным безперапынным працэсе і вылучыу на першы план ідэю прагрэса, развіваючагася не плаўна, а скачкападобна, з магчымымі адхіленнямі і зігзагамі. Змест прагрэсу заключаўся па Гердэру, у нараджэнні, умацаванні і развіцці ідэй гуманнасці. Гэта Гердэр лічыў рысай, якая адрознівала свет чалавека ад свету жывёл. У той жа час Гердэр падкрэсліваў, што для асобных эпох і народаў характэрны пэўныя асаблівасці. Радзімай чалавецтва

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

Гердэр лічыу Азію, адкуль пайшло развіццё культуры чалавецтва. Наступны этап у развіцці чалавецтва, па Гердэру, адбыўся на аснове германскай культуры. Менавіта яна вызначала пргрэсіўнае развіццё Еўропы. У той жа час Гердэр з павагай ставіўся і да культурных дасягненняў іншых народаў.

Гердэр адвяргаў гістарыяграфію, якая зводзілася да праслаўлення каралёў, палкаводцаў. Ён лічыў, што ў цэнтр гістарычнага даследавання павінен быць пастаўлены народ. Дзяржаву Гердэр разглядаў як машыну прыгнечання, якая павінна знікнуць, калі народ зможа выпрацаваць здольнасць да самакіравання. Упершыню ў гісторыі Гердэр паставіў пытанне аб тым, што Біблія – гэта прадукт народнай творчасці.

Буйнейшым прадстаўніком Гецінгенскай школы, з дзейнасцю якой звязана імкненне ператварыць вывучэнне гіст.у самастойную навуковую дысцыпліну, быў **Аўгуст Людвіг Шлёцэр** (1735-1809). Ён высока цаніў дзейнасць Екацерыны II; Іосіфа II; Фрыдрыха II як манархаў-асветнікаў. Галоўным прадметам даследаванняў Шлёцэра з`яўлялася дзяржава, якую ён разглядаў як найбольш эфектыўны інструмент прагрэсу. У сваіх працах па сусветнай гісторыі Шлёцэр не абмяжоўваўся толькі палітычнымі і ваеннымі падзеямі. Ён імкнуўся ўлічыць і эканамічны фактар, паказаць, што асобныя галіны гаспадарчай дзейнасці людзей развіваюцца не ізалявана, а ў цеснай узаемасувязі. Так, ён многа ўвагі ўдзяляў наступствам адкрыцця агню, вынаходства пісьма, пораху, кнігадрукавання.

Імкненне ахапіць многія бакі сацыяльнай рэчаіснасці, прыдаюць усеагульнай гісторыі сапраўды сусветны характар было найбольш моцным бакам работ Шлёцэра. Ён зыходзіў з таго, што ўсе народы і ўсе гістарычныя эпохі, аб якіх маюцца гістарычныя звесткі, заслугоўваюць дасканалага навуковага вывучэння. Вялікую цікавасць праяўляў Шлёцэр да рускай гісторыі. Некаторы час ён працаваў у Расійскай Акадэміі навук. Вялікая яго заслуга ў зборы, вывучэнні і выданні рускіх летапісаў. Пры гэтым ён крытычна падыходзіў да звестак, якія ў іх утрымліваліся і імкнуўся ўстанавіць іх сапраўднасць. Шлёцэр прытрымліваўся нарманскай тэорыі паходжання рускай дзяржавы. Але ён указваў, што значэнне варагаў у далейшай гісторыі Расіі было невялікім і не наклала на яе значнага адбітку. Творчасць Шлёцэра з`явілася як бы мастом паміж нямецкай гістарычнай думкай эпохі Асветніцтва і ліберальнай германскай гістарыяграфіяй першай паловы IXX ст.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

ТЭМА: ЕЎРАПЕЙСКАЯ ГІСТАРЫЯГРАФІЯ ЭПОХІ РАМАНТЫЗМУ

1. Французская гістарыяграфіі першай паловы XIX ст.
2. Германская гістарыяграфіі першай паловы XIX ст.
3. Англійская рамантычная гістарыяграфія.

Літаратура.

Карлейль Т. Французская революция. История. – М., 1991.
Костикова И.В. Философско-социологические взгляды Т.Карлейля. – М., 1983.
Далин В.М. Историки Франции XIX – XX веков. – М., 1981.- 325 с.
Ерофеев Н.Л. Английская историческая мысль 30-40-х гг. 19 в. // Маркс – историк. – М., 1968.
Реизов Б. Г. Французская романтическая историография (1815-1830). - Л., 1956.
Гизо Ф. История Английской революции. В 2т. – Ростов-на-Дону, 1991.
Федосова Е.И. Франсуа Гизо: историк и государственный деятель // Новая и новейшая история. – 1997. №2.

Перыяд рэстаўрацыі стаў у многім пераломным у справе развіцця гістарычнай навукі ў Францыі. Гэты перадом быў у многім звязаны з характэрнай для рамантычнага светапогляду ўзмацненнем цікавасцю да мінулага, а таксама з тым, што гісторыя стала важнай зброяй ідэйна-палітычнай барацьбы ў Францыі. У гэтай ідэйнай барацьбе ў якасці цэнтральнай была вылучана праблема аб адносінах да Французскай рэвалюцыі і яе спадчыны. Рамантычная плынь у французскай культуры, у тым ліку і гістарыяграфіі, сфарміравалася ў самым канцы XVIII – пачатку XIX ст. у многім як традыцыяналісцкая рэакцыя на Вялікую французскую рэвалюцыю. Найбольш яскрава ідэі кансерватыўнага рамантызму адлюстраванны ў працах Жозэфа дэ Мэстра і Луі дэ Банальда.

Жозэф дэ Мэстр (1753-1821) у 1796 г. надрукаваў працу "Меркаванні аб Францыі", якая рашуча была накіравана супраць рэвалюцыі. Але большую вядомасць атрымалі напісаныя ім ўжо ў час рэстаўрацыі сачыненні "Аб папе" і "Пецярбургскія вечары". Для дэ Мэстра характэрны пісімістычны погляд на чалавека. Людзі маюць шмат заганаў. Таму законам існавання свету з`яўляюцца зло, несправядлівасць, а непазбежным наступствам гэтага – забойствы, войны, злачынствы. Для ўтаймавання чалавечых заганаў для кіравання грамадствам патрэбна непрыракаемая ўлада дзяржавы і царквы, патрэбны жорсткасць і насілле, інквізіцыя і палач. Лепшая форма дзяржавы, згодна дэ Мэстру, – гэта абсалютная ўлада караля, які абапіраецца на дваранства. Але вяшэй караля на Зямлі ўлада каталіцкай царквы, увасобленая ў папе.

Дэ Мэстр абгрунтоўваў тэзіс аб немагчымасці пераўтварэння грамадства і дзяржавы з дапамогаю напісаных у духу разуму законаў і канстытуцый. не засноўваюцца канстыт-ямі. Сутнасць дзяржавы, лічыў ён, у народным духу. У сваёй гісторыі людзі падначальваюцца сілам, якімі з`яўляюцца норавы, звычаі, забабоны. Яны пануюць над людзьмі незалежна ад іх волі, а не рацыянальныя законы.

Французскую рэвалюцыю дэ Мэстр асэнсоўваў з пазіцый рэлігійна-правідэнцыяналісцкага погляду на гісторыю. Хоць рэвалюцыя была справай сатанінскай, пісаў ён, але ў ёй яскрава бачна рука правідзення. Рэвалюцыя з`явілася карай, якую бог абрушыў на ўпаўшых ў грэх французаў. Гэтае страшнае пакаранне было адзіным сродкам выратавання Францыі. Канкрэтныя прычыны рэвалюцыі ён звязваў з развіццём крытычнай думкі, філасофіі і навукі ў XVII-XVIII ст., якія

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

расшаталі рэлігійную веру і ўвесь стары парадак. Дальнія вытокі разбуратьнай філасофіі дэ Мэстр бачыў у Рэфармацыі, вучэннях Кальвіна і Лютэра.

Да поглядаў дэ Мэстра былі блізкімі і гістарычныя канцэпцыі **Луі дэ Банальда** (1754-1840). Яго асноўны твор – "Тэорыя палітычнай і рэлігійнай улады ў грамадзянскай супольнасці, заснаваная на розуме і гісторыі"(1796 г.). Згодна дэ Банальду, грамадскі парадак трымаецца на трох асновах: панаванне рэлігіі, саслоўная няроўнасць, абсалютная манархія. Неабмежаваная манархія выцякае з агульнага законупабудовы сусвету. У свеце ўсё збудавана манархічна: бог правіць светам, душа – чалавекам, бацька – сямьёй. Усялякае пасягненне на манархію ёсць пасягнене на натуральны стан рэчаў. Англію з яе канстуцыйнай манархіяй дэ Банальд лічыў самай адсталай краінай. Хартыю 1814 г., па якой у Францыі былі ўсталяван.элементы канстытуцыйнага кіраванага, ён лічыў "дзецішчам бязумства і змроку". Дэ Банальд лічыў, што да пачатку рэвалюцыі Францыя пасля 14 стагоддзяў гісторыі валодала выдатнай манархічнай канстытуцыяй, а французскі народ быў шчаслівы як ніколі раней. Рэвалюцыя ж з`явілася пакараннем за грэхападзенне французаў. Гэтае грэхападзенне ён звязваў з ідэямі французскага Асветніцтва, Яна Гуса і мысліцеляў эпохі Рэфармацыі.

Кансерватыўнай гістарыяграфіі супрацьстаяла ліберальная гістарычная школа часоў рэстаўрацыі, буйнейшымі прадстаўнікамі якой з`уляліся О.Цьеры, Ф. Гізо, Ф. Мінье, А. Цьер. Яны ў пэўнай ступені працягвалі традыцыі асветніцкай гістарыяграфіі, успрынялі яе антыфеадальную накіравнасць, гістарычны аптымізм, перакананасць у прагрэсіўным развіцці чалавецтва. Але для ліберальнай школы быў характэрны гістарызм, уяўленне аб арганічным развіцці грамадства. У гэтым плане яны ішлі ў русле рамантызма. Адстойваючы ідэю аб прастаўнічым праўленні, яны імкнуліся ў гісторыі сярэднявечча выявіць зараджэнне буржуазіі і адпавядаючых яе інтарэсам палітычных ўстаноў. Важным укладам ліберальных гісторыкаў у развіццё гістарычнай думкі была распрацоўка канцэпцыіі класаў і класавай барацьбы. Цэнтральнай праблемай, якую вывучалі гісторыкі ліберальнай школы эпохі рэстаўрацыі, была Французская рэвалюцыя, буржуазныя рэвалюцыі ўвогуле. Даследуючы гэтую праблему, многія з іх займаліся пошукам каранёў рэвалюцыі, актыўна вывучаючы гісторыю сярэднявечча. Вялікую цікавасць у іх выклікала гісторыя Англіі з яе канстытуцыйна-манархічнай формай праўлення, у якой яны бачылі ўзор для Францыі.

Агюстэн Цьеры (1795-1856) адносіўся да ліку заснавальнікаў ліберальнай школы. Сярод гісторыкаў гэтай школы для Цьеры найбольш характэрны рысы рамантызму. Ён рэзка крытыкаваў абстрактнае выкладанне гісторыі ў духу рацыяналізму, характэрнае для асветнікаў. Важнай задачай гісторыка ён лічыў аднаўленне мінулага ў яго непаўторнай своеасаблівасці, пранікненне ў дух часу з дапамогай мастацкага ўялення і інтуіцыі. Цьеры з'яўляецца адным з аўтараў канцэпцыі класавай барацьбы ў французскай гістарыяграфіі. Ідэю барацьбы саслоўяў, розных народаў ён паклаў у аснову сваёй канцэпцыі гісторыі Францыі. Утварэнне французскай дзяржавы ён звязваў з франскім заваяван., у выніку якога ўзніклі дзве ўзаемна непрымірымыя "расы", два народы: заваёўнікі-франкі, стаўшыя дваранамі і заваяванае гала-рымскае насельніцтва, з якога выйшла 3-е саслоўе. Іх барацьба пранізвае ўсю далейшую гісторыю краіны. Яе важнейшыя

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

вехі: камунальная рэвалюцыя XII і Французская рэвалюцыя XVIII ст. З рэстаўрацыяй барацьба аднавілася. Яе вынікам, лічыў Цьеры, павінна стаць канчатковая перамога 3-га саслоўя. Ізлюбленнай тэмай Цьеры была барацьба гарадскіх камун супраць феадалаў ў XI-XII ст. Ён лічыў яе сапраўднай сацыяльнай рэвалюцыяй, гістарычным пралогам Французскай рэвалюцыі XVIII ст. Сама рэвалжцыя была канчатковым рэваншам пераможаных. Класавая барацьба носіць у Цьеры своеасаблівую расавую форму, выступае як узнікшая ў выніку заваявання барацьба розных нацыянальнасцей. Але па сутнасці гаворка ідзе аб сацыяльнай барацьбе дваранства і 3-га саслоўя. Унутры 3-га саслоўя ён не бачыў сацыяльных супярэчнасцей і сацыяльнай барацьбы.

У гады рэстаўрацыі былі створаны буйнейшыя гістарыяныя працы другім прадстаўнікам ліберальнай школы **Франсуа Гізо** (1787-1874). Гізо таксама вывучаў пераважна гісторыю сярэдневяковай Францыі, шукаючы ў ёй прычыны Французскай рэвалюцыі. Гізо імкнуўся да стварэння "філасофскай", г.з. абагульняючай гісторыі, каб вылучыць асноўныя тэндэнцыі ў гістарычным развіцці. У гэтым плане ён развіваў вальтэраўскую традыцыю. Гізо адстойваў ідэю грамадскага прагрэсу, які бачыў ва ўдасканаленні грамадства і маральным развіцці чалавецтва. Разам з Цьеры, Гізо быў адным са стваральнікаў канцэпцыі класавай барацьбы. Ён лічыў, што барацьба паміж саслоўямі напаўняе ўсю новую гісторыю, з яе, можна сказаць,"нарадзілася навейшая Еўропа". Гэтую барацьбу Гізо лічыў вынікам германскага заваявання. У Францыі, на яго думку заваяваны народ на працягу 13 стагоддзяў змагаўся за звяржэння іга народа-пераможцы. Французская рэвалюцыя стала рашаючай бітвай гэтай барацьбы. У выніку яе былы пераможаны народ стаў народам пераможцай і ў сваю чаргу заваяваў Францыю. У шэрагу сваіх работ Гізо даваў больш глыбокае тлумачэнне барацьбы сасловій, не звязваючы яе з заваяваннем. У цэнтр барацьбы ставіліся пытанні развіцця маёмасных адносін, перш за ўсё ўласнасці. Гізо зазначыў, што для таго, каб зразумець палітычныя ўстановы, неабходна вывучыць розныя грамадскія слаі і адносіны паміж імі. А каб зразумець гэтыя розныя грамадскія слаі, трэба знаць прыроду адносін уласнасці.

Азначаны вышэй прынцып прыярытэту сацыяльных адносін адступае ў Гізо на другі план пры практычным ажыццяўленні гістарычных даследаванняў. У яго канкрэтна-гістарычных пабудовах вядучым пачаткам выступае барацьба паміж абстрактнымі палітычнымі прынцыпамі. Так, палітычную барацьбу ў Францыі XVII-XVIII ст. ён тлумачыць барацьбой паміж прынцыпам абсалютнай манархіі і прынцыпам свабоды. У адрозненні ад Цьеры, Гізо не лічыў 3-е саслоўе адзіным. Ён адзначаў, што ўжо ў час камунальнага руху ў нізах 3-га саслоўя існавала варожасць ў дачыненні да багатых. На яго думку толькі маёмасныя слаі з`яўляліся сапраўднымі носьбітамі духу 3-га саслоўя. Буржуазія валодае асобымі ўласцівасцямі розуму і характару, што дазваляе ёй стварыць капітал і ісці па шляху прагрэсу. Узвышэнне буржуазіі – гэта галоўны змест наступнай гісторычнай эпохі. Гізо прадвызначаў мэту гістарычнага развіцця Францы і ўсёй еўрапейскай цывілізацыі ва ўсталяванні канстытуцыйнай манархіі.

Найбольш вядомыя работы Гізо – гэта "Гісторыя ыывілізацыі ў Еўропе" і "Гісторыя цывілізацыі ў Францыі". У іх адлюстравана імкненне аўтара наблізіцца да разумення заканамернасцей гістарычнага працэсу. Ён выказаў пункт гледжання,

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

што старое грамадства ніколі не распадзецца раней, чым у яго асяроддзі не ўзнікне новае. Гаворачы пра еўрапейскую цывілізацыю, Гізо адзначаў, што яна існуе ўжо 15 стагоддзяў і ўвесь час знаходзіцца ў стане прагрэсу. Прытрымліваючыся пнцыпу гістарызму, Гізо сцвярджаў, што ў гісторыі не было ні адной выпадковай, ці пазбаўленай сэнсу эпохі.

У 1826-1827 гг. Гізо выдаў два томы "Гісторыі Англійскай рэвалюцыі". На яго думку, Англійская рэвалюцыя складалася з 4 актаў: 1) цараванне Карла I і яго барацьба з доўгім парламентам; 2) рэспубліка на чале з Кромвелем; 3) рэстаўрацыя Сцюартаў; 4) канчатковае падзенне Сцюартаў і ўступленне на трон Вільгельма Аранскага. Такім чынам, па Гізо рэвалюцыя цягнулася з 1625 па 1688 г. Ён даказваў, што Англійская рэвалюцыя, нягледзячы на яе абасобленасць, аднатыпна з Французскай. На думку Гізо, ў Англійскай рэвалюцыі рэлігійная і палітычная барацьба хавалі сацыяльнае пытанне і барацьбу розных класаў за ўладу і ўплыў. Ён паказаў сацыяльныя перадумовы рэвалюцыі. Гізо ўказваў, што ў той час, як англійская манархія імкнулася да абсалютызму, а прыйшоўшая ў заняпад вышэйшая арыстакратыя зблізілася з дваранствам, у глыбіні грамадства адбываўся супрацьлеглы пераварот. У гарадах хутка развіваліся гандаль і прамысловасць, зямельная ўласнасць пераходзіла ў рукі простага дваранства, фрыгольдэраў, гараджан, якія багацелі і авалодалі сапраўднымі крыніцамі ўлады. У выніку англійскі абсалютызм пазбавіўся рэальнай апоры. Такім чынам, прычыны Англійскай рэвалюцыі Гізо звязваў у многім з развіццём у краіне капіталістычных .адносін, у выніку чаго адбылося пераразмеркаванне зямельнай уласнасці, і новыя ўласнікі патрабавалі ўдзелу ў кіраванні краінай. Ён бачыць тры важнейшыя вынікі Англійскай рэвалюцыі: 1) каралеўская ўлада была абмежавана парламентам; 2) у парламенце ўлада належала палаце абшчын, г.з. новаму дваранству; 3) у Англіі ўсталявалася поўнае і канчатковае панаванне пратэстантызму.

Ліберальныя гісторыкі эпохі рэстаўрацыі стварылі важныя працы, у якіх даследавалі непасрэдна Вялікую французскую рэвалюцыю. У 1824 г. з`явілася "Гісторыя Французскай рэвалюцыі" **Франсуа Агюста Мінье** (1796-1884). Рэвалюцыю ён лічыў падзеяй неабходнай, заканамернай і станоўчай для Францыі. Ідэя неабходнасці рэвалюцыі займае цэнтральнае месца ў працы. Яна, на думку Мінье, была пераломным момантам у гісторыі Францыі. Да рэвалюцыі ў Францыі яшчэ існавалі сярэдневяковыя формы грамадства. Гэты стары парадак рэвалюцыя замяніла новым, больш справядлівым і больш адпавядаючым патрабаванням часу. Рэвалюцыя змяніла не толькі палітычную ўладу, але зрабіла пераварот ва ўсім стане нацыі. Рэалюцыя разбурыла старое грамадства, а пры імперыі ўсталявалася новае. Гісторыю рэвалюцыі Мінье разглядаў як барацьбу розных класаў. Усе гады рэвалюцыі прайшлі ў імкненні аднаго з класаў, складаўшых нацыю, усталяваць сваё панаванне. Мінье вызначыў у рэвалюцыі тры асноўныя змагаючыяся сілы. Прывілегіраваныя класы імкнуліся ўсталяваць свой парадак супраць двара і буржуазіі. Сярэдні клас, ці буржуазія, адстойвала прынцып свабоды і змагалася супраць прывілегіраваных і супраць народных мас. Яе інтарэсы ўвасобіла Канстытуцыя 1791 г. Народ адстойваў прынцып роўнасці. Спробай масы захапіць уладу была Канстытутуцыя 1793 г. і якабінская дыктатура. Ён лічыў закнамернымі

РЭПАЗІТОРЫЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

і гістарычна апраўданымі дзеянні якабінцаў, але падкрэсліваў іх нядзольнасць справіцца з цяжкасцямі, якмя тады перажывала Францы.

Міньe быў перакананы, што ўлада павіна належаць забяспечанаму і адукаванаму класу. Гэтаму адпавядалі пераўтварэнні Устаноўчага сходу і Канстытуцыя 1791 г. Ён шкадаваў, што ракавая сіла абставін прывяла да ўлады якабінцаў. Але ён лічыў заканамернымі і неабходнымі ўсе этапы рэвалюцыі. Кожны з іх, у тым ліку і якабінская дыктатура, выконвалі ў ёй пэўную ролю. Крайнасці якабізма былі выкліканы контррэвалюцыяй і вайной. Без іх немагчыма было перамагчы. Міньe зыходзіў з таго, што гістарычнага дзеяча нельга судзіць на аснове абстрактных маральных прынцыпаў, а трэба улічваць абставіны яго дзейнасці і яе вынікі. Таму адно і тое ж дзеянне можа быць апраўдана з пункту гледжання палітыкі, але асуджана з пазіцыі маралі. Так на думку Міньe, дзейнасць якабінцаў была неабходнай для рэвалюцыі, але для дасягненя мэты яны выкарыстоўвалі сродкамі, недапушчальныя з маральнага пункту гледжання.

У асноўным з тых жа пазіцый, што і праца Міньe, была напісана “Гісторыя французскай рэвалюцыі” **Адольфа Цьера** (1797-1877) Цьер, як і Міньe зыходзіў з ідэй аб неабходнасці, хутчэй нават фатальнай абавязковасці рэвалюцыі і кожнага з яе этапаў. Рэвалюцыю ён разглядаў як цэласны блок заканамерных узаемазвязаных падзей і працэсаў. У адносінах да гэтых падзей і працэсаў ён займаў тыя ж пазіцыі, што і Міньe.

Ліпеньская рэвалюцыя 1830 г. Усталявала ў Францыі буржуазную манархію. Ішоў працэс зрашчвання зямельнай і фінансавай арыстакратыі. У новых умовах на першы план ужо выйшлі сацыяльныя супярэчнасці унутры былога трэцяга саслоўя. Усе гэтыя з’явы знайшлі адлюстраванне у французскай гістарыяграфіі 30-40 гг. У 30-40-я гг. XIX ст. гісторыкі ліберальнай школы часоў рэстаўрацыі прыйшлі да высновы, што з усталяваннем ліпеньскай канстытуцыйнай манархіі барацьба класаў зжыла сябе. О. Цьеры менавіта ў 40-я гады стварыў сваю найбольш значную гістарычную працу “Вопыт гісторыі паходжання і поспехаў трэцяга саслоўя”, у якой яскрава адлюстравалася змена гістарычнай канцэпцыі ліберальнай гістарыяграфіі. Захаваўшы ідэю аб ролі барацьбы класаў у гісторыі Францыі, Цьеры істотна змягчыў яе ранейшую вастрыню. Ён палічыў цяпер патрэбным указаць на гістарычныя заслугі дваранства. Да іх ён адносіў ваенную доблесць, патрыятызм. Асабліва настойліва Цьеры праводзіў думку аб значэні саюза паміж каралеўскай уладай і трэцім саслоўем. Дзякуючы яму, як пісаў Цьеры і ўзнікла сучасная Францыя.

У гады ліпеньскай манархіі шырокую вядомасць набылі погляды палітыка, пісьменніка і гісторыка **Алексіса дэ Токвіля** (1805-1859) дзкуючы працы “Аб дэмакратыі ў Амерыцы”. Галоўная праблема, якую ставіць у сваёй працы Таквіль: як ва ўмовах дэмакратыі (г.з. ва ўмовах палітычнай і грамадская роўнасці) забяспечыць свабоду. А свабоду ён разумее перш за ўсё як гарантыю для меншасці супраць тыраніі большасці. Ва ўмовах той эпохі меншасць, аб правах якой клапаціўся Таквіль, выступала як меншасць, валодаўшая маемасцё і атрымаўшая адукацыю. Таквіль бачыў неабарачальнасць эгалітарна-дэмакратычнага працэсу і апасаўся яго наступстваў. Небяспеку яго ён бачыў у тым, што ўсталяванне палітычнай і грамадзянскай роўнасці, знішчэнне саслоўных і прывілееў можа

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

прывесці да страты свабоды і ўсталявання цэзарысцкага рэжыму. Усталяванне банапартысцкага рэжыму ў Францыі пасля рэвалюцыі Таквіль лічыў наступствам ўсталяваннай рэвалюцыяй дэмакратыі.

Разглядаючы амерыканскія палітычныя інстытуты, Таквіль адзначыў і адмоўныя бакі грамадскага жыцця ў ЗША: маёмасныя кантрасты, прадажнасць палітыкаў. Ён з разуменнем ставіўся да тых дзяржаўных інстытутаў, якія абмежоўвалі ўплыў сацыяльных нізоў і маглі ўберагчы амерыканскае грамадства ад рэвалюцыі. Да ліку стабілізуючых элементаў палітычнай сістэмы ЗША Таквіль адносіў двухпалатны парламент, Вярхоўны суд, шырокія правы прэзідэнта. Таквіль аддаваў перавагу Амерыканскай рэвалюцыі у паразнанні з Французскай з-за таго, што яна адбывалася ў цэлым у рамках парадку і законнасці, захавала цесную сувязь паміж рэлігійным духам і духам свабоды.

Дэмакратычная плынь у французскай рамантычнай гістарыяграфіі знайшла сваё ўвасабленне ў працах **Жюля Мішле** (1798-1874). Ён у сваёй важнейшыя працы "Гісторыя Францыі" імкнуўся у духу рамантызму да жывога ўваскрашэння мінулага, пранікнення у "дух" народа. У адрозненні ад ліберальнай школы, галоўнай сілай французскай гісторыі Мішле лічыў не буржуазію, а народ. Пад народам ён разумеў дробных уласнікаў-працаўнікоў, перш за ўсё сялян. Супрацьпастаўленне народа буржуазіі мае ў яго не столькі сацыяльна-эканамічны, колькі сацыяльна-культурны сэнс. Мішле лічыў, што у адрозненні ад буржуазіі і ад адукаваных людзей увогуле, народ захоўвае натуральную дасканаласць. Ён кіруецца ў сваёй дзейнасці не некімі мудрагелістымі разважаннямі, а "магутным народным інстынктам". Для яго харатктэрны любоў да радзімы і самаахвяраванне.

"Гісторыя Французскай рэвалюцыі" Мішле – гэта спроба напісаць гісторыю рэвалюцые знізу, з пункту гледжання барацьбы народных мас. Мішле ўлавіў глыбокую народную аснову рэвалюцыі і даў яркія карціны масавых народных выступленняў. Надаючы асабліваe значэнне "наіўнаму інстынкту" народа, ён паказаў, што менавіта народ адыгрываў рашаючую ролю ў важнейшыя моманты рэвалюцый. У аснове рэвалюцыі, на думку Мішле ляжалі не матэрыяльныя інтарэсы, а ідэі справядлівасці, братэрства і свабоды. Мішле супрацьпастаўляў неадукаваную, але моцную сваім верным інстынктам народную масу буржуазіі, палітычнм дзеячам і партыям. У той жа час Мішле даказваў, что ў гады рэвалюцый не было ніякіх прычын для канфлікту паміж буржуазіі і народам. Найбольшыя сямпатыі ў Мішле выклікаў Дантон за яго імкненне да прымірэння партый. У якабінцах ён бачый нешта накшталт інквізытараў, карпарацыю, варожную інтарэсам народа. Вышэйшым дасягненнем рэвалюцыі ён лічый паустанне 10 жніўня 1792 г. і ўсталяванне рэспублікі.

2. Разгарнуўшаяся пасля Венскі кангрэсу ідэйная барацьба знайшла адлюстраванне і ў тагачаснай нямецкай гістарыяграфіі. У ёй праявіліся дзве асноўныя тэндэнцыі: кансерватыўна-рамантычная, меўшая перавагу ў Прусіі і іншых дзяржавах Паўночнай Германіі, і ліберальная на паўднёвым-захадзе краіны. Вялікі ўплыў на развіццё германскай гістарыяграфіі аказала ў гэты час нямецкая класічная філасофія Яна ўзброіла гістарычную навуку новымі тэарэтычнымі канцэпцыямі, новай метадалогіяй.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Ідэі прадстаўнікоў нямецкай класічнай філасофіі знайшлі завяршэнне ў творчасці **Георга Вільгельма Фрыдрыха Гегеля** (1770-1831). Гегель упершыню паспрабаваў прыменіць дыялектычны метад да вывучэння сусветнай гісторыі, разглядаючы яе як прагрэсіўны працэс, развіваючыся праз барацьбу супрацьлегласцей. Сусветную гісторыю Гегель разумеў як самаразвіццё першаснага сусветнага духа, заключаючагася ў няспынным расце асэнсаванай свабоды. Сусветны дух у Гегеля – гэта ўсё чалавецтва ў цэлым. Гегель увёў паняцце гістарычных і негістарычных народаў. На яго думку ў кожны гістарычны перыяд з`яўляецца той ці інш. народ, які адыгрывае вядучую ролю ў гісторыі. Але не існуе якога-небудзь раз і на заўсёды абранага народа.

Гегль прыйшоў да высновы, што не столькі вялікія асобы ствараюць гісторыю, колькі сама гісторыя стварае сваіх героеў. Развіццё грамадства не з`яўляецца вынікам суб`ектыўных імкненняў правіцелей, а падначалена аб`ектыўным заканамернасцям, якія можна пазнаць навукова. Будучы ідэалістам, Гегель шукаў рухаючую сілу прагрэсу ў сферы грамадскай свядомасці. Ён лічыў, што прагрэс заключаецца ў асэнсаванні свабоды. Па вучэнню Гегеля свабода ўпершыню нараджаецца на Усходзе, але была задушана дэспатамі. Далей сусветны дух перамясціўся ў Старыжытную Грэцыю. Тут ужо з`явілася асэнсаванне свабоды як каштоўнасці, але толькі нямногія сталі свабоднымі. Неабходнай умовай свабоды ў антычных народаў была яе супрацьлегласць – рабства. Таму і там прынцып свабоды быў толькі прыкрыццём яе папрання. Пачатак трэцяга этапу ў гісторыі чалавецтва Гегль звязваў з узнікненнем хрысціянства і яго распаўсюджваннем у германскіх народаў. Тады пачаў зараджацца прынцып: чалавек ёсць свабодны. Пакуль што ён толькі асэнсаваны. Яго ж укараненне ў жыццё і прадстаўляе змест новай гісторыі. Такім чынам, змест і сэнс гісторыі ў Гегля заключаецца ў няспынным руху ад прыроднага рабства да сапраўднага чалавечага жыцця пад абаронай свабоды, увасобленай у дзяржаве. Тэорыя Гегеля адлюстровае толькі палітыка-юрыдычны бок сусветнай гісторыі.

Ён лічыў, што войны нельга ліквідаваць з гісторыі чалавецтва. Вайна, на яго думку, не павінна разглядацца як абсалютнае зло, ці выпадковая з`ява. Менавіта войны правяраюць трываласць дзяржаўнай сістэмы, сувязь яе элементаў. Спасылаючыся на прыклад вайны Прусіі з Напалеонам, Гегель падкрэслівае, што паражэнне прымусіла Прусію асэнсаваць урокі і аздаравіць сваю дзяржаўную пабудову шляхам рэформаў. Дзяржава была той формай, у якой развіваўся прынцып свабоды, таму менавіта пазітыўнае развіццё дзяржавы выходзіць для Гегеля на першы план. Найлепшай формай дзяржаўнага ладу Гегель лічыў канстытуцыйную манархію. Яна прадстаўлялася больш устойлівай, бо ў адрозненні ад тараніі і дэмакратыі ўраўнавешвала інтарэсы большасці і меншасці. Ён крытыкаваў сацыяльныя язвы нараджаўшагася капіталізму і лічыў, што яны могуць быць ліквідаваны шляхам паступовых рэформаў зверху. Галоўная заслуга Гегеля ў развіцці гістарычнай навукі заключаецца ў тым, што ён прынёс у яе дыялектычную метадалогію.

На мяжы XVIII-XIX ст. у нямецкай гістарычнай навуцы ўсё шырэй пачынаюць распаўсюджвацца ідэі рамантызму. У гістарыяграфіі рамантызм выступаў у двух варыянтах: рэакцыйны і ліберальны. Не прымаючы буржуазных адносін, нямецкія

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

рамантыкі звярталіся да мінулага, як да ідэальнай сутнасці ўсяго чалавецтва, да царства не разуму і разліку, а царства пачуццяў, фантастыкі, містыкі. Аднак ідэалізацыя сярэднявяковага феадальна-саслоўнага ладу яшчэ не азначала, што рамантыкі выступалі за вяртанне да сярэдневяковых парадкаў. Яны выступалі за кансервацыю таго, што яшчэ засталося ад сярэдневяковых парадкаў, перш за ўсё паўабсалютысцкіх рэжымаў і саслоўнага ладу германскага грамадства. Прыхільнасць нямецкіх рамантыкаў да кансерватызму спалучалася з заклікамі да сацыяльнай справядлівасці. Рамантычная гістарафія ўнесла вялікі ўклад у фарміраванне прынцыпу гістарызму. Згодна з ім гісторыкі-рамантыкі разглядалі кожны этап ў гісторыі як неабходную з’яву ў ланцугу гістарычнага развіцця. Яно ўяўлялася рамантыкам як плаўны прцэс, які нельга парушыць ні рэформамі, ні рэвалюцыямі. У дачыненні да сучасных ім буржуазных адносін нямецкія рамантыкі адкідывалі прынцып гістарызму. Яны лічылі, што паколькі гэтыя адносіны не маюць гістарычных каранёў, яны негістарычныя.

Найбольш вядомай гістарычнай школай нямецкіх гісторыкаў-рамантыкаў з`яўлялася школа права. Яе буйнейшым прадстаўніком быў **Фрыдрых Карл Савінье** (1779-1861). Ён выступае як праціўнік любога канстытуцыяналізму. Гэта знайшло адлюстраванне ў працы “Аб прызванні нашага часу да заканадаўства і навука аб праве“. Савіні адвяргае формулу аб праве як прадукце розуму. Ён аб`яўляе, што права – адзін з прырод.бакоў нацыянальнай сутнасці любога народа. Права немагчыма сканструіраваць, ці заняць у іншых народаў. Яно з`яўляецца арганічным праяўленнем народнага духу, і не можа быць ні створана, ні адменена асобным заканадаўствам, паколькі ўзнікае з унутранай сутнасці нацыі і ўсёй яе мінулай гісторыі. Кожная эпоха, лічыў Савіні, з’яўляецца прцягам папярэдняй. Таму развіццё ў кожную эпоху заснавана на загадзя дадзеным становішчы, змяніць якое па-за чалавечай воляй.

Бліжэйшым саратнікам Савіні быў **Карл Фрыдрых Эйхгорн** (1781-1854). У сваёй галоўнай працы “Гісторыя ням.дзяржавы і права” ён упершыню прасочана развіццё нямецкага права і дзяржаўных інстытутаў са старажытнейшых часоў і да пачатку XIX ст. Аўтар разглядае ўсе вобласці права як часткі адзінага цэлага. Заканамернасці развіцця права ён тлумачыць яго нацыянальна-гістарычнымі асновамі. Галоўная ідэя кнігі заключалася ў абвяржэнні поглядаў асветнікаў на нямецкае права як на збор анахранізмаў і на доказе таго, што яно з`яўляецца заканамерным прадуктам развіцця нямецкага народнага духа.

Гісторыкі гістарычнай школы права ставілі ў цэнтр даследавання дзяржаўна-прававыя аспекты гістарычнага развіцця. Пры гэтым іх падыход вызначаўся крайнім кансерватызмам. Адно з цэнтральных месцаў у іх гістарычных канцэпцыях займала ідэя аб народным духу. Народ разглядаўся як носьбіт традыцыяналісцкіх і кансерватыўных ідэй, на якіх і грунтуецца права ў той ці іншай дзяржеве.

Блізкія да гістарычнай школы права канцэпцыі і падыходы знайшлі адлюстраванне ў працах аднаго з буйнейшых германскіх гісторыкаў XIX ст. **Леапольда Ранке** (1795-1886). Ранке за сваё доўгае жыццё стварыў велізарную колькаць гістарычных прац: па гісторыі Міжземнамор`я, рымскіх пап, нямецкай гісторыі часоў рэфармацыі, гісторыі Прусіі, Аўстрыі, Англіі, працы па гісторыі

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

войн і міжнародных адносін. У канцы жыцця Ранке працаваў над шматтомнай сусветнай гісторыяй.

Свой падыход да гістарычных даследаванняў ён сфармуляваў словамі: пісаць гісторыю так, як гэта было на самой справе. Гэты тэзіс быў накіраваны як супраць маралізму асветнікаў, якія імкнуліся выступаць у ролі суддзяў у адносінах да гісторыі, так і супраць рамантыкаў, якія часта прыўкрашвалі ісціну. Ранке лічыў, што ход гістрыі вызначаецца божскай воляй. У кожнай эпосе, у кожнай дзяржаве ён бачыў непаўторную індывідуальнасць, канкрэтнае і ўнікальнае ўвасабленне божскай ідэі. Ранке быў перакананы, што інтарэсы асобы павінны быць падначалены інтарэсам дзяржавы. Апошняя ж можа дасягнуць поўнага росквіту толькі ў выпадку незалежнасці ад іншых дзяржаў. Таму першаступенчатае значэнне мае ваенная магутнасць дзяржавы, а ўнутраная палітыка павінна падначальвацца інтарэсам знешняй. У сувязі з гэтым Ранке не цікавіўся сацыяльна-эканамічнымі і культурнымі праблемамі ў гісторыі. Уся яго ўвага была сканцэнтравана на гісторыі міжнародных адносін і палітычнай гісторыі асобных дзяржаў. Увесь ход сусветнай гісторыі Ранке адлюстраваў толькі ў ідэйна-палітычным аспекце, ігнаруючы сацыяльна-эканамічныя фактары. Напрыклад Рэфармацыю ў Германіі ён тлумачыў чыста палітычнымі прычынамі. На яго думку яны была выклікана барацьбой князёў супраць папы і імператара. Толькі да рэлігійных прычын ён зводзіў перадумовы Нідэрланскай рэвалюцыі і Трыцацігадовай вайны.

Ранке лічыў, што гісторык павінен канцэнтраваць сваю ўвагу перш за ўсё на важнейшых падзеях, якія аказалі вялікі ўплыў на расстаноўку сіл на міжнароднай арэне. У адрозненне ад гісторыкаў школы права, Ранке сцвярджаў, што ўнутранае развіццё краін у вялікай ступені залежыць ад знешніх фактараў. Так французская рэвалюцыя, на яго думку, была выклікана стратай Францыяй ранейшага станавішча пануючай еўрапейскай дзяржавы, што пагоршыла яе ўнутранае становішча і прывяло да росту незадавальнення ўнутры краіны. У цэлым творы Ранке нясуць у сябе багаты і цікавы фактычны матэрыял. Але аўтар не імкнецца глыбока пранікнуць у прычынна-наступствавыя сувязі гістарычнага працэсу.

У перш.палове XIX ст. нараджаецца і ліберальная плынь у германскай рамантычнай гістарыяграфіі. Адным з яе буйнейшых прадстаўнікоў з’яўляўся **Вільгельм Цымерман** (1807-1878). Яго найбольш значныя творы – “Гісторыя вялікай сялянскай вайны” (1841-1843) і “Германская рэвалюцыя” (1848). У першай з гэтых прц Цымерман на першы план ставіць рэлігійна-палітычныя супярэчнасці той эпохі. Сацыяльныя канфлікты адыходзяць на другі план. У працы “ Германская рэвалюцыя” аўтар апісаў падзеі вясны 1848 г.на поўднёвым-захадзе Германіі. Ён паказаў антыфеадальны характар сакавіцкіх рэвалюцый у Германіі. Затым ён акцэнтуе галоўную ўвагу на дзейнасці Франфурцкага парламенту. Пры гэтым ён амаль не кранае падзей у Прусіі, якія мелі рашаючае значэнне для развіцця рэвалюцыі. Цымерман лічыў, што германская ліберальная буржуазія з`яўлялася галоўнай рэвалюцыйнай сілай у Германіі. Ён не ўбачыў яе адыходу ад рэвалюцыі пасля перамогі сакавіцкіх паўстанняў. Цымерман лічыў, што рэвалюцыя пацярпела паражэнне з-за ракавой непадрыхтованасці нямецкага народа да рэвалюцыі.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

3. У першай палове XIX ст. у англійскай гістарыяграфіі захоўваўся падзел на тарыйскую і вігскую плыні. Найбольш яскрава тарыйская канцэпцыя знайшла сваё адлюстраванне у працах **Арчыбальда Алісона** (1792-1867). Яго дзве асноўныя працы "Гісторыя Еўропы ў перыяд Французскай рэвалюціі", "Гісторыя ад рэстаўрацыі да вацарэння Напалеона III". Зыходная пазіцыя аўтаразаключаецца ў тым, што любыя перамены непажаданыя. Яны вядуць да рэвалюцый. Алісон нападаў на губіцельную страсць да перамен і ўсхваляў англійскую палітычную сістэму. Гісторыя Французскай рэвалюцыі і І Імперыі выкладзена ім крайне тэндэнцыйна. Ён асуджае ўсе палітычныя сілы, якія ўдзельнічалі ў рэвалюцыі. Напалеон І для Алісона толькі крывавы тыран. Насупраць, англійскія дзяржаўныя дзеячы таго часу – У. Піт, герцаг Велінгтон, з'яўляюцца ўвасабленнем міралюбства.

Іншыя пазіцыі займала вігская школа. Вігскія гісторыкі шукалі ў гісторыі аргументы на карысць рэформаў. Менавіта вігскі накірунак ў англійскай гістарыяграфіі займаў вядучыя пазіцыі ў першай палове XIX ст. Найбольш відным прадстаўніком вігскай гістарыяграфіі з'яўляўся **Томас Макалей** (1800-1859). Галоўная гістарычная праца Макалея "Гісторыя Англіі ад вацарэння Якава II" ахоплівае перыяд з 1685 па 1702 г. У цэнтры даследавання "слаўная рэвалюцыя" 1688 г. Макалей усхваляў яе кампрамісны і бяскроўны характар. Ён прыўзносіць гэтую рэвалюцыю як узор і супрацьпастаўляе яе рэвалюцыйным падзеям сярэдзіны XVII ст. Апошнія, на думку Макалея, падарвалі магутнасць і веліч Англіі. Яго кніга – гэта ўсхваленне англійскай канстытуцыйнай манархіі. З навуковага пункту гледжання работа Макалея мае шэраг недахопаў. У характарыстыцы палітычных дзеячаў і ацэнцы падзей Макалей нярэдка прыбягаў да адвольных сцвярджэнняў, якія не абапіраюцца на крыніцы. Макалей прыстрастны гісторык. Пры гэтым ён і не імкнуўся да аб'ектыўнасці. Макалей пісаў, што гісторык не безпрыстрастны суддзя, а адвакат, строга зацікаўлены ў падзеях, таму яго задача заключаецца не ў тым, каб слепа следаваць фактам, а каб выказваць свае суджэнні аб гістарычных падзеях.

У англійскай гістарыяграфіі першай паловы XIX ст. сфарміравалася плынь, якая на аснове ідэй рамантызму прапаведавала крытычны падыход да капіталізму. Гэта адлюстравалася ў творчасці аднаго з буйнейшых англійскіх гісторыкаў XIX ст. **Томаса Карлейля** (1795-1881). Першае буйное гістарычнае сачыненне Карлейля – "Гісторыя Французскай рэвалюцыі" – выйшла ў 1837 г. Канцэпцыя, якую Карлейль паклаў у аснову сваёй працы, была ідэалістычнай, сфарміраванай пад значным уплывам ідэй рамантызму. Карлейль асуджае "фанатызм", народную ярасць і бязумства ў час рэвалюцыі. Ён імкнецца ўнушыць, што вынікам рэвалюцый можа быць толькі тэрор і анархія. Але з другога боку Карлейль адзначае, што Францыя ў час рэвалюцыі стала краінай не для багатых, а для бедных. Карлейль піша, што нельга знайсці такога перыяду часу, калі ўсе 25 млн. французаў пакутавалі б меней, чым у той перыяд, які называецца царствам тэрору. Але ў цэлым ён паказвае якабінскую дыктатуру ў самым жудасным святле. Судавы працэс над каралём Карлейль падае з раялісцкіх пазіцый. У сваёй працы ён спыняецца толькі на падзеях у Парыжы і ігнаруе значэнне аграрнага пытання.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Ужо ў "Гісторыі Французскай рэвалюцыі" прагучала канцэпцыя "героеў і натоўпу" Карлейля. Відныя дзеячы эпохі рэвалюцыі (героі) супрацьпастаўляюцца натоўпу. Да ліку героеў адносіўся Карлейлем ў першую чаргу Мірабо. "Гэта ён, - піша Карлейль, - зрушыў старую Францыю з яе асновы, і ён жа, адзіна сваёй рукой утрымліваў ад канчатковага падзення гатовае рухнуць збудаванне". Карлейль прызнаваў станоўчае развіццё рэвалюцый толькі да таго часу, пакуль Мірабо іграў у ёй рашаючую ролю. Мірабо, на яго думку, зразумеў, што рэвалюцыю неабходна абуздаць. Але заўчасная смерць перашкодзіла яму гэта зрабіць. Вялікую і ў цэлым станоўчую ролю ў рэвалюцыі адыграў, на думку Карлейля, і Дантон. Так, аўтар лічыць, што менавіта Дантону Францыя абавязана выратаваннем ад арміі герцага Браўншвейгснага.

Хутка пасля выхаду "Гісторыі Французскай рэвалюцыі" Карлейль выступіў з цыклам лекцый у абгрунтаванне канцэпцыі героя і натоўпу. Ён лічыў неабходным канцэнтраваць намаганні гісторыкаў перш за ўсё на біяграфічным выкладанні гісторыі, на даследаванні дзейнасці герояў. "Гісторыя свету – гэта біяграфіі вялікіх людзей", – пісаў Карлейль. Асноўная думка Карлейля заключалася ў тым, што героі прызваны павелеваць людзьмі, указваць ім кожны крок. Гэтыя ідэі атрымалі развіццё ў працах Карлейля "Пісьма Кромвеля" і "Гісторыя Фрыдрыха Вялікага". Прускага караля ён праслаўляе галоўным чынам як героя, які здолеў прадухіліць рэвалюцыю. Карлейль зыходзіў з таго, што гістарычны працэс не падначальваецца якім-небудзь аб'ектыўным заканамернасцям, а залежыць ад волі і дзейнасці выдатных асоб. У пэўнай ступені тэорыя "героеў і натоўпу" была крокам назад у развіцці гістарычнай навукі. Карлейль выступіў з ёй у той час, калі звядзенне гісторыі да дзейнасці палкаводцаў, каралёў адыходзіла ў мінулае.

У працах Карлейля, напісаных да рэвалюцыі 1848 г., гучыць крытыка буржуазных парадкаў і ідэалогіі, спачуванне народным масам. Ён выкрывае сваекарысце палітыкаў, хібы англійскай дэмакратыі. Так, ацэньваючы чартысцкі рух, ён заявіў, што гэта не вынік дзейнасці "злаўрэдных смуцьянаў", а наступства жабрацтва і бяспраўя народных мас. На працягу 1840-х гадоў крытыка капіталізму ў працах Карлейля прыглушаецца, а ўсё мацней гучаць выказванні супраць пагрозы анархіі з боку народных мас. У кнізе"Раней і зараз" ён стварыў ідылічную карціну сярэдневяковага грамадства, дзе нібыта царылі простыя благародныя норавы, добры манарх забяспечваў дабрабыт і свабоду падданых, а царква клапацілася аб высокіх маральных каштоўнасцях.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

ТЭМА: Пазітывіскцкая і марксісцкая гістарыяграфія ў Заходняй Еўропе ў другой палове xix ст. пачатку xx ст.

1. Гістарыяграфія Англіі ў другой палове XIX стагоддзя

2. Гістарычная навука ў Францыі ў 2 – й пал. XIX – пач. XX ст.

3. Нямецкая гістарыяграфія ад малагерманскай школы да крызісу пазітывізма.

4. Праблемы гісторыі ў работах К. Маркса і Ф. Энгельса.

5. Гісторыкі-марксісты канца 19 – пачатку 20 ст.

Літаратура.

Собуль А. Жорес, Матьез и история французской революции // Французский ежегодник, 1980. М, 1982.

Собуль А. Классическая историография французской революции // Французский ежегодник, 1976. М., 1978.

Жорес Ж. Социалистическая история Французской революции. – М., 1973. В 6 т.(на кафедре)

Собуль *А*. Жорес, Матьез и история французской революции // Французский ежегодник, 1980. М, 1982.

Маркс – историк. К 150-летию со дня рождения К.Маркса. – М.. 1968.

Энгельс и проблемы истории. М., 1970.

Гольман Л.И. Энгельс – историк. – М., 1985.

Энгельс и проблемы истории. М., 1970.

Гольман Л.И. Энгельс – историк. – М., 1985.

Ф. Энгельс и военная история. - М., 1970.

Алпатов М. А. Политические идеи французской буржуазной историографии XIX века. М.-Л., 1948.

Оболенская С. В. Франц Меринг как историк. М.,1966.

Меринг Ф. Очерки по истории войн и военного искусства. – М., 1956.

Виноградов К. Б. Очерки английской историографии нового и новейшего времени. Л., 1975.

У другой палове XIX ст. у англійскай грамадскай думцы шырокае распаўсюджанне атрымала пазітывісцкая сацыялогія. Буйнейшім англійскім філосафам-пазіцівістам з’яўляўся **Герберт Спенсер** (1820-1903). Ён зыходзіў з думкі, што ў аснове развіцця свету, уключаючы і грамадства, ляжыць закон эвалюцыі, які ён вызначыў як “інтэграцыю матэрыі і суправаджаючы яе рассеяны рух”. Пры гэтым матэрыя дыферэнцыруецца. Закон дыферэнцыяцыі матэрыі Спенсер лічыў універсальным і імкнуўся прымяніць яго і да гістарычнага працэсу. Разуменне эвалюцыі ў Спенсера насіла аднабаковы характар. Развіццё ён разглядаў толькі як павольнае і паступовае, без усялякіх скачкоў. Развіццё адбываецца пад уздзеяннем закона раўнавагі. Згодна гэтаму закону, пры парушэнні раўнавагі прырода імкнецца вярнуцца да ранейшага стану. Гэты прынцып ён прымяняў і ў адносінах да грамадства. На практыцы гэта азначала абгрунтаванне непахіснасці існуючай сацыяльна-палітычнай сістэмы.

У гісторыі грамадства Спенсер вылучаў тры этапы. На першым этапе ўзнікае племяннное грамадства. На другім – з’яўляецца класавае грамадства, адбываецца аб’яднанне плямён у вялікія групы, з’яўляюцца нацыі. Гэты перыяд Спенсер назваў пераходным. Трэці этап ён іменаваў індустрыяльным. На гэтым этапе, на думку Спенсера,чалавецтва і знаходзілася ў яго час. Падзел функцый унутры грамадства Спенсер разглядаў як вынік дыферэнцыяцыі асобных органаў грамадства. Гэта так званая арганічная тэорыя грамадства, пераносячая на яго законы развіцця асобнага арганізма. Яна апраўдвала існаваўшую дыферэнцыяцыю тагачаснага грамадства. Тэорыя Спенсера прызнавала заканамернасці развіцця грамадства. Яго разуменне

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

грамадства як жывога арганізма, усе часткі якога ўзаемасвязаны, штурхала да ўсебаковага вывучэння гістарычных падзей, значна пашырала вобласць гістарычнага даследавання.

Пазітывісцкая метадалогія становіцца пануючай у гістарычнай навуцы Англіі ў другой палове XIX ст., і дзякуючы ёй былі дасягнуты значныя поспехі ў развіцці гістарычнай навукі. У апошнія дзесяцігоддзі XIX ст. у англійскай гістарыяграфіі знікла радыкальнае крыло. У гэты час торыйская гістарыяграфія адмовіліся ад супраціўлення ўсялякім пераўтварэнням і збліжілася з вігскай. Пазітывісты-гісторыкі спрабавалі стварыць цэльную гісторыка-культурную карціну развіцця англійскай дзяржавы і грамадства. Найбольш значнымі гісторыкамі-пазітывістамі разглядаемага часу з'яўляліся Бокль і Леккі.

Генры Томас Бокль (1821-1862) найбольш вядомы па сваёй працы "Гісторыя цывілізацыі ў Англіі". Бокль меў на ўвазе паказаць поўную і звязаную гісторыю сусветнай цывілізацыі праз гісторыю асобных народаў, прадставіць усю гісторыю чалавецтва як адзіны працэс. Бокль лічыў, што даследаванне мінулага чалавецтва можна ажыццяўляць метадамі, распрацаванымі навукамі аб прыродзе. Асабліва вялікае значэнне ён надаваў эксперыменту, які прымяняльна да гістарычнай навукі, замяняў выпрацоўкай эталона, які затым прылагаўся да вывучэння гісторыі розных краін. Такім эталонам для яго з'яўлялася гісторыя Англіі. На яго прыкладзе ён імкнуўся даказаць наяўнасць заканамернасцей у гісторыі ўсіх краін.

Як пазітывіст, Бокль зыходзіў з таго, што грамадства падначалена ў сваім развіцці пэўным законам і спадзяваўся, адкрыўшы іх, зрабіць гісторыю дакладнай навукай. Ён лічыў важнейшым законам грамадскага развіцця прагрэс, які для яго атаямляўся перш за ўсё з накапленнем ведаў. У той жа час ён сцвярджаў, што, паколькі чалавецтва частка прыроды, яно падначальваецца яе законам. Бокль падыходзіў да разумення рашаючага ўплыву на гісторыю матэрыяльных фактараў, вылучаючы сярод іх на першае месца геаграфічны фактар: клімат, глебу, харчаванне. Ён лічыў, што па меры развіцця чалавецтва значэнне гэтых фактараў змяншаецца, у той час як значэнне разумовых і маральных фактараў узрастае. Бокль спрабаваў прымяніць да вывучэння чалавечага грамадства і метад статыстыкі. Ён звярнуў увагу на тое, што падзеі ў індывідуальным жыцці асобнага чалавека не толькі вынік яго эмоцый, страсцей, жаданняў, але могуць разглядацца і як праява дзеяння пэўных заканамернасцей у грамадстве: колькасць штогадовых народжанняў, смярцей, злачынстваў і г.д.

Асноўныя пазіцыі англійскай гісторыі Бокль трактаваў з ліберальных пазіцый. Ён высока ацаніў выступленне народа ў англійскай рэвалюцыі супраць арыстакратыі і кароны, вітаў вайну за незалежнасць у США, адабраў французскую рэвалюцыю. Бокль імкнуўся паказаць, што негатыўныя рэакцыя Англіі на Французскую і Амерыканскую рэвалюцыі была цесна звязана з інтарэсамі зямельнай алігархіі, імкнуўшайся падавіць народныя рухі ўнутры сваёй краіны.

Значнай падзеяй у развіцці англійскай гістарыяграфіі стаў выхад у свет працы **Джона Рычарда Грына** (1837-1883) "Кароткая гісторыя англійскага народа". У сваёй працы Грын не абмежаваўся толькі палітычнай гісторыяй. Ён асвятляў эканамічныя і сацыяльныя працэсы. Вялікую ўвагу ўдзяліў ён і духоўнаму жыццю, культуры. І наадварот, войнам, дзейнасці манархаў, палкаводцаў Грын адвёў даволі

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

сціплае месца. Грын імкнецца выявіць дзеянне найбольш значных сіл і фактараў гістарычнага працэсу. У прыватнасці, апісваючы "вайну ружаў" 1455-1485 гадоў, ён імкнецца выявіць яе эканамічныя і сацыяльныя карані. Грын дае адмоўную характарыстыку многім англійскім каралям. У той жа час часта са спачуваннем ставіцца да народа. Гэта знайшло ўвасабленне, напрыклад, ў апісанні паўстання 1381 г. Рэвалюцыі сярэдзіны XVII ст. ён лічыў не вынікам сацыяльнай барацьбы, а вынікам супрааацьстаяння паміж палітычнай традыцыяй і палітычным прагрэсам, паміж прынцыпамі адзінаверства рэлігійнай свабоды.

У вывучэнне гісторыі рэвалюцыі сярэдзіны XVII ст. асабліва вялікі ўклад ўнёс **Сэмюэль Гардзінер** (1829-1902). Яго праца па гісторыі англійскай рэвалюцыі ахоплівае перыяд з 1603 па 1656 г. У сваёй трактоўцы рэвалюцыі Гардзінер адмовіўся ад вігскай канцэпцыі, якая бачыла ў рэвалюцыі сутыкненне і барацьбу двух пачаткаў – дыспатызму ў асобе караля і векавых англійскіх свабод, якія ўвасабляў парламент. Згодна яго канцэпцыі Англійская рэвалюцыя была перш за ўсё пурытанскай рэвалюцыі. Гардзінер бачыў у ёй перш за ўсё барацьбу рэлігійных прынцыпаў і ўпускаў сацыяльны аспект. Таксама ён абыйшоў пытанне аб эканамічных прычынах і перадумовах рэвалюцыі.

З сімпатыяй ставіцца Гардзінер да дзейнасці Кромвеля. Ён паказаў вялікія заслугі гэтага палітыка ў аднаўленні марской і ваеннай магутнасці Англіі. Праца Гардзінера характарызуецца дакладна навуковым падыходам да фактаў. Ён вельмі крытычна падыходзіў да дакументаў і матэрыялаў, адверг многія вымыслы і легенды, створаныя вакол рэвалюцыі і яе дзеячаў. Сваім асноўным прынцыпам ён лічыў праверку кожнага факта.

У апошнія дзесяцігоддзі XIX ст. пад уплывам пазіцівізму важнае значэнне англійская гістарыяграфія пачала надаваць вывучэнню эканамічных праблем. Найбольш буйным гісторыкам, які займаўся эканамічнымі праблемамі, у той час з'яўляўся **Торалд Роджэрс** (1825-1890). Яго праца "Гісторыя сельскай гаспадаркі і цэнаў у Англіі ў 1259-1793 гг." напісана на аснове шырокага кола разнастайных крыніц, якія пралівалі святло на рух цэнаў і заработкаў у гэтыя стагоддзі. Сапастаўляючы ваганні цэнаў на прадукты харчавання і рух заработнай платы, ён імкнуўся выявіць, як змяняўся ўзровень матэрыяльнага жыцця працоўных Англіі. Гэтыя працэссы прасочваліся на шырокім гістарычным фоне. Многія падзеі гісторыі Роджэрс тлумычыць эканамічнымі фактарамі. Так, ён ускрывае глыбінныя сацыяльна-эканамічныя прычыны паўстання У. Тайлера, звязваючы яго з тымі сацыяльна-эканамічнымі працэсамі, якія адбываліся ў Англіі ў XIV ст. Роджэрс з разуменнем ставіўся да дзейнасці трэд-юніёнаў, у прыватнасці да іх барацьбы за павышэнне заработнай платы. Нягледзя тое, што Роджэрс шмат увагі надае вывучэнню эканамічных праблем, у цэлым для яго характэрны ідэалістычны погляд на гісторыю. Галоўнай рухаючай сілай гісторыі ён лічыў прагрэс грамадскай думкі.

Англійскія гісторыкі ў другой палове XIX ст. пачалі распрацоўваць праблемы гісторыі каланіяльнай палітыкі. У 1883 г. выйшла кніга **Джона Сілі** (1834-1895) "Пашырэнне Англіі". Аўтар кнігі звяртаўся да англійскага грамадства і папракаў яго ў тым, што яно не ўдзяляе дастатковай ўвагі каланіяльным праблемам. Ён сцвярджаў, што Англія заваявала палову свету, не маючы пры гэтым пэўнага плана

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

і мэты, як пісаў Сілі"у прыпадку разгубленасці". Яна не асэнсавала велізарнага значэння калоній. На яго думку, гэтае неразуменне адбілася і на англійскай гістарыяграфіі. У той час як асноўныя падзеі англійскай гісторыі ў апошнія два стагоддзі адбываліся за акіянам, у Амерыцы і Азіі, англійскія гісторыкі займаліся амаль выключна вывучэннем гісторыі Еўропы. Гісторыя Англіі, лічыў Сілі, з'яўляецца перш за ўсё гісторыяй пашырэння Брытанскай дзяржавы за межы Брытанскіх астравоў. Рашаючым этапам гэтага пашырэння Сілі лічыў XVIII ст. Асноўным зместам бясконцых войнаў, якія вяла ў той час Англія, была барацьба з Францыяй за валоданне калоніямі. Галоўным вынікам гэтай барацьбы стала стварэнне каланіяльнай імперыі. Сілі пастаянна ўказваў у сваіх працах на цесную сувязь гісторыі з палітыкай. Ён лічыў, што гісторыя складае практычную школу палітыкі. Сілі даказваў, што палітычныя дзеячы павінны добра ведаць гісторыю, асабліва новага часу. Ён сцвярджаў, што гісторыя без палітыкі бясплодна, а палітыка без гісторыі безгрунтоўна.

У апошнія дзесяцігоддзі XIX ст. англійская гістарыяграфія пачынае распрацоўку праблем рабочага руху. У гэтай сувязі адзначым даследаванні **Сіднея і Беатрыс Веб**. У 1894 г. яны надрукавалі працу "Гісторыя трэд-юніянізма". Аўтары выкарысталі шырокае кола крыніц,у тым ліку і архіўныя матэрыялы трэд-юніёнаў, дзяржаўных устаноў. Абапіраючыся на іх, Вебы змаглі даць грунтоўны нарыс гісторыі брытанскіх трэд-юніёнаў. Яны абрысавалі рэпрэсіўную палітыку ўлад у адносінах да трэд-юніёнаў, барацьбу рабочых за паляпшэнне ўмоў жыцця і сацыяльна-палітычныя правы. Галоўную ўвагу Вебы ўдзялялі ўнутранай гісторыі трэд-юніёнаў. Аўтары зыходзяць з таго, што для брытанскага рабочага руху не характэрна рэвалюцыйная тэндэнцыя. Яны лічаць, што ў тред-юніёнах рабочыя бачылі толькі форму абароны сваіх чыста прафесійных інтарэсаў. Палітыку ўрада, які доўга не жадаў прызнаць прафсаюзы, яны лічылі глыбока памылковай. Выступленні рабочых былі, на думку Вебаў, толькі рэакцыяй на прыцясненні з боку ўрада. Чартызм Вебы разглядаюць як караткачасовы нехарактэрны для англійскага рабочага руху эпізод, калі на першы план выйшла актыўная палітычная барацьба рабочых. Асноўны вывад, які робяць Вебы, даследуючы гісторыю англійскага трэд-юніянізма, заключаецца ў тым, што трэд-юніёны прадстаўляюць сабой арганічную частку капіталістычнай сістэмы, і яны з'яўляюцца неабходнымі для яе нармальнага функцыянавання.

2. У 50-60-я гады XIX ст. у французкую гістарыяграфію пачынае пранікаць пазітывісцкая метадалогія. Заснавальнікам пазітывісцкай сацыялогіі ў Францыі з'явіўся **Агюст Конт** (1798 – 1857). Конта лічыў, што на змену спекуляцыўнаму, умозрыцельнаму падыходу да тлумечэння грамадскага жыцця неабходна стварыць "пазітыўную" навуку аб грамадстве як адзіным сацыяльным арганізме. Яна павінна быць заснавана, як і навукі аб прыродзе, на дакладных назіраннях і фактах. Лічачы, што гэты прынцып павінен быць прыменяны і да гісторыі, Конт выступаў супраць дробнаснага фактаапісання і тлумачэння гісторыі пабуджэннямі асобных выдатных гістарычных дзеячаў.

Пры тлумачэнні гістарычных падзей для Конта характэрны дуалізм. Побач з асноўным для яго духоўным пачаткам, ён надаваў вялікае значэнне і ўдзеянню на гістарычны працэс матэр'яльных фактараў: біялагічных, геаграфічных,

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

эканамічных умоў. Але ўсё ж, чалавечая свядомасць падавалася яму вызначальнай, ідучай заўсёды наперадзе сацыяльнага. Пры гэтым рашаючае значэннеў жыцці і дыныміцы грамадства ён надаваў не індывідуальнай, а калектыўнай свядомасці людзей. Гісторыя чалавецтва выступае ў яго адлюстраваннем паслядоўнай змены трох форм калектыўнай свядомасці на аснове “Закона трох стадый”: тэалагічнай, метафізічнай, пазітывісцкай, ці навуковай. Іх паслядоўная змена і вызначае прагрэс чалавецтва. Конт лічэў, што навука не можа даць адназначна адказ на пытанне аб прычыных і сутнасці грамадскага развіцця. Пазнанне навукай яго законаў абмежавана ўсталяваннем функцыянальнай залежнасць паміж з’явамі. Пазітывісцкая метадалогія стала пануючай у французскай гістарыяграфіі другой паловы XIX – пачатку XX ст.

Адным з буйнейшых французскіх гісторыкаў той эпохі з’яўляўся **Эрнест Лавіс** (1842-1822). Лавіс у пэўнай ступені быў афіцыйным гісторыкам III Рэспублікі. Сумесна з Рамбо Лавіс з’яўляўся рэдактарам калектыўнай працы “Усеагульная гісторыя” у 12 т., 7 з якіх прысвечаны наваму часу. Пад яго ж кіраўніцтвам выдавалася “Гісторыя Францыі ад яе вытокаў да рэвалюцыі”. Але на фарміраванне нацыянальнай свядомасціфранцузаў найбольшы ўплыў аказў школьны падручнік на гісторыі, аўтарам яго з’яўляўся Лавіс. Ён з 1884 па 1950 г. вытрымаў 50 выданняў.

У канцэпцыі гісторыі Лавіса праглядаюцца многія з найбольш тыповых характарыстык сучасный яму пазітывісцкай гістарыяграфіі: эвалюцыянізм, эмпірызм, падзейнасць. У сваіх выказваннях Лавіс ніколі не кіраваўся толькі чыста навуковымі памкненнямі, а імкнуўся выкарыстоўваць гісторыю для ўзвялічвання Францыі. У работах Лавіса шляхі развіцця чалавецтва рысаваліся як перакрыжоўваючыеся непазбежна ў Францыі. Сама Францыя падавалася як асобны арганізм са сваімі заканамернасцямі развіцця. Каралі і прэзідэнты, манархіі і рэспублікі, войны і рэвалюцыі трактаваліся як знешнія ў адносінах да Францыі сілы, якія альбо спрыялі, альбо перашкаджалі яе росту. Каралі, манархічныя рэжымы, забяспечваўшыя тэрытарыяльнае, маральнае і адміністратыўнае адзінства краіны, атрымлівалі адабрэнне Лавіса і прадстаўляліся як папярэднікі рэспубліканскіх парадкаў і каштоўнасцей. І, наадварот, тыя хто не спрыяў такому адзінству, ці падрываў яго, будзь то якабінцы ці вандэйцы, не залежна ад палітычных матываў, безумоўна асуджалі, бо яны ажыццяўлялі здраду ў адносінах да Францыі.

Рэспубліка прадстаўлялася як непазбежнае завяршэнне, лагічны вынік гісторыі Францыі. А сама гэтая гісторыя была для Лавіса перш за ўсё зводам правіл і прыкладаў для падручніка патрыятычнага выхавання. Змест і характар гістарычнага абгрунтавання нацыянальнага адзінства і патрыятызму зводзілася да апалагецікі сацыяльна-палітычных і духоўных каштоўнасцей французскага буржуазнага грамадства. Лавіс указваў, што добры ўрад – гэта той, які заснаваны на працы, эканоміі, які забяспечвае фінансавую стабільнасць, упраўляе як прадпрыемствам домам – Францыяй. Ідэальны правіцель для Лавіса – Кальбер. Пры ім квітнелі сельская гаспадарка, мануфактуры, гандаль. Сярод палітычных сіл Вялікай Французскай рэвалюцыі яго сімпатыі былі на баку жырандыстаў. Да Парыжскай Камуны 1871 г. Лавіс ставіўся крайне адмоўна. Ён пісаў: “З усіх

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

паўстанняў, аб якіх захавала памяць гісторыя, самае злачыннае было, канешне ж, тое, што адбылося ў сакавіку 1871 года на вачах у ворага-пераможцы”. Лавіс у адносінах да рэвалюцый у цэлым лічыў, што калі яны некалі і былі неабходны, то ў яго час такімі ўжо не з’яўляюцца.

У французскай гістарыяграфіі другой паловы XIX – пачатку XX ст. адно з цэнтральных месц па-ранейшаму займала даследванне праблем Вялікай Французскай рэвалюцыі. У 1856 г. **Алексіс Таквіль** выдаў сваю галоўную гістарычную працу ”Стары парадак і рэвалюцыя”: Ён адзначаў кідаючаеся ў вочы падабенства паміж рэвалюцыямі 1848 і 1789 г. Галоўнае падабенства, на яго думку, заключалася у тым, что ў абодвух выпадках дэмакратычны парыў рэвалюцыі змяніўся ўсталяваннем дэспатызму. Таквіль быў праціўнікам дэспатызму, але ён адмоўна ставіўся і да рэвалюцыйнага шляху пераўтварэння грамадства, асабліва да ўмяшання у палітычную барацьбу народных мас. Пры тым Таквіль рахзумеў неабходнасць ажыццяўлення рэвалюцыйных пераўтварэнняў. У іх ён бачыў працяг унутранай эвалюцыі Францыі, якая пачалася пры старым рэжыме. Таквіль не падвяргаў сумненню заканамернасць ліквідацыі старога парадку. Ён лічыў рэвалюцыю антыфеадальнай і антыдваранскай. Але ён адмаўляў гістарычную абумоўленасць разбурэння старога парадку менавіта рэвалюцыйным шляхам. За доўга да рэвалюцыі ў Францыі, на яго думку, ужо склаліся элементы сучаснага грамадства: сялянская уласнасць, драбленне зямлі, адміністратыўная цэнтралізацыя, роўнасць грамадзян у правах. Таму пераход да новага грамадства цалкам мог адбыцца і эвалюцыйным шляхам.

Пастаўленае Таквілем у яго працы пытанне аб суадносінах элементаў старога і новага ў перад і паслярэвалюцыйнай Францыі, аб разрыве і пераймальнасці ў гістарычным развіцці Францыі мела вялікае навуковае значэнне. Таквіль вылучаў рашэнне гэтага пытання, якое грунтавалася на прынцыпах эвалюцыйнай пераймальнасці. Рэвалюцыя, на яго думку, толькі скончыла адразу і вельмі балюча, без пераходаў, без перадасцярог усё тое, што скончылася б мала-памалу і само па сабе, на працягу большага прамежку часу. Такім чынам, рэвалюцыя толькі эпізод у працэсе гістарычнай бесперапыннасці.

Таквіля першым прыступіў да даследвання сацыяльнага ладу і грамадскіх устаноў Францыі канца старога парадку на аснове архіўных дакументаў. У прыватнасці, ён першы звярнуўся да лёсу сялянскай зямельнай уласнасці напярэдадні рэвалюцыі. І такія палаженні яго працы, як наяўнасць шарокага распаўсюджвання дробных сялянскіх землеўладанняў, як занчная шырыня ўладальніцкіх правоў сялянства знайшлі сваё пацверджанне ў пазнейшых даследваннях. Яго кніга была не расказам аб падзеях, а спробай гістарычна аналізу становішча і ўзаемадзеяння розных класаў, іх месца ў дзяржаўна-палітычнай сістэме старога парадку, эвалюцыі яго інстытутаў.

Падобна Танвілю, спробу сапаставіць рэвалюцыі 1789 і 1848 г. зрабіў **Эдгар Кінэ**. У цэнтры яго даследвання таксама пошук адказу на пытанне чаму абедзве рэвалюцыі завяршыліся стратай свабоды і ўсталяваннем аўтарытарных рэжымаў. Кінэ імкнецца вырашыць і яшчэ адну з асноўных праблем гітарыяграфіі рэвалюцыі: пытанне аб разрыве і пераймальнасці паміж старым і новым парадкам і месцы рэвалюцыі ў пераходзе ад першага да другога. У Француcкай рэвалюцыі

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Кінэ бачыў два асноўныя пачаткі, дзве задачы, выцякаўшыя з памкненнямі французаў. Першая з іх – знішчэнне прывілеяў, усталяванне грамадзянскай роўнасці. Такога роду рэвалюцыйнае абнаўленне завяршылася 4 жніўня 1789 г. прыняццем дэкрэтаў аб ліквідацыі прывілеяў. Яно ажыццявілася практычна аднадушна, амаль без супраціву. Прычына гэтага ў тым, лічыць Кіны, што гэтае абнаўленне было падрыхтавана эвалюцыяй у недрах старога парадку. Рэвалюцыя толькі паскорыла гэты працэс. Яна забяспечыла ў гэтай сферы пераймальнасць з развіццём, што адбывалася пры старым парадку, замацавала яго.

Намнога больш складаным стала, лічыць Кінэ, рашэнне другой задачы – дасягненне свабоды. Мінавіта ў сувязі са спробай дасягнуць гэтай мэты і было праліта шмат крыві. Свабода была нечым зусім новым для Францыі. Стары парадак выхаваў французаў у духу падначалення. Рэвалюцыя 1789 г. не змагла даць французам новую духоўную аснову для заваявання свабоды, якой у Нідэрландскай ці Англійскай рэвалюцыі стала рэфармаваная рэлігія. Жырандысты паспрабавалі замацаваць свабодныя інстытуты на дзяржаўным узроўні, але пацярпелі няўдачу. Якабінцы, на думку Кінэ, паспрабавалі прывесці народ да свабоды праз прымус. Яны хацелі прымусіць французаў быць свабоднымі, і сваімі метадамі адпавядалі інстытутам старога парадку. Яны адрадзілі ранейшы дэспатычны дух і ў выніку адраджэнне Францыі было ажыццяўлена не свабодай, а новай тыраніяй. Францыя выйшла з рэвалюцыі ажыццявіўшы прынцып грамадзянскай роўнасці, але страціўшы свабоду.

Буйнейшым прадстаўніком кансерватыўнага напрамку гістарыяграфіі Вялікай Французскай рэвалюцыі быў **Іпаліт Тэн** (1828 – 1893). У яго працах ідэалістычнае разуменне гісторыі пераплялося з матэрыялістычнымі тэндэнцыямі. Гісторыю ён разумеў як навуку, падобную навукам аб жывой прыродзе. Рашаючае значэнне ў жыцці грамадства ён надаваў псіхалогіі жывучых у ім людзей. Пры гэтым Тэн вызначаў гісторыю як “псіхалагічную анатомію”. Фарміраванне грамадскай псіхалогіі ён тлумачыў савакупнасцю трох фактараў: “расы” (натуральныя нацыянальныя асаблівасці), “асяродзя”(кліматычныя і геаграфічныя ўмовы, а таксама сацыяльныя і палітычныя абставіны), “канкрэтнага гістарычнага моманту” (узаемадзеянне расы, асяродзя з гістарычнай традыцыяй).

Важнейшай працай Тэна з’яўляецца 5-томнае сачыненне “Паходжанне сучаснай Францыі”. У цэнтры даследавання ляжыць гісторыя Вялікай Французскай рэвалюцыі. Глыбінным вытокам рэвалюцыі Тэн лічыў асаблівасці французскага духу, склаўшагася пад уплывам рацыяналізму XVII ст. і Асветніцтва. У французаў сфарміраваўся абстрактны прамалінейны тып свядомасці, пад уздзеяннем якога яны імкнуцца падначаліць умазрыцельнай жорсткай схеме жывую, напоўненую шматграннасцю рэчаіснасцю. Асабліва варожа Тэн ставіўся да сацыяльнай схемы Русо. Ён лічыў, што ў ідэях Русо былі заложаны і анархія (так як форма кіравання ў любы момант павінна падначальвацца агульнай воле), і дэспатызм (таму што правы індывіда перадаваліся на карысць калектыва). Між тым менавіта ў духу ідэй Русо, па Тэну, развівалася Французская рэвалюцыя. У рэвалюцыі Тэн не бачыў ні аднаго светлага моманту. Згодна яго канцэпцыі, ужо пачынаючы з Устаноўчага сходу ўсё было прадвырашана ажыццяўленнем схемы Русо аб “грамадскім дагаворы”.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Рэвалюцыю ў цэлым Тэн лічыў гібельным узрывам злачынных страсцей. Ён бачыў у рэвалюцыі дзве важнейшыя дзеючыя сілы. Першая з іх – народ. Ён змучаны жабрацтвам, грубы і непісьменны, атраўлены разбуральнай філасофіяй XVIII ст. Яна апракінула стрымліваючыя традыцыі і нізменныя істынкты народа вырваліся на паверхню. “Некалькі тысяч гаваруноў спусцілі з ланцугоў некалькі мільёнаў дзікароў”, - пісаў Тэн, вызначаючы галоўную прычыну рэвалюцыі. Другая сіла рэвалюцыі па Тэну – якабінцы. Да іх ён адносіў і жыронду. Якабінцы ў схеме Тэна не сацыяльна-палітычная плынь, а асаблівы псіхалагічны тып палітычных дзеячаў. Якабінец падаецца як азлоблены дэмагог і дагматык, прапітаны абстрактнымі ідэямі філасофіі. Ён увасабляе сабой дух рэвалюцыі, яе псіхалогію. З анархіі якую парадзіла рэвалюцыя, на думку Тэна, натуральна вырастаў дэспатызм. Ён таксама ўзяў на ўзбраенне рацыянальную філасофію і на яе аснове пабудаваў у напалеонаўскі час асновы сучаснай для Тэна Францыі. Кніга Тэна ўтрымлівала цікавыя назіранні адносна масавай псіхалогіі эпохі, асабліва перадрэвалюцыйнага часу. Жадаючы паказаць разгул анархіі ў гады рэвалюцыі, Тэн удзяляў вялікую ўвагу народным рухам, паспрабаваўшым даць па дакументах Нацыянальнага архіву агуль агляд сялянскім паўстанням.

Найбольш відным гісторыкам ліберальнага накірунку ў гістарыяграфіі Вялікай Французскай рэвалюцыі ў разглядаемы час з’яўляўся **Альфонс Олар** (1849 - 1928). У кнізе «Тэн як гісторык рэвалюцыі» Олар падверг моцнай крытыце асноўныя ідэі і даследчыцкія прыёмы Тэна, указаў на іх тэндэнцыйнасць і прадузятасць. Але кансерватыўнаму суб’ектывізму Тэна Олар супрацьпаставіў свой ліберальны суб’ектывізм. Олар папракаў Тэна ў прыдузятым падборы дакументаў, у парушэнне правіл іх навуковай крытыкі і інтэрпрытацыі. Але Олару па-сутнасці быў уласціў той жа характар гістарычнага мыслення. Ён таксама звяртаўся да мінулага, каб знайсці аргументы ў апраўданне існуючага парадку у сацыяльна-палітычным жыцці і маральных каштоўнасцей грамадства Трэцяй рэспублікі.

Як даследчык Вялікай Французскай рэвалюцыі А. Олар займаўся гістрыяй палітычных ідэй і ўстаноў часоў рэвалюцыі. Гэтай праблеме прысвечаны яго галоўная праца «Палітычная гісторыя Французскай рэвалюцыі» (1901). Рэвалюцыю ён разглядаў як увасабленне ў жыццё прынцыпаў Дэкларацый правоў чалавека і грамадзяніна 1789 і 1793 г. Рэвалюцыя, па Олару, заключалася ў гэтых Дэкларацыях і спробах правесці ў жыццё іх прынцыпы. Контррэвалюцыя ж заключалася ў спробах прымусіць французаў адмовіцца ад правядзення ў жыццё прынцыпаў Дэкларацый. Для Олара было характэрна ўзвялічванне ролі Дантона ў рэвалюцыі. Дантона ён лічыў прадаўжальнікам памяркоўнай палітыкі Мірабо. Галоўным станоўчым момантам працы Олара было тое, што яна ўтрымлівала велізарны матэрыял адносна палітычных аспектаў Французскай рэвалюцы. Па-за межамі зроку Олара засталіся сацыяльныя і эканамічныя праблемы.

У канцы XIX - пачатку XX ст. працягваў развівацца і рабесп’ерысцкі накірунак у французскай гістарыяграфіі. Яго найбольш яркім прадстаўнікам з’яўляўся **Альбер Мацьез** (1874-1932). Ён заснаваў таварыства па вывучэнню рабесп’ерызму. З 1908 г. пад рэдакц. Мацьеза стаў выходзіць часопіс «Аналы Французскай рэвалюцыі». У працах Мацьеза высока ацэньвалася дзейнасць Рабесп’ера і якабінцаў як найбольш перадавой палітычнай групоўкі часоў

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

рэвалюцыі. Адначасова Мацьез і блізкія да яго гісторыкі займаліся развянчаннем асобы Дантона, якога ліберальныя гісторыкі лічылі пачынальнікам палітычных установ Трэцяй рэспублікі. Да першай сусветнай вайны Матьез займаўся ў асноўным палітычнымі праблемамі гісторыі Французскай рэвалюцыі.

Пазітывісцкая гістарыяграфія аказала станоўчы ўплыў на развіццё гістарычнай навукі ў Францыі ў 70 – 90-ыя гады. Моцным бокам пазітывісцкай гістарыяграфіі з'яўлялася прызнанне магчымасці рэальнага аб'ектыўнага пазнання гісторыі. Гісторыя з апісання стала ператварацца ў даследванне. Гісторык цяпер з дапамогай меўшыхся ў яго сродкаў шукаў адказ на загадзя сфармуляванае пытанне. Але інтарэсы французскіх історыкаў па-ранейшаму канцэтраваліся на палітычна-дыпламатычных праблемах, і яны мала ўвагі ўдзялялі сацыяльна-эканамічным праблемам.

З пачатку ХХ ст. можна гаварыць аб крызісу метадалогіі пазітывісцкай гістарыяграфіі ў Францыі. Пазітывісцкая гістарыяграфія грунтавалася на перакананні, што прызначэнне гісторыі, як і любой навукі, вывучэнне фактаў, якія ўстанаўліваюцца ў ходзе скрупулёзнага вывучэння крыніц. У кнізе "Уводзены ў вывучэнне гісторыі" гісторыкі-пазітывісты Ланглуа і Сеньабос выдзяляюць 4 этапы ў рабоце гісторыка. Першы – эўрыстычны, звязаны з пошукам і зборам дакументаў. Другі – крытыка дакументаў (аднаўленне, аналізпаходжання, крытыка тлумачэння). Пасля таго, як вызначэнне іх сапраўднасці. Трэці этап – вылучэнне з дакументаў прыватных фактаў. Чацвёрты этап – працэс гістарычнага сінтэтазу, абагульнення, на якім установленыя факты групуюцца, паміж імі ўстанаўліваюцца сувязі і пачынаецца апавяданне.

Крызіс пазітывісцкай гістарыяграфіі праявіўся ў адносінах гісторыка да тэксту, да дакументу. Пазітывісты лічылі, што тэкст дакумента гаворыць сам за сябе і не патрэбна ніякая гістарычная пабудова. Яны ўсё больш зыходзілі на тое, каб проста прапаноўваць чытачам мантаж тэкстаў. Так адбылося звядзенне гістарычнага даследвання толькі да філалагічнай крытыкі тэксту. Кожны факт пачаў разглядацца ізалявана, як самастойны аб'ект. Прычым падкрэслівалася, што кажны факт існуе аб'ектыўна і ён незалежны ад пазнаючага яго гісторыка. Ацэначны момант у даследаванні поўнасцю выключаўся. У выніку пазітывісты ўсё больш адыходзілі ад праблемнай гісторыі да апавядальнай. Такім чынам, на шляху далейшага развіцця пазітывісцкай гістарыяграфіі стаяла перш за ўсё забарона на ацэнку факта і абасоблены разгляд кожнага факта, а адпаведна кожнага з бакоў жыцця грамадства.

3. Пануючае становішча у германскай гістарыяграфіі другой паловы XIX ст. займала "малагерманская" школа. Яна атрымала такую назву за актыўны ўдзел яе гісторыкаў у палітычнай барацьбе за аб'яднанне Германіі вакол Прусіі. Пасля 1871 г. малагерманская школа стала афіцыёзнай гістарычнай школай імперыі. Асновай гістарычных поглядаў малагерманскіх гісторыкаў была іх этатысцкая і антырэвалюцыйная ідэалогія. Іх выступленні за аб'яднанне Германіі, за барацьбу з феадалізмам, з сепаратысцкімі рухамі і юнкерствам адыгралі ў пачатку іх дзейнасці прагрэсіўную ролю ў аб'яднанні Германіі. Адным з буйнейшых прадстаўнікоў малагерманскай школы з'яўляўся **Іаган Густаў Дройзер** (1808 – 1884). Дройзер займаўся пераважна гісторыяй антычнасці. У 1836 г. ён надрукаваў "Гісторыю Аляксандра Вялікага", а ў 1853 г. – "Гісторыю эленізма". У гэтых ранніх працах

Дройзер ацаніў праведзенае ваенным шляхам аб'яднанне дробных грэчаскіх дзяржаў вакол Македоніі як узор нацыянальнага аб'яднання і для Германіі.

Затым Дройзер звярнуўся да вывучэння гісторыі новага часу і выдаў сваю галоўную работу "Гісторыя прускай палітыкі", даведзеную храналагічна да Сямігадовай вайны. Ён імкнецца даказаць станоўчы ўплыў прускай палітыкі на ўсю Германію.

Ідэя кампрамісу ліберальных колаў з прускай манархіяй найбольш яскрава ўвасобілася ў працах яшчэ аднаго прадстаўніка малагерманскай школы **Генрыха фон Зібеля** (1817-1895). У сваёй галоўнай працы "Гісторыя рэвалюцыйнага часу з 1789 па 1800 г." Зібель імкнецца выпрацаваць сваю канцэпцыю Вялікай Французскай рэвалюцыі і супрацьпаставіць яе як кансерватыўным, так і дэмакратычным канцэпцыям. Галоўны пазітыўны бок рэвалюцыі ён бачыў у тым, што яна ўсталявала панаванне капіталістычных адносін. А яе асноўную негатыўную рысу – у тым, што яна, як і ўсялякая рэвалюцыя, з самага пачатку мела тэндэнцыю пагражаць парадку і ўласнасці. Дадзеная пагроза ўзнікае ад таго, што на палітычную арэну выходзяць шырокія масы. Зібель прызнаваў прагрэсіўнае значэнне рэвалюцый ў сэнсе знішчэння феадальных парадкаў, але падкрэсліваў, што для гісторыі больш пажаданы шлях рэформаў зверху. Ён апраўдваў рэвалюцыю толькі на першым яе этапе, да звяржэння фельянаў і абвяшчэння рэспублікі. Далейшы ход падзей бачыўся Зібелю як розгул анархіі і хаоса.

Новым у навуковых адносінах бокам работы Зібеля было імкненне разгледзець падзеі ў Францыі ў шырокім кантэксце міжнародных адносін. Ён імкнуўся паказаць значымасць рэвалюцыі для іншых краін Еўропы. Пэўную ўвагу ўдзяляў Зібель і сацыяльна-эканамічнаму фактару. Ён паказаў значэнне аграрнай і фінансавай рэформаў для ліквідацыі феадальных адносін.

Зібель па-новаму падыходзіў да пытання аб пачатку рэвалюцыйных войнаў. Ён паказаў, што жарандысты імкнуліся да вайны, каб з яе дапамогай вырашыць унутраныя праблемы. Пры гэтым Зібель здымае адказнасць за развязванне вайны з еўрапейскіх манархій. Вывучыўшы шырокае кола архіўных дакументаў, Зібель робіць выснову аб нетрываласці першай антыфранцузскай кааліцыі. Галоўнай крыніцай супярэчнасцей унутры яе Зібель лічыў польскую праблему.

Такім чынам Зібель адвяргае канцэпцыю, згодна з якой рэвалюцыя з'яўлялася класічным шляхам усталявання свабоды і роўнасці. Зібель рашуча адмаўляецца прызнаць унутраныя заканамернасці рэвалюцыі і яе непазбежнасць і супрацьпастаўляе ёй рэформы зверху як ідэал прагрэсу.

У час франка-прускай вайны гісторыкі малагерманскай школы ў бясконцых публіцыстычных артыкулах даказвалі, што для Германіі вайна з'яўляецца справядлівай не толькі на першым этапе, але і на завяршальнай фазе, вынікам якой стала анексія Эльзаса і Латарынгіі. Пасля 1871 г., калі галоўная палітычная задача малагерманскіх гісторыкаў была выканана, гучаўшыя ў іх творах нацыянальныя ідэі страцілі сваю прагрэсіўнасць. Цяпер іх нацыяналізм набывае ўсё больш яскрава рэакцыйныя рысы. Асноўнай ідэяй іх твораў становіцца ўсхваленне сацыяльна-палітычнай сістэмы Германскай імперыі. Яны пачалі ўдзяляць увагу сацыяльным праблемам, віталі сацыяльныя рэформы Бісмарка ў 1880-я гадоў. У той жа час яны адобрылі і выключны закон Бісмарка.

Адно з цэнтральных месц у малагерманскай гістарыяграфіі пасля аб'яднання краіны займае ўсхваленне прускага мілітарызму. У такім духу быў вытрыманы буйнейшы твор **Генрыха фон Трэйчке** "Нямецкая гісторыя дзевятнаццатага стагоддзя", даведзеная аўтарам да 1848 г. У ёй на ўсе лады ён абыгрывае легенду аб гістарычнай місіі Прусіі. Менавіта Прусія, на яго думку, неўклонна і паслядоўна ўвасабляла нямецкія нацыянальныя інтарэсы. У гэтым сэнсе яна была адзінай германскай дзяржавай. Дынастыя Гогенцолернаў паўстае ў працы Трэйчке як галерэя вялікіх палітычных дзеячаў, сапраўдных герояў нямецкай гісторыі.

У такім жа накірунку вытрымана і праца Зібеля "Заснаванне Германскай імперыі". Яна была напісана па прамому пажаданню Бісмарка. Зібель паказвае заснаванне імперыі як выключна асабістую заслугу Бісмарка. На фоне яго нават асоба імператара Вільгельма І прадставала як другарадная. Тэзіс аб тым, што толькі вялікія людзі з'яўляюцца стваральнікамі гісторыі, знаходзіць у працы Зібеля закончанае ўвасабленне. Згодна Зібелю аб'яднанне Германіі было магчыма толькі шляхам бісмаркаўскай рэвалюцыі зверху. Ніякай дэмакратычнай альтэрнацівы гэтаму шляху Зібель не прызнаваў. Наяўнасць ліберальнага руху ў Германіі ён прызнае толькі з 1867 г., калі той адмовіўся ад апазіцыі Бісмарку і ператварыўся ў яго саюзніка.

Такой жа прадузятай была і "Гісторыя прускай палітыкі" Дройзера. Усе 14 тамоў яе прысвечаны галоўным чынам таму, каб даказаць гістарычнае права Прусіі на гегемонію ў Германіі.

Большасць малагерманцаў у ідэалістычнай форме прызнавалі заканамернасць гістарычнага развіцця і яго прагрэсіўны характар. Увасабленнем прагрэсу яны лічылі гісторыю Прусіі: XVIII-XIX ст. У адрозненне ад Ранке, які практычна поўнасцю выключаў эканоміку са сферы вывучэння, малагерманцы ва ўмовах хуткага развіцця капіталізму ў Германіі не маглі не прызнаць, што гісторыя эканамічных працэсаў, як пісаў Зібель, стала такой жа важнай, як гісторыя розных дыпламатычных перамоў. Але развіццё эканомікі яны тлумачылі перш за ўсё маральнымі, этычнымі і псіхалагічнымі матывамі. Яны, у адрозненне ад марксістаў, не прызнавалі за эканомікай ролі аднаго з вядучых фактараў гістарычнага працэсу. Яны ў сваіх кнігах абмяжоўваліся толькі невялікімі і фармальнымі экскурсамі ў сферу матэрыяльнай вытворчасці. Малагерманцы адвяргалі прынцып беспартыйнасці гісторыі. Трэйчке пісаў, што гісторык можа называцца беспартыйным толькі ў адным выпадку – калі ён ляжыць у магіле.

З пераходам малагерманцаў на кансерватыўныя пазіцыі ліберальны накірунак у нямецкай гістарыяграфіі не знік. На ліберальных пазіцыях заставаліся тыя гісторыкі, якія асуджалі прусачаства і схіляліся да адлюстравання гісторыі як пастаяннага прагрэсіўнага развіцця культуры чалавецтва. Яны лічылі, што развіццё чалавецтва ідзе непазбежна ў прагрэсіўным накірунку. Прагрэс чалавецтва можа быць прыпынены, але спыніць і павярнуць яго немагчыма.

Буйнейшым прадстаўніком ліберальнай гістарыяграфіі ў канцы XIX – пачатку XX ст. з'яўляўся **Макс Леман** (1845-1929). Першая буйная гістарычная праца Лемана ўяўляла сабою біяграфію кіраўніка ваеннай рэформы ў Прусіі ў пачатку XIX ст. Герхарда Шарнхорста. Аўтар упершыню паказаў, што ён быў не проста прускім ваенным, а нямецкім патрыётам. Леман прыйшоў да высновы, што

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Шарнхорст ажыццявіў ваенную рэформу не па добрай волі прускага караля, а зламаўшы яго ўпартае супраціўленне адносна новаўвядзенняў у арміі. Праца Лемана развенчвала легенду малагерманцаў аб нацыянальнай місіі Прусіі і яе правіцелей у Германіі.

Яшчэ большы рэзананс выклікала праца Лемана "Фрыдрых Вялікі і паходжанне Сямігадовай вайны". Повадам для яе напісання паслужыла азнаямленне Лемана з палітычным завяшчаннем Фрыдрыха, якое доўгі час было недаступна для гісторыкаў. Леман быў узрушаны анексіянісцкімі планамі Фрыдрыха і яго палітычным вераломствам. Леман паставіў перад сабою задачу паказаць сапраўдны твар Фрыдрыха і разбурыць створаныя аб ім шматлікія апалагетычныя легенды.

Тэарэтыка-метадалагічныя погляды Лемана насілі ідэалістычны характар. Для яго гісторыя была дзеяннямі вялікіх асоб. І тое, што яго працы ўяўлялі сабой галоўным чынам біяграфіі буйных гістарычных дзеячаў, было зусім невыпадкова. У гэтым жанры напісана і яшчэ адна значная праца Лемана – біяграфія буйнога прускага рэфарматара пачатку XIX ст. Карла Штэйна. Леман адстойвае той пункт гледжання, што Штэйн праводзіў свае рэформы пад уплывам Французскай рэвалюцыі. Пры гэтым, як указвалі апаненты Лемана, ён нават некалькі перабольшваў гэты ўплыў. Ацэньваючы рэформы Штэйна і Французскую рэвалюцыю, ён акцэнтаваў увагу ў першую чаргу на іх буржуазным характары. У сваіх працах Леман свядома акцэнтаваў увагу на дзейнасці рэфарматараў. Шырокія масы ўпамінаюцца Леманам толькі мелькам.

У пачатку XX ст. на метадалогію нямецкіх гісторыкаў, у тым ліку і лібералаў, стала аказваць неаранкеанства. У тэарэтыка-метадалагічных адносінах неаранкеанцаў аб'ядноўваў ідэал аб'ектыўнасці гістарычных ведаў. Крытэрыем аб'ектыўнасці для іх выступала беспрыстраснасць гісторыка ў разглядзе мінулага. Гэта магло быць дасягнута толькі эмпірычным шляхам на аснове даследавання першакрыніц. Але неаранкеанцы разумелі яўную утапічнасць гэтага патрабавання, і таму разглядалі аб'ектыўнасць як пажаданы, але практычна ніколі поўнасцю неажыццявімы ідэал. Філасофскую аснову неаранкеанства складаў суб'ектыўны ідэалізм, неагегеліанства. Неаранкеанцы абвінавачвалі пазітывістаў у перабольшванні ролі сацыяльна-эканамічнага фактару ў гісторыі. Яны лічылі, што гісторыя – гэта непасрэднае праяўленне жыцця, якое можна пазнаць толькі інтуітыўна, метадам саперажывання. Яны падкрэслівалі, што навукі аб прыродзе і гісторыя маюць розныя метады пазнання.

Сярод ліберальных гісторыкаў пачатку XX ст. адным з буйнейшых з'яўляўся **Фрыдрых Мейнеке** (1862-1954). Ён спрабаваў прадставіць нямецкую гісторыю новага часу як адзіны працэс развіцця пэўнай сістэмы ідэй. Выстройваючы ў агульны рад прускія рэформы пачатку XIX ст., рэвалюцыю 1848 г. і аб'яднанне Германіі пад эгідай Прусіі, Мейнеке інтэрпрэтаваў ланцужок гэтых падзей як рэальнае ажыццяўленне прускай кансерватыўна-рамантычнай ідэі нацыянальнай дзяржавы. Такую канцэпцыю Мейнеке распрацаваў у кнігах "Ад Штэйна да Бісмарка", "Радовіц і германская рэвалюцыя", і яго самым буйным творы пачатку стагоддзя "Касмапалітызм і нацыянальная дзяржава".

РЭПАЗІТОРЫЙ ГГУ ІМЕНІ Ф.СКАРЫНЫ

Мейнеке зыходзіў з таго, што аб’яднанне Германіі магло быць ажыццёўлена толькі сілай зброі Прусіі. Таму галоўнай заслугай Бісмарка ён лічыў разрыў з папярэднімі ўяўленнямі прускіх каралёў аб асуджэння ўнутрыгерманскай вайны. Тым самым праблема аб’яднання краіны пераўтваралася ў гардзееў узел, разрубіць які рашыўся толькі Бісмарк. Палітыка Бісмарка па аб’яднанню Германіі, на думку Мейнеке, абапіралася на спадчыну рамантызму, гістарычнай школы права, і Ранке, з аднаго боку, і як працяг нямецкага Асветніцтва і класічнай нямецкай філасофіі – з другога. Гегель, Ранке і Бісмарк – гэта, на думку Мейнеке, тры вялікія вызваліцеля немецкай нацыянальна-дзяржаўнай ідэі з духоўнага палону касмапалітызму.

На ліберальных пазіцыях стаяў і берлінскі прафесар **Ота Хінтцэ** (1861-1940), які займаўся даследваннем сацыяльна-эканамічных праблем. Яго навуковыя даследванні канцэнтраваліся на палітыцы мерканцелізму ў XVII – XVIII ст., ролі абсалютысцкага рэжыму ў эканамічным развіцці. Хінтцэ разглядаў эканамічную знешнюю і ўнутраную палітыку Фрыдрыха II як узорную мадэль і для Германскай імперыі пачатку XX ст. Такое разуменне грунтавалася на перакананні Хінтцэ, што гістарычнае пазнанне можа стаць сродкам арыентацыі для сучасных палітычных акцый і рашэнняў. Лічачы дзяржаву рухаючай сілай унутранай мадэрнізацыі грамадскіх сістэм, Хінтцэ характэрызаваў прускую манархію і бюракратыю як галоўных носьбітаў сацыяльна-эканамічных і палітычных прагрэсіўных ідэй.

Даследванні Хінтцэ ўтрымлівалі багаты фактычны матэрыял і характэрызаваліся сістэмным падходам да гісторыі. Хінтцэ адмаўляў класава абумоўленую прыроду манархіі Фрыдрыха II. Ён абсалютызаваў яе надкласавую самастойнасць. Недаацэньваў Хінтцэ і той факт, што дробязная апека прамысловасці і гандлю з боку прускай дзяржавы з яе меркантылісцкай палітыкай скоўвала гаспадарчую ініцыятыву буржуазіі і тармазіла працэс ліберальна-дэмакратычнага развіцця ў палітычнай сферы. Спецыфічнасць развіцця асобных дзяржаў Хінтцэ быў схільны тлумачыць геаграфічнымі і знешенепалітычнымі фактарамі, і падкрэсліваў, что “ступень свободы, якая можв існаваць у якой-небудзь дзяржаве да разумных межаў, зваротна прапарцыянальна таму ваенна-палітычнаму ціску, які аказваецца на яго межы звонку. Такім чынам,вывучаючы сацыяльна-эканамічную гісторыю, Хінтцэ не лічыў сацыяльна-эканамічныя адносіны вызначальнымі, а ставіў іх у залежнасць ад знешнепалітычнага фактару.

Метадалогія неаранкеанства ў пачатку XX ст. ляжала ў аснове гістарычных даследаванняў і нямецкіх гісторыкаў кансерватыўнага накірунку. Умерана-кансерватыўнае крыло прадстаўлялі **Макс Ленц** (1850-1932), **Фелікс Рахваль** (1867-1925). У цэнтры канцэпцыі кансерватыўных неаранкеанцаў знаходзілася дзяржава як індывідуальная, непаўторная з’ява гісторыі. Яны лічылі, што дзяржава павінна аддаваць прыярытэт знешняй палітыцы над унутранай, а ўвесь ход гісторыі вызначалі як безупынную барацьбу паміж вялікімі дзяржавамі за сусветнае панаванне. З такога падыходу выцякалі і адносіны кансерватараў да сацыяльных праблем у Германіі. Яны імкнуліся пераканаць чытачоў, што з развіццём капіталізму і пачаткам сусветнай экспансіі нацыянальная ідэя выцясняе сацыяльную праблему. Тым самым, рэвалюцыі для Германіі канчаткова адыйшлі ў мінулае.

РЭПАЗІТОРЫЙ ГГУ ІМЕНІ Ф. СКАРЫНЫ

Рухаючай сілай гісторыі кансерватары лічылі ідэі, без якіх, як падкрэсліваў Ленц, не можа быць нічога пастаяннага, паколькі толькі ідэі ўказваюць шлях гістарычнага развіцця, фарміруюць яго законы і ствараюць грамадскае жыццё. Галоўным стрыжнем нямецкай гісторыі для Ленца была пратэстэстанская рэлігія. Яна вызначала змест і накірунак развіцця Германіі ад Лютэра і Рэфармацыі праз дзейнасць прускіх курфюрстаў і каралёў, праз прускія рэформы пачатку XIX ст. да Бісмарка і стварэння Германскай імперыі. Усе гэтыя працэсы адбываліся на духоўным фундаменце лютэранства.

Праз працы кансерватыўных неаранкеанцаў чырвонай ніццю праходзіць ідэя аб неабходнасці сінтэза сілы і духа. Першую ўвасабляе дзяржава, другую – пратэстанцкая рэлігія. Неаранкеанцы ставіла сваёй мэтай даказаць, што пруская дзяржава і нямецкая культура непарыўна звязаны паміж сабой у адно арганічнае цэлае. Магутная дзяржава на чале з моцнай асобай уяўлялася кансерватарам надзейнай перашкодай на шляху небяспечных наваўвядзенняў.

Адным з найбольш характэрных для кансерватыўных неаранкеанцаў твораў з'яўлялася кніга Ленца і Рахваля "Германія, кароль Фрыдрых Вільгельм IV і сакавіцкая рэвалюцыя ў Берліне". Яны аддавалі даніну старой кансерватыўнай традыцыі ў гістарыяграфіі, згодна якой сакавіцкая рэвалюцыя стала вынікам падрыўной дзейнасці французскіх і польскіх агентаў. Праўда, кансеватары пачатку XX ст., у адрозненне ад сваіх папярэднікаў, не абсалютызавалі гэты фактар. Яны ацэньвалі рэвалюцыю і як праяўленне імкнення буржуазіі да палітычнай улады. Кансерватары нават прызнавалі, што найбольш паслядоўнымі барацьбітамі за нацыянальнае аб'яднанне выступалі дробнабуржуазныя рэспубліканцы і радыкальна-дэмакратычныя колы.

Агульная канцэпцыя рэвалюцыі 1848 г. зводзілася ў кансерватараў да таго, што сакавіцкая рэвалюцыя ў Берліне было крайне негатыўнай падзеей у гісторыі Прусіі і дынастыі Гогенцолернаў. Кансерватары зыходзілі з таго, што германская гісторыя, у адрозненні ад французскай развіваецца не рэвалюцыйным, а эвалюцыйным шляхам. Менавіта эвалюцыя з'яўляецца сапраўдным увасабленнем прагрэсу. Каб прывесці азначаную канцэпцыю ў адпаведнасць з рэальным ходам гісторыі, кансерватыўныя гісторыкі тлумач. узнікнененне рэвавалюцыі непаслядоўнасцю палітыкі Прусіі, Фрыдрыха Вільгельма IV, растаноўкай сіл на еўрапейскай арэне. Тым самым яны яшчэ раз імкнуліся пацвердзіць тэзіс аб прымаце знешняй палітыкі. Кансерватары бачылі ў палітыцы караля імкненне згрунтаваць усе сілы Прусіі дзеля ажыццяўлення нацыянальнага аб'яднання Германіі. Таму ён і загадаў вывесці ўжо блізкія да перамогі войскі з Берліна, каб аднавіць грамадзянскі мір. Але ажыццявіць аб'яднанне Германіі ў той час Прусія не змагла з-за непераадольнага супрацьдзеяння Аўстрыі, Расіі і дробных дзяржаў Паўднёва-Заходняй Германіі. Гістарычную ролю рэвалюцыі кансерватары бачылі ў тым, што яна прадэманстравала немагчымасць аб'яднання Германіі шляхам дэмакратычнай рэвалюцыі знізу і пакінула адзіную рэальную магчымасць – аб'яднанне Германіі зверху.

Найбольш рэакцыйнае крыло нямецкай гістарыяграфіі стаяла на пазіцыях пангерманізма. Гісторыкі-пангерманісты ідэалізавалі германскую гісторыю,

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

усхвалялі Гогенцолернаў і прусацтва. Яны выступалі супраць пазіцівісцкага і сацыялагічнага падыходу да гісторыі. У цэнтры іх увагі была дзяржава сілы.

Самым аўтарытарным пангерманскім гісторыкам з'яўляўся **Дзітрых Шэфер** (1845-1929). Яго кнігі "Сусветная гісторыя новага часу" і "Нямецкая гісторыя" з'яўляліся класічнымі творамі пангерманскай гістарыяграфіі. Шэфер быў буйнейшым спецыялістам па гісторыі Ганзы і Скандынавіі. Ён выкарыстоўваў свае багатыя веды па марской гісторыі, каб адстойваць праграму будаўніцтва германскага ваенна-марскога флоту. Шэфер падкрэсліваў, што растучы нямецкі гандаль патрабуе абароны буйнога ваенна-марскога флоту. Менавіта яго адсутнасць прывяла ў свой час да рэзкага аслаблення Ганзы.

У сваіх працах Шефер рашуча выступаў супраць вылучэння на першы план сацыяльна-эканамічных праблем. Ён лічыў, што гісторыя – гэта палітычная навука, задача якой заключаецца ў тым, каб дапамагчы Германскай імперыі ўсталявацца як мацнейшай дзяржаве свету. У цэнтры германскай гісторыі для Шэфера знаходзіцца Прусія, у цэнтры сусветнай гісторыі – Германія. Ён усяляк прыўзносіць ролю Прусіі ў аб'яднанні Германіі. Рэвалюцыя 1848 г. для Шэфера падаецца крайне негатыўным момантам у германскай гісторыі. Яе негатыўны ўплыў працягвае адчувацца яшчэ ў пачатку XX ст.

Многа ўвагі Шэфер надаваў вывучэнню геапалітычнага становішча Германіі. Ён лічыў, што Германія акружана ворагамі і дзеля самаабароны яна павінна ўзмоцнена ўзбройвацца. Ён лічыў, што і рабочых патрэбна зацікавіць перспектывай стварэння магутнай Германскай імперыі.

4. Сярэдзіна і другая палова XIX ст. азнаменавалася станаўланнем марксісцкай гістарыяграфіі. **Карл Маркс** і **Фрыдрых Энгельс** вылучылі вытворчыя адносіны людзей як асноўныя і першасныя. Яны ў якасці галоўнай прычыны і рашаючай рухаючай сілы гістарычных падзей бачылі эанамічнае развіццё грамадства. Менавіта змены у эканамічным жыцці, звязаны са зменамі спосабу вытворчасці і абмену, вядуць да змен у сацыяльным і палітычным жыцці, у свядомасці людзей. Дзякуючы вылучэнню на першы план у гістарычным развіцці эканамічных фактараў гісторыя чалавецтва магла разглядацца як рух па ступеньках ад ніжэйшых форм вытворчасці да вышэйшых. Кожная ступенька ўяўляла сабой пэўную грамадска-эканмічную фармацыю: першабытна-абшчынную, рабаўладальніцкую, феадальную, капіталістычную, камуністычную. Пераход ад ніжэйшай да вышэйшай фармацыі непазбежны ў сілу развіцця у недрах кожнай антаганістычнай фармацыі невырашальных супярэчнасцей, якія вядуць да яе гібелі, і адначасова ствараюць перадумовы для ўзнікнення новага, больш прагрэсіўнага грамадскага ладу. Ён перамагае старую фармацыю канчаткова за кошт больш высокай прадукцыйнасці працы. Пры гэтым некаторыя народы могуць мінаваць асобныя фармацыі.

Адштурхоўваючная ад фармацыйнага падыходу да гісторыі, марксісты распрацавалі і новую канцэпцыю грамадскага прагрэссу. Яны лічылі, што развіццё грамадства адбываецца скачкамі, зігзагападобна. Магчымы часовы і нават значны рэгрэс, але ў стратэгічным плане прагрэсіўнае развіццё чалавецтва непазбежна. Прагрэс забяспечваецца, згдна Марксу, у выніку класавай барацьбы і рэвалюцый. Класавая барацьба разглядаецца марксісцкай гістарыяграфіяй як цэнтральны

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

элемент грамадскага жыцця. Усялякая барацьба ў гісторыі – гэта выражэнне класавых інтарэсаў і супярэчнасцей. Яны пранізваюць усе сферы грамадскага жыцця: эканоміку, палітыку, ідэалогію, культуру. Вынікам класавай барацьбы з'яўляюцца рэвалюцыйныя перавароты, дзякуючы якім адбываецца карэнная перабудова грамадства і ўзнікае новая фармацыя. Сілай, якая ліквідуе апошняю антаганістычнаю фармацыю, павінен быў стаць пралетарыят.

Паколькі марксісты звязвалі свае спадзеванні на ўсталеванне камуністычнага грамадства з перамогай рэвалюцыі, то менавіта вылучэнню гісторыі рэвалюцый яны надавалі асабіста вялікаю ўвагу. Ужо ў сярэдзіне 40-х гадоў Маркс звяртаецца да гісторыі Вялікай Французскай рэвалюцыі і нават плануе напісаць буйную працу па гісторыі Конвента. У Конвенце Маркс бачыў "максімум палітычнай энергіі, палітычнай магутнасці і палітычнага расудку". Ён падрабязна вывучаў палітычныя пазіцыі жырандыстаў, якабінцаў, "балота". Асабліва шмат увагі Маркс удзяляў вывучэнню прычын падзення якабінскай дыктатуры. Ён лічыў, што якабінская дыктатура несла ў сабе невырашальную супярэчнасць. Кіраўнікі якабінскага блоку з аднаго боку імкнуліся абмежаваць накапленне багацця, а з другога, сваёй палітыкай аб'ектыўна стваралі ўмовы для хуткага развіцця буржуазных адносін. Адлюстраваннем і адначасова вырашэннем гэтай супярэчнасці і стаў пераварот 9 тэрмідора.

Маркс лічыў неправільнымі спробы растлумачыць памяркоўнасць Англійскай рэвалюцыі XVII ст. яе рэлігійным характарам. Ён тлумачыў гэта тым, што ў ходзе рэвалюцыі склаўся саюз буржуазіі і землеўладальніцкага новага дваранства. У гэтым істотнае адрозненне Англійскай рэвалюцыі ад Французскай, якая знішчыла буйныя землеўладанні шляхам парцэлізацый.

Новы штуршок даследаванню гісторыі рэвалюцый далі падзеі 1848-1849 гадоў. Аналізіруя рэвалюцыйныя падзеі 1848-1849г.г. Маркс перагледзеў некаторыя свае погляды на законамернасці рэвалюцый. На вопыце рэвалюцый XVII – XVIII ст. Маркс лічыў, што ў ходзе рэвалюцый з кожным этапам да ўлады прыходзяць ўсё больш радыкальныя сілы, якія ўвесь час паглыбляюць рэвалюцыю. Адпаведна Маркс лічыў, што новая рэвалюцыя павінна завяршыцца прыходам да ўлады пралетарыяў. Рэвалюцыя 1848г. не пацвердзіла гэтыя погляды. У рабоце "Класавая барацьба ў Францыі" Маркс вызначае характар рэвалюцыі 1848 г. як буржуазна-дэмакратычны, указвае, што сацыялісты памыліліся, прыняўшы яе за пачатак пралетарскай. У той жа час Маркс адзначыў, што ў рэвалюцыі 1848г. вялікаю ролю ў якасці самастойнай сілы ўпершыню іграў пралетарыят. На думку Маркса, менавіта актыўны ўдзел у рэвалюцыі пралетарыяту забяспечыў звяржэння манархіі ў Францыі і прымусіў часовы ўрад правесці сацыяльныя рэформы.

Маркс робіць вывад, што рэвалюцыя 1848 г. развівалася па нізыходзячай лініі, і дадзеная ім перыядызацыя адлюстравала галоўныя ступені папятнага руху рэвалюцыі. Маркс лічыў, што рашаючым штуршком для адкату рэвалюцыі стаў разгром чэрвеньскага паўстання парыжскага пралетарыяту. Зваротнаму руху рэвалюцыі спрыялі, па Марксу, ваганні дробнай буржуазіі, кансерватызм французскага сялянства, контрэвалюцыйная пазіцыя буйной буржуазіі з яе антырэспубліканскімі настроямі. У сваёй працы Маркс шмат увагі ўдзяляе ацэнцы дзейнасці палітыкаў таго часу. Нягледзячы на першаснае значэнне эканамічнага

фактару, ён не адмаўляў за лідэрамі магчымасці аказваць значны ўплыў на ход рэвалюцыі. Не адмаўляў ён і значнага ўплыву на ход падзей ідэалагічных пабудоў, традыцый і перакананняў.

У сваёй працы Маркс дае тлумачэнне прычн поспеху банапартызму ў Францыі. Ён лічыць, што за Луі Банапартам стаялі пэўныя класавыя сілы: частка буржуазіі, якая ў страху перад пралетарыятам гатова была кінуцца ў абдымкі ваеннага дыктатора; маса ўласніцкага сялянства, з яго ілюзіямі наконт "сялянскага імператара"; адарваны ад грамадства і адасоблены ваенна-бюракратычны апарат; дэкласіраваныя элементы. Маркс лічыў, што да завяршальнага этапу рэвалюцыі 1848 г. асноўныя класавыя сілы Францыі знясілелі сябе ў доўгай барацьбе і прыйшлі да пэўнай раўнавагі. У гэтых умовах для банапартыстаў, і іх галоўнай апоры – рэакцыйнай ваеншчыны адкрылася магчымасць выступіць пад сцягам надкласавай сілы, у ролі выратавальнікаў грамадства і ўставаляваць сваю дуктатуру. Гэтая дыктатыра грунтавалася на ваенна-паліцэйскім тэроры, сацыяльнай дэмагогіі і лавіраванні паміж класамі. У той жа час яна была цесна звязана з найбольш рэакцыйнымі коламі буржуазіі.

Заснавальнікі марксісцкай гістарыяграфіі звярнулі ўвагу і на нацыянальны рух у час рэвалюцыі 1848 г. Яны лічылі, што ў Еўропе былі нацыянальныя рухі, якія мелі прагрэсіўны характар і тыя, якія аб'ектыўна ўзмацнялі рэакцыйны лагер. Так, Маркс і Энгельс высока ацанілі польскі нацыянальны рух у час рэвалюцыі, яго барацьбу супраць расійскага і аўстрыйскага абсалютызма, удзел палякаў ў рэвалюцыйных дзеяннях у іншых краінах. Разам з тым, Маркс і Энгельс паказалі контрэвалюцыйны характар нацыянальных рухаў славян у Аўстрыйскай імперыі. Гэтыя нацыянальныя рухі былі выкарыстаны для разгрому рэвалюцыі ў Астрыі, Венгрыі, Італіі. З такой ролі, якую шэраг славянскіх народаў адыграў у рэвалюцыі 1848 г., Энгельс у працы "Рэвалюцыя і контрэвалюцыя ў Германіі" зрабіў выснову, што яны не здольны да самастойнага нацыянальнага існавання і ў выпадку распаду Аўстрыйскай імперыі будуць непазбежна паглынуты больш буйнымі дзяржавамі.

Маркс увесь час падкрэсліваў, што буржуазныя рэвалюцыі заўсёды характэрызуюцца абмежаванасцю. Буржуазныя рэвалыцыі, на яго думку, заўсёды маюць патрэбу ў розных ідэалагічных пакровах дзеля таго, каб прыдаць вузкакласавым інтарэсам буржуазіі від агульначалавечых памкненняў. Але ж буржуазія не здольна, па Марксу, на доўга павесці за собой агульныя масы. Маркс прыйшоў да высновы, што ў "гістарычных бітвах" трэба праводзіць адрозненні паміж фразамі і ілюзіямі партый і іх сапраўднай прыродай і сапраўдным інтарэсам. Маркс лічыў, што нельга меркаваць аб класавым характары партый па біяграфіях іх лідэраў.

З гісторыі Францыі Маркс зрабіў выснову,што ў ходзе буржуазных рэвалюцый адбываецца ўдасаналенне варожай народу буржуазнай дзяржаўнай машыны. З гэтага Маркс заключаў, што пралетарыю будзе неабходна зламаць старую дзяржаўную машыну. Буржуазныя рэвалюцыі не завершаюць пераўтварэння грамадства, а толькі пачынаюць яго.

Наступная рэвалюцыя, якая стала прадметам даследвання Маркса і Энгельса – гэта Парыжская Камуна 1871 г. Тут найбольш значная праца Маркса "Грамадзянская вайна ў Францыі", якая выйшла ў 1871 г. Маркс даказваў, што

Камуна ліквідавала аппарат дзяржаўнай улады буржуазіі і будавала дзяржаву новага тыпу, якая па сутнасці прадстаўляла сабой дыктатуру пралетарыяту. Яна была ўрадам рабочага класа. Яе задача заключалася ў ажыццяўленні эканамічнага вызвалення працы.

Пасля рэвалюцый 1848-1849 гадоў Маркс і Энгельс актывізавалі даследванне сучаснага ім буржуазнага грамадства. Праўда гэта не былі глыбокія гістарычныя даследванні. Маркс і Энгельс пастаянна падкрэсліваюць цесную сувязь паміж унутранай і знешняй палітыкай кіруючых класаў. Яны лічылі, што пасля рэвалюцый 1848-1849 гадоў у знешняй палітыцы еўрапейскіх дзяржаў значна ўзмацнілася агрэсіўнасць. Цэнтральным ў знешняй палітыцы еўрапейскіх дзяржаў у той час яны лічылі ўсходняе пытанне. Вывучаючы знешнепалітычныя крокі Польмерстона, Наполеона III і іншых дзяржаўных дзеячаў, яны рабілі акцэнт на класавай абумоўленасці іх знешняй палітыкі. Знешняя палітыка Пальмерстона характарызуецца як контрэвалюцыйная, а Напалеону III адводзілася роля аплота еўрапейскай рэакцыі.

Маркс і Энгельс актыўна вывучалі еўрапейскія нацыянальныя рухі: польскае паўстанне 1863 г., ірладскі рэвалюцыйны рух, аб’яднанне Італіі, вызвалнчага руху балканскіх народаў. Тэматыку гістарычных даследванняў Маркса і Энгельса пашырала прадпрынятае імі вывучэнне каланізатарскай палітыкі еўрапейскіх дзяржаў і адпаведна гісторыі краін Азіі, Афрікі, Амерыкі. У артыкулах, прысвечаных опіўмным войнам у Кітае і Сіпайскаму паўстанню, Маркс заклаў асновы падыходу марксіцкай гістарыяграфіі да праблемы нацыянальна-вызваленчага руху ў калоніях. Ён падкрэсліва неабходнасць узаемадзеяння нацыянальна-вызваленчага руху ў калоніях з пралетарскім рухам у метраполіях.

У гісторыі ЗША Маркса і Энгельса ў першую чаргу цікавіла Грамадзянская вайна 1861 – 1865 гадоў. Маркс лічыў, што яе глыбіннай прчынай з’яўлялася не пытанне аб выхадзе паўднёвых штатаў з Саюза, нарастаўшая на працягу паўстагодзя барацьба фермерства за зямлю, барацьба капілістычнай сістэмы наёмнай працы і свабоднага прадпрымальніцтва з рабаўладальніцка-плантацыйнай сістэмай. Апошняя стала тормазам на шляху капіталістычнага развіцця ЗША. У сапрацьстаянні гэтых сацыяльных сіл Маркс бачыў аснову гісторыі ЗША першай паловы XIX ст. і ключ да разумення характару і прычын Грамадзянскай вайны.

Найбольш значным укладам Маркса ў даследванне буржуазнага грамадства з’яўляецца яго галоўная праца “Капітал”. У ёй Маркс абрысаваў паслядоўныя фазы эканамічнай гісторыі капіталізму. Пачатак яго генезісу ён звязваў з вялікімі геаграфічнымі адкрыццямі, якія прывялі да зараджэння сусветнага рынку. Рашаючыя крокі да сваёй спеласці капіталізм, па Марксу, зрабіў у XVIII ст. Маркс глыбока даследваў праблему першапачатковага накаплення капіталу. Гэты працэс, па Марксу, заняў цэлую гістарычнаю эпоху, эпоху ўзнікнення капіталу і наёмнай працы. Асноўным зместам гэтага працэсу з’яўляецца адзялення вытворца ад сродкаў вытворчасці, гвалтоўная экспрапрыяцыя непасрэдных вытворцаў. Адным са шляхоў першапачатковага накаплення капіталу з’яўлялася і аграбленне калоній.

У якасці наступнай важнейшай вехі ў развіцці капіталізму Маркс вылучае прамысловы пераварот. Ён зрабіў выснову, што прамысловы пераварот меў не толькі тэхнічны, але і сацыяльны бок, і ў выніку прамысловага перавароту

сфарміраваліся асноўныя класы капіталістычнага грамалства: прамысловая буржуазія і прамысловы пралетарыят. Прамысловы пераварот паклаў пачатак індустрыялізацыі Еўропы.

Маркс акцэнтаваў увагу на росце супярэчнасцей капіталізму, на узманенненні эксплуатацыі рабочага класа. Ён шмат увагі ўдзяляе праблеме змены становішча сялянства з развіццём капіталізму. Ён указвае на растушчую эксплуатацыю сялянства капіталам і на ўзмацненне дэферэнцыяцыі сярод сялян. Маркс адзначаў розны ўплыў, які развіццё капіталізму аказала на станаўленне сялян ва Усходняй і Заходняй Еўропе. Калі ў апошняй ішоў працэс разарэння дробных сялянскіх гаспадарак, то на ўсходзе кантынента адбылося ўзмацненне феадальнай эксплуатацыі сялянства. У "Капітале" Маркса абсалютызуюцца адмоўныя бакі гісторыі капіталізму.

Гісторыя буржуазнага грамадства закранаецца Энгельсам у такіх яго буйных працах, як "Развіццё сацыялізма ад ўтопіі да навукі" і "Анці-Дзюрынг". Найбольш значная ўвага тут удзелена гісторыі рабочага і сацыялістычнага руху. Энгельс указаў, што сацыялістычныя і камуністычныя вучэнні ўяўляюць сабой адлюстраванне класавай барацьбы рабочага класа. Таму ў гісторыі гэтых вучэнняў знаходзіць сваё ўвасабленне ідэалагічная барацьба класаў. Але ў той жа час Энгельс указваў, што у развіцці сацыялістычных ідэй назіраецца і пэўная самастойнасць адносна эканамічнага базіса.

У гісторыі сацыялістычных ідэй Энгельс вялікае значэнне надаваў сістэмам Сен-Сімона, Фурье і Оуэна, якіх называў заснавальнікамі сучаснага сацыялізму. Аналізуючы іх асноўныя ідэі, Энгельс лічыў, што яны былі звязаны з перамогай і ўсталяваннем капіталізму ў Англіі і Францыі, з абвастрэннем яго супярэчнасцей, са з'яўленнем прмысловага пралетарыяту. Апошні ў той чс яшчэ не быў здольны да самастойнага палітычнага дзеяння. У сілу гэтага здавалася, што палепшыць яму жыццё можа толькі знешняя дапамога зверху. Аналізуючы перадумовы іўзнікнення сацыялістычных тэорый, Энгельс важнейшаю ролю ў гэтым працэсе адводзіў класавай барацьбе пралетарыя і росту яго класавай свядомасці.

Уласна гістарычныя працы Энгельса прысвечаны перш за ўсё гісторыі Германіі і ваеннай гісторыі. Галоўную мэту сваіх работ Энгельс бачыў у выяўленні гісторый ролі розных класаў германскага грамадства ў нацыянальным лёсе нямецкага народа і яго вызваленчай барацьбе. Адна з буйнейшых гістарычных прац Энгельса прысвечана гісторыі Сялянскай вайны 1525 г. У гісторыі сялянскай вайны ён спрабаваў знайсці тлумачэнне толькі што прайшоўшых падзей рэвалюцыі 1848-1849 гадоў. Высвятляючы прычыны няўдач рэвалюцыйнай барацьбы германскага сялянства ў XVI ст., Энгельс прайшоў да высноў, што паражэнне сялян было абумоўлена здрадніцкай палітыкай бюргерства і ў разрозненнасцю і неарганізаваннасцю сялянскіх мас, якія нядольны самастойна давесці сваю барацьбу да пераможнага завяршэння. Сялянства было пазбаўлена кіраўніцтва з боку тагачаснай нараджаючайся буржуазіі.

Артыкул "Рэвалюцыя і котрэвалюцыя у Германії" утрымлівае нарыс сацыяльна-эканамічнай гісторыі на ранняй стадыі развіцця капіталізму. Тут Энгельс дае тлумачэнне прычын нездольнасці нямецкай ліберальнай буржуазіі

РЭПАЗІТОРЫЙ ГГУ ІМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

іграць кіруючую ролю ў дэмакратычнай рэвалюцыі. Ён робіць выснову, што толькі нямецкі пралетарыят можа прадстаўляць інтарэсы ўсёй нацыі.

Абагульненні па многіх пытаннях германскай гісторыі зроблены былі Энгельсам у працы “Роля насілля ў гісторыі”. Ён імкнецца з матэрыялістычнай пазіцый растлумачыць чаму у другой паллве XIX ст. такую вялікаю ролю ў германскай гісторыі адыграла насілле. Яго найбольш яскравым увасабленнем стала бісмаркаўская палітыка “жалеза і крыві”. Аналізуючы эканамічныя і палітычныя перадумовы аб’яднання Германіі вакол Прусіі, Энгельс лічыць, што ў 60-я гады XIX ст. адзінства Германіі стала абсалютна неадкладнай задачай. Гэта звязана з тым, што нямецкая буржуазія з 1848 г. перажыла эканамічны ўздым і ў яе радах узрастала імкненне знесці ўсе перашкоды на шляху эканамічнага развіцця, перш за ўсё раздробленасць краіны. Бісмарк, ажыццяўляючы рэвалюцыю зверху, зразумеў і ажыццявіў эканамічныя патрабаванні нямецкай буржуазіі, але пры гэтым рашуча адхіліў яе палітычныя дамаганні. Энгельс прыйшоў да высновы, што юнкер Бісмарк у якасці паборніка нацыянальнай ідэі звязваў свае спадзеванні не з народнымі масамі, а са сродкамі тайнай дыпламатыі. Яго палітыка, якая карысталася і падтрымкай ліберальнай буржуазіі, вызначыла мілітарысцкае аблічча новай Германіі, рэакцыйны змест яе ўнутранай і знешняй палітыкі. Энгельс, займаючыся пытаннямі ўнутранага становішча Германіі, абгрунтоўвае думку аб тым, што імперыю чакае непазбежны крах. Нямецкі мілітарызм рухаецца да сусветнай вайны, у якой нямецкая армія і нямецкая дзяржава будуць разбіты.

У сваіх працах па гісторыі войн армій і ваеннага майстэрства Энгельс падкрэсліваў цесную сувязь ваеннай справы з эканоміка з сацыяльным ладам грамадства, з барацьбой класаў і класавай палітыкай дзяржавы. Гэту сувязь Энгельс імкнецца парасачыць на працягу ваеннай гісторыі ад старажытнасці да самага канца XIX ст. Энгельс падкрэсліваў, што буржуазныя рэвалюцыі XVI-XVIII ст., асабліва Вялікая Французская рэвалюцыя, прывялі да карэнных змен і ў ваеннай справе. Ён лічыў, што не свабодная творчасць розуму геніяльных палкаводцаў рэвалюцыянізуючым чынам мяняла характар ваенных дзеянняў, а вынаходніцтва лепшай зброі і змена салдацкага матэрыялу рашаючым чынам уплывала на гэта. Уплыў геніяльных палкаводцаў у лепшым выпадку заключаецца ў тым, што яны прыстасоўваюць спосаб вядзення бою да новай зброі і да новых байцоў Пасля першых бітваў франка-прускай вайны Энгельс растлумачыў паражэнні французскіх войскаў як заканамерны вынік загнівання і разлажэння банапартысцкага рэжыму і прадказваў поўную катастрофу французскай арміі. Энгельс разглядаў мілітарызм як натуральнае праяўленне капіталізму. Сапраўдным прадстаўніком мілітарызму ў той час, на думку Энгельса, з’яўлялася “германская імперыя прускай нацыі”. У 1887 г. ён выказвае перакананне, што “для Прусіі-Германіі немагчыма ўжо ніякая іншая вайна, акрамя сусветнай вайны”. Выкліканыя такой вайны будуць спусташенні, эканамічныя патрасенні, голад і эпідэміі, лічыў Энгельс. Закончыцца яна ўсеагульным банкротствам, крахам буржуазных дзяржаў.

Буйнейшым сацыял-дэмакратычным гісторыкам у Германіі ў пачатку XX ст. быў **Франца Мерынга** (1846-1919). Ён пакінуў вялікую спадчыну гістарычных прац: “Легенда аб Лесінгу”, “Гісторыя германскай сацыял-дэмакратыі”, “Гісторыя

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Германіі з канца сярэдніх вякоў”, “Нарысы па гісторыі войн і ваеннага мастацтва”, “К.Маркс. Гісторыя яго жыцця”. Мерынг імкнецца стварыць новую канцэпцыю прускай гісторыі. Ён паказвае, што ўзвышэнне Прусіі было не вынікам жадання яе правіцелей, а адлюстраваннем патрэб капіталістычнага развіцця. Ён раскрыў мілітарысцкі характар Прускай дзяржавы, указаў, што яго эканамічную аснову складала прыгонніцтва. Мерынг падрабязна аналізіруе эканамічн. палітыку Фрыдрыха II і апраяргае тэзіс аб тым, што ён быў каралём беднякоў. Мерынг ясна паказаў, што клопат караля аб захаванні сялянскіх надзелаў дыктаваўся ваенна-фіскальнымі меркаваннямі.

Мерынг распрацоўвае праблему сацыяльнага характару нямецкага асветніцтва. Яно трактавалася як першае праяўленне барацьбы буржуазіі супраць феадалізма. Разпрацоўваючы праблемы гісторыі германскай сацыял-дэмакратыі, Мерынг дае высокую адзнаку дзейнасці Ласаля.

У ваенна-гістарычных работах Мерынга ён даследуе эпоху напалеонаўскіх войн. Ён прыйшоў да высновы, што галоўнай супярэчнасцю той эпохі было англа-французскае эканамічнае саперніцтва. Тлумачачы прычыны йенскай катастрофы, Мерынг указваў, што яна стала вынікам адсталасці феадальнай Прусіі ад буржуазнай Францыі. Шмат увагі Мерынг удзяліў прускай ваеннай рэформе пачатку XIX ст. Ён даказваў, што рэформа стала не вынікам дзяржаўнай мудрасці караля, а наступствам дзейнасці групы перадавых ваенных і палітычных дзеячаў, якія імкнуліся павярнуць развіццё Прусіі на бурж. шлях.

У Францыі ў пачатку XX ст. буйнейшым прадстаўніком марксісцкай гістарыяграфіі выступаў **Жан Жарэс,** які стаў ініцыятарам стварэння шматтомнай «Сацыялістычнай гісторыі 1789-1900 гг.» Асабіста Жарэсам былі напісаны тамы, прысвечаныя гісторыі Вялікай Французскай рэвалюцыі. Галоўнае адрозненне гэтай працы Жарэса ад іншых даследаванняў па гэтай праблеме ў тым, што яна ўтрымлівае вельмі багаты матэрыял па сацыяльна-эканамічнай гісторыі рэвалюцыі. Да Жарэса Французскую рэвалюцыю прадстаўлялі як завяршэнне века Асветніцтва і падзею, адпаведна, перш за ўсё ідэалагічную. Жарэс трактуе рэвалюцыю як падзею перш за ўсё сацыяльную і гаворыць пра яе перш за ўсё эканамічнае паходжанне. Ён падкрэслівае, што рэвалюцыя з’явілася завяршэнне працяглай эканамічнай і грамадскай эвалюцыі Францыі, якая прывяла буржуазію да улады і ўсталявала яе эканамічнае панаванне. У той жа час ён не адмаўляў значэння і філасофскага руху ў справе падрыхтоўкі рэвалюцыі.

ТЭМА: Французская гістарыяграфія межваеннага перыяду.

1. Крызіс пазітывісцкай гістарыяграфіі і ўзнікненне школы "Аналаў".
2. Вывучэнне Вялікай французскай рэволюцыі і буржуазных рэволюцый XIX ст.
3. Вывучэнне рабочага і сацыялістычнага руху і Парыжскай камуны.
4. Вывучэнне першай сусветнай вайны..

Литература.

Годшо Ж. Альбер Матьез // Французский ежегодник,1982. М.,1984.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

Гурэвич А. Я. Марк Блок и "Апология истории" // Блок М. Апология истории или рэмесло историка. М., 1986.

Собуль А. Жорж Ле Феўр - историк французской рэволюции // Французский ежегодник, 1959. М, 1961.

Собуль А. Классическая историография французской рэволюции // Французский ежегодник, 1976. М., 1978.

Фюрэ Ф. О некоторых проблемах, поставленных развитием отечественной истории // Философия и методология истории. Под рэд. И. С. Кона. М,, 1977.

1. Галоўнымі цэнтрамі гістарычных даследаванняў і падрыхтоўкі гггісторыкаў у Францыі былі гуманітарные факультэты універсітэтаў. Важную ролю ў каардынацыі работы гггісторыкаў ігралі навуковыя таварыствы. Пасля пераможнага заканчэння вайны ў Францыі шырока распаўсюдзіліся патрыятычныя і нацыяналістычныя настроі. З другога боку, умовы вострага пасляваеннага крызісу, рэвалюцыі ў Расіі, Германіі і Аўстра-Венгрыі далі магутны штуршок уздыму рэвалюцыйных і сацыялістычных ідэй. Велізарныя ахвяры і каласальныя сацыяльныя патрасенні, звязаныя з першай сусветнай войной яшчэ больш падарвалі веру в грамадскі прагрэс, выклікалі настроі песімізму і разчаравання. У інтэлектуальнай атмасферы міжваеннага часу многія навуковыя адкрыцці часта падаваліся як сведчанне няздольнасцы розуму да аб’ектыўнага пазнання свету, адмову ад абсалютнай ісцыны і об’ектыўнай рэальносцы, ад ідэй заканамернасцы.

Новае пакаленне гісторыкаў ужо не задавальняла традыцыйнная пазітывісцкая гістарыяграфія, надаваўшая галоўную ўвагу апісанню падзей палітычнай, дыпламатычнай і ваеннай гісторыі. Пакаленне 20-х гадоў хвалявалі новыя праблемы: дэмаграфія, міграцыя, каланізацыя, развіццё гарадоў і прамысловасцы, змены сістэмы сельскагаспадарчай вытворчасцы, прагрэс энергетыкі, а таксама такія злабадзённыя праблемы, як крызіс Брытанскай імперыі, будучае велізарных прастора Амерыкі, пробуджэнне народных мас у Азіі, нараджэнне савецкай рэспублікі. Першачарговай задачай для гісторыі такія буйныя даследчыкі, як Блок і Феўр лічылі рашучы перагляд метадалагічных прынцыпаў пазітывісцкай гістарыяграфіі.

Пасля заканчэння першай сусветнай войны гісторыкі традыцыйна-пазітывісцкага напрамку захоўвалі вялікі ўплыў на французскую гістарычную навуку. У 1920-1922 гадах пад рэдакцыяй старэйшыны пазітывісцкай школы **Эрнэста Лавіса** выйшла ў свет "Гісторыя сучаснай Францыі ад рэвалюцыі да міру 1919 года" (10 тт.). У гэтай рабоцэ гісторыя Францыі разглядалася перш за ўсё як "гісторыя нацыі", якая, нягледзячы на ўнутраныя раздоры і войны з іншымі дзяржавамі, няўхільна рухалася па шляху прагрэсу, цывілізацыі і дэмакратыі.

Пошукі новых падыходаў да вывучэння працэсаў грамадскага развіцця ў той час працягвалі прадстаўнікі сумежных з гісторыяй навук: філосафы, сацыёлогі, географы, эканамісты, якія пачалі крытыкаваць пазітывісцкую гістарыяграфію яшчэ ў даваенны перыяд. Філосаф і сацыёлаг **Анры Бер**, які вылучыў да вайны задачу стварэння цэласнага "культурна-гістарычнага сінтазу", у 1920 г. апублікаваў першы том задуманай ім грандыёзнай 100-томнай серыі манаграфій "Эвалюцыя человечества". Яна была заклікана паказаць гісторыю чаловецтва з гледжання сінтазу ўсіх гуманітарных навук. Лічачы вызначальным фактарам гістарычнага

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

развіцця духоўнае жыццё, Бер вылучаў на першы план вывучэнне культурна-гістарычных працэсаў.

Глаўную ролю в перабудове французскай гістарыяграфіі адыгралі гісторыкі **Люсьен Феўр** (1878-1956) і **Марк Блок** (1886-1944). З іх дзейнасцю звязана станаўленне і першы этап развіцця школы “Аналаў”. Галоўная праца Феўра "Лёс Марцына Лютэра". Феўр напісаў вялікую колькасць палемічных артыкулаў і рэцэнзій, частка якіх пазднеи была сабрана ў зборніках "Бітвы за гісторыю" (1953) і "За цэластную гісторыю" (1962). Асноўныя працы Блока - "Феадальнае грамадства" (т. 1-2, 1939-1940) і "Характэрныя рысы аграрнай гісторыі Францыі" (1931). Погляды Феўра і Блока на змест і метады гістарычнай навукі фарміраваліся пад моцным уздзеяннем Бера, с якім яны цэсна супрацоўнічалі, імкнучыся рэалізаваць яго ідэю "гістарычнага сінтезу" шляхам арганізацыі междысцыплінарных даследаванняў. Феўр і Блок прымалі шэраг ідэй марксізму, перш за ўсё, думку Маркса аб вядучай ролі эканомікі і сацыяльных адносін у развіцці грамадства.

Блок і Феўр востра крытыкавалі традыцыйную пазітывісцкую "падзейную" гістарыяграфію апвядання. Яны сцвярджалі, што гісторыя заклікана не проста апісваць падзеі, а вылучаць гіпотызы, ставіць і вырашаць праблемы. Асноўную задачу гістарычнай навукі Блок і Феўр бачылі ў сстварэнні ўсеабдымнай сінтэтычнай "глабальнай" гісторыі, якая ахоплівае ўсе бакі жыцця чалавека, вывучае грамадства з розных пунктаў гледжання - сацыяльнага, псіхалагічнага, маральнага, рэлігійнага і эстэтычнага, нарэшцэ, з палітычнага, эканамічнага і культурнага. Рашэнне падобнай задачы мела на ўвазе шырокі катакт і ўзаемадзеянне гісторыі з другімі навукамі, перш за ўсё - навукамі аб чаловеку. Феўр настойліва абгрунтоўваў думку аб існаванні "ўнутранага адзінства, звязваючага паміж сабою ўсе навуковыя дысцыпліны".

У адрозненні ад Бэра, вылучаўшага на першы план "культурна-гістарычны сінтаз", Феўр і Блок надавалі асабліва вялікае значэнне вывучэнню эканамічных і сацыяльных адносін. Феўр даказваў, што для разумння "глыбокага жыцця" краіны зусім недастаткова апісаць дзейнасць манархаў, прыдворныя інтрыгі і перавароты, "указы і прыказы". Неабходна, перш за ўсё, даць уяўленне аб яе прыродзе, насельніцтве, гаспадарчай дзейнасцы, прыладах вытворчасцы, гандлі, гарадах, сістэме ўласнасцы, грамадскіх класах, рэлігіі, мове, рэлігійных адрозненнях і многіх іншых фактарах грамадскага развіцця.

Адной з важнейшых новых праблем, одкрытых для даследавання заснавальнікамі "Аналаў", з’яўляецца не вывучаўшаяся раней гісторыя грамадскай псіхалогіі, калектыўных уяўленняў і каштоўнасцэй, якую Блок і Феўр вызначылі як гісторыю ментальнасцэй, увёўшы гэтае поняццэ ў гістарыяграфію. Намячаючы перспектыву новых даследаванняў, Феўр прапаноўваў напісаць гісторыю нянавісцы, гісторыю спачування, гісторыю страха, гісторыю кахання і іншых пачуцяў". Грунтуючыся на вылучаным імі новом падыходзе да вывучэння гісторыі. Блок і Феўр падверглі перагляду галоўныы паняцці гістарычнай навукі: гістарычны факт і гістарычны дакумент. Яны доказывалі, што да ліку гістарычных фактаў адносяцца не толькі "падзеі", але і "працэсы", у тым ліку працэсы сацыяльна-эканамічнага развіцця і грамадскай псіхалогіі. Абясцэньванне манеты, паніжэнне заработной платы, рост цэн - усё гэта, - пісал Л. Феўр, "бясспрэчна, таксама

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

гістарычныя факты, прычым, з нашага пункту гледжання, куда больш важныя, чым смерть якога-небудзь гасудара цы заключэнне нетрывалага дагавора".

У адрозненні ад гггісторыкаў позітывісцкага напрамку, якія абсалютызавалі значэнне пісьмовых дакументаў ("тэкстаў"), Блок і Феўр значна пашырылі кола крыніц. Феўр пісаў: "Гісторыя, несумненна, ствараецца па пісьмовых дакументах. Калі яны ёсць. Але яна можа і павінна стварацца без пісьмовых дакументаў, калі іх увогуле не існуе." Імкнучыся да стварэння ўсеабдымнай, "глабальнай" гісторыі, Блок і Феўр не прытрымліваліся монаістычнага падыходу да інтэрпрытацыі гістарычнага працэса. На першы план у іх тлумачэнні выступала то геаграфічнае асяроддзе і рост насельніцтва, то развіццё тэхнікі і абмену, то калектыўная псіхалогія (ментальнасць). Нярэдка менавіта яна прадставала як вядучы пачатак, паколькі ўсе з’явы грамадскага жыцця ажыццўляюцца, праходзячы праз свядомасць і суб’ектыўную псіхалагічную матывацыю чалавека, а людзі - "адзіныя сапраўдныя об’екты гісторыі".

Заснавальнікі "Аналаў" даказвалі, што матэрыял крыніц і ўдакладненыя імі факты заўжды з’яляюцца вынікам творчай актыўнасцы вучонага, праведзенага ім адбора, які залежыт ад пастаўленай ім праблемы, ад вывылучанай гіпотызы. Гісторык "сам стварае матэрыял для сваёй работы", пастаянна "канструіруе" свой аб’ект вывучэння, адбірае і групуе неабходныя яму крыніцы і факты. Адсюль Блок і, асабліва, Феўр рабілі вывады, сцвярджаючы, што гістарычныя факты не існуюць без гггісторыка, яны створаны цы "вынайдзены" гггісторыкамі. У спрэчках аб прынцыпах і граніцах гістарычнага пазнання Блок і Феўр горача адстойвалі пазнавальныя магчымасцы гісторыі, зыходзячы з упэўненасці, што прырода, а ў ёй і чалавек, як частка прыроды і аб’ект гісторыі, пазнавальныя і іх можна растлумачыць. В 1941-1942 гадах Блок напісал кнігу "Апалогія гісторыі цы рамясло гггісторыка". Гісторыя, пісаў Блок; гэта "наука аб людзях" ("аб людзях у часе) і даказваў, што гісторыя здольна пазнаць мінулае чалавека. Такім чынам, для гггісторыкаў школы “Аналаў” прадмет гістарычнага даследавання – чалавечае грамадства як адзіная сістэма, галоўнымі кампанентамі якой з’яўляюцца ўмовы матэрыяльнага жыцця, эканоміка, сацыяльная структура і ўсе праявы духоўнага жыцця. Прадмет гістарыянай навукі – гэта эканамічнае – сацыяльнае – духоўнае

У 1929 г. Блок і Феўр заснавалі новы гістарычны часопіс з праграмнай назвай "Аналы эканамічнай і сацыяльнай гісторыі". Вакол яго згуртавалася школа "Аналоў", якая лічыла неабходным надаць галоўную ўвагу вывучэнню сацыяльна-эканамічных праблем і абнавіць метады гістарычнага даследавання. Школа "Аналаў" на працягу некалькіх дзесяцыгоддзяў аказывала рашаючы ўплыў на развіццё французскай гістарыяграфіі. Труды М. Блока і Л. Феўра, вылуня імі ідэі азначалі пераход да новага разумення зместу і задач гістарычнага мышлення. Яны заклалі аснову "новай гістарычнай навукі" цы, "новай навуковай гісторыі", якая заваявала пасля другой сусветнай вайны вядучае становішча ў сусветнай гістарыяграфіі.

2. Разам з заснавальнікамі "Аналаў" вялікую ролю ў абгрунтаванні новай тэматыкі і метадаў французскай гістарыяграфіі адыгралі працы спецыялістаў па эканамічнай гісторыі, у першую чаргу **Эрнеста Лябруса** (1895-1988). Ён даказываў, што эканамічныя цыклы сваім рытмам вызначаюць гістарычнае

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

развіццё. Важнейшым прызнакам рытму эканамічных цыклаў ён лічыў змены цэнаў і залежны ад іх рух даходаў разных сацыяльных груп. Лябрус імкнуўся канкрэтна даследаваць уплыў руху цэнаў і дходаў на сацыяльна-палітычную барацьбу і на ўзнікненне рэвалюцыйных рухаў, асабліва Французскай рэвалюцыі 1789 г. Таму разам з эканамічнымі працэсамі "вялікай працягласцы" Лябрус грунтоўна вывучаў і непасрэдна ўздзейнічаючыя на сацыяльную актыўнасць "кароткія" (сезонныя), "цыклічныя" і "міжцыклічныя" (10-20 гадоў) ваганні цэнаў і даходаў. Пад гэтым вуглом бачання былі напісаны его галоўныя даследаванні "Нарыс руху цэнаў і даходаў у Францыі XVIII стагоддзя" (2 тт., 1933-1936) і "Крызіс французскай эканомікі ў канцы старога парадку і ў пачатку рэвалюцыі" (1944).

На основе статыстычнай апрацоўкі велізарнага архіўнага матэрыялу, Лябрус устанавіў, што у 1726-1789 гадах адбывалася працяглае падзенне рэальнай заработнай платы і рост кошту жыцця. Ён выявіў дынаміку арэнднай платы, рост цяжару дзесяцыны і натуральных сеньёрыальных плацяжоў, якія спаганяліся з сялян, і паказаў, што гэтыя працэсы паўплывалі на абвастрэнне сацыяльных супярэчнасцэй у Францыі XVIII ст. і выспяванне ў ёй рэвалюцыйнага крызісу. Падсумоўваючы дадзеныя ўстаноўленых ім статыстычных серый, Лябрус прыйшоў да высновы, што ў сярэдзіне 1789 г. у Францыі сустрэліся тры эканамічныя працэсы рознай працягласцы: вышэйшая кропка "доўгай хвалі" эканамічнага ўздыму і росту цэнаў, у выніку чаго ўзбгачалася французская буржуазія, з 1730-х гадоў; затым - вяршыня "міжцыклічнага" пагаршэння эканамічнай каньюнктуры, якой адзначаны апошнія два дзесяцыгоддзі старога парадку, і, нарэшцэ, выклікаными неўраджаем вастрэйшы харчовы крызіс і катастрафічны для масы беднаты сезонны ўзлёт дарагавізны, дасягнуўшы піка ў ліпені 1789 г. Тым самым, Лябрус пагаджаўся з Мішле, бачыўшым у падзеях канца XVIII ст. "рэвалюцыю жабрацтва", але не адвяргаў і супрацьлеглы тэзіс Мацьеза аб "рэвалюцыі працвітання". На думку Лябруса, працяглы працэс павышэння цэнаў і эканамічнага росту ў XVIII ст. забяспечыў уздым буржуазіі і яе рэфарматарскі парыў. Унутры доўгага (з 1733 г.) працэса ўздыма кароткі перыяд упадку "выглядаў эпізодам".

Згодна з логікай свайго падыходу, Лябрус звязваў сацыяльныя рухі, рэвалюцыйныя і палітычныя крызісы непасрэднна з ваганнямі эканамічнай каньюнктуры. Напрыклад, Французская рэвалюцыя выступала ў яго як наступства эканамічнага крызісу "старога тыпу", у якім вызначальную ролю адыгрывае рух хлебных цэнаў, і нарожоджанага ім "крызісу жабрацтва".

Французскія гісторыкі звяртаюцца да аналогіі паміж рэвалюцыяй 1789 г. і Кастрычніцкай рэвалюцыяй. Гісторыкі, якія працягвалі традыцыі І. Тэна, знаходзілі новыя падставы для асуджэння рэвалюцыі 1789 г. у паралелях з рэвалюцыяй у Расіі. Так, член Французскай акадэміі **П. Гаксот** у 1928 г. выдаў кнігу "Французская рэвалюцыя", у якой ставіў знак роўнасцы паміж якабінцамі і бальшавікамі. Асуджаючы рэвалюцыйны гвалт і "анархію", Гаксот называў прыход якабінцаў да ўлады "пралетарскай рэвалюцыяй", у выніку якой усталяваўся "камуністычны тэрор" і "дыктатарскі камунізм", пакінуўшы пасля сябе "толькі руіны".

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Гісторыкі рэспубліканскага напрамку на чале з **А. Аларам** бачылі ў французскай рэвалюцыі галоўную крыніцу дэмакратычных і рэспубліканскіх установаў і каштоўнасцэй, якія яны супрацьпастаўлялі ўжо не толькі манархістам, але і ідэям і практыцы Кастрычніцкай рэвалюцыі, перш за ўсё ідэям рэвалюцыйннага гвалту і дыктатуры пралетарыяту. В спецыяльным артыкуле "Тэорыя гвалту і Французская рэвалюцыя" (1924) Алар паспрабаваў даказаць, што хоць гэтая рэвалюцыя і прыменяла гвалт, вымушаная да гэтага ее ворагамі, у цэлым, у адрозненні ад рэвалюцыі Кастрычніцкай, усялякая тэорыя гвалту была "чужой і нават прама супрацьлеглай духу (французскай) рэвалюцыі", якая мела ў асноўным "легальны і юрыдычны характар". У цэлым, школа Алара, прытрымлівалася прынцыпаў традыцыйнай пазітывісцкай гістарыяграфіі і займалася, у асноўным, вывучэннем палітычнай гісторыі рэвалюцыі. Яна паступова прыходзіла да заняпаду.

Ініцыятыва ў вывучэнні Вялікай французскай рэвалюцыі перашла да больш левага гістарыяграфічнага напрамку, у дзейнасці якога радыкальны рэспубліканізм злучаўся з сацыялістычнай арыентацыяй. Яго лідэрам стал **Альбер Мацьез** (1874-1932). Ён працягваў кіраваць "Таварыствам па вывучэнню рабесп'ерызму" і яго часопісам "Рэвалюцыйныя аналы" (з 1924 г. - "Гістарычныя аналы Французскай рэвалюцыі". Услед за Жарэсам ён развіваў сацыяльную інтэрпрытацыю рэвалюцыі конца XVIII ст. У той жа час пад уплывам Алара Мацьез заўсёды надаваў вялікую ўвагу палітычным падзеям у ходзе рэвалюцыі. З яго пункту гледжання гэта была рэвалюцыя, якая забяспечыла перамогу буржуазіі, для яе дасягнення вымушанай пайсці на буйныя саступкі сацыяльным патрабаванням народа, каб атрымаць яго падтрымку. Таму якабінскі рэжым, а не 1789 г. і Дэкларацыя правоў чаловека і грамадзяніна, быў, згодна Мацьезу, ключавым перыядам рэвалюцыі. Ён разглядае рэвалюцыю перш за ўсё як барацьбу класаў, як барацьбу трэцяга саслоўя супраць прывілегіраваных саслоўяў. Пры далейшым развіцці рэвалюцыі ўсё больш вострыя сацыяльныя супярэчнасці, на думку Мацьеза, узнікаюць паміж жырандзістамі і якабінцамі.

Мацьез адводзіў главную роль в рэвалюцыі Рабесп'еру. Ён даказваў, што Рабесп'ер быў "вялікі патрыёт", "вялікі дэмакрат" і нават "сацыяліст па дзеяннях і намерах", бо "Рабесп'ер хоцеў прышэсцця Рэспублікі роўнасці, іншымі словамі - сацыялізму". Усіх праціўнікаў Рабесп'ера, як справа, так і злева (уключаючы "шалёных" і эберцістаў), Мацьез лічыў контррэвалюцыянерамі і называў "наймітамі ворагаў народа". Асабліваe яго негадаванне выклікаў любімец Алара і яго школы, лідэр памяркоўных якабінцаў Дантон. У вачах Мацьеза, гэта быў "дэмагог, які прадаваўся усім, хто хацеў его купіць".

Асноыны навуковы уклад Мацьеза ў распрацоўку гісторыі Французскай рэвалюцыі звязаны са зваротам да вывучэння яе сацыяльнай гісторыі. У галоўных працах Мацьеза: "Французская рэвалюцыя" (3 тт. 1922-1927) і асабліва ў манаграфіі "Барацьба з дарагавізнаю і сацыяльны рух у эпоху тэрора" (1927), было упершыню падрабязна даследавана становіша гарадскіх нізов (галоўным чынам у Парыжы) ў крытычны перыяд рэвалюцыі - 1792-1794 гг. Мацьез вывучыў разгарнуўшыйся ў той час магутны народны рух супраць палітыкі эканамічнага лібералізму, за рэгламентацыю гандлю і правядзенне аграрна-урашняльных мер,

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

дэталёва даследаваў сацыяльную палітыку якабінскага ўрада. Ён лічыў, што тыя эканамічныя і сацыяльныя цяжкасці, з якімі сутыкнуўся камітэт грамадскага выратавання, прымусілі яго пайсці на ўвядзенне таксацыі, рэквізіцый і прымусовых пазык. Мацьез не надаваў належнай увагі сялянскаму руху і такім важнейшым пытанням рэвалюцыі, як адмена феадальных павіннасцей і продаж нацыянальных маёмасцей.

В 1932 г. Мацьез памёр і вядучая роля ў вывучэнні Французскай рэвалюцыі перайшла да **Жоржа Ле Феўра** (1874-1959). Ён падтрымаў спробы Лябруса ўвесці ў вывучэнне гісторыі колькасные (у першую чаргу, статыстычныя) метады, без якіх, як лічыў Ле Феўр, не існуе навукі. У сваіх работах ён працягнуў якабінскую традыцыю гісторыі рэвалюцыі, вельмі высока ацэньваў гістарычную ролю якобінцаў і Рабесп’ера, якога называў "самым выдатным з першых правадыроў французскай дэмакратыі". Разам з тым Ле Феўр не падзяляў характэрнай для Мацьеза ідэалізацыі рабесп’ерызму.

Уклад Ле Феўра ў вывучэнне Французскай рэвалюцыі звязаны, перш за ўсё, з распрацоўкай яе сацыяльнай гісторыі. Ле Феўр паставіў задачу вывучэння гісторыі рэвалюцыі "знізу", гэта значыць даследавання не чыста палітычных - урадавых, парламенцкіх, - а глыбінных, народных кампанентаў рэвалюцыйнай гісторыі. Пры гэтым сам Ле Феўр - першым з французскіх вучоных - заняўся паглыбленым вывучэннем таго, якой была роля сялян у рэвалюцыі і як уздзейнічала рэвалюцыя на наступныя гістарычныя лёсы сялянства. Рашэнню гэтай задачы прысвечаны галоўныя яго даследаванні: "Вялікі страх" (1932), "Аграрнаей пытанне ў эпоху тэрору" (1932).

Ле Феўр пераканаўча даказаў, што ў час рэвалюцыі сялянства выступала не ў якасці дапаможнай сілы буржуазіі, а як самастойная грамадская група, надзеленая асэнсаваннем уласных мэт і ўласнай воляй. Галоўная думка Ле Феўра заключалася ў тым, што ў рамках Французскай рэвалюцыі разгарнулася особная, аўтаномная сялянская рэвалюцыя - аўтаномная па свайму паходжанню, метадам, мэтам і - галоўнае - па сваіх антыкапіталістычных тэндэнцыях. Мэтаю гэтай рэвалюцыі была барацьба за захаванне і ўмацаванне сялянскай гаспаджаркі, вобразу жыцця, сацыяльных і духоўных каштоўнасцей сельскага свету. Сяляне прымусілі буржуазную рэвалюцыю знішчыць сеньёрыяльны лад. Але яны пратэставалі супраць безумоўнага панавання буржуазнай зямельнай уласнасці і "аграрнага індывідуалізму", патрабавалі захавання абшчынных інстытутаў і абмежавання буйнога землеўладання. Вынікі сялянскай рэвалюцыі былі, згодна Ле Феўру, адначасова рэвалюцыйнымі і кансерватыўнымі: яна разбурыла феадальны рэжым, але замацавала дробнасялянскую аграрную структуру Францыі. У выніку капіталістычная эвалюцыя была вельмі маруднай і заставалася незакончанай.

Ле Феўр стварыў таксама наватарскія працы, прысвечаныя сацыяльна-гістарычнай псіхалогіі, гісторыі ментальносцей. Галоўным з іх з’яўляецца яго кніга "Вялікі страх" (1932). У кнізе адноўлена дэталёвая гісторыя цікавейшага сацыяльна-псіхалагічнага фенамена - хвалі масавай панікі, ахапіўшай у другой палове ліпеня 1789 г. амаль усю тэрыторыю Францыі і выкліканую ілжывымі чуткамі аб з’яленні банд разбойнікаў. Гэтая кніга з’явілася адным з першых вопытаў канкрэтнага вывучэння гісторыі ментальносцей. "Велікі страх" Ле Феўра,

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

а таксама яго артыкул "Рэвалюцыйныя натоўпы" (1934) былі першымі сур'ёзнымі даследаваннямі "рэвалюцыйнага натоўпа" і характэрных для яго рыс калектыўнай свядомасці. У гэтых адносінах работа Ле Феўра супрацьстаяла крайне спрошчаным меркаванням І. Тэна, які зводзіў псіхалогію рэволюцыйнага натоўпа да двух дамінантаў - вяртанне да варварскіх інстынктаў і сляпое падначаленне главарам, якія маніпулююць масавай свядомасцю. Ён паказаў, што з'явы масавай псіхалогіі далёка не заўсёды адпавядаюць сацыяльнай рэчаіснасцы, а маюць самастойнасць.

Гісторыя рэвалюцый XIX ст. у міжваены перыяд вывучалася, галоўным чынам, у "Супольніцтве гісторыі рэвалюцыі 1848 года і рэволюцый XIX ст." пад кіраўніцтвам ггісторыка-сацыяліста **Жоржа Рэнара**. Ён прапанаваў сканцэнтраваць галоўную ўвагу на эканамічным і сацыяльным развіцці Францыі. Ён рэкамендаваў вывучаць выкарыстанне машын і сродкаў транспарту, змену пасяўных культур, ролю заводаў, банкаў, мануфактур, гандлю, змены зямельнай уласнасці, ваганні цэнаў і заработнай платы. Вывучэнне палітычнай гісторыі рэволюцый, народных паўстанняў, масавых рухаў адыходзіла на другі план.

Рэнар лічыў небаходмым супрацоўніцтва класаў, і яно асабліва праявілася, на яго думку, у рэвалюцыі 1848 г. У далейшым яно знайшло сваё практычнае праяўленне ва ўсеагульным і роўным выбарчым праве, роўнасці грамадзян перад законам, абавязковай для ўсіх воінскай службе. Але калі ў сваіх даваенных работах Рэнар даказваў, што рэвалюцыя 1848 г. спрыяла руху Францыі па шляху "дэмакратыі і сацыялізму", то у 20-я гады ён стал сцвярджаць, што рэвалюцыі, якія заўсёды суправаджаюцца развалам эканомікі, голадам і гвалтам, непазбежна прыводзяць да дыктатуры.

3. У перыяд между двума сусветнымі войнамі гісторыя рабочага і сацыялістычнага руху яшчэ не была асэнсавана як асобная гістарычная дысцыпліна і не стала прадметам афіцыйнай "універсітэцкай" навукі. У міжваены перыяд самым вядомым даследчыкам гэтай тэмы быў **Эдуард Далеан,** прыхільнік Прудона і адзін з заснавальнікаў неапруданісцкага накірунку ў гістарыяграфіі французскага рабочага руху. У сваіх работах аб жыцці і дзейнасці Прудона, Оуэна і асабліва ў працы "Гісторыя рабочага руху" (3 тт., 1939), Далеан надаў галоўную ўвагу пруданізму і анарха-сіндзікалізму.

Асаблівае месца займала вывучэнне гісторыі Парыжскай камуны, інтарэс да якой ажывіўся пасля перамогі Кастрычніцкай рэвалюцыі, абвясціўшай сябе прадаўжальніцай справы камунараў. Гісторыкі-марксісты ўслед за Марксам і Леніным лічылі, што Парыжская камуна была першай у гісторыі пралетарской рэвалюцыяй, дзыктатурай пралетарыяту, якая сстварыла рабочую дзяржаву новага тыпу і пачала ажыцяўляцць пераход да сацыялізму.

Правые гісторыкі, з'яўляўшыеся праціўнікамі ўсякай рэвалюцыі, імкнуліся абвергнуць "марксісцкій міф" аб Камуне. Яны сцвярджалі, што "Камуна не была ні сацыялістычнай, ні нават рэвалюцыйнай"; абвінавачвалі камунараў у развязванні "дзікарскіх інстынктаў парыжской чэрні" і фактычна апраўдвалі рэпрэсіі версальцаў. Прыхільнікі Сацыялістычнай партыі падкрэслівалі сваі сімпатыі да Парыжскай камуны, яле тлумачылі яе не як першы вопыт дыктатуры пралетарыяту, а як барацьбу за рэспубліку, дэмакратыю і "вызваленне працы" шляхам супрацоўніцтва класаў.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Самым буйным прафесійным гісторыкам, які займаўся ў гэты час вывучэннем Парыжскай камуны, быў прафесар Сарбоны сацыяліст **Жорж Буржэн** (1879-1958). Ён выдаў манаграфію "Першыя дні Камуны". У 1939 г. пад кіраўніцтвам Буржэна была выдадзена і калектыўная праца "Вайна 1870-1871 гг. і Камуна". Буржэн прапаноўваў прымяніць да гісторыі Камуны "крытычныя метады, выкарыстоўваемыя пры вывучэнні іншых вялікіх рэвалюцыйных перыядаў Францыі". Ён надаваў асаблівую ўвагу збору і праверцы дакладнасці фактычнага матэрыялу. Буржэн адзначаў пралетарскі характар Камуны і яе значэнне ў барацьбе рабочых за дэмакратыю і рэспубліку, але не лічыў яе дзяржавай новага тыпа, імкнуўшайся да сацыялізму.

4. Першапачаткова гісторыя першай сусветнай вайны распрацоўвалася ў публіцыстыца: у друку, у шматлікіх выступленнях і мемуарах палітычных і ваенных дзеячаў. Яны імкнуліся перш за ўсё адказаць на галоўнае пытанне: чаму пачалася вайна і хто нясе адказнасць за яе? У выступленнях французскіх дзяржаўных дзеячаў быў сфармуляваны афіцыйны, "антантафільскі" пункт гледжання, прыхільнікі якога заяўлялі, што Францыя і іншыя краіны Антанты нязменна імкнуліся да міру, а Германія і Аўстра-Венгрыя былі віноўнікамі вайны. Супрацьлеглы ім напрамак пераглядаў ("рэвізаваў") афіцыйны пункт гледжання і таму называўся "рэвізіяніcцкім". Насуперак "антантафільскай" прапагандзе "рэвізіяністы" сцвярджалі, што галоўная прычына вайны каранілася ў саюзе Францыі з агрэсіўнай Расіяй, якая, нягледзячы на міралюбства Германіі, справакавала вайну і ўцягнула ў яе Францыю.

Палеміка вакол паходжання вайны і адказнасці за яе набыла яшчэ больш шырокі размах пасле публікацыі савецкім урадам тайных дагавароў, якія выкрывалі імперыялістычныя імкненні краін Антанты, а таксама публікацый нямецкіх дыпламатычных дакументаў, меўшых на мэце даказаць міралюбства Германіі. У адказ французскі ўрад прыступіў да выдання сваіх дыпламатычных дакументаў, якія апраўдвалі палітыку Францыі. "Французскія дыпламатычныя дакументы (1871-1914)" утрымлівают вялізны фактычны матэрыял аб палітыцы вялікіх дзяржаў у канцы XIX - пачатку XX ст. і аб паходжанні першай сусветнай вайны.

У 20-я гады ў вывучэнні гісторыі першай сусветнай вайны галоўную ролю адыгрываў **Пьер Рэнувен** (1893-1974), вучань Алара. З пачатку 20-х гадоў Рэнувен быў кіраўніком "Таварыства па гісторыі вайны", і нязменным рэдактарам яго часопіса "Агляд гісторыі сусветнай войны". Ён першым пачаў чытаць курс лекцый па гісторыі вайны ў Сарбоне. У 1925 г. выйшла ў свет першая буйная праца Рэнувена "Непасрэдныя прычыны вайны". У ёй асвятляшся стан міжнародных адносін на працягу двух апошніх месяцаў перад пачаткам вайны. Рэнувен, па сутнасці, прымыкаў да "антантафільскага" пункту гледжння. Разам з тым ён успрымаў і некаторыя рысы "рэвізіяніcцкай" канцэпцыі, сцвярджаючы, што першапачаткова Германія і Австра-Венгрыя не хацелі вайны, але Расія штурхнула Францыю на канфлікт с імі.

У 1929 г., калі ў Францыі адзначалася 15-я гадавіна пачатку вайны, была выдадзена калектывная праца французскіх гісторыкаў "Дыпламатычная гісторыя Еўропы (1871-1914 гг.)". Важнейшые главы гэтага двухтомнага выдання былі

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

напісаны Рэнувенам. На гэты раз Рэнувен больш выразна падтрымаў "антантафільскі" пункт гледжання, падкрэсліваў адказнасць Германіі і Австра-Венгрыі за развязванне вайны. Ён выступаў супраць "рэвізіяністаў", сцвярджаючы, што французскі ўрад толькі ішоў у фарватары царскай Расіі, і даказваў, што ўмацаванне англа-французскай Антанты было наступствам агрэсіўнасці Германіі, а ваенныя мерапрыемствы Францыі напярэдадні вайны насілі выключна абарончы характар. Асноўную ўвагу Рэнувен надаў фактам палітыка-дыпламатычнай дзейнасці. Разам з тым ён імкнуўся перайсці ад традыцыйнай "дыпламатычнай гісторыі" да больш шматбаковай "гісторыі міжнародных адносін", уключаючай знешнюю палітыку в рамкі агульнагістарычных працэсаў. Не абмяжоўваюыся вывучэннем дзейнасці дыпламатаў, Рэнувен палічыў неабходным паказаць эканамічнае саперніцтва вялікіх дзяржаў, гонку ўзбраенняў, ідэалагічную падрыхтоўку да вайны, стан нацыянальна-возваленчых рухаў.

Апошняй буйной работай Рэнувена ў міжваенны перыяд была апублікаваная ў 1934 г. манаграфія "Крызіс і вялікая вайна (1914-1918)". У ёй яшчэ яскравей праявілася яго імкненне выйсці за рамкі чыста "дыпламатычнай" гісторыі. Працягваючы прытрымліваццa "антантафільскай" канцэпцыі, Рэнувен значна абнавіў змест сваёй працы, уключыў у яе, разам з апісаннем дыпламатычных і ваенных падзей, гісторыю "палітычнага, эканамічнага і сацыяльнага жыцця", псіхалогію і "маральныя памкненні" ваюючых народаў. На яго думку, вайну выклікалі, у першую чаргу, ваеннае саперніцтва і нацыяналістычныя "страсці". Эканамічнай і гандлёвай канкурэнцыі вялікіх дзяржаў Рэнувен адводзіў другарадную ролю, сцвярджае, што фінансісты і прамыслоўцы ўсіх краін хацелі міру. Адступаючы ад звычайных канонаў пазітывісцкай гістарыяграфіі, Рэнувен разглядаў не толькі "падзеі" вайны, але і эканамічныя, палітычныя і маральныя "сілы", якія ўздейнічалі на іх.

Такім чынам, у міжваенны час французская гістарыяграфія яшчэ ў многім развівалася пад уплывам пазітывізму. У той жа час адбывалася фарміраванне "школы Аналаў" з яе прынцыпова новым, сінтазным падыходам да вывучэння гісторыі.

ТЭМА: ГІСТАРЫЧНАЯ НАВУКА Ў ВЯЛІКАБРЫТАНІІ Ў МІЖВАЕННЫ ЧАС І ГАДЫ ДРУГОЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ

1. Тэарэтыка-метадалагічныя асновы гістарычнай навукі.
2. Палітычная гісторыя.
4. Фармаванне эканамічнай і сацыяльнай гісторыі.

Літаратура

Виноградоў К. Б. Очерки английской историографии нового и новейшего времени. - Л., 1975.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Мучник В.М. Формирование и эволюция идейно-теоретических воззрений А.Дж. Тойнби. – Томск, 1987.

Кисель М.А. Р.Дж. Коллингвуд – историк и философ // Коллингвуд Р.Дж. Идея истории. Автобиография. – М., 1980.

1. **Тэарэтыка-метадалагічныя асновы гістарычнай навукі**. У 20-30-я гады ва ўніверсітэцкіх цэнтрах, нацыянальных, рэгіянальных і мясцовых гістарычных таварыствах вядучае становішча па-ранейшаму займалі гісторыкі-медыевісты. У той жа час прыкметна ўзрос аўтарытэт гісторыкаў, якія займаюцца вывучэннем новай гісторыі. Новая гісторыя зацвердзілася ў якасці самастойнай акадэмічнай дысцыпліны.

Вядучым метадам пазнання ў брытанскай гістарыяграфіі заставаўся пазітывізм у яго адарваным ад гістарычнай сацыялогіі выглядзе. Перагляд артадаксальнага пазітывізму сярэдзіны XIX стагоддзі, прадпрыняты Дж. Беры (1861-1927) прывёў яго да меркавання аб непрымальнасці распаўсюджвання на гісторыю агульнасацыялагічных законаў. Паняцце заканамернасці зводзілася ім да ўсталявання прычынна-наступствавых сувязяў у гістарычным працэсе. Дж. Беры ўлічваў значнасць матэрыяльных і сацыяльных фактараў для развіцця грамадства. Аднак ён лічыў, што ключавы фактар змен варта шукаць у псіхалагічнай сферы. Пры гэтым Беры падкрэсліваў вызначальнае ўздзеянне індывідуальнай волі на ход гісторыі. Старажытная, сярэдневяковая і новая гісторыя характарызаваліся Дж. Бяры як вызначаныя прыступкі ў сусветна-гістарычным працэсе, этапы "раскрыцця духу", "эвалюцыі думкі". Асабліва важнае значэнне Беры надаваў вывучэнню новай гісторыі (з канца XV ст.) і лічыў магчымым вылучаць апошнія 30-40 гадоў у асобную фазу грамадскага развіцця -"навейшую" або "сучасную гісторыю"'.

Меркаванні Дж. Беры аб змесце гістарычнага працэсу, у цэлым, супадалі з суб’ектывісцскімі, рэлятывісцкімі напрамкамі думак брытанскіх гісторыкаў 20-30-х гадоў. Да таго часу шматлікія гісторыкі-прафесіяналы падзялялі тэзіс аб неабходнасці вывучэння гісторыі "дзеля яе самой". У канчатковым выніку, гэтае становішча зводзілася да задачы даследавання адзінкавага, унікальнага як асноўнага кампанента – складовай часткі гістарычнага мінулага. Гісторыя выглядала асобай вобласцю ведаў, у адносінах да якой было немагчыма ўжываць метады пазнання, выкарыстоўваемыя ў прыродазнаўчых навуках. Індывідуалізацыя "гістарычнага метаду" прыводзіла прыхільнікаў падобнага погляду да сцвярджэння аб большай блізкасці гісторыі да літаратуры і мастацтва, чым да ўласна навукі.

Пошук гісторыкамі новых падыходаў да вывучэння мінулага абумовіў з'яўленне ў 30-40-я гады філасофска-гістарычных прац А.Дж. Тойнбі і Р. Калінгвуда. У 1934 г. у Вялікабрытаніі выйшла першая кніга дванаццацітомнай працы **Арнольда Джозафа Тойнбі** (1889-1975) "Зразуменне гісторыі”. Канцэпцыя сусветна-гістарычнага працэсу, асновы якой былі выкладзены ў першых тамах "Зразумення гісторыі", складалася пад уплывам навуковай рэвалюцыі мяжы XIX-XX ст. і першай сусветнай вайны. Вайна 1914-1918 гадоў злучыла ў грамадскай свядомасці мінулае і сучаснасць, перапляла гістарычныя лёсы розных культур. Яна абумовіла абвостранае разуменне А.Тойнбі ідэі агульнасці, цэласнасці і кволасці

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

развіваючагася свету. Глыбокія разважанні аб сучаснасці і будучыні чалавецтва заахвоцілі гісторыка звярнуцца да сістэмнага параўнальна-гістарычнага вывучэння мінулага. Абраны ім культурна-гістарычны падыход будаваўся на аснове аналізу і супастаўленні сусветнага сацыяльнага вопыту чалавецтва і фармаваўся з улікам адкрыццяў у еўрапейскай сацыялогіі, антрапалогіі і гісторыі канца XIX - першай трэці XX ст.

У метадалогіі гісторыі А. Тойнбі злучыліся падыходы, уласцівыя артадаксальнаму пазітывізму XIX ст. і найноўшаму ірацыяналізму і інтуітывізму. Гісторыкам быў уведзены ў абарачэнне велізарны эмпірычны матэрыял, аднак факты, прыведзеныя ў кнізе "Зразуменне гісторыі", служылі хутчэй ілюстрацыяй да канструюемай схемы сусветна-гістарычнага працэсу, чым зыходнымі дадзенымі для навуковых абагульненняў. У якасці базавага элемента гістарычнага развіцця Тойнбі выкарыстаў паняцце лакальнай цывілізацыі, якое мела на ўвазе ўсталяванне вызначаных прасторава-часавых параметраў для народаў і краін, аб'яднаных агульнай духоўнай культурай. Гісторык падраздзяляў цывілізацыі на першасныя, другасныя і троесныя. У адпаведнасці з гэтай класіфікацыяй сучасны Тойнбі свет складаўся з пяці асноўных цывілізацый (заходняй, артадаксальнай хрысціянскай, ісламскай, індуісцкай, далёкаўсходняй), кожная з якіх увабрала ў сабе рысы папярэдніх цывілізацый. Так, ланцужок гістарычнага развіцця заходняга грамадства ў Тойнбі выглядаў наступным чынам: эліністычная цывілізацыя - заходняя цывілізацыя (I - 675-1075 гады; II - 1075-1475 гады; III - 1475-1875 гады; IV - з 1875-х гадоў). Гістарычны прагрэс звязваўся А. Тойнбі галоўным чынам з вобласцю грамадскай псіхалогіі і маралі і азначаў усялякае развіццё чалавечага духу, фармаванне творчай гарманічнай асобы.

Тойнбі імкнуўся выявіць апасрэдаваныя сувязі паміж навукова-тэхнічным і тэхналагічным прагрэсам, з аднаго боку, і духоўным прагрэсам у грамадстве, з іншай. Гісторык лічыў, што ў новы час (з канца XV ст.) развіццё Заходняга свету вызначалася ў асноўным станаўленнем двух інстытутаў - індустрыяльнай сістэмы ў эканоміцы і дэмакратыі ў палітыцы. Пад апошняй разумелася "парламенцкае кіраванне ў суверэннай незалежнай нацыянальнай дзяржаве". Перыяд з канца XV ст. да 1875 г. А. Тойнбі вызначаў як працэс стварэння вялікіх дзяржаў, кожная з якіх прэтэндавала на тое, каб стаць сусветнай. Гэта была эпоха зацвярджэння нацыянальных дзяржаў, якія адстойвалі сваю цэласнасць, самагоднасць, незалежнасць ад астатняга свету. Гісторык надаваў велізарнае значэнне 60-70-м гадам XIX ст. як перыяду пераходу заходняй цывілізацыі ў новы стан, які характарызаваўся ўзрастаннем грамадскай інтэграцыі ў эканамічнай, палітычнай і духоўнай сферах. Па перакананні Тойнбі, у канцы XIX - пачатку XX ст. нацыяналізм, распаўсюджваючыся ўшыр і ахапляючы культурнае асяроддзе малых народаў, пачаў губляць свае ранейшыя ствральная ўласцівасці фармавання незалежных дзяржаў. У той жа час усё прыкметней выяўляўся працэс трансфармацыі і распаду вялікіх дзяржаў, паскораны першай сусветнай вайной.

Адмаўляючыся ад уласцівага брытанскай акадэмічнай гістарыяграфіі англацэнтрызму і еўрапацэнтрызму, ён прапаноўваў па-новаму даследаваць гісторыю Вялікабрытаніі як асобнай краіны і як часткі цэльнага свету. Тойнбі лічыў, што вывучэнне гісторыі брытанскага грамадства і дзяржавы, увасобіўшых у

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

сабе найбольш істотныя ўласцівасці заходняй цывілізацыі (індустрыяльнасць, парламенцкая дэмакратыя, нацыяналізм), магчыма толькі пры супастаўленні брытанскай гісторыі з сацыяльным вопытам іншых краін (у тым ліку прыналежных да іншых цывілізацый) і з улікам таго, што гісторыя Вялікабрытаніі, як і іншых нацыянальных дзяржаў, складае частку гісторыі шырэйшага супольнасці.

У адрозненне ад Тойнбі іншы вядомы брытанскі гісторык **Робін Джордж Калінгвуд** (1889-1943) выступіў з крытыкай саміх асноў пазітывісцкай метадалогіі. Калінгвуд лічыў, што гісторыя ўяўляе сабой не паслядоўнасць адзінкавых падзей, змацаваных прычынна-наступстваымі сувязямі, якая выглядае як заканамернасць, а працэс. Дыялектычнае развіццё і змена з'яў падчас гэтага працэсу, складае яго сутнасць. "Працэсы - гэта рэчы, якія не пачынаюцца і канчаюцца, але ператвараюцца адзін у аднаго", - сцвярджаў Калінгвуд. Задачай даследчага мыслення, па яго словам, было не пасіўнае назіранне фактаў, якія змяшчаюцца ў крыніцы, а творчы аналіз інфармацыі, закладзенай у ёй. Па меркаванні Калінгвуда, праца гісторыка заключалася ў тым, каб аказваць дапамогу ў дыягностыцы маральных і палітычных праблем сучаснага грамадства.

Канцэпцыя "гістарычнага разумення", якая прапаноўвалася Р.Калінгвудам, у цэлым будавалася на ідэалістычных падставах. Гістарычны працэс у яго разуменні - гэта тое, што даступна пазнанню, а пазнанню можа быць даступна толькі мысленне. "Усякая гісторыя, - пісаў Калінгвуд, - гэта гісторыя думкі... Няма нічога акрамя думкі, што магло б стаць прадметам гістарычнага ведання". З гэтай развагі вынікала, што гістарычнае веданне ўяўляла сабой толькі "прайграванне ў розуме гісторыка думкі, гісторыю якой ён вывучае".

У пачатку XX у. у нацыянальнай гістарыяграфіі Вялікабрытаніі ў цэлым захоўвалася прыхільнасць ліберальнай канцэпцыі гісторыі. У адпаведнасці з ёй гістарычны працэс паўставаў як паступальнае ўзыходжанне грамадства і дзяржавы па прыступках прагрэсу падчас барацьбы старога з новым, як няўхільнае пашырэнне прадстаўнічай дэмакратыі і індывідуальнай волі. Разам з тым, у працах шэрагу вядомых гісторыкаў 20-30-х гадоў адзначылася тэндэнцыя да пераасэнсавання некаторых палажэнняў гэтай канцэпцыі. Значны ўплыў на кірунак брытанскай гістарыяграфіі аказалі крытычныя працы выкладчыка Кембрыджскага ўніверсітэта **Герберта Батэрфілда** (1900-1979) "Вігская інтэрпрэтацыя гісторыі" (1931) і "Англічанін і яго гісторыя" (1944). Па сцвярджэнні Батэрфілда, вігізм (як гісторыяграфічная традыцыя) выканаў сваю задачу ў гістарычным даследаванні, даўшы брытанцам магчымасць усвядоміць пераемнасць сучаснага дэмакратычнага грамадства з гістарычным мінулым. Ён сцвярджаў, што кожнаму пакаленню варта пісаць гісторыю па-новаму. Разам з тым, Батэрфілд лічыў неабходным вызваліць вывучэнне гісторыі ад кан'юктурнага падначалення сучасным каштоўнасцям.

Вігскі погляд на гісторыю выключна праз прызму сучаснасці, адзначаў Батэрфілд, прывёў да таго, што з гісторыі сталі адвольна адбірацца факты, адпавядаючыя зададзенай канцэпцыі гістарычнага развіцця. У выніку гісторыя спрашчалася і падганялася пад схему. Падобная інтэрпрэтацыя гісторыі, пісаў Батэрфілд, "гэта вынік абстрагавання рэчаў ад гістарычнага кантэксту і меркаванні аб іх у адрыве ад іхзместу, адзнакі гэтых рэчаў... з дапамогай прамой спасылкі на сучаснасць". Ён лічыў, што паняцці "прагрэсіўнасць" і "рэакцыйнасць",

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

атрымаўшыя ў вігскай гістарыяграфіі маральную адзнаку, павінны знікнуць з лексікону гісторыка-прафесіянала, якому варта займаць пазіцыю беспрыстраснага назіральніка ў стаўленні да падзей мінулага (пісаць гісторыю "дзеля яе самой"). Батэрфілд крытыкаваў гісторыкаў за няслушна пастаўленыя пытанні мінуламу. Напрыклад, замест таго, каб пытаць, каму мы абавязаныя нашай рэлігійнай воляй, заўважаў Батэрфілд, трэба б пытаць, як дабіліся гэтай рэлігійнай волі.

Гісторык вызначаў гістарычны працэс як пераход ад аднаго стану рэчаў да іншага шляхам сутыкненняў, узаемаўплываў волі і пабуджэнняў індывідаў і розных груп. Сутнасць гістарычнага пазнання заключаецца ў разуменні ўсёй разнастатнасці ўнікальных элементаў, злучэнне якіх дае ў гісторыі нечаканыя, мудрагелістыя вынікі. Справа гісторыка-прафесіянала складаецца не ў "фармуляванні агульных ісцін або сцвярджэнняў, прэтэндуючых на тое, каб выглядаць усеагульнымі законамі", а ў скрупулёзным вывучэнні ўсёй сукупнасці элементаў, якія ствараюць разнастайнасць і змены.

2. **Палітычная гісторыя.** У 20-40-я гады XX ст. у палітычнай гістарыяграфіі асноўнае месца належыла вывучэнню гісторыі знешняй палітыкі Вялікабрытаніі. У 1924 г. урад даручыла **Г. Тэмперлі** і іншаму вядомаму ліберальнаму гісторыку **Дж. Гучу** падрыхтаваць да выдання дакументы па перадгісторыі першай сусветнай вайны. Асноўная ідэя афіцыёзнай публікацыі "Брытанскія дакументы аб паходжанні вайны, 1898-1914", якая выйшла ў 1927-1938 гадах, зводзілася да таго, каб даказаць віну Германіі ў развязванні сусветнай вайны. Хоць адбор архіўных крыніц для публікацыі быў праведзены вельмі тэндэнцыйна, у навуковае абарачэнне ўводзіўся вялікі масіў важных архіўных матэрыялаў з фонду міністэрства замежных спраў. Такім чынам, пашыралася база крыніц для вывучэння міжнародных падзей нядаўняга мінулага.

Да таго ж перыяду адносіцца выданне акадэмічнай трохтамнай "Кембрыджскай гісторыі брытанскай знешняй палітыкі", якая выйшла ў 1922-1923 гадах пад рэдакцыяй **А. Уорда і Дж. Гуча.** Яна ахоплівала дыпламатычную гісторыю з апошняй чвэрці XVIII ст. да Парыжскай канферэнцыі 1919 г. і будавалася па прынцыпе, характэрнаму для папярэдніх кембрыджскіх навуковых выданняў - як пазітывісцкая "мазаічная" гісторыя.

У 20-30-е гады працягвалася вывучэнне праблем гісторыі стварэння і ўмацаванні Брытанскай каланіяльнай імперыі. У гэты перыяд універсітэцкія гісторыкі выпусцілі ў свет дванаццаць тамоў даследаванняў у серыі "Брытанская імперыя" і пачалі выдаваць "Кембрыджскую гісторыю Брытанскай імперыі". Даследаванне каланіяльнай праблематыкі, у канчатковым выніку, было падпарадкавана мэтам апраўдання брытанскай экспансіі і доказу станоўчай ролі Вялікабрытаніі ў гісторыі культуры народаў каланіяльных і залежных краін.

Значнае месца ў брытанскай гістарыяграфіі 20-30-х гадоў надавалася даследаванню праблем палітычнай гісторыі Англіі XVII ст. Прафесійная распрацоўка гісторыі Англійскай рэвалюцыі ажыццяўлялася ў рэчышчы, якое склаўся ў сярэдзіне XIX ст. ліберальнага падыходу. Трактоўка рэвалюцыі ў адпаведнасці з ліберальнай канцэпцыяй гісторыі зводзілася да высокай адзнакі дзейнасці парламента, які заклаў асновы брытанскай дэмакратыі ў барацьбе з неабмежаванай каралеўскай уладай.

Умацаванне ў брытанскай гістарыяграфіі тэндэнцыі перагляду вігскай інтэрпрэтацыі гісторыі паўплывала на праблематыку даследаванняў гісторыі рэвалюцыі 1640-1660 гадоў і перыяду Рэстаўрацыі. У 1934 г. універсітэцкім выдавецтвам Оксфарда пачалося выданне "Оксфардскай гісторыі Англіі". Галоўным яе рэдактарам стаў прафесар Дж. Кларк. У ліку першых вышлі працы **Г. Дэвіса** "Раннія Сцюарты" (1937) і **Дж. Кларка** "Позкія Сцюарты" (1934). У цэлым Г. Дэвіс прытрымліваўся храналогіі і канвы палітычных падзей, прынятых у гістарыяграфіі XIX ст. Аднак у кнізе была прыкметная спроба выйсці за межы разгляду Англійкай рэвалюцыі як рэлігійна-палітычнага канфлікту. Г. Дэвіс падкрэсліваў неабходнасць вывучэння эканамічнага і сацыяльнага фону для глыбейшага пранікненні ў праблематыку палітычнай гісторыі Англійскай рэвалюцыі сярэдзіны XVII у. і, у прыватнасці, разумення сутнасці пурытанскага руху і дзейнасці О. Кромвеля. Аўтар кнігі імкнуўся пазбягаць ужывання тэрміна "рэвалюцыя", аддаючы даніну рэвізіі вігізму ў гістарыяграфіі.

Падобны падыход да эпохі рэвалюцыі быў характэрны і для Дж. Кларка. Як і Дэвіс, ён уключаў у палітычную гісторыю XVII у. сюжэты з сацыяльна-эканамічнага і культурнага жыцця Англіі. Кларк прапаноўваў чытачам па-новаму асэнсаваць кананічныя для ліберальнай гістарыяграфіі тэмы гісторыі рэвалюцыі, даваў новую адзнаку "Слаўнай рэвалюцыі" як дасягненню палітычнага тарызму.

Значны ўклад у вывучэнне палітычнай гісторыі Вялікабрытаніі XVIII ст. унёс Льюіс Бернстэйн Нэмір (1888-1960). На працягу дваццаці гадоў Нэмір займаў кафедру новай гісторыі Манчэстэрскага ўніверсітэта. Найбольшую вядомасць Нэміру стварылі кнігі "Палітычная структура пры ўсшэсці на пасад Георга III" (1929) і "Англія ў эпоху амерыканскай рэвалюцыі" (1930). Сур'ёзнае вывучэнне эпохі кіравання караля Георга III пачалося толькі ў першыя дзесяцігоддзі XX у. Нэмір падвергнуў аналітычнаму разгляду сістэму палітычнай улады ў Вялікабрытаніі ў 60-70-я гады XVIII ст., паказаў нетрываласць двухпартыйнай сістэмы, якая толькі фармавалася, складанасць унутрыпартыйных адносін у вігаў і торы, абмежаваныя маштабы ўлады брытанскага манарха.

Гісторык аспрэчыў адно з найважных палажэнняў вігскай канцэпцыі гісторыі аб тым, што ў XVIII ст. у краіне адбываўся паступальны працэс умацавання інстытутаў парламенцкай дэмакратыі. Ён адмаўляў, што ўнутрыпалітычная барацьба была спаборніцтвам прадуманых праграм арганізаваных партый. Нэмір сцвярджаў, што палітычныя дзеячы таго часу кіраваліся больш своекарыслівымі інтэрасамі і амбіцыямі, чым вызначанымі ідэалагічнымі ўстаноўкамі. Ён паказаў размах карупцыі ўрада і арыстакратыі, цынічную барацьбу прадстаўнікоў абедзвюх палітычных груповак за прыбытковыя месцы. Аднак гісторык быў далёкі ад думкі даваць паводзінам палітычных дзеячаў тых дзён якая-небудзь маральную адзнаку. Сваю даследчую задачу ён бачыў у іншым, - устанавіць, "як гэта было, выявіць найважнейшыя матывацыйныя фактары чалавечых паводзін". Л. Нэмір улічваў, першым чынам, комплекс псіхалагічных фактараў, уплываўшых на дзеянні людзей. Палітычныя ідэі ўяўляліся яму своеасаблівым абгрунтаваннем эгаістычных паводзін індывідаў. Гісторык узяў на ўзбраенне метад прасапаграфіі (калектыўнай біяграфіі), які ў брытанскай гістарыяграфіі да таго часу не ўжываўся. Збіраючы сведчанні аб жыцці, кар'еры, сацыяльных сувязях, паводзінах асобных членаў

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

парламента, Нэмір даследаваў механіку палітычнага кіравання, склад палаты абшчын, электаральны працэс.

3. **Фармаванне эканамічнай і сацыяльнай гісторыі.** У пачатку навейшага часу ўсё большае месца ў структуры гістарычнага ведання стала займаць эканамічная гісторыя як вобласць даследаванняў і як падыход да вывучэння мінулага. У 1926 г. утварылася Таварыства эканамічнай гісторыі, якое ўзначальваў бірмінгемскі прафесар **У. Эшлі**. Большасць навукоўцаў бачыла ў эканамічнай гісторыі самастойную даследчую вобласць. Эканамічная гісторыя вызначалася імі як перспектыўная галіна сацыяльных навук і падмурак гістарычнага ведання. Афармленне эканамічнай гісторыі як самастойнай галіны гістарычнай навукі ў брытанскай гістарыяграфіі першай трэці XX ст. стымулявала нараджэнне і сацыяльнай гісторыі як аўтаномнай вобласці гістарычнага ведання. У той час вялікая частка прафесіяналаў не праводзіла выразнай мяжы паміж эканамічнай і сацыяльнай гісторыяй, адводзячы апошняй ролю "малодшай сястры". Сацыяльны аспект прысутнічаў у працах эканамічных гісторыкаў у асноўным як фон або дадатак да вывучаемых пытанняў.

Некалькі інакш тлумачыўся змест сацыяльнай гісторыі ў працах ліберальных і радыкальна-дэмакратычных гісторыкаў, якія групаваліся ў асноўным вакол Лонданскага ўніверсітэта (школы эканомікі і палітыкі). Гісторыкі, звязаныя з Лонданскай школай эканомікі разумелі пад сацыяльнай гісторыяй побыт, становішча, паводзіны ніжэйшых пластоў грамадства ў розныя гістарычныя эпохі. Іх даследаванні паклалі пачатак сістэматычнаму вывучэнню ў брытанскай гістарыяграфіі гісторыі адносін прадпрымальнікаў і працаўнікоў па найму, фабрычных і сельскагаспадарчых працоўных, іх арганізацый, гісторыі сацыяльных рухаў у ранні новы час і ў перыяд прамысловай рэвалюцыі. У гістарычных даследаваннях 20-30-х гадоў на першы план замест "гераічных" сюжэтаў палітычнай гісторыі вылучаюцца тэмы штодзённага жыцця, адбываецца зрушэнне акцэнтаў ад вывучэння гісторыі дзяржаўных і грамадскіх інстытутаў да гісторыі штодзённасці, брытанскай культуры. Гэта абумовіла з'яўленне больш ёмістага тлумачэння сацыяльнай гісторыі.

Падобны погляд на гісторыю праз прызму штодзённасці чалавечага існавання знайшоў яркае ўвасабленне ў працы вядомага кембрыджскага гісторыка **Дж. М. Трэвельяна** "Сацыяльная гісторыя Англіі". У яго паданні структура гістарычнага ведання складалася з трох асноўных кампанентаў - эканамічнай, сацыяльнай і палітычнай гісторыі. У гэтай сістэме сацыяльная гісторыя складала галоўнае звяно, якое злучала дзве іншыя вобласці гістарыяграфіі. Дж. М. Трэвельян тлумачыў прадмет сацыяльнай гісторыі вельмі шырока. Ён лічыў, што сфера сацыяльнай гісторыі - гэта "паўсядзённае жыццё насельніцтва дадзенай краіны ў мінуўшыя часы. Яна ахоплівае як агульначалавечыя адносіны, так і эканамічныя адносіны розных класаў адзін да аднаго, характар сямейных адносін, хатні побыт, умовы працы і адпачынку, стаўленне чалавека да прыроды, культуру кожнай эпохі, узнікшыя з гэтых агульных умоў жыцця і бесперапынку мяняўшыеся формы ў рэлігіі, літаратуры і музыцы, архітэктуры, адукацыі і мысленні". Дж. М. Трэвельян прапаноўваў вывучаць сацыяльную гісторыю, як і ўсю гісторыю ў цэлым, у

РЭПАЗІТОРЫЙ ГДУ ІМЯ Ф. СКАРЫНЫ

рэчышчы "чыстай" гістарыяграфіі, роднаснай па духу і сэнсу мастацтву і літаратуры.

У другой палове 30-х гадоў вобласць сацыяльнай гісторыі была пашырана за кошт уключэння ў яе лакальнай гісторыі. У працах па лакальнай гісторыі ўтрымоўваліся цэласныя культурна-гістарычныя характарыстыкі мясцовага грамадства (гарады, графствы, рэгіёна).

Павышэнне ўвагі гісторыкаў ліберальнага і радыкальна-дэмакратычнага кірункаў да эканамічнай і сацыяльнай гісторыі абумовіла распрацоўку і фармаванне нетрадыцыйных падыходаў да вывучэння пытанняў брытанскай гісторыі XVII-XIX у. У той жа час дэклараваная ліберальнымі гісторыкамі адмова ад вігізма ў гістарыяграфіі на самай справы не змяніла галоўныя ідэйныя арыенціры прадстаўнікоў гэтага кірунку. Дынаміка эканамічнага і сацыяльнага жыцця Вялікабрытаніі ў новы час па-ранейшаму апісвалася з дапамогай апрабаваных катэгорый "росту", "дасягненняў", "поспеху". У цэлым яны падзялялі пазітывісцкую ідэю паступальнага прагрэсу. Іх увага да гісторыі грамадскіх арганізацый, палітычных партый, сацыяльных рухаў шмат у чым вызначалася ўстаноўкамі на значнасць даследавання інстытутаў і механізмаў дэмакратыі.

Незадаволенасць эканамічных гісторыкаў палітыка-канстытуцыйнай трактоўкай Англійскай рэвалюцыі нарадзіла імкненне да інтэрпрэтацыі гэтай гістарычнай падзеі з улікам змен у матэрыяльным, гаспадарчым жыцці Англіі ранняга новага часу. У 1926 г. **Рычард Тоуні** апублікаваў сваю найбольш важную працу "Рэлігія і рост капіталізму". У ёй падвяргаўся крытыцы тэзіс, вылучаны нямецкім сацыёлагам М. Вэберам аб тым, што пратэстанцызм з яго павышанай цікавасцю да пытанняў этыкі і асабістага поспеху садзейнічаў нараджэнню капіталізму. У сваёй працы Р. Тоуні даказваў, што капіталізм паўстаў незалежна ад гэтага феномену і пратэстанцызм адаптаваўся да капіталістычнага развіцця, выяўляючы сябе падчас гэтай прынады досыць самастойна і супярэчліва. У наступным Р. Тоуні было паказана фармаванне ў англійскім грамадстве напярэдадні рэвалюцыі сацыяльнай групы новага дваранства. Аўтар звярнуўся да вывучэння эканамічных каранёў Англійскай рэвалюцыі, увязваючы яе прычыны з працэсам станаўлення капіталістычнай гаспадаркі новых дваран. Пастаўленыя Р. Тоуні праблемы ўзаемасувязі эканамічнай і палітычнай улады сталі прадметам вострай навуковай спрэчкі ў брытанскай гістарыяграфіі.

Зварот да сацыяльна-эканамічнай праблематыкі ранняга новага часу быў характэрны і для тых прафесійных гісторыкаў, якія прытрымваліся марксісцкай метадалогіі. У 1938 г. **А. Мортан** зрабіў спробу напісаць кароткую гісторыю Брытаніі з марксісцкіх пазіцый. Аўтар засяродзіў увагу галоўным чынам на працэсе эканамічнага развіцця брытанскага грамадства, адзначаючы непазбежнасць злому аджылых сацыяльна-палітычных адносін на мяжы сярэднявечча і новага часу. У пабудове А. Мортана Англійская рэвалюцыя сярэдзіны XVII ст. выглядала як мяжа двух гістарычных эпох.

Ліберальныя і радыкальна-дэмакратычныя гісторыкі першай трэці XX ст. выяўлялі значную цікавасць да перыяду прамысловай рэвалюцыі. У пачатку XX ст. паняцце "прамысловая рэвалюцыя", якое шырока ўжывалася ў леваліберальнай гістарыяграфіі, разумела пад сабою якаснае пераўтварэнне сацыяльных адносін у

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

канцы XVIII - першай палове XIX ст. У 20-30-я гады ліберальныя гісторыкі, якіх не задавальняла традыцыйная вігская інтэрпрэтацыя гісторыі, паставілі пад сумненне гэтае паняцце. Яны сцвярджалі, што эканамічныя змены ў гісторыі ніколі не былі ні раптоўнымі, ні рэвалюцыйнымі. Гэтыя змены ўзнікалі паступова, натуральна, падчас эвалюцый. У прыватнасці, гэтая думка ўтрымоўвалася ў фундаментальнай, заснаванай на шматлікіх крыніцах, працы кембрыджскага гісторыка **Джона Клепэма** (1873-1946) "Эканамічная гісторыя Вялікабрытаніі". У ёй разгортвалася панарама эканамічнага жыцця грамадства на працягу XIX - пачатку XX ст. У гэтай працы *Клепэм* тлумачыў эканамічную гісторыю як "галіну агульнай іституцыянальнай гісторыі". Аўтар даследаваў эканамічныя аспекты дзейнасці грамадскіх інстытутаў Вялікабрытаніі, дэталёва разглядаючы гісторыю асноўных галін прамысловасці, транспарта, гандлю, банкаўскага справы. Пры гэтым ён імкнуўся пазбягаць ужывання паняцця "прамысловая рэвалюцыя".

У "Эканамічнай гісторыі", роўна як і ў іншых сваіх працах першай паловы XX ст. Дж. Клепэм адстойваў становішча аб "метадалагічнай вызначанасці" эканамічнай гісторыі, якая, па яго перакананню, грунтавалася на беспрыстрасным колькасным аналізе. Дж. Клепэм раскрытыкаваў тэзіс леваліберальнай і радыкальнай гістарыяграфіі аб паніжэнні жыццёвага ўзроўня работнікаў, якія працуюць па найманні падчас фармаванняў фабрычнай вытворчасці. Ён сцвярджаў, што індустрыялізацыя прывяла не да паніжэння, а, наадварот, да ўзрастання ўзроўня жыцця наёмных працаўнікоў.

Цікавасць гісторыкаў да сацыяльных аспектаў прамысловай гісторыі Вялікабрытаніі абумовіла фарміраванне самастойнай вобласці сацыяльна-эканамічных даследаванняў "рабочай гісторыі". Найбольшую вядомасць у 20-30-е гады ў распрацоўцы праблематыкі "працоўнай гісторыі" атрымалі працы **Джорджа Дугласа Говарда Коўла** (1889-1959) - прафесара Оксфардскага ўніверсітэта. У працах гэтага гісторыка ўтрымоўвалася цэласная канцэпцыя станаўлення фабрычнага пралетарыята ў цеснай сувязі з якаснымі зменамі ў эканамічным жыцці і сацыяльнай структуры брытанскай дзяржавы. Асноўныя этапы гэтай гісторыі храналагічна былі прадстаўленыя наступным чынам: 1) апошняя трэць XVIII ст. - 1848 г. - перыяд нараджэння індустрыяльнага рабочага класа, характарызаваўся спробамі сляпога бунту супраць "новай прамысловай сістэмы", 2) 1848-80-е гг. XIX ст. - перыяд адаптацыі прамысловых працоўных да капіталістычных умоў вытворчасці і буржуазнай дзяржавы, стварэнне прафсаюзаў і кааператыўных арганізацый для абароны сваіхправоў; 3) 80-я гг. XIX ст. - першая сусветная вайна - умацаванне самасвядомасці рабочага класа і трэд-юніанізму, распаўсюджванне сацыялізму ў асяроддзі пралетарыята, утварэнне самастойнай палітычнай партыі.

Трактоўка Коўлам сацыялізму як паслядоўнага пашырэння палітычнай і эканамічнай дэмакратыі, пашырэння грамадскай уласнасці, кааперацыі і сацыяльнага планавання спалучалася з этычным разуменнем гэтага ідэалу. Коўл меркаваў пераход грамадства да сацыялізму праз усталяванне сацыяльнай справядлівасці, распаўсюджванне адукаванасці і культуры.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

ТЭМА: ГЕРМАНСКАЯ І АМЕРЫКАНСКАЯ ГІСТАРЫЯГРАФІЯ Ў 1918-1945 ГГ.

1. Стан гістарычнай навукі ў Веймарскай Германіі.2. Германская гістарыяграфія ў гады фашызму.3. Кансерватыўная плынь у амерыканскай міжваеннай гістарыяграфіі.4. Ліберальная і леварадыкальная плыні ў амерыканскай міжваеннай гістарыяграфіі.

Літаратура

Согрин В. В. Критические направления немарксистской историографии США XX в. М., 1987.

Тишков В. А. История и историки в США. М, 1985.

Уманский П. Б. Американская революция XVII в. в буржуазной историографии США (конец XVIII- 60-е гг. XX в.). Казань, 1988.

1. Агульнай рысай прац нямецкіх гісторыкаў стала адхіленне тэзы аб галоўнай адказнасці Германіі за развязванне сусветнай вайны, непрыняцце Версальскай дамовы, патрабаванне вяртання тэрыторый былой Германскай імперыі. Пасля вайны павялічылася колькасць гістарычных і гісторыка-палітычных часопісаў, вядучым сярод якіх заставаўся мюнхенскі "Гістарычны часопіс" (Historische Zeitschrift), кіраваны Ф.Мейнеке. Найзначнейшай публікацыяй крыніц сталі выдадзеныя міністэрствам замежных спраў дыпламатычныя дакументы "Вялікая палітыка еўрапейскіх кабінетаў, 1871-1914". Складальнікі імкнуліся давесці невінаватасць Германіі ў развязванні сусветнай вайны.

Ліберальны кірунак. Буйны ліберальны гісторык **Эрых Брандэнбург** (1868-1946) у кнізе "Ад Бісмарка да сусветнай вайны" асудзіў знешнюю палітыку Германіі за яе блізарукасць і хаатычнасць. Брандэнбург адзначыў, што да вайны прывялі супярэчнасці вядучых дзяржаў, іх барацьба за сферы ўплыву і калоніі. Але аўтар лічыў, што знешняя палітыка Германіі была ў цэлым накіраваная на падтрыманне міру, інакш яна развязала б вайну пры больш спрыяльных умовах: падчас руска-японскай вайны або ў перыяд крызісу 1909 г. Змушаная пачаць вайну, Германія дамагалася не сусветнай гегемоніі, а толькі роўнасці з іншымі вялікімі дзяржавамі. Другая найважнейшая прычына вайны бачылася ім у супярэчнасці паміж састарэлымі еўрапейскімі межамі і нацыянальным прынцыпам. Таму Брандэнбург паказваў, што самой жудаснай памылкай Германіі была падтрымка ёю Аўстра-Венгрыі і Турцыі, якія імкнуліся захаваць панаванне над іншымі народамі. Гэтая адзнака суправаджалася тлумачэннем пазіцыі Германіі не зацікаўленасцю ў захаванні кантролю над Багдадскай чыгункай, а яе пэўнасцю саюзніцкім абавязацельствам.

Леваліберальны кірунак. Левыя лібералы крытыкавалі дзяржаўную структуру Германскай імперыі і лічылі яе гістарычна асуджаным анахранізмам. У мінулым Германіі яны шукалі гістарычнае абгрунтаванне Веймарскай рэспублікі, таму звярталі галоўную ўвагу на перыяды ліберальна-дэмакратычнага ўздыму і рэвалюцыйных бітваў.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Адным з першых гісторыкаў, які даў агульную крытычную карціну гісторыі Германскай імперыі быў прафесар Кёльнскага ўніверсітэта **Іаганес Цыкурш** (1876-1945). Працай жыцця Цыкурша стала трохтамовая "Палітычная гісторыя новай Германскай імперыі". У цэнтры ўвагі аўтара стаяла гісторыя Прусіі, паколькі яе дух і парадкі былі перанесены на ўсю імперыю. У метадалагічным плане Цыкурш стаяў на глебе ідэалістычнага гістарызму, а галоўным зместам гісторыі лічыў індывідуальныя з'явы. Адгэтуль вынікала яго падвышаная цікавасць да выдатных асоб. Але, аддаючы даніну вялікім асобам, Цыкурш зусім не лічыў, што яны ствараюць гісторыю па сваім меркаванні. Наадварот, яны заўсёды выяўляюць вызначаныя палітычныя ідэалы, стратэгічныя канцэпцыі, групавыя інтэрасы. "Геніяльнасць" Бісмарка выяўлялася для Цыкурша ў яго здольнасці ажыццявіць неабходную задачу нацыянальнага аб'яднання на аснове ўжо аджыўшай сваё традыцыі "пруска-пратэстанцкай ваенна-дваранскай дзяржавы Гогенцолернаў".

У першым томе Цыкурш грунтоўна даследаваў унутрапалітычныя перадумовы і наступствы стварэння імперыі, толькі зрэдку згадваючы аб знешнепалітычных фактарах. Канстытуцыйны канфлікт пачатку 60-х гадоў у Прусіі ён паказаў як класавую барацьбу дзвюх сацыяльных сіл - юнкерства і буржуазіі. Пры гэтым Цыкурш некалькі перабольшваў ступень магчымасці буржуазна-парламентарнага шляху стварэння нацыянальнай дзяржавы яшчэ ў 1862 г., хоць сам жа прызнаваў, што ў ліберальна-буржуазных партый не было масавай базы.

Другі і трэці тамы, прысвечаныя перыяду канцлерства Бісмарка і царавання Вільгельма II, па навуковым узроўні стаяць ніжэй першага. Цыкурш не паказаў сувязі ўнутранай і знешняй палітыкі імперыі, вельмі мала ўвагі надаў развіццю эканомікі, духоўным і культурным працэсам. Ён засяроджваў увагу на палітычных фактарах, у знешняй палітыцы - на механізме сістэмы саюзаў, ва ўнутранай - на дзейнасці рэйхстага і партый, з аднаго боку, ураду і бюракратыі - здругога. Цыкурш пераканаўча паказаў антыдэмакратычны аўтарытарны характар кайзераўскай імперыі.

Найбуйным творам леваліберальнай гістарыяграфіі стала напісаная **Файтам Валянцінам** (1885-1947) "Гісторыя германскай рэвалюцыі 1848-1849 гг." Аўтар пераканаўча паказаў, што рэвалюцыя была накіраваная супраць аджылых феадальна-абсалютысцкіх парадкаў і палітычнай раздробненасці краіны. Галоўнымі вехамі рэвалюцыі ў яго выступаюць сакавіцкія рэвалюцыі, красавіцкае рэспубліканскае паўстанне ў Бадэне, верасноўскае паўстанне ў Франкфурце-на-Майне, барацьба за імперскую канстытуцыю ў Саксоніі, Бадэне, Рэйнскай вобласці. Валянцін паказаў важнасць аграрнага пытання падчас рэвалюцый. У кнізе праводзілася новая і важная думка аб сувязі нямецкага, польскага і італьянскага пытанняў як выразы агульных працэсаў фармавання нацыянальных дзяржаў.

Прычыны няўдачы нямецкай рэвалюцыі Валянцінаў знаходзіў у сацыяльнай вобласці - расколе сярэдніх пластоў, аддзяленні з эгаістычных меркаванняў буржуазнага "грашова-тытулаванага патрыцыяту" ад народнага руху і пераходзе яго на бок рэакцыі з-за страху перад сацыяльнай рэвалюцыяй. Адна з галоўных супярэчнасцяў рэвалюцыйнага руху складалася, на яго думку, у супярэчнасці дэмакратыі і лібералізму. Першая выступіла ў 1848 г. ужо з палітычнай праграмай,

лібералізм жа застаўся ідэйна-светапоглядна плынню без яснай палітычнай мэты. Галоўнай сілай рэвалюцыі Валянцін лічыў дэмакратычную дробную буржуазію, інтэрасы якой выказвала дэмакратычная левая Франкфурцкага парламенту на чале з Р.Блюмам і К.Фогтам. Што датычыцца самастойнага рабочага руху і дзейнасці Маркса і Энгельса, то Валянцін лічыў, што яны адыгралі ў рэвалюцыі вельмі малаважную ролю.

Радыкальна-дэмакратычны кірунак. Да радыкальна-дэмакратычным гісторыкаў адносіўся **Хальгартэн.** Яго праца па гісторыі рэвалюцыі 1848 г. у Прусіі стала прыкметнай з'явай у нямецкай гістарыяграфіі. Аўтар рэзка асуджаў падзелы Польшчы і асабліва востра крытыкаваў агрэсіўную палітыку Прусіі. Ацэньваючы рэвалюцыю ў Германіі, Хальгартэн прыйшоў да высновы, што яна магла быць паспяховай толькі ў выпадку перамогі не толькі над унутранай, але і над знешняй рэакцыяй. Пры гэтым ён перабольшваў ступень рэвалюцыйнасці першага прускага ліберальнага ўрада, лічачы, што ён імкнуўся ўстаць на чале ліберальнага агульнагерманскага руху і сумесна з Францыяй і Польшчай знішчыць апору еўрапейскай рэакцыі - царскую Расію. Крах гэтай палітыкі Хальгартэн тлумачыў антыдэмакратычным курсам французскага міністра Ламарціна і контррэвалюцыйнай пазіцыяй прускага войска. Але ён паказаў, што і нямецкія лібералы не рашыліся абвясціць незалежнасць Польшчы. Хальгартэн лічыў, што ліберальная буржуазія не магла абаперціся на дэмакратычныя сілы Германіі з-за іх слабасці і распыленасці. Рэальныя суадносіны сіл прымусіла буржуазію шукаць саюзу з прускай манархіяй. Вялікім крокам у навуцы стала кніга Хальгартэна аб імперыялізме. Ён зыходзіў з тэзы аб тым, што першая сусветная вайна была выклікана ўздзеяннем імперыялістычных сіл абодвух бакоў. Была выкрыта тая вырашальная роля, якую адыгралі ваенна-прамысловыя і фінансавыя кругі ў гонцы ўзбраенняў, экспансіі і спаўзанні свету да вайны. Не спрашчаючы супярэчнасцяў паміж юнкерствам і буржуазіяй, а таксама паміж асобнымі групамі прамыслова-фінансавага капіталу, Хальгартэн паказаў прынцыповую агульнасць іх мэт. Гэтыя мэты штурхалі Германію на экспансію адначасова ў некалькіх накірунках і паскорылі пачатак войны. Багаты матэрыял кнігі Хальгартэна сведчыў аб цесным перапляценні імперыялістычнай палітыкі Германіі, Францыі, Вялікабрытаніі і паказваў падаплёку дыпламатычных канфліктаў і міжнародных крызісаў 1890-1914 гг.

Гісторыю палітычнай структуры Германіі вывучаў у сваіх працах "Прыступкі прускага кансерватызму" (1930) і "Германскія партыі" (1932) **Зігмунд Нойман** (1904-1962). Ён лічыў, што не паспеўшы як след, кансалідавацца, нямецкая буржуазія апынулася перад пагрозай уздымаўшагася рабочага руху і таму палітычна капітулявала перад юнкерствам. Адсутнасць у яе палітычнага досведу і адказнасці прывялі да слабасці парламенцкай дэмакратыі пасля Лістападаўскай рэвалюцыі. Германскі капіталізм Нойман вызначаў як "бюракратычны манапалістычны капіталізм", паколькі з самога зараджэння ён апынуўся пад апекай і наглядам дзяржавы.

2. Пасля прыходу Гітлера да ўлады на вядучую ролю ў германскай гістарыяграфіі прэтэндаваў **Вальтар Франк** (1905-1945). Ён атрымаў вядомасць як аўтар біяграфіі пастара А. Штэкера, лідэра хрысціянска-сацыяльнага руху ў

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

кайзераўскай Германіі, якому ён імкнуўся надаць характар масавай антысеміцкай партыі. Іншым буйным творам Франка была кніга "Нацыяналізм і дэмакратыя ў Францыі Трэцяй рэспублікі" (1933), у якой праводзілася ідэя, што аналагічныя "піўны путч" нацыстаў у 1923 г. і буланжысцкі рух. Франк разглядаў абедзве з'явы як выступ "нацыяналізму супраць парламентарнай дэмакратыі". Было відавочна, што, бязлітасна крытыкуючы парламентарную дэмакратыю ў Францыі, Франк накіроўвае ўдар супраць Веймарскай рэспублікі.

Гісторыкі імкнуліся таксама асэнсаваць вопыт мінулай вайны, каб пазбегнуць яе памылак. У 1939 г. з'явілася капітальная двухтамовая праца **А. Вегерара** "Пачатак сусветнай вайны", у якой найпадрабязна выкладаліся ўсе перыпетыі ліпеньскага крызісу 1914 г. Але з такога скрупулёзнага даследавання аўтар рабіў нічога не гаворачую выснову аб тым, што вайну абумовіў "лёс". Адзінымі вінаватымі вайны Вегерар абвясціў Сербію і стаяўшую за ёю Расію. Ён таксама адзначаў, што вялікая частка адказнасці за развязванне вайны ляжыць на правакацыйна вёўшай сябе Францыі. Аўтар не згадваў аб ролі Вялікабрытаніі, што было звязана з надзеямі гітлераўскага кіраўніцтва на магчымае ўсталяванне саюза з Англіяй.

Нямецкія гісторыкі ў эміграцыі. Усталяванне нацысцкага рэжыму прывяло да значнай эміграцыі гісторыкаў. Першым чынам, іх займала найважнейшае пытанне - якім шляхам і ў сілу чаго прыйшла Германія да студзеня 1933 г.? Пры адрозненнях у прыватнасцях адказ зводзіўся ў цэлым да тлумачэння гэтага запозненым развіццём буржуазнага грамадства ў Германіі, што прывяло да магутнага блока прамыслоўцаў, юнкерства і бюракратыі і перашкодзіла своечасовай дэмакратызацыі грамадства.

Такія ідэі выразна праводзіліся ў створанай юрыстам па адукацыі **Эрыхам Эйкам** (1878-1964) трохтамовай біяграфіі Бісмарка. Аўтар паказаў Бісмарка як чалавека, які, з аднаго боку, прывёў немцаў да жаданай мэты нацыянальнага адзінства, але, з іншага, яго амаральныя метады заклалі аснову будучых канфліктаў. Таму, Бісмарк нясе гістарычную адказнасць за ўсталяванне аўтарытарнага кіравання і грэбаванне ідэаламі лібералізму і дэмакратыі. У цэлым Эйк ацэньваў усю структуру і палітыку Германскай імперыі як "памылковае развіццё". Унутры краіны не вырашаныя Бісмаркам, а падаўленыя ім сацыяльна-класавыя супярэчнасці павінны былі рана або позна прывесці да выбуху, прадухіліць які можна было або дзяржаўным пераваротам, або вялікай вайной. Да таго ж, анэксія Эльзас-Латарынгіі прывяла да росту недаверу і асцярогі ўсёй Еўропы ў стаўленні да Пруска-Германскай імперыі. У выніку, Германія стала цэнтрам раздражнення, і жнівень 1914 г. быў натуральным наступствам усяго яе развіцця.

У 1942 г. адначасова ў Лондане і Нью-Ёрку выйшла адна з найцікавых прац, прысвечаных нацыянал-сацыялістычнаму рэжыму - "Бегемот", створаная **Францам Нойманом** (1900-1954). Гэта была спроба прасачыць узаемасувязь палітычнага і сацыяльна-эканамічнага структурнага развіцця, якое прывяло да нацыянал-сацыялізму як з'яве капіталістычнага грамадства. Кніга Ноймана тлумачыла Трэцюю імперыю як вынік развіцця эканомікі і грамадства ў эпоху манапалістычнага капіталізму. Па сваёй сацыяльна-эканамічнай прыродзе нацызм

РЭПАЗІТОРЫЙ ГДУ ІМЯ Ф. СКАРЫНЫ

уяўляў сабой, па адзнацы Ноймана, таталітарны манапалістычны капіталізм. Ён (капіталізм) з'яўляўся адным з чатырох структурных элементаў новага рэжыму. Трыма іншымі выступаюць нацысцкая партыя, войска і дзяржаўны апарат. Паміж гэтымі элементамі існуюць значныя супярэчнасці, але, у канчатковым рахунку, яны ўяўляюць сабой звёны адзінага цэлага. Важнай была асноўная выснова аўтара - у нацысцкай Германіі няма рэвалюцыйнага разрыву з мінулым, як сцвярджала афіцыёзная прапаганда, у ёй існуе прыватнакапіталістычная эканоміка, рэгулюемая таталітарнай дзяржавай.

3. Для міжваеннага перыяду характэрная супярэчлівасць метадалагічных асноў амерыканскай гістарычнай навукі. Адмаўленне аб'ектыўнасці гістарычнага пазнання, якое выявілася ў выступах асобных гісторыкаў яшчэ ў пачатку 1900-х гадоў, атрымала далейшае развіццё. Былі высунутыя палажэнні аб прынцыповым адрозненні паміж метадалогіяй прыродазнаўчых і грамадскіх навук і сцвярджалася, што ў гісторыі немагчыма ўсталяванне агульных законаў, што мэта пазнання - толькі апісанне асобных непаўторных падзей. Вынікам скептычнага стаўлення да магчымасцяў гістарычнага пазнання з'явілася адраджэнне поглядаў на гісторыю як на мастацтва, у якім вырашальная роля належыць творчаму ўяўленню гісторыка. Вядучыя пазіцыі ў амерыканскай гістарычнай навуцы захоўвала метадалогія пазітывізму, і пазітывісцкая тэорыя шматлікіх "раўнапраўных фактараў".

Кансерватыўны кірунак. У распрацоўцы каланіяльнай гісторыі ЗША і Вайны за незалежнасць 1775-1783 гг. значнае месца занялі гісторыкі "імперскай школы", якая зарадзілася ў пачатку 1900-х гадоў. **Чарлз М. Эндрус** (1863-1943) у працы "Каланіяльны перыяд амерыканскай гісторыі", **Эдвард Чанінг** (1856-1931) у "Гісторыі Злучаных Штатаў" разглядалі амерыканскія калоніі, перш за ўсё, як частку арганізма Брытанскай імперыі і ў вайне за незалежнасць ЗША бачылі толькі эпізод развіцця англійскай каланіяльнай сістэмы. Супярэчнасці паміж амерыканскімі калоніямі і Англіяй зводзіліся імі да пытання аб ступені самакіравання заморскіх тэрыторый Брытанскай імперыі. Хоць гісторыкі "імперскай школы" прама не адмаўлялі неабходнасці вайны за незалежнасць, але яны падыходзілі да гэтай высновы, сцвярджаючы, што наданне калоніям статуса даміньёна магло б прадухіліць паўстанне ў Амерыцы. Гісторыкі "імперскай школы", якія займаліся непасрэдна падзеямі Вайны за незалежнасць, адмаўлялі рэвалюцыю як буйны антыкаланіяльны і сацыяльны рух, ставілі пад сумнеў глыбокія грамадскія змены ў краіне пасля перамогі паўстаўшых каланістаў.

Кансерватыўныя і нават рэакцыйныя тэндэнцыі ў трактоўцы рабства і Грамадзянскай вайны ярка выявіліся ў дзейнасці гісторыкаў-бурбонаў. Адным з найболей вядомых прадстаўнікоў гэтага кірунку з'яўляўся **Ульрых Б. Філіпс** (1877-1934). Цэнтральная тэма яго прац "Рабства неграў у ЗША", "Жыццё і праца на старым Поўдні" - эканамічная і сацыяльная неабходнасць рабства. Філіпс спрабаваў давесці, што рабства было найболей гуманным спосабам злучэння працы і капіталу, і, паколькі рабы як уласнасць плантатараў былі дарагімі, апошнія "асцярожна і патрыярхальна" абыходзіліся з імі. Сістэму рабства ён таксама разглядаў як "школу", у якой "варварская раса" падрыхтоўвае сябе да жыцця ў цывілізаваным грамадстве. Кансерватыўнымі гісторыкамі адмаўлялася непазбежнасць Грамадзянскай вайны 1861-1865 гадоў, яна аб'яўлялася

"бескарыснай вайной". Вызначальнай прычынай вайны называўся спецыфічны настрой грамадскай думкі, створаны ўмелым прапагандысцкім маніпуляваннем, эксплуатацыяй узаемных прадузятасцяў і забабон жыхароў Поўдня і Поўначы.

Ліберальна-рэфармісцкі кірунак. Вядучае месца ў гістарычнай навуцы заняў ліберальна-рэфармісцкі кірунак, за якім замацавалася назва "прагрэсісцкая школа". Прагрэсісцкая школа, з моманту ўзнікнення на мяжы XIX-XX ст. сканцэнтравалася на вывучэнні эканамічных фактараў і сацыяльных канфліктаў у гісторыі ЗША. Многія з гісторыкаў гэтай школы абмяжоўваліся разглядам непасрэдных адносін паміж гістарычным развіццём Амерыкі і Еўропы, такіх, напрыклад, як залежнасць гісторыі ЗША каланіяльнага перыяду ад працэсу фармавання капіталістычных адносін і ранніх буржуазных рэвалюцый у Заходняй Еўропе, у першую чаргу, у Англіі. Буйнейшыя гісторыкі-прагрэсісты фармулявалі задачу выяўлення адзінай унутранай логікі, агульных заканамернасцяў гістарычнага развіцця ЗША і сусветна-гістарычнага працэсу, напрыклад, імкнуліся выявіць тыпалагічную агульнасць Амерыканскай і Французскай рэвалюцый канца XVIII стагоддзі.

Ідэю адзінства амерыканскага гістарычнага развіцця і сусветнай гісторыі найболей паслядоўна развіў **Артур Шлезінгер-старэйшы** А. Шлезінгер-старэйшы. Галоўнай абагульняючай працай яго стала "Палітычная і сацыяльная гісторыя Злучаных Штатаў". Ён лічыў, што пяць важнейшых тэндэнцый амерыканскага развіцця ні ў якім разе не характарызуюць унікальнасці Злучаных Штатаў, а ў роўнай ступені ўласцівыя гісторыі Заходняй Еўропы разглядаемага перыяду, пісаў Шлезінгер-старэйшы. У якасці пяці вядучых тэндэнцый амерыканскага і еўрапейскага гістарычнага развіцця ім былі названы фактары, якія характарызавалі станаўленне і зацвярджэнне буржуазнага ладу. Да ліку гэтых фактараў ён адносіў увядзенне машыннай вытворчасці, фарміраванне нацыі, развіццё грамадскіх школ, гуманітарныя рэформы, паляпшэнне становішча жанчын і дзяцей.

Вышэйшы сэнс амерыканскай гісторыі, як і гісторыі іншых краін, складаўся, паводле гісторыкаў-прагрэсістаў, у супрацьборстве "арыстакратычнага" і "дэмакратычнага" прынцыпаў, у руху ад няволі да волі і роўнасці. Пры гэтым гісторыкі-прогрэсісты падзялялі амерыканскае грамадства на два асноўныя класы - прывілеяваную пануючую вярхушку, з аднаго боку, і прыніжаныя сацыяльныя класы і пласты ад сярэдняй і дробнай буржуазіі да пралетарыята - з другога. У гістарычным сінтэзе прагрэсісцкіх гісторыкаў былі вылучаныя тры буйных перыяду амерыканскай гісторыі: "ранні" - ад утварэння калоній у Паўночнай Амерыцы да канца XVIII стагоддзя; "сярэдні" -да 1860-х гг.; "позні" - да сучасных ім падзей. Кожны перыяд амерыканскай гісторыі меў стрыжнем сацыяльныя канфлікты паміж "вярхамі" і "нізамі", а вянцом - грамадска-палітычнае ўзрушэнне. Кульмінацыяй першага этапу гістарычнага развіцця ЗША была прызнана Вайна за незалежнасць 1775-1783 гг., ахарактарызаваная як сацыяльна-палітычная рэвалюцыя, другога - Грамадзянская вайна 1861-1865 гг., якая была вызначана як другая амерыканская рэвалюцыя, нарэшце, у якасці фіналу трэцяга этапу разумелася перамога антымнапалістычных сіл над усеўладдзем манаполій. Прызнаючы важную ролю сацыяльнай барацьбы ў гісторыі ЗША, прагрэсісты адводзілі ў ёй вядучую ролю ліберальна-дэмакратычным плыням сярэдняга класа.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Шматлікія з іх успрынялі "новы курс" Ф. Д. Рузвельта 30-х гг. у якасці трэцяй, "антимонополистической рэвалюцыі" у ЗША.

У даследаваннях гісторыкаў-прагрэсістаў каланіяльнага этапу (1606-1776 гг.) была раскрытыкавана апалагетычная канцэпцыя аб развіцці амерыканскага грамадства як першапачаткова ўзорнай дэмакратыі сярэдняга класу. Прагрэсісцкія гісторыкі выявілі разнастайныя перажыткі феадалізму ў цэнтральных і паўднёвых калоніях, паказалі, што недэмакратычныя прынцыпы атрымалі адлюстраванне ў палітычнай сістэме і рэлігійным жыцці. Дж. Адамс у манаграфіі "Правінцыйнае грамадства" даводзіў, што на ўсім працягу каланіяльнай гісторыі ішла сацыяльна-эканамічная дыферэнцыяцыя грамадства, а магчымасці сацыяльнай мабільнасці заставаліся абмежаванымі.

У серыі прац гісторыкаў-прагрэсістаў (М.У. Джэрнігана, Л.Э. Сміта і інш.) паказана, што каланіяльная эканоміка ў немалой меры засноўвалася на прымусовай працы неграў і белых. Да 1770 г. у якасці закантрактаваных слуг (сервентаў) у паўночнаамерыканскія калоніі з Англіі было ўвезена не меней 250 тыс. белых мужчын, жанчын і дзяцей і, акрамя таго, яшчэ 250 тыс. неграў-рабоў. Ад паловы да двух трацін усіх белых імігрантаў складалі закантрактаваныя слугі. Вострыя сацыяльныя кантрасты каланіяльнага перыяду, паслужылі, па заключэнню гісторыкаў-прагрэсістаў, найважнейшай прычынай рэвалюцыі 1775-1783 гадоў. Гісторыкі-прагрэсісты не надавалі колькі-небудзь пільнай увагі антыкаланіяльнаму аспекту Амерыканскай рэвалюцыі. Па іх перакананню, найважнейшы і нават галоўны бок рэвалюцыі складала пытанне аб унутрыпалітычных пераўтварэннях у Паўночнай Амерыцы, таму яна характарызавалася як "унутраная рэвалюцыя".

Джон Ф. Джэймсан (1850-1937) першым у гістарыяграфіі ЗША паставіў задачу паказаць тыпалагічную агульнасць Амерыканскай і Французскай рэвалюцый канца XVIII у. Насуперак традыцыі, якая ўкаранілася ў гістарыяграфіі ЗША і характарызавала Амерыканскую рэвалюцыю як палітычную і антыкаланіяльную, а Французскую - як сацыяльную, замяніўшую "стары парадак" (феадальны) "новым" (буржуазным), Джэймсан лічыў абедзве рэвалюцыі сацыяльнымі. Сацыяльны характар двух рэвалюцый, згодна Джэймсану, заключаўся ў тым, што абедзве яны ў адрозненне ад верхавінных "палацавых" рэвалюцый былі выкліканыя да жыцця шырокімі рухамі народных мас, з'яўляліся, па яго азначэнню, "папулісцкімі рэвалюцыямі". Абедзве рэвалюцыі пераследавалі мэту змяніць грамадскія сістэмы, якія мелі падобныя рысы: былі абцяжараны феадальнымі правамі ў сістэме землекарыстання, эксплуатацыяй прымусовай працы, дзяржаўнымі рэлігіямі, арыстакратычнымі палітычнымі сістэмамі. Да глыбінных сацыяльных пераўтварэнняў рэвалюцыі Джэймсан адносіў знішчэнне феадальнай фіксаванай рэнты (квітрэнты), адмену майарата і неадчужальнасці зямельнай уласнасці, канфіскацыю земляў лаялістаў і распродаж іх невялікімі ўчасткамі.

Класічнае ўвасабленне прагрэсісцкая канцэпцыя джэксанаўскай дэмакратыі атрымала ў працах **Артура Шлезінгера-малодшага**. Разглядаючы джэксанаўскую дэмакратыю як прадукт двух сацыяльных фактараў - ураўняльна-індывідуалістычнага духу на заходняй мяжы і рабочага руху ўсходніх штатаў, Шлезінгер-малодшы ў найбольш поўнай меры ў параўнанні з папярэднікамі выявіў

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

актыўную ролю працоўных у дэмакратычных пераўтварэннях 30-х гг. XIX ст. Ён абгрунтоўваў тэзіс аб глыбока народным, "антыкапіталістычным" характары джэксанаўскай дэмакратыі. Ён даказваў таксама, што ні прафсаюзы, ні вельмі шматлікія працоўныя партыі 20-30-х гг. XIX ст. не былі ў стане выказаць інтэрасы пралетарыяту і што гэта аказалася пад сілу толькі дэмакратычнай партыі на чале з Э. Джэксанам.

Найболей арыгінальныя і плённыя канцэпцыі ў даследаваннях прагрэсісцкіх гісторыкаў, прысвечаных гісторыі рабства і Грамадзянскай вайны былі развітыя **Чарльзам Осцінам Бірдам** (1874-1948) і А. М. Шлезінгерам-старэйшым (1888-1965). У іх працах паказаны глыбокі гістарычны парадокс: развіццё сувязяў плантацыйнага рабства з капіталістычным рынкам суправаджалася ўзмацненнем яго несумяшчальнасці з прамысловым капіталізмам паўночна-усходніх штатаў. Гісторыкі-прагрэсісты, прызнаючы наяўнасць капіталістычных рыс у плантацыйнага рабства і нават выкарыстаючы ў адносінах да яго азначэнне "баваўняны капіталізм", безумоўна, не атаясамлялі яго з капіталістычнай сістэмай. Пры гэтым яны не давалі пераканаўчага вызначэння суадносін капіталістычных і некапіталістычных пачаткаў плантацыйнага рабства, называлі яго "паўфеадальным, паўкапіталістычным".

Бірд і Шлезінгер разглядалі Грамадзянскую вайну не як гістарычную анамалію, а як заканамернасць, абумоўленую сацыяльна-эканамічнай і палітычнай несумяшчальнасцю капіталістычнага Паўночнага-Усходу і рабаўладальніцкага Поўдня. Бірд вызначаў капіталістычны Паўночны-Усход і рабаўладальніцкі Поўдзень як "антаганістычныя сістэмы". Бірд асноўнай прычынай канфлікту лічыў "сутыкненне дзвюх пануючых сістэм арганізацыі працы - вольнай і рабскай". У адносінах да Грамадзянскай вайны ён выкарыстаў азначэнне "другая амерыканская рэвалюцыя", а яе галоўнымі пытаннямі аб'яўляў змену панавання аднаго класа іншым - плантатараў-рабаўладальнікаў прамысловай буржуазіяй, і змену ў адносінах уласнасці. Ён дэманстратыўна аддаваў перавагу аналізу сацыяльнага заканадаўства, міжпартыйных і ўнутрапартыйных размежаванняў, змены стану прамысловасці, транспарта, сельскай гаспадаркі. Галоўны вынік Грамадзянскай вайны Бірд бачыў у адмене рабства, падкрэсліваў факт экспрапрыяцыі ўласнасці плантатараў-рабаўладальнікаў на суму 4 млрд. дол. Бірд прызнаваў абмежаваны характар Грамадзянскай вайны як сацыяльнай рэвалюцыі: яна вызваліла неграў без зямлі, тым самым асудзіла іх на нераўнапраўнае эканамічнае, сацыяльнае і палітычнае існаванне.

Гісторыкі - прагрэсісты не вызначылі ролі негрыцянскага народу ў знішчэнні інстытута рабства, не вырашылі пытанне аб удзеле ў рэвалюцыйным працэсе розных сацыяльных сіл, якія ўвайшлі ў рэвалюцыйны лагер (буржуазіі, рабочых, фермерства), не паставілі пытання аб этапах Другой амерыканскай рэвалюцыі, аб тым, якое месца ў ёй займаў перыяд Рэканструкцыі.

У 30-40-е гады. Ч. Бірд перайшоў на пазіцыі амерыканскай выключнасці. Гэта знайшло адлюстраванне ў завяршальных тамах яго галоўнай працы "Развіццё амерыканскай цывілізацыі". Першыя два тома; якія з'явіліся ў канцы 20-х гадоў, тлумачылі амерыканскую гісторыю як неад'емную частку сусветна-гістарычнага працэсу, падпарадкаваную вызначаным агульным заканамернасцям. У трэцім і

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

асабліва чацвёртым тамах, апублікаваных у канцы 30 - пачатку 40-х гадоў, ЗША разглядаліся як адмысловая, падпарадкаваная спецыфічным законам культурна-псіхалагічная супольнасць, як унікальная і самая дасканалая цывілізацыя. Да спецыфічных заканамернасцяў амерыканскай цывілізацыі пры гэтым былі аднесены геаграфічнае становішча, наяўнасць "вольных" земляў, "роўнасць эканамічных магчымасцяў", высокая сацыяльная мабільнасць, палітычная дэмакратыя. Прадстаўнікі прагрэсісцкай школы адмаўляюцца ад ідэі сацыяльнага канфлікту як найважнага фактару амерыканскага гістарычнага развіцця і аб'яўляюць такім рэформы прэзідэнтаў-асветнікаў ад Т. Джэферсана да Ф. Д. Рузвельта.

У цеснай сувязі з ліберальна-рэфармісцкім (прагрэсісцкім) кірункам у гістарыяграфіі развівалася камонсаўска-вісконсінская школа гісторыі рабочага руху. Для яе характэрны цікавасць да эканамічных фактаў, выкарыстанне метадаў эканамічнай інтэрпрэтацыі і арыентацыя на ліберальныя дзяржаўныя рэформы. Важным крокам у развіцці гэтай школы стаў выхад у свет у 1918 г. двух пачатковых тамоў калектыўнай працы "Гісторыя рабочага руху ў ЗША", завершанага ўжо ў 1935 г. Кіраўніком калектыву і аўтарам асноўных канцэпцый працы быў **Джон Камонс**.

Паводле Камонсу, на ранняй стадыі развіцця капіталізму ў ЗША прамысловая буржуазія знаходзілася ў поўнай залежнасці ад пазыковага капіталу і гандлёвай буржуазіі і змушаная была шукаць выхад за кошт эксплуатацыі наёмных рабочых. Калі ж ў канцы XIX ст. прадпрымальнікі атрымалі самастойнасць і магчымасць павялічыць прыбытак, барацьба паміж капіталістамі і працоўнымі, выкліканая ўмовамі наймання, стала заціхаць. Па Камонсу, арганізаваны працоўны рух у асобе трэд-юніёнаў быў у першую чаргу выкліканы да жыцця не супярэчнасцямі паміж працай і капіталам, а галоўным чынам канкурэнцыяй паміж групамі саміх працоўных, перш за ўсё паміж кваліфікаванымі (з больш высокім заробкам) і некваліфікаванымі працоўнымі з ліку эмігрантаў. Камонс лічыў, што працоўны рух у Амерыцы развіваўся ў спецыфічных амерыканскіх умовах, адрозных ад іншых краін. Гэтае становішча паслужыла яшчэ адным аргументам у абгрунтаванні тэзіса аб пераважна рынкавай свядомасці амерыканскіх рабочых.

Гісторыкі камонсаўска-вісконсінскай школы надалі першарадную ўвагу ўздзеянню на рабочы рух сталага прытоку эмігрантаў, наяўнасці вольных земляў, велізарных рэсурсаў унутранага рынка, своеасаблівай сістэме механізму дзяржаўнага кіравання. Абсалютызацыя асаблівасцяў працоўнага руху абумовіла ўвагу вісконсінцаў амаль выключна да гісторыі трэд-юніянісцкага руху, аб'ядноўваўшага ў лепшыя гады не больш пятой часткі амерыканскіх працоўных. У цэнтры іх гістарычных прац – гісторыя Амерыканская федэрацыя працы.

Левaрадыкальны кірунак. У 1920-е гг. найбольш яркім прадстаўніком радыкальнага кірунку амерыканскай гістарыяграфіі з'яўляўся **Верной Л. Парынгтоп** (1871-1929). Сутнасць амерыканскай гісторыі складалася, па Парынгтону, у барацьбе прыхільнікаў права ўласнасці і канцэпцыі перавагі правоў чалавека. Элементы супярэчнасцяў паміж прыхільнікамі гэтых дзвюх канцэпцый былі закладзеныя ў саміх Дэкларацыі незалежнасці 1776 г. і федэральнай Канстытуцыі 1787 г. Парынгтон сапраўднымі героямі амерыканскай гісторыі лічыў

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

гэтак званыя "трэція партыі" - па пераваже, дробнабуржузна-радыкальнага і сацыял-рэфармісцкага напрамку, якія вымушалі двухпартыйную сістэму ў інтэрасах самазахавання ісці на саступкі працоўным масам. Цвёрдай крытыцы былі падвергнуты Парынгтонам прадстаўнікі кансерватыўнай ідэйна-палітычнай традыцыі ў ЗША.

Гістарыяграфія знешняй палітыкі. Найважнай тэмай у гістарыяграфіі лацінаамерыканскай палітыкі ЗША былі паходжанне і эвалюцыя дактрыны Манро. У сваёй большасці амерыканскія даследчыкі абмяжоўваліся распрацоўкай яе дыпламатычнай гісторыі, развіваючы ідэі аб тым, што ў вобласці знешняй палітыкі ЗША кіраваліся імкненнем абараняць краіны Лацінскай Амерыкі ад пагрозы інтэрвенцыі з боку Свяшчэннага Саюза, г. з. абарончымі мэтамі. Вядучым паўночнаамерыканскім даследчыкам па гісторыі дактрыны Манро лічыцца **Дэкстэр Перкінс** (1889-1984). Яго працу "Дактрына Монро (1823-1826) " адрозніваюць багацце фактычнага матэрыялу, у тым ліку з архіваў Лондану, Парыжу, Берліна і Мадрыду. Адмаўленне экспансіяністскіх тэндэнцый, уласцівых дактрыне Монро, праходзіць чырвонай ніткай у працах Перкінса. Умяшанне ЗША ў справы Лацінскай Амерыкі ён тлумачыў імкненнем "умацаваць палітычную і эканамічную стабільнасць гэтых краін для таго, каб не было апраўдання або падставы для еўрапейскай інтэрвенцыі ў гэтую стратэгічна важную частку Новага Свету.

Адмысловую ўвагу гісторыкі надалі іспана-амерыканскай вайне 1898 г. і дактрыне "адчыненых дзвярэй" (або дактрыне Дж. Хэя - па імяні тагачаснага дзяржаўнага сакратара ЗША). Большасць амерыканскіх гісторыкаў падхапілі афіцыйную версію прычын і мэт войны, паводле якой ЗША імкнуліся да "вызвалення" Кубы і Філіпін і ўступілі ў вайну толькі пад ціскам грамадскай думкі краіны. Разам з тым у працах шэрагу гісторыкаў, блізкіх прагрэсісцкаму кірунку, утрымоўвалася крытыка экспансіянізму. Так, Д. Прат у кнізе "Экспансіяністы 1898 г." прадставіў дадзеныя аб фармаванні экспансіяністкай ідэалогіі ў ЗША на мяжы XIX-XX ст., аднак праводзіў ідэю недатычнасці "вялікага бізнэсу" да вайны з Іспаніяй.

Сярод прац аб палітыцы ЗША на Ціхім акіяне і ў Азіі ў канцы XIX ст. вылучаюцца шматлікія даследаванні, прысвечаныя дактрыне "адчыненых дзвярэй. З іх найбольшую вядомасць атрымалі працы Тайлера Дэнета, напрыклад, "Амерыканцы ва Усходняй Азіі". Ціхаакіянская палітыка Злучаных Штатаў заўсёды засноўвалася, на яго думку, на прынцыпах роўных камерцыйных магчымасцяў ЗША і еўрапейскіх дзяржаў і супрацоўніцтве з народамі Азіі. Гэтая палітыка мела даўнія традыцыі, а дактрына "адчыненых дзвярэй" з'явілася яе лагічным завяршэннем. Дэнет спрабаваў давесці, што дактрына ўлічвала нацыянальныя інтэрасы Кітая і спрыяла захаванню яго незалежнасці ад замахаў еўрапейскіх каланіяльных дзяржаў.

ТЕМА: САВЕЦКАЯ ГІСТАРЫЯГРАФІЯ ПАСЛЯ ДРУГОЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

1. Германистика.
2. Франковедение.
3. Американистика
4. Исследование истории Великобритании и Италии.

1 История Германии в первый период нового времени изучена в отечественной науке лишь выборочно. Практически вне поля зрения остался XVII век, нет значительных работ и по эпохе просвещенного абсолютизма XVIII века. Единственным крупным произведением остается обобщающая книга А. Д. Эпштейна "История Германии от позднего средневековья до революции 1848 года" (М., 1961). Там подчеркнуто своеобразие исторического развития Германии, связанное с четырьмя основными проблемами - сущность первоначального накопления в Германии, специфика процесса классообразования буржуазии, особое социальное содержание ранней немецкой революции XVI века и неустойчивость позиции немецкого бюргерства. Германия, по мнению автора, стала колыбелью зародышевых форм капиталистического производства, но после поражения раннебуржуазной революции процесс первоначального накопления оказался насильственно прерванным. Дальнейшее капиталистическое развитие происходило скрыто, под покровом окостеневших форм раннего капитализма. Поэтому, развитие Германии шло замедленным эволюционным путем. Консервацию производства в Германии на стадии рассеянной капиталистической мануфактуры и надомного труда еще ранее показал С. Б. Кан на примере силезских текстильных промыслов. Он подчеркнул, что в Германии быстрый экономический подъем второй половины XIX века был подготовлен длительной стадией мануфактурного производства, а потому нельзя считать, что промышленность предреволюционной Германии оставалась чисто ремесленной и средневековой.

Во втором периоде новой истории внимание исследователей привлекали две проблемы - немецкое рабочее и социалистическое движение и внешняя политика кайзеровской империи. Наибольшее количество работ создано по рабочему движению начала XX века. К их достоинствам относится большой и ценный фактический материал, в совокупности дающий детальную картину положения немецкого пролетариата и политического курса германской социал-демократии. Однако, исключительно негативная и односторонняя оценка, даваемая всеми авторами взглядам Э. Бернштейна, К. Каутского, подъему реформизма вообще, нежелание разглядеть какое бы то ни было рациональное и здравое ядро столь сложного явления как центризм не только обедняли общую панораму, но и приводили к искаженным выводам. Разведение реформистских лидеров социал-демократии и ортодоксальных марксистов, критика левых сил за то, что они не сумели, по примеру большевиков, "до конца разделаться с реформизмом и центризмом", этой "оппортунистической агентурой" реакции в рабочем движении, абсолютная нетерпимость к любым отклонениям от ортодоксального марксизма - характерные черты этих работ. Так, объявив взгляды Бернштейна "реакцией империализма в области идеологии", Н. Е. Овча-ренко подчеркнул вредность и несостоятельность идеи парламентарной демократии для рабочего движения,

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

которая де "духовно развращала" немецкий пролетариат. Автор напрочь отмел, правомерное суждение Бернштейна о том, что как учение о будущем, которого еще нет, научный социализм лишен строго научных доказательств и несет в себе черты идеализма.

В работах, посвященных внешней политике кайзеровской империи, заметно определенное преувеличение степени ее агрессивности, что обосновывалось ленинской теорией империализма, согласно которой Германия неизбежно должна была развязать войну за передел мира. Началось это преувеличение с книги А. С. Ерусалимского, тщательного (хотя автор не использовал немецкие неопубликованные архивные документы) исследования германской внешней политики в последние годы XIX века. Автор разглядел неожиданные переплетения континентальных и колониалистских линий немецкого внешнеполитического курса, руководители которого зачастую не предвидели совершенно неожиданных последствий такой политики и увязали в паутине созданных ими же самими, но затем вышедших из-под их контроля, обстоятельств. Было ли это результатом только объективного хода истории, или же объяснялось в какой-то мере недальновидностью имперского руководства и отсутствием такого выдающегося мастера дипломатии, каким являлся Бисмарк? Решить эту проблему А. С. Ерусалимский попытался в последней, оставшейся незаконченной книге о Бисмарке. В ней выявлены зародыши мировой политики Германии в недрах еще европейского, остававшегося в целом континентальным, внешнего курса канцлера. Осветив взаимоотношения Бисмарка и одного из руководителей генштаба Вальдерзее, автор затронул проблему возрастания роли милитаризма во всей системе рейха и показал, что хотя Бисмарк всегда опирался на учет реальной расстановки сил в Европе и противодействовал воинственному пылу "полубогов" из генерального штаба, его политика, основанная на перманентном использовании военных угроз, не могла не привести к переходу инициативы в руки военщины. Вместе с тем автор был весьма далек от того, чтобы рассматривать германский милитаризм лишь в национальном ракурсе, вне прямой связи с питавшей его общеевропейской реакцией.

По-новому осмыслить роль и место Бисмарка в немецкой и европейской истории попытался В. В. Чубинский. Особо выделив изолированность Бисмарка и бонапартистский характер его режима, автор слишком односторонне и категорично подчеркнул консерватизм и контрреволюционность своего героя. Однако не следует забывать, что до создания единой Германии, осуществленного насильственно-радикальным способом, Бисмарк вовсе не был приверженцем прусского консерватизма, а, наоборот, находился с ним в остром конфликте и даже не боялся идти на союз с революционными силами (лассальянством) и демократические реформы наподобие введения всеобщего избирательного права. В книге же, из двух Бисмарков - "прусского революционера сверху", и юнкерского реакционера и консерватора - по сути, явно доминирует только второй.

Отечественная литература о Бисмарке посвящена в основном его внешней политике. Что касается политики внутренней, то она осталась практически неисследованной. Лишь в 1992 г. появилась книга С. В. Оболенской, где показана внутренняя политика Бисмарка, его поворот в 1877-1879 гг. от опоры на либералов

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

к авторитарно-консервативному курсу, имевшему тяжелые последствия для империи.

Экспансионистские устремления Германии на Ближнем Востоке в конце XIX - начале XX века показаны в обобщающих работах А. С. Силина. На примере военной миссии фон дер Гольца автор подробно раскрыл проникновение Германии в Османскую империю сначала в форме военного сотрудничества и поставок оружия, затем - железнодорожного строительства, ставшего одним из важнейших начинаний немецкой тяжелой промышленности. Накануне войны, как подчеркнул автор, резко возросло военно-политическое давление Германии на Турцию, ставшую ареной деятельности многих немецких финансовых и промышленных групп. Отметив, что британский и французский капитал имели в Турции более сильные позиции, чем немецкий, Силин показал, что это компенсировалось для Германии ее определяющим влиянием на турецкую армию и правящую верхушку во главе с султаном.

Германская экспансия в Юго-Восточной Европе освещена в книгах Б. М. Туполева. Ее основой служил вывоз промышленного и ссудного капитала, прежде всего, в Австро-Венгрию и Румынию, попавших в явную финансово-экономическую зависимость от кайзеровской империи. Однако, в Румынии, поглотившей около половины немецких инвестиций на Балканах, существовали, по заключению автора, и растущие антигерманские тенденции. Расширив сферу исследований на регионы Восточной Африки и Индийского океана, Туполев отметил, что в немецкой экспансии сложились два направления - прямо аннексионистское, объединившее юнкерство и магнатов рейнско-вестфальской тяжелой индустрии, и экономическое, предпочитавшее мирные методы экспансии и представленное крупными банками, химическими и электротехническими компаниями. Использование отечественных и немецких архивов позволило автору дать обстоятельную картину экономических аспектов германской экспансии. Но вне поля его зрения осталась позиция политических партий империи, их отношение к колониальным вопросам. Автор лишь коротко отметил сугубую реакционность бюловского блока 1907 г., не учитывая, что это была попытка проведения комбинированной консервативно-либеральной политики в интересах осуществления ряда социально-политических реформ.

Ноябрьская революция и первые годы существования Веймарской республики еще с 20-х гг. стали одним из наиболее разрабатываемых в советской науке сюжетов. Часть ученых выразила сомнение в непререкаемом прежде тезисе "Краткого курса истории ВКП(б)" о революции как буржуазной по характеру и указала на демократическую ее тенденцию. Широкая дискуссия, проведенная в 1956-1958 гг., закончилась тем, что большинство участников согласились, что германская революция - это революция буржуазно-демократическая, проведенная, в известной степени, пролетарскими средствами и методами. Наиболее обстоятельно обосновано это было в работах Я. С. Драбкина. Однако сама революция в соответствии с укоренившейся традицией считалась законченной в январе 1919 г., когда кардинальный ее вопрос - власть Советам или Учредительному Национальному собранию -был решен в пользу последнего. Лишь в ходе дальнейших исследований, в частности в новой книге Драбкина было

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

подчеркнуто, что события весны - лета 1919 г. также составляют, хотя и особую, но неотъемлемую часть общего хода революции. Проследив основные вехи от подготовки конституции и первых шагов Национального собрания до принятия конституции, автор пришел к выводу, что хотя это была самая демократичная для того времени политическая система, ее слабость заключалась в том, что реальные рычаги власти оказались в руках не народа, как декларировала это конституция, а глубоко враждебных демократии политических и экономических слоев общества.

Кризис 1923 г. исследован в монографиях Д. С. Давидовича и М. И. Орловой. В первой основное внимание уделено восстанию в Гамбурге, во второй - проблема кризиса рассмотрена в более широком контексте политики компартии Германии того периода. Авторы возложили ответственность за поражение компартии осенью 1923 г. в основном на реформизм лидеров СДПГ, хотя (особенно М. И. Орлова) не отрицали весьма значительных ошибок руководства КПГ, стремившегося по решению Коминтерна достичь власти путем "революционного скачка". Но ошибки компартии ставились на задний план, в них не усматривалась главная причина поражения. Авторы напрочь отвергли тезис об инспирировании гамбургского восстания из Москвы, где не учитывали расстановки сил в Германии и, по сути, решениями ИККИ в августе того года обязали КПГ начать в стране коммунистическую революцию, вылившуюся на деле в путч, который, по убедительным данным историков ФРГ, не поддержали даже пролетарские массы Гамбурга. Это было еще одним доказательством явного расхождения между концепцией мировой революции и реалиями исторического процесса.

В содержательной и богатой материалом книге Л. И. Гинцберга курс компартии в 1929-1933 гг. подавался в явно приукрашенном виде, что позднее признал и сам автор. Хотя он привел ряд примеров тяжелых ошибок и упущений в политике КПГ, все они должны были непременно компенсироваться подчеркиванием ее выдающихся достижений, героизма в защите интересов народных масс. Главная ответственность за приход Гитлера к власти возлагалась, кроме, естественно, монополистического капитала, на руководство СДПГ, вина же коммунистов отходила далеко на задний план, в итоге чего историческая картина оказывалась существенно деформированной.

Наиболее фундаментальным исследованием национал-социализма остается книга А. А. Галкина "Германский фашизм" (М., 1967; Изд.2-е, доп. - 1989), представляющая историко-социологический анализ проблем генезиса, социологии, экономики, политики и идеологии фашизма. Однако автор недооценил относительную автономность германского национал-социализма, трактуя его, прежде всего, как детище капиталистического строя XX века и считая, что нельзя его интерпретировать как выражение вневременного патологического проявления иррациональности в человеческой психологии. С этим связано и то, что Галкин уделил значительно меньше места идеологии национал-социализма, чем социально-экономическим и политическим аспектам его истории.

Работы по истории ГДР написаны в явно апологетическом стиле, наиболее отчетливо проступившем в обобщающей "Истории Германской Демократической Республики" (М., 1979), все идеи которой сводились к доказательству "превосходства социалистической системы хозяйства над капиталистической".

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Поэтому, почти вся литература по истории ГДР является не столько строго научной, сколько политико-пропагандистской.

Более разнообразной предстает литература по истории ФРГ, хотя и в ней нет недостатка в работах подчеркнуто разоблачительского характера. Более всего исследованы вопросы рабочего движения и внешней политики ФРГ. Можно особо выделить книгу В. П. Иерусалимского, где дана не традиционная проблематика организованного рабочего движения, а социально-психологический портрет рабочих Федеративной республики. Портрет этот не идеализирован, объекту исследования не приписываются желаемые качества. Автор по-новому трактует известную идею "социального партнерства", которая обычно изображалась как сплошь соглашательская установка. Иерусалимский, наоборот, подчеркнул неоднозначность этого явления, в котором объединены представления как о гармонии, так и о конфликте различных социальных интересов. Любопытен собранный в книге материал о социальной базе и электорате политических партий ФРГ, о механизме взаимодействия партийных аппаратов с массой рядовых членов, о различных типах политического сознания рабочих.

Оценивая состояние германистики в целом, следует констатировать ряд накопившихся проблем. За последние годы не было фундаментальных научных исследований истории Германии нового времени, которая почти полностью заброшена. Новейшие проблемы в основном освещаются в политической публицистике и популярной литературе, проигнорирован богатейший позитивный опыт исторической науки ФРГ. Неисследованными остаются пока ключевые моменты истории Германии - эпоха Тридцатилетней войны, революция 1848-1849 гг., промышленный переворот и формирование буржуазии и пролетариата, революция сверху и эпоха Бисмарка, проблемы немецкого консерватизма и либерализма, идеология национал-социализма, проблема раскола Германии, кризисы и противоречия в развитии ГДР, исторические связи России и Германии.

2. Франковедение - одна из наиболее развитых отраслей отечественной исторической науки в сфере изучения всеобщей истории. Победа Октябрьской революции и утверждение господства марксистско-ленинской историографии дали дополнительный стимул к изучению истории Франции. Великая французская революция конца XVIII в., революции 1830 и 1848 гг.. Парижская Коммуна 1871 г., сильное социалистическое движение, а затем деятельность одной из влиятельнейших зарубежных компартий - представлялись образцовым выражением классовой борьбы.

В послевоенные десятилетия в этой области работали многие историки высокого международного уровня, чьи работы получили широкое научное признание и переводились за рубежом: В. П. Волгин, Б. Ф. Поршнев, А. 3. Манфред, В. М. Далин, А. Д. Люблинская, А. В. Адо. Притягательным центром для исследователей стала неформальная группа по изучению истории Франции при Институте истории АН СССР, основанная в 1956 г. Авторитетное периодическое издание "Французский ежегодник" (1958-1988) сыграло немалую роль в изучении истории Франции и расширении советско-французского научного сотрудничества. Определенным итогам многолетнего изучения был выход в свет первого в

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

отечественной литературе сводного труда по истории Франции. Он охватывал всю историю страны от галльских времен до 1970-х гг.

Для советской историографии тема Великой французской революции традиционно была одной из главных. Концепция Французской революции, доминировавшая в литературе в послевоенные годы вплоть до 70-80-х годов, в целом шла в русле "классической" интерпретации. Французская революция - буржуазная по своему содержанию, но решающая роль, сыгранная народом, подняла ее над другими буржуазными революциями, дала основание называть ее великой. Революция трактовалась не просто как буржуазная, а как буржуазно-демократическая, так как в ней активное участие приняли народные массы. Она расчистила путь для развития капиталистических отношений. В центре исследований находились наиболее радикальные течения и идеи. Особое внимание привлекала история якобинского периода революции. Он оценивался, как высший этап революции, когда было завершено уничтожение старого порядка в аграрном строе и отбита иностранная интервенция. В освещении деятельности якобинцев особенно заметны аналогии с Октябрьской революцией. Эти идеи особенно рельефно представлены в работах выдающегося специалиста по истории революции **А. 3. Манфреда** (1906-1976) в его обобщающих работах по истории революции и биографических очерках о Робеспьере, Марате, Мирабо, В. С. Алексеева-Попова о проблемах установления якобинской диктатуры, *Я.* М. Захера о группировках "бешеных", в статьях А. Л. Нарочницкого о внешней политике революционной Франции.

В конце 60-х - 70-х годах развернулась оживленная дискуссия о характере якобинизма. Согласно точке зрения Манфреда якобинская власть опиралась на широкий блок от буржуазии до плебейства включительно. С последним связано возникновение эгалитарных, порой антибуржуазных тенденций. Ей противостояла концепция В. Г. Ревуненкова, согласно которой во Франции в 1793-1794 гг. сложилось своеобразное двоевластие - диктатура революционной буржуазии, воплощенная в якобинском Конвенте и правительственных учреждениях, и зачатки революционно-демократической диктатуры народных низов, воплощенные в Коммуне Парижа и ее секциях, подлинном авангарде народа.

А. В. Адо (1928-1995) на основе изучения материалов французских архивов, предпринял успешную попытку дать целостную картину крестьянского движения в ходе революции. Это движение было осмыслено в связи с общей историей революции, был подвергнут критике тезис об "автономном", а тем более консервативном характере крестьянского движения. Концепция автора - это концепция крестьянского движения в революции с точки зрения борьбы различных тенденций становления капиталистических отношений. В работе, вышедшей в 1987 г. А. В. Адо пересмотрел некоторые положения о роли крестьянства в революции. Он по-прежнему считал крестьянство радикальной движущей силой революции, однако, он уточнил, что положение об автономном характере крестьянского движения, против которого он выступал ранее, имеет реальную основу.

В середине 1980-х гг. началось изучение и социальных верхов общества в революции - буржуазии и дворянства. В серии опубликована коллективная монография, посвященная изучению социального облика и генезису сознания

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

буржуазии. К совершенно новой для отечественной историографии теме относится исследование Л. А. Пименовой "Дворянство накануне Великой французской революции" (1986). Автор, применяя современные методы количественных подсчетов и приемы лингвистического анализа, рассматривает дворянство как устойчивую и вместе с тем сложную и противоречивую социально-классовую структуру. С одной стороны, второе сословие отстаивало свои привилегии, с другой, обуржуазившаяся часть дворян уже приобщилась к идеям и культуре Просвещения.

Завершает серию книга В. П. Смирнова и В. С. Посконина с необычным ракурсом исследования - "Традиции Великой французской революции в идейно-политической жизни Франции. 1789-1989" (1991). Авторы показывают как изменялось понимание традиций в восприятии сменяющихся поколений французов и политических сил Франции на протяжении двух столетий. Книга содержит интереснейший материал о символах революции (флаг, гимн, праздники и т.д.).

Значителен вклад исследователей в изучение социальных идей периода революции. Дальнейшее развитие получило творчество **В. П. Волгина** (1879-1963) -ведущего историка в этой области. Он изучал французское Просвещение и коммунистические идеи того времени (Мелье, Морелли, Мабли и т.д.), первым предложил принципы классификации утопической мысли и сумел рельефно передать внутреннюю логику системы воззрений ее важнейших представителей, В. П. Волгиным была предпринята известная публикация "Предшественники научного социализма". Разумеется, работа исследователей в этой области шла в русле освоения наследства "предшественников" изучения одной из исходных вех на пути, приведшем к "единственно верному учению" научного коммунизма.

Важным звеном в изучении коммунистических идей в годы революции была тема Бабефа и бабувизма. Наиболее подробное ее исследование было проведено вернувшимся из ссылки видным историком **В. М. Далиным** (1902-1985). Его капитальная монография "Гракх Бабеф накануне и во время Великой французской революции" (1983) основана на материалах архива Бабефа, приобретенного ИМЭЛ еще в 20-х годах. Оппонируя многим своим предшественникам, автор стремился доказать, что истоки идейных воззрений Бабефа не ограничивались аграрным эгалитаризмом, но были порождены тенденциями капиталистического развития. Далин также считал, что не коммунистические распределительные устремления, а принципы обобществления производства доминировали во взглядах Бабефа. Руководитель "Заговора во имя равенства" представал как непосредственный предтеча научного коммунизма.

Исследования, созданные в первые послевоенные десятилетия существенно обогатили знания о французской революции. В то же время условия, в которых проходило развитие советской исторической науки, и формировавшееся на этой почве мышление приводили к тому, что осмысление и сам выбор проблематики исследований нередко исходил из требований идеологических доктрин. Отсюда стремление мерить французскую революцию эталонами Октября 1917 г., выдвижение тезиса о "буржуазной ограниченности" французской революции. Превалировала тенденция к абсолютизации феномена революции как высшей ценности. Революционная идеология, положенная в основу исторических оценок,

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

вела к оправданию террора в годы якобинской диктатуры, абсолютизации плебейских методов борьбы. Чрезмерное внимание к коммунистическим доктринам вела к преувеличению их влияния.

Вокруг центральных проблем французской революции 1789-1799 гг. находится ряд непосредственно примыкающих к ней тем, изучение которых способствует уяснению социально-экономических и идейных предпосылок революции и ее ближайших последствий. Важнейшие из них - нарастающий кризис абсолютизма XVII-XVIII вв., Просвещение, наполеоновская эпоха. Книга известного историка **Б. Ф. Поршнева** (1905-1972) "Народные восстания перед Фрондой (1623-1648)" (1948), посвященная анализу политического строя переходной эпохи к абсолютизму, стала крупным историографическим явлением, вызвала дискуссию в отечественной и зарубежной историографии. Как бы ни оспаривались ее отдельные положения, неоспоримой заслугой Поршнева было выведение из забвения историков народных движений XVII в. Спор же шел, прежде всего, о сути французского абсолютизма. Поршнев акцентировал внимание на его дворянском характере и видел в его укреплении защиту феодалов от растущих народных движений. С. Д. Сказкин и А. Д. Люблинская склонны были подчеркивать прогрессивную роль абсолютизма, его связи с буржуазным развитием страны. Спор шел и по вопросу о характере Фронды, ибо Поршнев выдвигал идею, что эта была неудавшаяся буржуазная революция. Данную точку зрения отклонили В.Н. Малов, Е.М. Кожокин. Эти дискуссии привлекли внимание к генезису общественного строя Франции и кризису абсолютистского государства в XVIII в.

В области историографии Просвещения доминирующими оставались работы В. П. Волгина, исследовавшего идеи крупнейших ее представителей в сферах социально-политической и экономической мысли. Для них характерна слишком жесткой привязка тех или иных положений их мировоззрений к социальной почве. Взгляд на Просвещение как на "буржуазную идеологию" представляется слишком узким. После Волгина тема Просвещения не исчезла из историографии. О Вольтере и Руссо появились глубокие специальные исследования. Весьма ценна публикация А. Д. Люблинской (с обширными комментариями) "История энциклопедии Дидро и Д' Аламбера" (1978). Историком Л. С. Гордоном обращено внимание на просветителей второго ряда, примыкавшие к левому крылу (Лабомель, Дюлоран, Тгофень и др.). Утопическо-коммунистический аспект Просвещения исследовался Г. С. Кучеренко. Внимание привлекли взгляды таких влиятельных и оригинальных мыслителей как Кондорсе, Барнав, Вольней.

Еще одним сюжетом, тесно связанным с Французской революцией, является история наполеоновской эпохи. Центральным историографическим событием в изучении наполеоновской Франции явилась книга А. 3. Манфреда "Наполеон Бонапарт" (1971). Автор стремился дать более "диалектическое", в развитии, всестороннее (сравнительно с классическим трудом Е. В. Тарле) прочтение личности и деятельности Наполеона как "сына французской революции", выявить его эволюцию от Бонапарта - якобинца в 1793 г. - до императора Наполеона. Изучению социальных, политических и идеологических предпосылок бонапартизма посвящены книги Д. М. Туган-Барановского, внешнеполитической истории этого времени - работы В. Г. Сироткина и Е. И. Федосовой.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Масштабы и глубина изучения революции 1830 г. и даже 1848 г. несопоставимы с исследованиями по истории Французской революции конца XVII-XVIII вв. В первое послевоенное десятилетие революция 1848 г. еще привлекала определенное внимание историков, отчасти этому способствовало ее 100-летие. В вышедшем в 1952 г. обширном коллективном труде "Революции 1848-1849 гг." подводился итог публикациям предшествующего времени. Центральное место в издании естественно занимало освещение революции во Франции и Германии. В последующем внимание к теме французского 1848 г. упало.

Одним из существенных сюжетов франковедения являлась социально-экономическая история. Определилось несколько ее аспектов. При изучении периода XVII-XVIII вв. в центре внимания оказался вопрос о развитии капиталистического уклада в сельском хозяйстве и соотношений его с феодальными отношениями. Расхождения исследователей обнаружились в оценке степени и значимости того и другого и наиболее определенно проявились в работах А. Д. Люблинской и А. В. Адо. Люблинская настаивала на более раннем становлении фермерства и капиталистического уклада (опираясь, прежде всего, на материалы относящиеся к развитым регионам: Парижскому району и Северной Франции) и не придавала особого значения феодальным структурам. А. В. Адо, отмечая, что в ряде районов Франции определился путь, близкий к английскому варианту капиталистической аграрной эволюции, датирует зарождение элементов капиталистического уклада в деревне более поздним временем, концом XVII - началом XVIII вв. и подчеркивает значимость и цепкость феодальных порядков. Серия открывается вторым изданием труда А. В. Адо "Крестьяне и Великая французская революция " (1987). Оно было не просто переизданием прежнего исследования, помимо использования новых архивных материалов, автор в свете новых научных данных уточнил ряд прежних своих положений. Так, он скорректировал свой прежний взгляд на дореволюционное развитие капиталистического уклада во французской деревне, отнес его складывание к более раннему периоду (к XVII в.), что вело к выводу - к началу революции старые феодальные порядки в определенной мере были ослаблены. Адо уже говорит не о феодальном трое в целом, а о том, что осталось от феодального строя.

Еще одной важной областью социально-экономической истории является тема промышленного переворота. Пионерская роль здесь принадлежит двухтомной монографии **Ф. В. Потемкина** (1895-1973) - итогу почти 45-летнего труда ученого. Хотя автор не успел вполне завершить свой труд, но в целом им дана детальная картина промышленной революции от ее начала со времен революции 1789 г. до завершения в ведущих отраслях к 1870 г. и происшедших социальных сдвигах. В конце 80-х годов к этой теме обратился А. В. Ревякин. Главное в его подходе - отказ от широко принятого признания английской модели промышленного переворота (с такими элементами первоначального накопления как экспроприация крестьянства, образование крупных земельных поместий и т. д.) эталоном и для других стран. Рассматривая промышленный переворот во Франции, автор подчеркивает его особенности, уходившие корнями в аграрную и мануфактурную сферу (устойчивость мелких крестьянских хозяйств и капиталистической мануфактуры и т. д.).

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

История рабочего и социалистического движения вместе с идеями утопического коммунизма занимала обширное место в историографии этого времени. В сфере интересов были проекты крупнейших утопистов первой половины XIX в. Сен-Симона и Фурье. Последователи Волгина -А. Р. Иоаннисян, И. И. Зильберфарб, Г. С. Кучеренко, провели документированные исследования их идейных принципов на базе французских архивов. Итоговыми в этой области являются работы А. Р. Иоаннисяна, посвященные малоизученным страницам истории левого крыла социалистической мысли Франции 40-х годов XIX в.

Развитие парижского пролетариата, судьбы прудонизма и бланкизма в эпоху Второй империи представлены в монографии Э. А. Желубовской, в которой одновременно рассматривается предыстория Парижской Коммуны. Сама Коммуна изучалась в разных аспектах: Коммуна и Интернационал, отношение к Коммуне демократической общественности в ведущих европейских странах, культура в дни Коммуны, биографии видных коммунаров и т.д. (существенный вклад в изучение истории Коммуны внесли А. И. Молок и Н.Н. Молчанов.). Наиболее основательные работы выходили к юбилейным датам - 90-летию, 100-летию, 110-летию Коммуны. Вся эта литература, педантично следует оценкам Маркса, Энгельса, Ленина и иллюстрирует положения о необходимости слома буржуазной государственной машины и первом опыте диктатуры пролетариата.

В изучении социалистического движения конца XIX - начала XX вв. большая часть исследований посвящена истории Рабочей партии, особенно ее ранней стадии. На, основе материалов, хранящихся в ИМЭЛ, изучались деятельность и взгляды Жюля Геда и Поля Лафарга. Угол зрения исследования был резко критический, целиком продиктован ленинскими политическими оценками, Жюль Гед характеризовался как оппортунист и реформист. Особым было отношение к Жану Жоресу. В начале Жорес также подвергался резкой критике как "реформист". Заслуга в преодолении односторонней оценки принадлежит А. 3. Манфреду. В ряде своих работ он обрисовал эволюцию взглядов Жореса и подчеркнул его роль в борьбе против военной опасности в последние десятилетия перед первой мировой войной.

В изучении внешнеполитической истории Франции наибольший интерес исследователей привлекла тема франко-русских отношений. В целом исследованиями охвачены важнейшие периоды их взаимоотношений: Франция и Россия в период революции 1789 г., дипломатические связи в наполеоновскую эпоху, франко-русские отношения в 20-30-х годах XIX в., Парижская Коммуна и Россия. Глубоким исследованием франко-русских межгосударственных отношений конца XIX в. является монография А. 3. Манфреда "Образование франко-русского союза" (1975). Весьма богата источниковая база исследования (Манфред был одним из первых советских историков, получившим доступ к материалам французского МИДа). В работе рассматриваются геополитические, международные и экономические предпосылки союза двух стран. Красной нитью проходит идея об извечной ценности франко-русского союза, несомненно, навеянная опытом двух мировых войн.

После второй мировой войны существенно возросло число работ по новейшей истории Франции и расширилась их тематика. Главное внимание

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

уделялось теперь войне и послевоенному периоду: движению Сопротивления, проблемам экономического развития страны, истории Четвертой и Пятой республик, новым социальным противоречиям. Деятельность историков 40-х - начала 50-х годов проходила в особенно неблагоприятных условиях и на их работах лежит сильный отпечаток догматизма и политизации. Историки, вернувшись, по существу, к представлениям 20-х - начала 30-х годов стали называть социалистов "социал-предателями", "прислужниками американских империалистов". Во многих работах провозглашалось, что в годы Четвертой республики, утвердившейся после войны, происходила "фашизация страны", а к фашистам относились все правые партии. В особенно одиозной книге Н. И. Годунова заявлялось, что деятельность деголлевцев во время второй мировой войны была по существу направлена против национально-освободительного движения во Франции, а часть из них находились на службе германской разведки.

Общее оживление общественно-научной жизни, наступившее с середины 50-х гг., благотворно сказалось и на изучении новейшей истории Франции. Созданные в конце 50-х и в 60-е годы новые научно-исследовательские центры: ИМЭМО, а затем ИМРД начали, планомерные исследования современного экономического и политического положения стран Запада, в том числе Франции. Благодаря новым органам научной периодики улучшились возможности публикаций по новейшей истории Франции. В работах 60-х - 80-х годов были исправлены некоторые ошибочные оценки прошлого, в частности, деятельности социалистов и голлистов, дана более реалистическая картина экономического и политического развития Франции. Заметным явлением стало завершение сводного труда "История Франции", третий том которого посвящен новейшей истории. В 1979 г. было издано учебное пособие "Новейшая история Франции", написанная профессором МГУ В. П. Смирновы. В центре внимания исследователей оказались проблемы развития монополистического капитализма, научно-технической революции, изменения социальной структуры, политики реформизма, а затем вопросы избирательного поведения и социальной психологии. Их разработкой занимались не только историки, но и экономисты, социологи и политологи. Под новым углом зрения освещается и история межвоенной Франции. Привлекла внимание работа известного специалиста по проблемам современной Франции Ю. И. Рубинского "Тревожные годы Франции. Борьба классов и партий от Версаля до Мюнхена (1919-1939)" (1973). Автор, стремясь выявить корни поражения Франции в 1940 г. приходит к выводу, что главные причины трагедии лежали в социальных противоречиях, раскалывавших французское общество на протяжении всего периода после первой мировой войны.

В исследованиях Ю. В. Егорова и Е. А. Кравченко была предпринята успешная попытка дать целостную картину истории Народного фронта на всем его протяжении и в масштабе всей страны. В центре исследований - борьба между партиями, входившими в Народный фронт: коммунистами, социалистами и радикалами. Основной ракурс анализа - стремление выявить исторический опыт борьбы левых сил для современной стратегии коммунистического движения. Ключевой работой в изучении одной из героических страниц истории Франции является монография В. П. Смирнова "Движение Сопротивления во Франции в

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

годы второй мировой войны" (1974). Автор показывает Сопротивление как общенародное движение, вобравшее в себя национально-освободительные, антифашистские и антимонополистические устремления.

В 60-х годах в трудах, прежде всего, сотрудников ИМЭМО начался пересмотр прежней концепции современного французского капитализма. Было признано, что французский монополистический капитализм утратил свой прежний ростовщический характер, обусловливавший устарелость и неразвитость промышленной базы страны. В 60-х годах была предпринята попытка преодолеть эти слабости на путях всесторонней трансформации экономики, в 70-х годах была сделана ставка на осуществление иного типа структуры преобразований - преимущественное развитие ограниченного числа отраслей экономики, наиболее связанных с научно-техническим прогрессом. Другим важным заключением исследователей было признание возросшей роли государства в экономической и социальной жизни Франции послевоенного времени. Отдельные звенья механизма реформистского государственного вмешательства, были также подвергнуты анализу.

Изучение экономического развития подкреплялось исследованием классов французского общества. Весьма детальному анализу подверглась структура рабочего класса (прежде всего, появление новых слоев рабочих, увеличение доли квалифицированных рабочих и техников), психология рабочих на предприятиях и в быту (в зависимости от уровня образования, профессиональной квалификации, участия в профсоюзах и т. д.). Первым многие из этих проблем поднял Г. Г. Дилигенский в книге "Рабочий на капиталистическом предприятии. Исследование по социальной психологии французского рабочего класса" (1969). В центре исследования А. М. Салмина "Промышленные рабочие Франции. К изучению сдвигов в политическом поведении" (1984) - формирование политического поведения различных слоев рабочих, зависимость их политической культуры от множества факторов' (воздействия католической субкультуры, масскультуры и т. д.).

Исследованию структуры, психологии и методов господства французской буржуазии посвящена монография И. М. Бунина. Автор обращает внимание на усложнение структуры современной буржуазии: слабеют позиции традиционных буржуазных династий и на смену семейной собственности приходят новые формы собственности (акционерная и государственная), расширяется влияние технократических и менеджерских фракций. Усложняется взаимодействие государства и буржуазии - государство, более чутко реагируя на возникающие проблемы, при разработке социально-политического курса нередко опережает влиятельные группы буржуазии. В монографии Ю. Г. Трунского выдвигается и не бесспорное утверждение, что важнейшим процессом современной деревни Франции является концентрация производства и дифференциация крестьянства, усилившиеся с техническим переворотом и интеграцией Франции в западноевропейское сельское хозяйство.

В работе М. М. Наринского, посвященной истории Четвертой республики (1944-1958 гг.), автор, отбросив бытовавшие в историографии прежние оценки об экономическом застое в стране, рассматривал первое послевоенное десятилетие

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

как время важных перемен: превращение Франции в развитую индустриальную державу и создание новых социальных структур. В этом же ракурсе рассматривается социально-политическое развитие Пятой республики в книгах Э. А. Арсеньева и В. В. Люблинского.

Историки неоднократно обращались к событиям 1968 г., оценивая их как борьбу против монополий, движение за социальную справедливость. Существенным вкладом в изучении этой темы является исследование С. Г. Айвазовой "Левый радикализм в идейно-политической жизни Франции, 1958-1981" (1986). Работа посвящена деятельности леворадикальных групп, прежде всего их идеологии, впитавшей в себя значительные элементы антибуржуазной критики.

Немало работ посвящено истории французской компартии. Крайняя идеологизация приводит к апологии компартии: деятельность ее рисуется как безошибочная, подчас преувеличивается влияние в массах. Из работ, относящихся к первым годам деятельности Французской Коммунистической партии, отметим хорошо документированные исследования З. В. Чернухи и Л. М. Зак.

В сфере интересов исследователей находятся также и другие партии. Изданы монографии по истории Социалистической партии, Республиканской, радикалов и радикал-социалистов; подход к ним зачастую носит резко критический характер. Усилилось внимание к голлизму. Работа Н. Н. Молчанова "Генерал де Голль" (1972) - первая в отечественной историографии биография де Голля, в которой он рассмотрен как выдающийся государственный деятель Франции. Новые штрихи к портрету де Голля, особенно в части его отношения к Советскому Союзу, добавляет работа В. И. Антюхиной-Московченко. В области новейшей истории перемены особенно зримо обозначились в изучении современной политической истории. Если раньше в центре внимания была компартия, то теперь на первом плане партия правого толка — голлисты. Очень авторитетно в этой области исследование Г. Н. Новикова "Голлизм после де Голля. Идейная и социально-политическая эволюция. 1961-1981" (1984). Начиная историю голлистского движения с дней Сопротивления, автор анализирует социальную базу и идейные истоки голлизма. Голлизм характеризуется как национально-патриотическое движение, соединившееся с защитой буржуазией своих классовых интересов. В ходе развития голлисты выработали также ряд гибких реформистских принципов. Отдельные стороны этой большой темы получили удачное развитие в работах М. Ц. Арзаканян "Голлисты на пути к власти" (1990), Н. Н. Наумовой "Голлизм в оппозиции" (1991).

Большое внимание в историографии этого времени уделялось проблеме распада французской колониальной империи. Известность получила серия работ П. П. Черкасова, в которой прослежены основные кризисные моменты распада и влияние колониальных войн на внутреннее положение Франции. Автор рассматривает методы так называемого неоколониализма, позволившие Франции сохранить прочные позиции во многих развивающихся странах.

4. Развитие исторических знаний, рост международного значения США после второй мировой войны, противостояние двух великих держав США и СССР резко усилили потребность в более широком и глубоком изучении их истории. Однако условия развития американистики в конце 40-х начале 50-х годов в целом

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

оставались неблагоприятными, сильнейший идеологический пресс, усиленный "холодной войной", деформировал подход к историческим исследованиям. Документальная база оставалась слабой, количество исследований невелико.

После смерти Сталина и разоблачения "культа личности" в 1956 г. наступила известная либерализация в гуманитарных науках, в том числе в американистике. В 1953 г. был организован американский сектор Института всеобщей истории АН СССР, (с 1968 г. сектор США и Канады Института всеобщей истории). С 1971 г. Институт всеобщей истории начал публиковать "Американский ежегодник".

В 1968 г. был создан Институт Соединенных Штатов Америки (с 1971 г. США и Канады) АН СССР, занимающийся, прежде всего, современными проблемами, а с 1970 г. выходит ежемесячный журнал "США: экономика, политика, идеология".

В 1977 г. на историческом факультете Московского Государственного университета была организована лаборатория по истории США, с 1978 г. начали выходить "Проблемы американистики" (с 1985 г. ежегодно). Вышли в свет обобщающие работы, наиболее известные из них "Очерки новой и новейшей истории США" под ред. Г. Н. Севостьянова и др. (1960, т. 1-2), и "История США" под ред. Г. Н. Севостьянова (1983-1987, т. 1-4).

С начала 70-х годов становятся регулярными коллоквиумы по истории США и России (Франклин и Ломоносов, история русского и американского города в XVII в., история советско-американских отношений в годы второй мировой войны - таковы темы некоторых из них). Открылись большие возможности для работы отечественных специалистов в американских архивах.

Традиционным для советской историографии, с изначально заложенным в нее упором на роль классовой борьбы, был интерес к истории американских революций XVIII-XIX вв. Эти сюжеты были главными еще в научно-популярных работах Д. О. Заславского, выходивших в 20-30-х годах. В работах А. В. Ефимова (особенно "Очерках истории США: от открытия Америки до окончания гражданской войны") (1955, 1958) Война за независимость и Гражданская война 1861-1865 гг. рассматривались в ряду крупнейших буржуазных революций нового времени, первостепенное значение придавалось наиболее острым социальным коллизиям. Значительно оживилась исследовательская работа в связи с 200-летием независимости США. В 1976 г. в Москве был проведен всесоюзный симпозиум по проблемам Первой американской революции. Наиболее основательным из вышедших исследований явился многоплановый коллективный труд "Война за независимость и образование США" под ред. Г. Н. Севостьянова (1976), в котором анализировались позиции и активность различных социальных слоев и этнических групп в антиколониальной борьбе; впервые многосторонне были освещены международные аспекты революции. В обобщающем очерке А. А. Фурсенко «Революционно-освободительной борьбы североамериканских колоний в 60-70-х годах XVIII в. и Войны за независимость 1776-1783 гг.» основное внимание обращено на деятельность радикального крыла восставших .

Отдельные исследования посвящены аграрному вопросу и фермерскому движению накануне и во время революции. Среди работ о формировании общественной мысли в революционный период выделяется исследование В. В. Согрина, в котором прослежено, как на основе принципов Просвещения

формировалась идеология патриотического движения, прошедшая путь от умеренной к радикальной, а затем и революционной, как в последней трети XVIII века сложились основные идейные традиции США. Автор ставит проблему причин отсутствия в Американской революции коммунистических идей, получивших развитие в английской революции XVII в. и во французской революции конца XVIII в.

Важно, что исследователи 70-80-х годов отмечали уже не только общность буржуазной направленности Американской революции с ранними европейскими революциями, но и их существенные различия. Американская революция по своему типу была внутриформационной. Она была направлена не против "старого порядка", которого в Америке в полном объеме никогда не существовало, а лишь против препятствий буржуазному развитию, чинимых британской короной. В этом, как считает Н. Н. Болховитинов, одна из причин меньшего размаха и радикальности Американской революции, чем европейских.

В 80-е годы появились обстоятельные исследования, посвященные становлению государственных учреждений после Войны за независимость. Авторы этих работ гораздо более историчны в оценке послевоенного "критического периода", чем историки 40-50-х годов. Они отмечают поворот вправо во внутренней политике страны, но отвергают характеристику филадельфийского конвента как "заговора против народа" и конституции 1787 г. как консервативной или даже реакционной. Весьма популярен биографический жанр: опубликованы книги о выдающихся деятелях революции: Т. Джефферсоне, Дж. Вашингтоне, Б. Франклине и др.

Изучение колониального прошлого США только началось. В работе А. С. Самойло "Английские колонии в Северной Америке" (1963) изучалась политика насаждения в колониях феодальных отношений, проводимая метрополией. Л. Ю. Слезкин, в свою очередь, стремился рассказать о людях, взрастивших в Новом Свете семена буржуазных отношений.

Традиционно в американистике изучение позиции русского общества и дипломатии в период борьбы американских колонистов за независимость. Наиболее значима в этой области монография Н. Н. Болховитинова "Россия и война за независимость, 1775-1783" (1976). Благоприятный резонанс получил опубликованный в 1980 г. в СССР и США фундаментальный сборник документов "Россия и США: становление отношений, 1775-1815" - плод совместных изысканий советских и американских ученых.

Систематическое исследование Первой американской революции продвинулось вперед, но, по существу, не изучено еще много важнейших тем: роль низов в революции, формирование общественного сознания, менталитет американцев и многие другие.

Значительный интерес историков привлекла проблематика Гражданской войны 1861-1865 гг. В формировании общей концепции Гражданской войны как буржуазной революции исследователи исходили из положения о двух этапах Гражданской войны: "войны по-конституционному" 1861-1863 гг. и переходе под давлением радикальных кругов к "войне по-революционному" 1863-1865 гг. 100-летний юбилей войны стимулировал исследовательскую деятельность. В специальном сборнике комплексного характера "К столетию гражданской войны", вышедшем под редакцией А. В. Ефимова и Л. И. Зубока в 1961 г., рассмотрен

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

значительный круг социально-экономических и политических проблем Второй американской революции. В фундаментальной монографии Р. Ф. Иванова "Авраам Линкольн и Гражданская война в США" (1964), написанной с широким привлечением материалов из архивов АВПР, ЦГА, ВМФ, деятельность президента дана на фоне событий революционной эпохи. Разрабатываются и дипломатическая деятельность правительства Линкольна, ход военных операций и др.

Доминирующей в советской историографии является точка зрения, что центральным вопросом Гражданской войны было рабство, с другой стороны, в работе Г. П. Куропятника "Вторая американская революция" (1961) развивается положение, что главным во Второй американской революции был аграрный вопрос, тогда как вопрос об отмене рабства носил подчиненный характер. Борьба Севера и Юга, по мнению автора, представляла "борьбу двух видов, или типов капитализма, борьбу американского типа буржуазного развития против разновидности прусского типа".

В немалой мере под влиянием американской марксистской историографии (Дж. Аллен, У. 3. Фостер) в советской утвердилась трактовка Реконструкции 1865-1877 гг. как нисходящей фазы Второй американской революции. Эта позиция отчетливо выражена в работах исследователей этого периода А. И. Блинова и Р. Ф. Иванова.

Значительное число работ посвящено различным аспектам антирабовладельческого движения в десятилетия, предшествовавшие Гражданской войне: аболиционистскому движению, борьбе негров- рабов, кризису двухпартийной системы в 50-х годах, восстанию Джона Брауна и т. д. Интерес других исследователей привлекла тема отношения к Гражданской войне русской радикальной общественности, прежде всего Н. Г. Чернышевского, одобрявшего восстание Дж. Брауна и другие методы борьбы левого крыла аболиционистов с рабством (Н. Н. Лягущенко, И. Я. Левитас, И. П. Дементьев). Разработка темы русско-американских государственных отношений в годы Гражданской войны шла в русле положений книги М. М. Малкина, вышедшей еще в предвоенное время; в ней было показано, что благоприятная позиция России, сыграла чрезвычайную роль в укреплении международных позиций правительства Линкольна.

В книгах А. В. Ефимова и Л. И. Зубока первостепенное внимание было обращено на сходство главных черт развития американского капитализма с европейским. В последующей литературе нередко отмечается его специфика. Ряд исследователей стремились проанализировать такую важную особенность исторического развития США, как наличие "свободных" земель, проследить механизм действия подвижной "границы" на развитие капитализма.

Разногласия среди американистов существовали по вопросу о характере плантационного рабства XVIII-XIX вв. Если в работах А. В. Ефимова и Г. П. Куропятника превалировала тенденция подчеркивать те черты плантационного рабства, которые сближали его с капитализмом, то Б. М. Косарев делал упор на сходство с рабовладельческим строем. Спор был вызван реальной сложностью такого феномена XIX в., как американское рабство (противоречивые оценки характерны и для историков США). Определенный аналитический итог главных особенностей развития американского капитализма был намечен в монографии Н. Н. Болховитинова "США: проблемы истории и современная историография" (1980), где рассмотрение роли "свободных" земель, промышленного переворота и

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

плантационного рабства дано в совокупности с анализом решения этих проблем в историографии США.

В работе Г. П. Куропятника "Фермерское движение в США: от грейнджеров к Народной партии, 1867-1896" (1971) прослежена история антимонополистических движений в США последней трети XIX в., ядром которых были фермерские выступления. Масштабы, социальный состав и идеология антиимпериалистического движения в США времени испано-американской войны 1898 г. проанализированы на материалах американских архивов в работе И. П. Дементьева "Идейная борьба в США по вопросам экспансии (на рубеже XIX-XX вв.)" (1973). Пристальное внимание к негритянской проблеме нашло выражение не только в освещении участия негров в Гражданской войне и Реконструкции, но и в выявлении их роли в аболиционистской коалиции, в движениях протеста конца XIX - начала XX вв.: таскигийском, ниагарском, гарвиистском.

При изучении рабочего движения многие оценки левых рабочих организаций носят апологетический характер (например, явно завышена роль организации Индустриальные рабочие мира в рабочем движении начала XX в.), а умеренно-реформистские подвергаются резкой критике. В том, что с 60-х годов изучение рабочего движения в США стало более систематическим, немалую роль сыграла работа Л. И. Зубока "Очерки истории рабочего движения в США (1865-1918)" (1962). Свое влияние оказала также переведенная на русский язык многотомная история рабочего движения, написанная американским марксистом Ф. Фонером. Несмотря на появление серьезных исследований по отдельным проблемам рабочего движения (и во многом с ним связано изучение иммиграции в США в конце XIX - начале XX вв.), остаются без удовлетворительного ответа такие кардинальные вопросы, как причины слабости социалистического движения в Америке, факторы быстрого упадка после первой мировой войны влиятельной Социалистической партии и др.

В последние два десятилетия произошел сдвиг в изучении политической истории США. В работах биографического характера о Джефферсоне (В. О. Печатнова, М..О. Трояновской, В. В. Согрина) были подняты проблемы "Джефферсоновской демократии", появились первые исследования политико-социальных проблем "Джексоновской эры реформ" (Н. Х. Романовой). Наиболее значительные исследования появились по проблемам внутренней политики США начала XX в. Была отброшена догма об эпохе монополистического капитализма как "реакции по всей линии". В работе И. А. Белявской "Буржуазный реформизм в США в начале XX в." (1968) впервые в советской историографии были проанализированы характер и значение буржуазного реформизма этого времени, как метода внутренней политики. Одновременно были прослежены основные направления демократического движения - важного побудительного фактора реформизма. Эта тема была продолжена в монографии Б. Д. Козенко "Новая демократия и война" (1980), где исследован буржуазный реформизм в условиях первой мировой войны. Одновременно детальному изучению В. В. Согриным, А. А. Кисловой, И. П. Дементьевым была подвергнута реформистская идеология, занявшая важное место в американской общественной мысли конца XIX - начала XX в.: исследования реформистских идей видных экономистов, социологов, политологов (Л. Уорда, Р.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Эли, Г. Кроули и др.), анализ доктрин "социального евангелизма", формирование реформистских идей в сфере исторической мысли.

В 80-х годах в изучении политической проблематики важное место заняла двухпартийная система в США. Весьма интенсивную работу в этом направлении провела лаборатория по истории США в МГУ. Опубликован ряд работ теоретико-методологического и конкретно-исторического характера об ее истории, особенностях функционирования, этапах развития идеологии и организационных структурах ("Принципы функционирования двухпартийной системы США: история и современные тенденции" под ред. Е. Ф. Язькова, ч. 1-2 (1988-1989). В курсе А. С. Маныкина "История двухпартийной системы США" (1981) прослеживаются основные моменты эволюции партий на протяжении 200-летней истории.

В центре исследования внешней политики США проблема американской внешней экспансии в конце XIX - начале XX в. в бассейне Тихого океана, на Дальнем Востоке и в Латинской Америке. Определенным эталоном для исследователей явились работы А. А. Губера "Филиппинская республика и американский империализм" (1948) и А. Л. Нарочницкого "Колониальная политика капиталистических держав на Дальнем Востоке, 1860-1895" (1956). Они были основаны на документах из советских архивов и проработке американских государственных документов, в научный оборот был введен круг новых материалов. Историки анализировали внешнюю политику, отправляясь от ленинского положения о ее обусловленности перерастанием американского капитализма в монополистическую стадию. Они стремились показать экономические и стратегические интересы США в том или ином регионе. Весьма всесторонне была проанализирована доктрина "открытых дверей" в Китае, пролагавшая путь экономической экспансии США (А. А. Фурсенко, Р. М. Бродский, С. Б. Горелик). Другая группа исследователей, сосредоточившаяся на изучении борьбы США за овладение рядом островов на Тихом океане, особо отмечала экономическую и политическую экспансию США на Гавайских островах с начала XIX в. до аннексии их в 1898 г. (Г. П. Ку-ропятник, Д. Д. Тумаркин).

По истории взаимоотношений США со странами Латинской Америки также появилось значительное число работ. Одной из первых была монография Л. И. Зубока "Империалистическая политика США в странах Караибского бассейна" (1948). Вслед за этим вышли в свет исследования, посвященные испано-американской войне 1898 г., интервенции США в зоне Панамского перешейка, вмешательству США в мексиканскую революцию 1910-1917 гг. и другим внешнеполитическим событиям в этом регионе.

Менее изучена латиноамериканская политика США первой половины XIX в. Одной из наиболее известных работ по этой тематике является книга Н. Н. Болховитинова "Доктрина Монро (Происхождение и характер)" (1959). Автор выступил против сложившихся представлений об угрозе интервенции Священного Союза в Латинскую Америку в начале 20-х годов XIX в. и связывал появление доктрины Монро с внутренними потребностями развития капитализма и плантационного рабства. Он стремился показать противоречивый характер

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

доктрины: переплетение антиколониальной направленности с экспансионистскими тенденциями.

Одновременно шло изучение формирования внешнеполитической идеологии США, особенно интенсивно проходившее на рубеже XIX-XX в. Первый шаг в разработке этой темы был сделан Л. И. Зубоком, специально ее исследованию посвящена упомянутая выше монография И. П. Дементьева. В ней формирование экспансионистской идеологии на рубеже XIX-XX в. проанализировано в различных областях американской общественной мысли: в сфере исторических, социологических, теологических теорий. Сердцевиной их явилась концепция "американской исключительности".

Успешно развивается изучение истории взаимоотношений между Россией и США. Крупнейшим авторитетом в этой области является Н. Н. Болховитинов. Его работы "Становление русско-американских отношений, 1775-1815" (1966), "Русско-американские отношения, 1815-1832" (1975), основанные на изучении материалов архивов обеих стран, получили международное признание научной общественности. Эта тема была продолжена исследователями в изучении экономических, культурных и других связей США и России в конце XIX-начале XX вв., их сотрудничества и соперничества.

Отечественная историография сделала определенный шаг вперед и в изучении новейшей истории США. О движении вперед свидетельствовало издание обобщающих работ: В. И. Лана "США от первой до второй мировой войны" (1947, 1976), и - "США в военные и послевоенные годы" (1978); Н. Н. Яковлева "Новейшая история США, 1917-1960" (1961); Н. В. Сивачева, Е. Ф. Язькова "Новейшая история США" (1972, 1980). Главные темы историков новейшего времени: социально-политические конфликты, рабочее и демократическое движение, внешняя политика США. В центре исследований стоял "Новый курс". Превалировало представление, что "Новый курс", сложившийся под влиянием экономического кризиса и обострения социальных противоречий, являл собою разновидность буржуазного реформизма в условиях развития мощного государственно-монополистического капитализма. Конечно, это было шагом вперед по сравнению с 30-ми годами, когда в литературе появлялись даже суждения о фашистском характере "Нового курса" Ф. Рузвельта, но вместе с тем жесткая и односторонняя формула широкого "государственно-монополистического регулирования" мешала увидеть, как были раздвинуты рамки социальной ответственности государства. Реформы способствовали преобразованию классического капитализма на основе соединения его с процессом социализации. 30-е годы ознаменовались подъемом рабочего и общедемократического движения, они также привлекли внимание историков.

Наиболее известными исследованиями проблем "Нового курса" являются работы В. Л. Малькова "Новый курс" в США: социальные движения и социальная политика" (1977) (продолжением этой темы явился его очерк жизни Рузвельта, личностный подход позволил автору глубже увидеть внутреннюю логику решений президента по проводимым реформам) и Н. Н. Яковлева "Франклин Рузвельт: человек и политик"(1965,1981). Важной частью "Нового курса" было проведение новой, более либеральной политики в рабочем вопросе. В 40-50-е годы ее изучение

в историографии было весьма поверхностным. Трактовка государства исключительно как аппарата насилия нередко приводила к недооценке его социального потенциала и роли в трудовых отношениях. В 70-х годах в американистике начал оформляться новый подход. Н. В. Сивачев в обширном исследовании "Рабочая политика правительства США в годы второй мировой войны" (1974) одним из первых отметил связь курса властей в рабочем вопросе не только с борьбой трудящихся, но и с эволюцией капитализма в США в новейшее время. В работах учеников и единомышленников Сивачева под этим углом зрения была рассмотрена рабочая политика правительства США в 30-50-е годы: стремление интегрировать рабочее движение в рамки буржуазного общества, ее правовые аспекты, формы и методы государственного вмешательства, роль общественных организации.

Весьма обширна литература по истории самого рабочего движения. В ряде исследований отмечаются структурные сдвиги в рабочем классе, изменения, происшедшие в последние десятилетия в его сознании и культуре. Разрабатывались проблемы самого профсоюзного движения, прошедшего нелегкий путь в новейшее время: кризис АФТ в 20-х годах, образование КПП в период "нового курса" и объединение этих организаций после войн. Анализируется роль профсоюзов в различных сферах общественно-политической жизни. Значительный фактический материал содержит трехтомная "История рабочего движения США в новейшее время", т. 1-2 (1970-1971), т. 3 (1983). Вместе с тем, изложение истории рабочего движения рассматривается сквозь призму мессианской роли пролетариата, преувеличивался вес рабочих организаций в общественной жизни, степень их участия в общедемократическом движении и т. д.

Фермерское движение как важная часть общедемократического движения 20-30-х годов было проанализировано в исследованиях Е. Ф. Язькова и В. П. Золотухина. Немалый интерес представляет, как показал Е. Ф. Язьков, тот факт, что еще в период "просперити" и расцвета "твердого индивидуализма" 20-х годов фермеры выдвинули план государственного регулирования аграрных проблем, ставший частью реформ "нового курса" Рузвельта.

Бурному подъему демократического движения в 60-70-е годы посвящена обширная литература. В ней исследуются этапы, социально-политическая направленность движения, отмечается значительное изменение его социальной базы. В 60-х годах активное участие в нем приняла студенческая молодежь, она составила ядро радикального крыла, получившего название "новые левые". Частью его стало и негритянское движение протеста. Многие составляющие этого противоречивого процесса весьма тщательно исследовались в исторической литературе (включая критические очерки об идеологии "новых левых"). Но еще не написан комплексный труд о событиях этих лет и их влиянии на различные стороны жизни США.

С конца 70-х годов появляется всё больше работ по современной истории американских государственных учреждений. Несмотря на публицистичность и конъюнктурный характер ряда работ, вышли серьезные исследования о механизме функционирования демократических учреждений и принятии решений, (особое внимание привлекла такая специфика американского парламентаризма как

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

"раздельное правление", когда исполнительная и законодательная власть принадлежат разным партиям); общественное мнение (изучение опросов населения), социальной политики правительства, где на большом статистическом материале было раскрыто понятие "социально-ответственное государство", сходные черты которого прослеживаются в ряде современных развитых стран. Заметно повысился интерес к анализу современной двухпартийной системы в США. Наиболее представительны работы В. А. Никонова и А. С. Маныкина. Появилось немало работ, написанных в биографическом жанре, сочетающих научный анализ с увлекательным повествованием о деятельности президентов США: Д. Эйзенхауэра, Дж. Кеннеди и др.

Немалое место в изучении истории США занимали вопросы внешней политики. Весьма обстоятельно разработана история внешней политики США в межвоенный период: роль США в создании Версальско-Вашингтонской системы, отношение к Лиге Наций, изоляционизм 20-х годов. Важной внешнеполитической темой стали советско-американские отношения. Они открываются исследованием политики США по отношению к Советской России, американского участия в интервенции. Если в советской литературе 20-30-х годов США рисовались второстепенным ее участником, то в 40-50-х гг. в историографии интервенции произошел резкий поворот, появилось немало работ, авторы которых стремились доказать, что США являлись самым непримиримым врагом Советской России и наиболее активным участником вооруженной интервенции (А. В. Березкин, А. В. Гулыга, А. Геронимус и др.). Работы, вышедшие в конце 60-х - начале 70-х годов показали известный отход от этих позиций. Они были основаны не только на привлечении новых источников, но и написаны с менее предвзятых позиций. Е. И. Попова, Л. Гвишиани, М. И. Светочев в своих исследованиях отмечают наличие различных группировок в американском государственном руководстве, колебания в политике США по отношению к России и противоречия в лагере государств-участников интервенции, что также существенно ограничивало размах вооруженного вмешательства.

Последнее десятилетие для отечественной американистики - новый этап развития. Заметной вехой стала международная конференция "Поиск новых подходов к изучению США", проведенная в Москве в марте 1991 г. В развернувшейся дискуссии по резко критическому докладу академика Н. Н. Болховитинова были обозначены "болевые точки" в изучении США: тенденциозность и конфронтационность в подходе к истории США, слабый учет специфики исторического развития страны, необходимость применения современной методики исследования и т.д. Новым важным центром американистов стала "Ассоциация изучения США", созданная в 1995 г. в МГУ под руководством профессора Е. Ф. Язькова.

Следует отметить очень успешные исследования Н. Н. Болховитинова по истории русско-американских отношений. В работе "Россия открывает Америку. 1732-1799" (1991) автор показывает глубокий долговременный интерес России к Америке: от первых русских землепроходцев и открытия Аляски до создания Российско-американской компании в 1799 г. Монография вобрала в себя не только историю географических открытий, но и русско-американские научные

(достаточно назвать имена М. В. Ломоносова и Б. Франклина), культурные и торговые связи того времени. В 1997 г. вышел в свет первый том трехтомного издания "История русской Америки", где предполагается дать анализ сложных перипетий 135-летней истории колониальной политики и колониальных владений России на североамериканском континенте. С 1993 г. вышло 7 выпусков журнала "Русская Америка", основанного Н. Н. Болховитиновым. Наконец, еще ранее в 1990 г. вышло в свет исследование Н. Н. Болховитинова "Русско-американские отношения и продажа Аляски. 1834-1867"- заключительный том главной темы 30-летнего научного творчества ученого по исследованию русско-американских отношений. Как и все его работы, это исследование также основано на архивных документах России и США, обширных публикациях на многих европейских языках. Книги характеризуются высокой научной достоверностью, политической непредвзятостью. Вместе с упомянутыми работами Г. П. Куропятника и Р. Ш. Ганелина по развитию русско-американских отношений в конце XIX-начале XX вв. эта тема вырастает в большой цикл.

Несомненно, важный шаг вперед сделан в изучении колониального периода. Л. Ю. Слезкин был первым, кто приступил к изучению колоний Новой Англии, но в нарисованной им картине не хватало тщательного изучения догматов и церковной организации пуритан. Это белое пятно отчасти теперь закрыто работой Н. Е. Покровского, давшего глубокий анализ новоанглийского пуританизма от Дж. Уинтропа до Дж. Эдвардса ("Великое пробуждение" середины XVIII в.). Сам Л. Ю. Слезкин вновь обратился к этой теме, написав биографию выдающегося левого пуританина Роджера Уильямса. По теме радикального пуританизма появился также ряд интересных статей И. Ю. Хрулевой.

Одной из последних работ, посвященных Первой американской революции, было оригинальное исследование В. А. Ушакова "Американский лоялизм" (1989), где анализируется социальный состав и идеология движения противников революции. Российские историки обратились к первым шагам США после достижения независимости. В работе "Становление американского государства" (1992), написанной коллективом петербургских ученых под .руководством А. А. Фурсенко, ставится вопрос о причинах устойчивости американской федеральной системы. Авторы проводят мысль о том, что, кроме благоприятных исторических условий развития США, на заре их истории были созданы структуры, обеспечившие в целом плавное развитие страны эволюционным путем. Под этим углом зрения рассматривается конституционное разделение властей на законодательную, исполнительную и судебную ветви, при этом учитывалась также специфика политического устройства штатов. Сами "отцы-основатели" показали пример компромиссного решения острых проблем.

Заметным достижением американистики стал выход в свет исследования Б. М. Шпотова "Промышленный переворот в США" (1991). На большем материале (государственные переписи 1790-1900 гг., 198-томная "Нью Амэрикэн Стэйт пе-перс", статистическим материалам по отдельным районам и т.д.) автор проследил складывание национального рынка и развитие капитализма. Если А. В. Ефимов и Л. А. Мендельсон относили начало промышленного переворота США к концу XVIII в., а М. Н. Захарова и Б. М. Косарев к 30-40 гг. XIX в., то Б. М. Шпотов

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

выделяет его этапы с начала XIX века до Гражданской войны и анализирует его особенности на Севере, Востоке, Западе и Юге страны.

Новые тенденции в изучении истории США отчетливо проявились во взглядах на реформизм. Наиболее полное выражение они нашли в работах В. В. Согрина "Идеология в американской истории. От отцов-основателей до конца XX века (1995) и в коллективной монографии "Либеральная традиция в США и ее творцы" (1997), написанной американистами МГУ. В центре внимания обеих работ история либерализма. Авторы отказались от негативистской оценки либерализма, служившего согласно марксистским догмам, средством обмана масс буржуазией. В работах показывается его важная роль в социальной и политической модернизации американского капитализма, раскрывается идейная история либерализма через мировоззрение американских мыслителей и политических деятелей: Т. Джефферсона, Э. Джексона, А. Линкольна, В. Вильсона, Ф. Рузвельта, Дж. Кеннеди и многих других. Идейные корни левого либерализма лежат в Просвещении, выдвинувшем гуманистические идеалы политического равенства и эгалитаризма. На каждом этапе развития с конца XVIII- до XX века либерализм вносил свою реформаторскую лепту в политическую и экономическую жизнь страны. На рубеже XIX-XX вв. на смену буржуазно-индивидуалистическому классическому либерализму пришел новый социальный либерализм, с помощью которого были проведены первые реформы Прогрессивной эры, затем широкие реформы "нового курса" Ф. Рузвельта. Процесс преобразования американского капитализма в государственно-регулируемый и социально-ориентированный продолжался и в послевоенные годы. Авторы отмечают, что этот долгий путь реформ был пройден и под давлением низов. Особенно подробно останавливается на этом В. В. Согрин, уделяющий немало внимания леворадикальной идеологии и идейной истории американских социалистов. Обе монографии намечают контуры нового осмысления истории США.

К этой же теме примыкает работа Н. А. Белявской "Роберт Лафоллет: цена независимости" (1995), рисующая жизнь и борьбу выдающегося радикального республиканца. В работе Л. В. Байбаковой "Двухпартийная система США в период "позолоченного века" (1996) исследуется проблема формирования на пороге XX в. новой модели двухпартийной системы, способной к решению реформистских задач.

В области новейшей истории, где прежде политическая заданность в историографии была особенно велика, появилось меньше работ с новым углом зрения. Но они есть. На редкую теперь тему написана книга Н. В. Куркова "Американская Федерация Труда, 1919-1939." (1990), анализирующая эволюцию АФТ между двумя мировыми войнами. Автор едва ли не первым из российских историков рассматривает профсоюз и его руководителя Гомперса не как "агентуру Уолл-стрита", а как организацию, отражавшую в первые десятилетия XX века нужды и многие требования значительной части рабочих. Лишь мировой экономический кризис 30-х годов взорвал традиционные принципы АФТ, потребовав новых принципов и форм, которые дали производственные профсоюзы КПП. Термины "классовый коллаборационизм", "оппортунизм", "беспартийность" и т.д., которыми пестрит книга, лишь затрудняют восприятие исследования.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Из работ, посвященных внешней политике США в канун второй мировой войны выделяется работы Д. Г. Наджафова и Г. Н. Севостьянова. В советской историографии господствовал взгляд, согласно которому Англия и Франция, а за их спиной стояли США, подталкивали фашистских агрессоров на войну против СССР. Конфликт, приведший к войне, сводился к противоречиям между социализмом и капитализмом. Д. Г. Наджафов выдвигает точку зрения, что реальный конфликт состоял в противоречиях между демократией и тоталитаризмом. Критикуя политику "нейтралитета" США, автор считает, что ее корни лежали в традиционном американском изоляционизме, но в новых условиях она была глубоко ошибочной, неадекватным ответом на агрессию фашистских держав. И все же логика развития событий, подчеркивает автор, привела США в лагерь антифашистской коалиции.

Многоплановая работа Г. Н. Севостьянова затрагивает сложнейшие и острейшие проблемы самого кануна войны. Автор рисует механизм выработки и осуществления внешней политики в комплексе СССР, США, Англии, Франции, Германии, Италии и ряда других стран, стремится подходить к событиям непредвзято. На важнейший вопрос - кто виноват в том, что фашистская агрессия все же была развязана, отвечает - вина в большей или меньшей степени лежит на всех участниках будущей антигитлеровской коалиции. Документальная база монографии велика, но в основе ее лежат, прежде всего, архивы США и России.

В советской историографии, при исследовании советско-американских отношений утвердилась точка зрения - одной из главных задач внешней политики США в 40-50-х годах являлось стремление не допустить социалистических революций в Западной Европе. Активно проводилась мысль о стремлении американских правящих кругов к мировому господству. Советские историки писали о мессианстве американской внешнеполитической мысли, об антикоммунизме как движущей силе процесса формирования американской внешней политики. Лишь в начале 90-х годов в отечественной американистике наметился отход от односторонних обвинений США в возникновении "холодной войны" и все больше утверждается идея об обоюдной ответственности США и СССР за конфронтацию послевоенных лет.

Основательных обобщающих работ о возникновении "холодной войны" пока нет, но существует немало исследований, анализирующих различные аспекты этой проблемы. Одна из таких серьезных последних работ - монография В. Л. Малькова "Манхэттенский проект" (1995), выполненная на материалах многих архивов США и Архива внешней политики РФ. Автор дает в ней не только "биографию" атомного оружия времени военных лет, созданного для поражения Японии. После войны "атомная дипломатия" использовалась для давления на СССР, вызвав ответную форсированную работу над созданием аналогичного оружия. Военное соперничество двух великих держав отравляло общественную атмосферу, породило шпиономанию и ксенофобию, стало важным фактором вползания в "холодную войну".

4. Исследования по истории Великобритании. Основное внимание англоведов привлекали две проблемы - эпоха революции середины XVII века и рабочее движение. В. М. Лавровский в 1958 г. опубликовал труд "Проблемы исследования

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

земельной собственности в Англии XVII-XVIII вв. " Там проанализированы различные формы землевладения, тенденции в их изменении и социальные последствия этих перемен. Аграрная история получила развитие и конкретизацию в других исследованиях С. И. Архангельского. Он детально показал суть и формы крестьянских выступлений кануна и периода революции, переход церковных и коронных земель в руки новых собственников - буржуазии, нового дворянства, верхушки кромвелевской армии.

Оригинальную концепцию революции разработали В. М. Лавровский и М. А. Барг в книге "Английская буржуазная революция ХУП в." (М., 1958). Они изучили новые источники, на которые прежде не обращалось внимания: описи ряда маноров, протоколы манориальных курий, сессии мировых судей в различных графствах Англии. Лавровский и Барг подошли к анализу основных вопросов революции с проблемной позиции. Важнейшую особенность социально-экономического развития Англии конца XVI - начала XVII века они усмотрели в том, что наиболее бурно и разрушительно для традиционных устоев процесс формирования капиталистических отношений протекал в земледелии, а центр тяжести социальных противоречии лежал в поземельных отношениях. Впервые в отечественной науке авторы подняли проблемы пауперизма и плебейской борьбы за углубление революции.

Дальнейшее развитие этот сюжет получил в книге М. А. Барга "Народные низы в английской буржуазной революции XVII в." (М., 1967). Изучив огромное число памфлетов, трактатов, газет, листовок и других документов, он еще раз подчеркнул, что основой социального конфликта в революции был аграрный вопрос, решение которого происходило в борьбе двух путей - лендлордизма и крестьянско-плебейского демократизма, о чем писал еще Маркс. Первый путь представляли пресвитериане, а затем - индепенденты, второй - "истинные левеллеры". Идейные истоки их мировоззрения, как заявил автор, коренились не в пуританизме вообще, а в народной реформации, ставшей выражением широкого протеста наиболее обездоленных социальных групп.

Итогом долголетних исследований М. А. Барга стала его последняя книга "Великая английская революция в портретах ее деятелей" (М., 1991). Через описание трех ключевых фигур революции - Кромвеля, Лильберна и Уинстенли, - их жизненного пути, характера и психологии автор показал особенности умонастроения и миропонимания трех основных социальных групп - активных участников событий - индепендентского джентри, мелкой городской буржуазии и крестьянско-плебейских масс. В книге выпукло предстал тот исторический фон, на котором действовали ее персонажи. Изображена экономическая жизнь предреволюционной Англии, процессы, сделавшие ее колыбелью современного капитализма, и социальная структура общества, даны убедительный анализ идеологии революции - пуританизма, и его антипода - стюартовского абсолютизма, основных событий революции от начала борьбы короля с парламентом до установления протектората.

Таким образом, литература о революции пополнилась рядом значительных работ. Однако, многие проблемы выпали из поля зрения отечественных исследователей. Остается пока неясным общий уровень экономического развития

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Англии накануне революции в промышленности и сельском хозяйстве, мало изучены условия жизни и труда различных категорий населения, история внешней торговли и колонизации заморских земель, формирование оппозиции королевскому двору в различных графствах, отдельные фазы в становлении пуританизма и радикального сектантства.

Важнейшие события последнего, предреставрационного периода революции осветила Т. А. Павлова, показавшая, что этот короткий отрезок времени был насыщен активной политической борьбой за сохранение или ликвидацию республиканского устройства. Ею рассмотрены взгляды одного из крупных представителей утопической мысли Англии Джона Беллерса. Там подчеркнуто, что квакерская секта, к которой принадлежал Беллерс, являлась не просто буржуазно-филантропической религиозной группой, но была единственным во второй половине XVII века крупным общественным движением, оппозиционным по отношению к установившемуся после революцию порядку. Квакеры бросили вызов благополучию и богатству имущих слоев, а их религиозная доктрина выражала стремление к установлению на земле социальной справедливости.

Процесс формирования промышленного пролетариата Англии исследован в монографии Н.М. Мещерякова «Пролетариат Англии в процессе формирования (первая половина ХУ111 в.), М., 1979. Автор показал, что в то время, кроме рынка наемного труда, существовал еще и такой способ обеспечения мануфактур рабочей силой как принуждение к труду. В книге сделан вывод, что на начальных этапах промышленного переворота происходило относительное повышение заработной платы, но с учетом налогообложения и проблемы занятости материальное положение рабочих было отнюдь не благополучным. Важными положениями книги явились выводы о широком распространении капиталистической работы на дому и следовавшей отсюда крайней разобщенности пролетариата в производстве. В большинстве своем пролетариат пока не был полностью лишен средств производства, т.к. преобладала еще ручная техника, а не машинная индустрия. Формирование собственно фабричного пролетариата происходило, как было отмечено советскими историками, параллельно с ростом крупного производства. Он был одновременно и порождением промышленной революции, и ее предпосылкой, поскольку она была бы немыслима без наличия свободной рабочей силы.

Радикальное движение, нацеленное на демократизацию общественного строя Англии, рассмотрел Е. Б. Черняк. Он в некоторой степени преувеличил значение участия рабочих в демократическом движении, но показал, тем не менее, что считать это движение чисто буржуазным по целям и социальному составу его участников было неверным. Оно подготовило почву для возникновения чартизма, получившего широкое освещение во многих работах, прежде всего - Б. А. Рожкова и Н. А. Ерофеева. Исследователи выявили постепенную переориентацию чартистского движения от мелкобуржуазно-демократических целей к социалистическим, отметили, что это было первое массовое пролетарское политическое, а не чисто экономическое движение. При анализе чартизма обнаружились разногласия в понимании его характера. Дискутировались вопросы о том, был ли чартизм социалистическим движением, можно ли считать чартистов

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

первой самостоятельной пролетарской партией, каковы были взаимоотношения чартизма и марксизма? В дискуссии, проведенной в журнале "Новая и новейшая история" в 1959-1960 гг., в целом на первые два вопроса был выработан утвердительный ответ. Следует, однако, отметить, что дискуссия велась довольно схоластично, участники ее зачастую апеллировали не к фактическому материалу, а к суждениям Маркса, Энгельса, Ленина, цитатами, из которых, как безоговорочными истинами, оппоненты опровергали друг друга.

Основательное освещение получила в литературе проблематика британского лейборизма и рабочего движения на рубеже XIX - XX вв. Сложная социально-политическая ситуация, сложившаяся в Великобритании в связи с усилением колониальной экспансии и бурным ростом имперской идеологии, оказавшей значительное воздействие и на лидеров тред-юнионов, и на значительную часть рабочих, стала предметом анализа В. Н. Виноградова. Он подчеркнул, что разочарование многих деятелей тред-юнионов в политике их верхушки послужило одной из основных причин создания лейбористской партии. Хронологическим продолжением исследования этих проблем стали труды Л. Е. Кертмана, давшие общую концепцию британского социалистического и рабочего движения на рубеже веков.

Исследование Л. Е. Кертманом лейбористской партии, носившей у нас устойчивую репутацию наиболее "социал-предательской" и насквозь оппортунистической, уже само по себе было неординарным явлением. Тем более, что автор выступил против общепринятой тогда схемы о безраздельное господстве оппортунизма в британском рабочем движении, показав происходившую внутри его борьбу и подчеркнув видную роль левого лейборизма в политической жизни страны. Основное его внимание привлекла не борьба между лейбористской и Независимой рабочей партией, а наличие двух тенденций внутри каждой из этих организаций рабочего класса Англии.

В других работах о проблемах британского рабочего движения от первой до второй мировой войны (произведения П. В. Гурович, Н. Ф. Мочульского, И. Н. Ундасынова, М. М. Карлинера) превалировали чересчур жесткие формулировки, суть которых сводилась к явному преувеличению радикализма британских рабочих и влияния на них марксистских идей, к настойчивым, но малодоказательным выводам о якобы полном крахе реформистской идеологии лейбористов. В меньшей мере это характерно для скорее политологических, чем исторических работ В. В. Песчанского и С. П. Перегудова, затронувших послевоенные этапы британского рабочего движения. Любопытно заключение Перегудова о том, что, в сущности, есть не одна, а две лейбористские партии. Первая, массовая, состоящая из низовых и местных организаций, и вторая, достаточно обособленная и независимая от нее, не связанная партийными решениями, "парламентская лейбористская партия-фракция", отвечающая не перед партией, а перед избирателями своих округов.

Общую историю Великобритании первой половины XX века написал В. Г. Трухановский, изложивший главные политические, экономические и социальные явления и процессы в 1918-1951 гг. Его же перу принадлежат биографические повествования о крупнейших деятелях британской истории - Черчилле, Идене, Нельсоне, Дизраэли. К этому жанру относятся и ярко написанные биографии

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Ллойд Джорджа и династии Чемберленов. Через деятельность этих людей, в которой как бы сфокусирована общая траектория британской истории, через бесчисленные эпизоды и зигзаги их жизненного пути проступает сам механизм британской политики, те таинственные рычаги власти, которые большей частью прослеживаются не в безликости и анонимности общего, а на личностно-групповом уровне, и окрашиваются в субъективные тона. Правда, во всех этих биографиях эпоха превалирует над исторической личностью. Последняя же изображается не столько как живой человек со своим внутренним миров, характером, психологией, ценностями и мотивациями, сколько предстает как пересечение тенденций и противоречий окружавшей ее среды и общества. Личность изображается как выражение тех или иных больших политических, экономических, социальных величин

Исследования по истории Италии. До начала 60-х гг. по истории Италии нового времени не было опубликовано ни одной крупной монографии. В 1957 г. в Институте истории была создана группа по изучению истории Италии, первым результатом работы которой стал сборник "Из истории трудящихся масс Италии" (М., 1959). Свою роль сыграл и выход в свет русского трехтомного издания трудов видного итальянского марксиста, мыслителя и революционера Антонио Грамши. Интенсивная работа по изучению его наследия в отечественной итальянистике нашла отражение в появлении крупной монографии, написанной И. В. Григорьевой. Особое внимание обратила автор на то, что творчески интерпретируя марксизм, Грамши разработал проблему гегемонии, приложив это понятие к политике и стратегии борющихся за власть классов и к теории государства. Важным было проведенное Грамши разделение между господством, основанном на принуждении, и гегемонией, предполагающей согласие со стороны ведомых классов добровольно предоставить роль ведущего какому-либо одному слою. Таким образом, в широком смысле государство - это не просто орган классового господства, а "диктатура плюс гегемония", причем элементы последней могут применяться определенным классом и в отношении своего антагониста. На основе глубокого сравнительного анализа европейской истории Грамши сделал вывод о том, что в высокоразвитой культурной Европе фронтальная атака пролетариата по российскому образцу невозможна, вместо нее происходит затяжная "позиционная война" труда против капитала.

Аграрные проблемы итальянской истории XVIII века нашли подробное изложение в книге В. С. Бондарчука, оставшейся пока единственным крупным исследованием этого сюжета. Он собрал богатый материал, показывающий значительный подъем сельскохозяйственного производства в Италии, расширение его связей с европейским рынком, возросшее проникновение буржуазных отношений в деревню. Изображено, как происходило вытеснение с земли крестьян-испольщиков крупными арендаторами дворянских и церковных владений, которые устраивали более выгодное для них хозяйство с использованием труда наемных батраков и поденщиков. Таким образом, в Пьемонте во второй половине XVIII века в сельском хозяйстве капиталистический уклад пустил глубокие корни.

Революционные движения первой половины XIX века освещены в работах М. И. Ковальской, проследившей формирование и эволюцию двух основных течений

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Рисорджименто - демократического и либерального. В качестве промежуточного звена, одновременно связавшего и разделившего качественно разные этапы Рисорджименто, Ковальская выделила революцию 1831 г. как завершение карбонарского периода итальянского освободительного движения и переходную ступень от деятельности тайных организаций к массовым демократическим выступлениям за объединение страны. Одновременно происходило превращение либерализма из чисто идеологического течения в широкое и влиятельное политическое движение, ставшее одним из ведущих в антифеодальном лагере в первой половине 40-х гг. Правда, автор не уделила достаточно внимания проблеме соотношения либерального и демократического течений с широкими антифеодальными выступлениями крестьянства и городских низов, настроенных более радикально. Однако это не умаляет больших заслуг национального демократического направления во главе с Мадзини, биографию которого написала К. Э. Кирова.

Она, а также К. Ф. Мизиано и З. П. Яхимович, проанализировали итальянское революционное и рабочее движение в конце XIX - начале XX века. В книге Мизиано дается новый материал, извлеченный автором из архивов Москвы, Рима, Болоньи, из множества итальянских газет и журналов различных политических направлений. Рассмотрена специфика итальянского рабочего движения, его достижения и слабые стороны, подчеркнуто широкое распространение в Италии марксизма как среди демократической интеллигенции, так и рабочих, хотя степень его влияния, пожалуй, несколько преувеличена.

Несколько исследований посвящено внешней политике Италии на рубеже XIX - XX вв. Среди них широтой охвата событий и большим фактическим материалом выделяется книга О. В. Серовой, где тщательно проанализированы колебания и зигзаги внешнеполитического курса Италии, показано, что несмотря на заключение союза с Германией и Австро-Венгрией, противоречия с последней не были улажены, что и предопределило постепенную переориентацию Италии с Берлина на Париж и Лондон.

В итальянской истории новейшего времени наиболее подробно исследованы проблемы фашизма, движения Сопротивления, рабочего движения и классовой борьбы. В книгах Б. Р. Лопухова и Г. С. Филатова дается общая панорама итальянского фашизма от зарождения до крушения. Лопухов показал, как происходило очищение фашизма от "первоначального налета общесобственнической или даже аграрно-капиталистической реакции" и превращение, по словам автора, в орудие крупного монополистического капитала, хотя он отметил значительные противоречия между промышленниками и фашистским аппаратом власти. В произведениях Филатова особое внимание уделено корпоративной системе, отличавшейся "беспардонной социальной демагогией" и маскировавшей капиталистические основы новой фашистской системы. Первую в нашей литературе краткую, но емкую биографию Муссолини написал Л. С. Белоусов.

Работы по послевоенной истории Италии отмечены печатью явной идеологизации, непропорционально большим количеством исследований о роли компартии и ее влиянии на трудящихся, хотя она, действительно, на протяжении

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

десятилетий входила в число крупнейших политических партий Италии. В этих работах также однозначно утверждалось, что стремления интегрировать рабочий класс в существующую общественную систему успехом не увенчались. Действительность же явила собой более сложную и многозначную картину, чем позволяли предположить утверждения подобного рода. Это раскрывают исследования историко-политологического типа, где показаны структуры и развитие механизма власти и проблемы политического сознания масс на базе понятия "субкультура".

ТЭМА: ГІСТАРЫЧНАЯ НАВУКА Ў ЗША
У ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XX СТАГОДДЗЯ

1. Гістарыяграфія канца 40-50-*х* гадоў і тэорыя "ўзгодненых інтэрасаў".
2. Зрухі ў гістарыяграфіі ў 60-80-*е* гг. і фарміраванне "новай гістарычнай навукі".
3. Неакансерватызм і "пострэвізіянісцкі сінтаз".

Літаратура.

Листиков С.В., Станкевич С.Б. Изучение социальной истории в США // Современная зарубежная немарксистская историография. Критический анализ. – М., 1989.

БолховитиновН.Н., Согрин В.В. Об основных тенденциях в развитии историографии США // Современная зарубежная немарксистская историография. Критический анализ. – М., 1989.

Репина Л.П. "Новая историческая наука" и социальная история. – М., 1998.

Ратмен Д.Б. Новая социальная история в США // Новая и новейшая история. – 1990. - №. 2.

Дементьев И.П. Чарлз Остин Бирд // Новая и новейшая история. – 1995. - №. 3.

Тишков В.А. История и историки в США. – М., 1985.

Дементьев И.П. Американская историография Гражданской войны в США (1061-1965). – М., 1963.

1. У развіцці амерыканскай гістарычнай навукі другой паловы XX ст. вылучаюцца два этапу - канец 40-х - 50-я гады і 60-я – пачатак 90-х гадоў. На першым этапе дамінуючым у гістарыяграфіі стаў кірунак, заснаваны на тэорыі "кансенсусу" (згоды). Яе прыхільнікі на аснове "амерыканскай выключнасці", адмаўлялі важнае значэнне сацыяльных канфліктаў у гісторыі ЗША. У новых умовах 60-х гадоў. ажывіўся неаліберальны кірунак у гістарыяграфіі.

Вядучую ролю ў развіцці гістарычнай навукі па-ранейшаму адыгрываюць старыя ўніверсітэты: Гарвардскі, Калумбійскі, Вісконсінскі, Чыкагскі, Карнельскі, Прынстанскі, Каліфарнійскі. Цэнтральнае месца ў сістэме архіўнай службы займае змешчаны ў Вашынгтоне Нацыянальны архіў ЗША, дзе захоўваецца значная частка дакументацыі федэральнага ўрада агульнанацыянальнага значэння. Архіў змяшчае

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

дакументы з часу Вайны за незалежнасць да цяперашняга часу. У сістэму дзяржаўных архіваў уваходзяць прэзідэнцкія бібліятэкі, у якіх захоўваюцца паперы пасляваенных прэзідэнтаў. Самая буйная навуковая бібліятэка Злучаных Штатаў – Бібліятэка Кангрэса, ўтрымоўвае паперы буйных грамадскіх і дзяржаўных дзеячаў ЗША на працягу ўсёй амерыканскай гісторыі.

Адным з важных наступстваў ідэйнай і метадалагічнай пераарыентацыі амерыканскай гістарыяграфіі пасля другой сусветнай вайны быў заняпад прагрэсісцкага (эканамічнага) кірункі. Была адвергнута ранейшая ліберальна-рэфармісцкая канцэпцыя як занадта левая і "нядосыць патрыятычная". Сам **Бірд,** прызнаны лідар эканамічнага кірунку ў апошніх працах "Рэспубліка" (1943), "Асновы гісторыі Злучаных Штатаў" (1945) адмовіўся ад спробы асэнсаваць адзінства гістарычнага працэсу на аснове эканамічных змен і стаў блізкім да тэорыі "раўнапраўных фактараў". Ён ужо не аналізаваў супярэчнасцяў эканамічных груп, якія выявіліся падчас стварэння канстытуцыі ЗША, а акцэнтаваў увагу на палітычнай барацьбе. Ён падкрэсліваў вартасці мірнага канстытуцыйнага працэсу і ўяўляў канстытуцыю 1787 г. адлюстраваннем усеагульных народных памкненняў. Адыход Бирда ад эканамічнай інтэрпрэтацыі адлюстраваўся і ў яго трактоўцы Грамадзянскай вайны 1861-1865 ггадоў. Ён больш не называў яе ні "другой амерыканскай рэвалюцыяй", ні "сацыяльнай рэвалюцыяй".

У першыя паўтара пасляваенных дзесяцігоддзі дамінуючае становішча ў амерыканскай гістарыяграфіі займала тэорыя "ўзгодненых інтарасаў". Яна абвяшчала, што амерыканскае грамадства на ўсім сваім гістарычным шляху адрознівалася адзінствам па фундаментальных пытаннях грамадска-палітычнай жыцця і адсутнасцю якія-небудзь значных канфліктаў сацыяльна-палітычнага характару. Часткай гэтай тэорыі з'яўляецца палажэнне аб "арганічнай пераемнасці" грамадскіх інстытутаў ЗША. Лідэр прыхільнікаў тэорыі "ўзгодненых інтэрасаў" Р.Хофстэдтэр аспрэчваў канцэпцыю прагрэсісцкіх гісторыкаў. Яны па яго меркаванню, перабольшвалі ролю "канфліктаў" у амерыканскай гісторыі. Вялікае месца адводзілася ролі ў гісторыі ідэй, палітычных дактрын, якія нярэдка аналізаваліся ў адрыве ад сацыяльнай глебы. Адсоўваліся ў цень сацыяльныя канфлікты: Вайна за незалежнасць, Грамадзянская вайна 1861-1865 гг., антыманапаластычны рух канца XIX - пачатку XX ст. Звычайнымі сталі сцвярджэння, што ў Амерыцы ніколі не было "класавай барацьбы ў еўрапейскім сэнсе гэтага слова". Тэорыя "ўзгодненых інтэрасаў" была характэрная для прадстаўнікоў і кансерватыўнага, і неаліберальнага кірункаў.

Краевугольным каменем кансерватыўнай схемы гісторыі ЗША з'яўляўся тэзіс аб тым, што сацыяльная аднастайнасць і ідэалагічнае адзінства – гэта вызначальныя элементы амерыканскага грамадства, якія былі закладзеныя яшчэ ў калоніяльны час. Яны традыцыйныя, падчас гістарычнага развіцця адбываліся іх рост і расчыненне. Рэформы разглядаюцца як практычная рэалізацыя гэтага адзінства.

Луіс Харц выводзіць амерыканскую выключнасць з асаблівасцяў англійскай каланізацыі Паўночнай Амерыкі ў XVII ст. Паводле канцэпцыі Харца, выкладзенай у працы "Ліберальная традыцыя ў Амерыцы", вострая сацыяльная барацьба ў Еўропе паўстала ў цеснай сувязі з існаваннем розных жыццёвых укладаў і розных

РЭПАЗІТОРЫЙ ГРУ ІМЕНІ Ф. СКАРЫНЫ

ідэалагічных сістэм, якія, уступаючы ва ўзаемадзеянне, давалі пачатак новым, часта радыкальным ідэалогіям ("вігізм" парадзіў "якабінізм", які падрыхтаваў глебу для сацыялістычных ідэй). Пры фарміраванні амерыканскіх калоній ад еўрапейскага грамадства яны ўспрынялі толькі адзін ідэалагічны фрагмент – англійскі пурытанізм. Ва ўмовах адсутнасці феадальнай спадчыны, у Амерыцы зацвярджаецца сістэма каштоўнасцяў, якую Харц назваў ліберальна-локаўская. Яна забяспечыла развіццё краіны ў рамках ліберальнай згоды. Сацыяльным і ідэалагічным сістэмам ЗША чужыя як застойна-кансерватыўная традыцыя, так і рабесп’ераўскі радыкалізм.

У адрозненні ад Харца **Даніэль Бурсцін** сцвярджаў, што згода па фундаментальных пытаннях склалася ў Амерыцы не з прычыны зацвярджэння прынцыпаў ліберальна-локаўскай ідэалогіі, а ў выніку прыстасавання каланістаў да новага спецыфічнага асяроддзя. Спроба перасяленцаў-пурытан абаперціся на еўрапейскія догмы ў фармаванні грамадства ў Новым Святле пацярпелі няўдачу. Новае асяроддзе трансфармавала першапачатковыя пурытанскія каштоўнасці, якія выглядалі ў Амерыцы ўтапічнымі. З гэтага часу амерыканцы адкінулі ўсякую ідэалогію і прагматычна на аснове вопыту, адрознага ад еўрапейскага, выпрацоўвалі новую ідэйную аснову жыцця. У цэлым амерыканцы сталі аднолькава глядзець на свае грамадскія інстытуты, разыходзячыся толькі ў сродках іх захавання і стабільнасці.

Фактычна ўсе гэтыя гісторыкі адзначаюць толькі на асаблівасці развіцця амерыканскага грамадства ў каланіяльны перыяд (адсутнасць "старога парадку", наяўнасць толькі элементаў феадалізму; меншая, чым у еўрапейскіх краінах, маёмасная няроўнасць; вялікая ступень палітычных свабод) і, абсалютызаваўшы іх, развіваюць тэорыю "выключнасці" гістарычнага развіцця ЗША. Першая амерыканская рэвалюцыя адлюстроўвалася як пераважна палітычны рух вельмі ўмеранага характару. Станаўленне ў каланіяльны перыяд ліберальных грамадска-палітычных інстытутаў вызваляла Амерыку ад рэвалюцый падобных еўрапейскім. Паўстаўшыя амерыканцы імкнуліся толькі абараніць ужо склаўшуюся дэмакратычную сістэму ад замаху з боку Ангеліі. Прыхільнікі тэорыі кансенсусу схільны падкрэсліваць антыкаланіяльную сутнасць першай амерыканскай рэвалюцыі.

Гісторыкі кансерватыўнага кірунку імкнуліся разглядаць Грамадзянскую вайну 1861-1865 гадоў у рамкі канцэпцыі "ўзгодненых інтэрасаў". Яна падавалася як следства памылак нацыянальнага кіраўніцтва, галоўным чынам урада Лінкольна. Гэтыя ідэі падводзілі блізка да трактоўкі, характарызаваўшай Грамадзянскую вайну як непатрэбную і неабавязковую. Значны ўклад у вывучэнне Рэканструкцыі 1865-1877 гадоў як другога этапу амерыканскай рэвалюцыі ўнёс К.Ван Вудвард. У працы "Уз' яднанне і рэакцыя", ён паглыбіў схему канфлікту Поўначы і Поўдня як сутыкненне "прамысловых" і "аграрных" інтэрасаў, адзначыўшы і сацыяльныя размежаванні ўнутры змагаўшыхся сіл. Няўдачу Рэканструкцыі Ван Вудвард звязваў з сепаратнай згодай фінансава-прамысловай буржуазіі Паўночнага Усходу і паўднёвых плантатараў.

Ліберальныя гісторыкі не адмаўляюць барацьбы ліберальнай і кансерватыўнай традыцый, а нярэдка і сацыяльных супярэчнасцяў на працягу ўсёй

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

гісторыі ЗША. Яны прыкладаюць тэорыю кансенсусу, галоўным чынам, да гісторыі ЗША XX ст. і даследуюць гісторыя рэформаў у гэты перыяд. Рухаючай сілай грамадскага развіцця гісторыкі-неалабералы лічылі "сярэдні клас", перш за ўсё у колах інтэлігенцыі, рэфармісцкіх ідэолагах, якія, кіруючыся альтруістычнымі або эгаістычнымі матывамі, дамагаліся паляпшэнні сацыяльных умоў жыцця народа. Найважнейшая роля пры гэтым адводзіцца пазакласаваму арбітру-дзяржаве, здольнаму змякчыць або нават цалкам ліквідаваць хваробы буржуазнага грамадства.

Вядучыя гісторыкі неаліберальнага кірункі - Р.Хофстэдтэр (1916-1970) і А.М.Шлезінгер-малодшы. У першай сваёй буйнай працы "Сацыял-дарвінізм у амерыканскай думцы" (1944) Р.Хофстэдтэр паказаў панаванне ў Амерыцы канца XIX ст. у рамках свабоднага прадпрымальніцтва дактрыны абсалютнага індывідуалізму, якая паслужыла антытэзай рефармізму. Галоўнай тэме наступных прац Хофтстедтера" (1955) стаў менавіта рефармізм. Р.Хофстэдтэр вылучыў тры галоўных перыяды рэформаў: 1. Аграрны рух, які знайшоў найвышэйшы выраз у папулізме 90-х гадоў і выбарчай кампаніі Браяна 1896 г.; 2. Прагрэсісцкі рух, які развіваўся з 1900 па 1914 г.; 3. Новы курс.

Гістарычны працэс выступае ў Р.Хофстэдтэра перш за ўсё як шэраг сацыяльна-палітычных змен, абумоўленых зменай "псіхалагічнай атмасферы", гэта значыць пануючых у грамадстве настрояў, меркаванняў, эмоцый. Папулісцкі рух і дэмакратычны рух пачатку XX ст. ён тлумачыць як псіхалагічную рэакцыю на "рэвалюцыю ў статуце", звязаную з пераходам ад умоў аграрнага грамадства да гарадскога жыцця. Ён паказвае бурны працэс індустрыялізацыі і ўрбанізацыі на мяжы XX –XIX ст. і паказвае спусташэнне фермерства ў той перыяд. Сярэднія пласты горада - юрысты, лекары, святары, дробныя прадпрымальнікі ("стары сярэдні клас") - таксама губляюць свае пазіцыі ў сацыяльным жыцці краіны. У той жа час вырастае "новы сярэдні клас" (тэхнічны персанал, службоўцы карпарацый). Патрабаванні папулістаў, паводле Р.Хофстэдтэра, глыбока кансерватыўныя, яны - "настальгія па згубленых ідэалах". Антыманапалістычныя пратэсты пачатку XX ст. таксама абумоўленыя ўспамінамі аб прайшоўшых часах вольнай канкурэнцыі, гэта - у немалой меры "паўстанне супраць дысцыпліны індустрыяльнага грамадства". Вельмі разнастайнае па сваім сацыяльным складзе рэфармісцкі рух малюецца Р.Хофстэдтэрам як адзіная плынь. Па канцэпцыі Р.Хофстэдтэра дынамічныя лідэры, знаходзіўшыеся ля улады, абапіраючыся на прынцыпы рэфармісцкіх ідэолагаў і выкарыстаючы сілу дзяржавы, праводзяць антытрэставае заканадаўства і ўносяць карэктывы ў палітычныя асновы, якія дэмакратызуюць палітычную структуру. Канец XIX - пачатак XX ст. становіцца зыходнай вяхой у трансфармацыі капіталізму.

А.М.Шлезінгер-малодшы разглядае амерыканскую гісторыю з пункту гледжання нарастання тэндэнцыі ліберальнага рэфармізму, галоўным інструментам усталявання якой з'яўляецца дзяржава. Адзін з цэнтральных элементаў гістарычнай схемы А.М.Шлезінгера - канцэпцыя чаргавання цыклаў ліберальных рэформаў і перыядаў кансерватыўнай кансалідацыі. Так, у адпаведнасці з гэтай схемай джэксанаўская дэмакратыя паклала канец кансерватыўнай "эры добрай згоды". "Прагрэсісцкая эра", звязаная з імёнамі Т.Рузвельта і В.Вільсана наступіла пасля

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

паласы засілля трэстаў у эканоміцы і грамадскім жыцці, "новы курс" прыйшоў на змену рэспубліканцаў, якія адлюстроўвалі інтэрасы вялікага бізнесу. "Новыя рубяжы" Кенедзі прыйшлі ўслед за "бясплённымі гадамі прэзідэнцтва Эйзенхаўэра". З 60-х гадоў XX ст. ізноў наступіла эпоха кансерватызму. Разглядаючы сацыяльныя канфлікты ў гісторыі ЗША у рамках барацьбы лібералізму і кансерватызму, Шлезінгер уключаў у лібералізм і антыманапалістычную, і антибуржуазную плыні.

У цэнтры навуковых інтэрасаў А.М.Шлезінгера - гісторыя "новага курсу". Галоўная праблема таго часу, у трактоўцы аўтара, складалася ў прыстасаванні амерыканскага грамадства да новых умоў буйной вытворчасці. Гэтая задача была вырашана ў выніку супрацоўніцтва бізнэсу і працы пад эгідай дзяржавы, якая выступіла ў якасці нейтральнай сілы, што гарантуе стабільнасць. Амерыканская палітычная сістэма была ўдасканалена, набліжана да патрэб "забытага чалавека" і ёй былі дадзены новыя сродкі ўздзеяння на сацыяльнае і эканамічнае жыццё краіны.

Пасля другой сусветнай вайны вядучае месца ў вывучэнні сучасных міжнародных адносін і гісторыі знешняй палітыкі заняла школа "палітычнага ідэалізму" (Д.Перкінс, З.Бэміс і інш.) і "рэальнай палітыкі" (Г.Маргентау, Дж.Кеннан і інш.). Першая школа, працягваючы традыцыі старога "афіцыйнага" кірункі і тлумачыць экспансіяніскія памкненні ЗША выразам нацыянальных настрояў. Школа "рэальнай палітыкі" зыходзіць з тэорыі "балансу сіл" і "нацыянальных інтэрасаў" і крытыкуе шэраг замежнапалітычных акцый ЗША у сучаснасці і мінулым як нерэалістычныя.

У аснове замежнапалітычных падыходаў абедзвюх школ ляжыць тэорыя кансенсуснага развіцця ЗША (розныя групы, партыі, арганізацыі маюць роўныя магчымасці адстойваць свае інтэрасы, у выніку чаго складаецца "раўнадзейная" - урадавы курс). Яны надаюць мала ўвагі ўнутраным фактарам, якія ўплываюць на знешнюю палітыку. Уся адказнасць за развязванне “халоднай вайны” абедзвюма школамі ўскладалася на Савецкі Саюз, які імкнуўся распаўсюдзіць камуністычную сістэму на ўвесьсвет. Палітыка ЗША апраўдвалася як адказ на камуністычную агрэсію, якая была спыненая з дапамогай дактрыны Трумена, плана Маршала і пагрозы "масіраванай адплаты". Гісторыкі-рэалісты лічылі, што ЗША, арыентуючыся ў гады вайны на звяз з СССР, разбурылі склаўшыся раней "баланс сіл" і прагледзелі пераемнасць экспансіянізму ў знешняй палітыцы СССР і царскай Расіі, якая пасля другой сусветнай вайны была накіравана супраць ЗША. **Т.Бейлі** ў працы "Амерыка супраць Расіі" (1950 г.) вылучыў тэзіс аб "натуральнай варожасці" народаў дзвюх краін. Ён сцвярджаў, што дактрына Манро была выкліканая галоўным чынам пагрозай з боку Расіі. На яго думку, пастаянная напружанасць у адносінах паміж краінамі заўсёды існавала на Далёкім Усходзе.

Узнікшы ў канцы 40-х гадоў гэтак званы рэвізіяніскі кірунак у гістарыяграфіі міжнародных адносін выступіў з крытыкай знешнепалітычнага курсу ЗША напярэдадні і падчас другой сусветнай вайны. Ён паставіў пытанне аб мэтазгоднасці саюзу з СССР. **Ч.К.Тэнзіл** у кнізе "Вайна з чорнага ходу" (1952) высунуў супраць урады Рузвельта абвінавачванне ў тым, што ён сваімі дзеяннямі спрыяў распаўсюджванню камунізму. Уклад СССР у перамогу над Германіяй

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

ацэньваўся высока, але цэнтр цяжару ў апісанні ваенных дзеянняў усё жа пераносіўся на заходнееўрапейскі і ціхаакіянскі тэатры вайны. У выніку савецка-германскі фронт апыняўся як бы перыферыяй другой сусветнай вайны. Паколькі ЗША сталі падчас вайны "арсеналам дэмакратыі", гэта абумовіла зыход вялікай бітвы. Некаторыя амерыканскія гісторыкі зводзілі ролю СССР у вайне толькі да выйгрышу часу, неабходнаму для разгортвання ваеннай машыны ЗША.

2. Вялікае ўздзеянне на развіццё грамадскіх навук і гістарыяграфіі з 60-х гадоў XX ст. аказалі тэорыі "індустрыяльнага" і "новага індустрыяльнага грамадства", якія ўзводзілі тэхналагічныя змены ў першааснову гістарычнага прагрэсу. Родапачынальнікам гэтай тэорыі выступаў сацыёлаг **У.Растоу**, які апублікаваў у 1960 г. "Стадыі эканамічнага росту. Некамуністычны маніфест". Растоу падзяліў гісторыю чалавецтва на пяць стадый: "традыцыйнае грамадства", уключаўшае ўсе грамадства аж да капіталізму; яно характарызуецца нізкім узроўнем прадукцыйнасці працы, панаваннем у эканоміцы сельскай гаспадаркі; 2)"пераходнае грамадства", якое ўмоўна супадае з пераходам да капіталізму; 3)"перыяд зруху", які характарызуецца прамысловымі рэвалюцыямі і пачаткам індустрыялізацыі; 4)"перыяд сталасці" - завяршэнне індустрыялізацыі і ўзнікненне высокаразвітых у прамысловым стаўленні краін; 5)"эра высокага ўзроўня масавага спажывання", дасягнуць якой на той момант змаглі толькі ЗША.

У сваім сучасным варыянце тэорыя Растоу падзяляе чалавечую гісторыю на даіндустрыяльнае (традыцыйнае), індустрыяльнае і постіндустрыяльнае грамадства. Да постіндустрыяльных грамадстваў аднесены краіны, паспяхова ажыццяўляўшыя навукова-тэхнічную рэвалюцыю. Сярод прыхільнікаў гэтай тэорыі вылучылася кірунак, які выступаў за сінтаз у "новым індустрыяльным" грамадстве пазітыўных рыс капіталізму і сацыялізму. У 1967 г. у кнізе "Новае індустрыяльнае грамадства" **Гэлбрайт** развіваў ідэю своеасаблівага гістарычнага кампрамісу паміж капіталізмам і сацыялізмам, а для вызначэння гэтага кампрамісу было ўведзена новае паняцце – канвергенцыя. Канцэпцыя канвергенцыі абгрунтавала аб'ектыўную заканамернасць збліжэння прадукцыйных структур і сістэм эканамічнага кіравання пры сацыялізме і капіталізме. Негатыўныя бакі навукова-тэхнічнай рэвалюцыі могуць быць пераадолены толькі на аснове развіцця ў рамках капіталізму працэсу сацыялізацыі.

Важнай з'явай новага этапу ў развіцці гістарыяграфіі ЗША стала фарміраванне "новай гістарычнай навукі". Яе развіццё пачалося з засваення колькасных метадаў і складання першапачаткова школы "новай эканамічнай гісторыі". Толькі затым сталі складацца школы "новай сацыяльнай", "новай палітычнай гісторыі". У "новай гістарычнай навуцы" першапачаткова адным з цэнтральных апынуўся пытанне аб прычынах выйгрышу Злучанымі Штатамі эканамічнага спаборніцтва з Вялікабрытаніяй у XIX - пачатку XX ст. Пры гэтым **П.Тэмін** і яго вучні тлумачылі хутчэйшае індустрыяльнае развіццё ЗША здольнасцю да тэхналагічных новаўвядзенняў, у то час як іншыя - сярод іх **Р.Фогел**, падкрэслівалі пераважнае значэнне фактару таннасці сыравіны ў Злучаных Штатах. Шырокую вядомасць набыла дыскусія аб рэнтабельнасці і ролі чыгунак у прамысловым развіцці ЗША XIX ст.. Адна група, у якую ўваходзіў П.Тэмін, даказвала, што чыгуначнае будаўніцтва спрыяла працэсу

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

індустрыялізацыі ў ЗША. Іншая група на чале з Р.Фогелам сцвярджала, што чыгункі ў XIX ст. па эфектыўнасці саступалі конным і водным перавозкам і што іх празмернае будаўніцтва не толькі не спрыяла, але нават перашкаджала працэсу індустрыялізацыі. Амаль пятнаццацігадовая дыскусія завяршылася тым, што Фогел фактычна адмовіўся ад сваёй канцэпцыі.

Адно з цэнтральных месцаў у працах ліберальнага і кансерватыўнага кірункаў занялі тэмы амерыканскага рабаўладання і Грамадзянскай вайны. У іх працах абгрунтоўваліся два галоўныя тэзісы: для Грамадзянскай вайны ў ЗША не было аб'ектыўных эканамічных падстаў, яна не пацягнула за сабой абнаўлення, або паскарэння развіцця нацыі, а, наадварот, затармазіла яго, апынуўшыся марнай рэвалюцыяй.

Была высунутая канцэпцыя аб дынамічным развіцці рабаўладальніцкага Поўдня ў дзесяцігоддзі перад Грамадзянскай вайной. Фогел высунуў асноўныя аргументы на карысць гэтай канцэпцыі. Амерыканскае рабства было высока прадуктыўнай і прыбытковай эканамічнай сістэмай, дасягнуўшай на пярэдадні Грамадзянскай вайны росквіту. Рабская праца на буйных рабаўладальніцкіх плантацыях была больш прадукцыйнай, чым вольная праца белых фермераў і сельскагаспадарчых рабочых. Плантацыйнае рабства забяспечвала неграм-рабам больш высокі ўзровень жыцця, чым той, які гарантаваў прамысловы капіталізм наёмнаму рабочаму або той, якога дасягнулі чорныя амерыканцы пасля вызвалення. Плантацыйнае рабства не душыла духоўныя, разумовыя і фізічныя магчымасці афра-амерыканцаў, якія перайшлі да манагамнай сям'і, прылучыліся да хрысціянскай рэлігіі.

Шэраг прадстаўнікоў новай эканамічнай гісторыі (**Д.Норт**, П.Тэмін) імкнуліся давесці непатрэбнасць Грамадзянскай вайны, выявіўшы некаторае падзенне вытворчасці прамысловай прадукцыі і прадукцыйнасці працы ў пасляваенны перыяд(на 13%). Яны зрабілі выснову, што Грамадзянская вайна прыпыніла эканамічны прагрэс. З іншага боку, шэраг з гэтых гісторыкаў даказвалі, што эканамічнае развіццё, вызваленае пасля Грамадзянскай вайны і Рэканструкцыі ад умяшання федэральных улад, мела найболей спрыяльныя наступствы для неграў, падаўшы ім "роўны з белымі шанец на поспех".

Іншым і найбольш уплывовым кірункам "новай гістарычнай навукі" стала "новая сацыяльная гісторыя". У рамках "новай сацыяльнай гісторыі" адбываліся ўнутраныя падзелы: з'явіліся кірункі "новай працоўнай", "новай гарадской" гісторыі, гісторыі сям'і, жаночага руху, дзяцей і дзяцінства і г. д. І ўсё ж вылучаліся два галоўных устойлівых інтарэсы – гэта дынаміка сацыяльных структур, а таксама гісторыя разнастайных сацыяльных супольнасцяў, іх магчымасцяў, паводзін, сацыяльнай псіхалогіі. "Новая сацыяльная гісторыя" ЗША, не надаўшы ўвагі гісторыі класаў, дамаглася, сур'ёзных поспехаў у разуменні гісторыі пазакласавых сацыяльных супольнасцяў, іх штодзённага жыцця і культуры.

У "новай сацыяльнай гісторыі" вылучыліся кансерватыўнае, ліберальнае і радыкальна-дэмакратычнае кірунку. У працах кансерватыўных і ліберальных сацыяльных гісторыкаў абсалютызуецца стратыфікацыйны аналіз, які азначае падзел грамадства на мноства пластоў (страт). Яны групіруюцца па такіх прыкметах, як прафесійная, этнарэлігійная прыналежнасць, валоданне жыллём,

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

велічыня прыбытку, адукацыйны ўзровень. Гэта шмат у чым прадвызначае высновы аб высокай сацыяльнай мабільнасці на ўсіх этапах амерыканскай гісторыі. Гісторыкі радыкальна-дэмакратычнага кірунку, не аспрэчваючы стратыфікацыйнага аналізу, часам дапаўняюць яго класавым аналізам. Яны прыйшлі да высновы, што сацыяльная мабільнасць, уласцівая паўночнаамерыканскаму грамадству трэцяй чвэрці XIX ст. азначала мабільнасць усярэдзіне кожнага класа, але не паміж імі.

Радыкальна-дэмакратычны кірунак аказаў асабліва вялікі ўплыў на школу "новай рабочай гісторыі". Буйнейшым яе прадстаўніком быў прафесар **Г.Гатман**. Ён імкнуўся паказаць, што "культура" амерыканскага пралетарыята XIX ст., як яна атрымала выраз у фальклоры, рытуалах, святах, бытавой і сямейнай этыцы, стаўленні да працы, рэлігійнай свядомнасці, эстэтычных густах, складала ў сабе непрыманне або нават пратэст супраць тых формаў эксплуатацыі, якія сцвярджаліся падчас капіталістычнай індустрыялізацыі. Асаблівасць культуры амерыканскага пралетарыята XIX ст. у значнай меры вызначалася імігранцкімі "хвалямі" з Еўропы. Гатман прытрымліваўся тэзіса аб адмоўным уздзеянні іміграцкіх хваль на працэс фарміравання свядомасці пралетарыята. У "культуры" пралетарыята ЗША XIX ст. захоўвалася апазіцыя амерыканскаму грамадскаму светаладу з боку працоўных. Вучні і паслядоўнікі Гатмана стварылі ў 70-80-я гады велізарную колькасць даследаванняў, якія паказвалі наяўнасць самастойных традыцый у рабочай культуры на розных этапах амерыканскай гісторыі.

Важнымі кірункамі новай сацыяльнай гісторыі сталі лакальныя даследаванні, гісторыя жанчын і жаночага руху, сем'і. У вывучэнні гісторыі жанчын і жаночага руху аформіліся два выразных падыходу. Першы разглядае жанчын як адмысловую грамадскую групу, маючую ўласнае, адрознае ад мужчын прызначэнне ў гісторыі. Яго выразнікі, абапіраючыся на першакрыніцы, якія выйшлі з-пад пяра жанчын, указваюць на адмысловую жаночую культуру, якая сведчыць, што ў жанчын маецца сваё сацыяльна-гістарычнае "поле", якое абыходзіць эканоміку і палітыку, інтэгруючы ў "жаночую сферу", пераважна, хата, сям'ю, рэлігію, маральна-этычныя каштоўнасці, стабілізуючую ролю ў грамадстве.

Другі падыход тлумачыць жанчын і мужчын па сутнасці як два антаганістычныя пачаткі. Сцвярджаецца, што мужчыны на працягу ўсёй амерыканскай гісторыі праяўлялі "мужчынскі шавінізм", гвалтоўна загнаўшы жанчын у недасканалую сацыяльную сферу. Прыхільнікі гэтага падыходу аспрэчваюць усе каштоўнасці, якія склаліся, як "патрыярхальныя", уключаючы ў іх, у прыватнасці, сям'ю і мацярынства. Недахопам "новай сацыяльнай гісторыі" з'яўляецца яе мазаічнасць і фрагментарнасць.

Школа "новай палітычнай гісторыі", засяродзілася на вывучэнні выбарчых кампаній, масавых палітычных паводзін амерыканцаў, палітычнай культуры. У 1969 г. прадстаўнік кансерватыўнага кірунку ў "новай палітычнай гісторыі" **М.Холт** у манаграфіі аб узнікненні рэспубліканскай партыі ў Піцбурзе прыйшоў да высновы, што праблема рабства не мела істотнага значэння для яе ўзнікнення. Крах двухпартыйнай сістэмы дэмакраты-вігі адбыўся, паводле яго схемы, з-за вострых супярэчнасцяў паміж карэннымі амерыканцамі і імігрантамі, па-першае, і паміж пратэстантамі і каталікамі, па-другое. Даследаваўшы матэрыялы выбарчых

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

кампаній у адным Піцбурзе, Холт прыйшоў да абагульнення, што на пярэдадне Грамадзянскай вайны партыйныя размежаванні амаль у кожным горадзе ў паўночных штатах вырасталі не па шырокіх сацыяльна-палітычным праблемах, а з этнічных і рэлігійных падзелаў насельніцтва. Як вынік, нараджаюцца высновы аб тым, што Грамадзянская вайна была, перш за ўсё следствам этнакультурных адрозненняў Поўначы і Поўдні, або ж прадуктам "вузкай змовы" кучкі рабаўладальнікаў Поўдня, паколькі аб'ектыўных падстаў для яе ўзнікнення не мелася.

3. Неакансерватыўная інтэрпрэтацыя гістарычнага светапогляду ЗША знайшла найбольш поўнае ўвасабленне ў манаграфіях **Р.Бертофа** і **Р.Керка**. У інтэрпрэтацыі Бертофа кансерватыўная кансалідацыя выступае ў якасці магістральнай тэндэнцыі амерыканскай гісторыі. Ён вылучыў чатыры буйныя перыяды ў гісторыі ЗША, тры з якіх адзначылі трыўмф "сацыяльнага парадку" і "першаасноў" амерыканізму. Першы перыяд, ад утварэння ЗША у 1778 г. да 1815 г., характарызаваўся ім як "інстытуцыяналізацыя" палітычных, маральна-ідэалагічных асноў "амерыканскага парадку", калі аформіўся надзейны механізм "сацыяльнай стабільнасці". Другі этап, ад 1815 да 1900 г., Бертоф разглядаў як адзіны перыяд "сацыяльнай дэстабілізацыі" ў гісторыі ЗША. Прычынай гэтага былі іміграцкія "ўварванні", бесперапынныя перасяленні на Захад, пераходы з аднаго класа ў іншы, у цэлым высокая "вертыкальная і гарызантальная" мабільнасць. Трэці, пераходны перыяд, ад 1900 да 1930 г., азначаўся, па Бертофу, паніжэннем "сацыяльнай дэстабілізацыі" з прычыны згасання іміграцкіх хваль, вычарпання вольных земляў і завяршэння індустрыялізацыі. Гэты перыяд азначаў прыстасаванне ўсіх сацыяльных пластоў, этнічных і рэлігійных абшчын да амерыканскіх умоў, да першаасноў амерыканізму. Нарэшце, у чацвёрты перыяд, з 30-х гадоў ХХ ст. да нашых дзён, у ЗША ўсталёўваецца грамадства, якое, застаючыся высокамобільным, з'яўляецца згуртаваным у значна большай ступені, чым грамадства XIX ст., і ў гэтым сэнсе больш нагадвае грамадства XVIII ст. Усе рэфарматарскія курсы ХХ ст. - В.Вільсана, Ф.Д.Рузвельта, Д.Кэнедзі – ахарактарызаваныя Бертофам як кансалідуючыя амерыканскую нацыю, па сваёй ісце глыбока кансерватыўныя.

Р.Керк у кнізе "Карані амерыканскага ладу" імкнуўся давесці, што Амерыка ва ўсе часы была зямлёй запаветнай для імігрантаў. Як бы ні былі яны разнастайныя ў нацыянальным, сацыяльным і рэлігійным адносінах, разважаў Керк, яны заўсёды ўспрымалі і засвойвалі "амерыканскія карані" - прынцыпы бацькоў-заснавальнікаў, Дэкларацыі незалежнасці, Канстытуцыі 1787 г. А калі гэта так, значыць "карані амерыканскага ладу" незвычайна здаровыя па сваёй ісце, і ў сучаснай Амерыкі ёсць усе падставы абапірацца на іх, не паддаючыся сацыяльна-эканамічным і палітычным эксперыментам, запазычаным з еўрапейскага досведу. Керк надзяляў кансерватыўнымі матывамі і Джэферсана, і аўтараў Канстытуцыі, і Лінкольна, і Ф.Д.Рузвельта. Керк лічыў Канстытуцыю ЗША кансерватыўным дакументам, што было яе станоўчым бокам.

Гісторыкі-неакансерватары надалі асабліва пільную ўвага гісторыі амерыканскага ліберальнага рэфармізму. У рэфарматарскай палітыцы ХХ ст. імі вылучана два галоўныя этапы: Новы курс Ф.Д.Рузвельта 1930-х гадоў і "Вялікае

грамадства" Кенедзі-Джонсана 1960-х гадоў. Стаўленне неакансерватараў да гэтых двух перыядаў неадназначнае: сацыяльныя мерапрыемствы Новага курсу імі з тымі або іншымі абмоўкамі прымаюцца, а палажэнні праграмы "Вялікага грамадства" рашуча аспрэчваюцца. Больш таго, у канцэпцыі "Вялікага грамадства" яны бачаць сапраўдную крыніцу эканамічнай бязладзіцы, небяспеку для асноў амерыканізму і ярка выяўлены перакос у бок эгалітарызму.

Абгрунтоўваючы пазіцыю неакансерватараў, Т.Лауві даказваў, што сацыяльныя праграмы Новага курсу былі накіраваныя на стварэнне спрыяльных умоў функцыянавання і ўзнаўлення працоўнай сілы. Уведзеныя ў перыяд Новага курсу формы сацыяльнага страхавання ахоплівалі працаздольныя пласты грамадства, тым самым спрыялі падтрыманню яго прадукцыйных сіл і карысталіся падтрымкай сярод усіх асноўных сацыяльных пластоў - бізнэсу, сярэдняга класа, рабочых. Праграма жа "Войны з беднасцю" дэмакратычнай партыі, паводле канцэпцыі Т.Лауві, служыла не эканамічнай (антыкрызіснай), а адкрыта ідэалагічнай мэце - спрэчцы з сацыялізмам. Аднак сацыяльная палітыка Кенедзі - Джонсана не ліквідавала, і не магла ліквідавацьбеднасці, а толькі агаліла, выставіла яе на паказ. Сацыяльныя праграмы дэмакратаў 1960-х гадоў ахоплівалі, акрамя таго, не ўсё грамадства і нават не працаздольныя пласты, а яго парыеў - беднякоў, шматдзетных маці-адзіночак, дзяцей, якія жывуць у нястачы, старых. У выніку, даказваў Лауві, яны апынуліся непрадукцыйнымі выдаткамі, ні ў якой ступені не спрыялі паляпшэнню эканамічнай сітуацыі ў ЗША, а толькі пагоршылі нездаровыя эканамічныя з'явы.

У 60-х гадах XX ст. у гістарыяграфіі знешняй палітыкі паўстаў радыкальна-дэмакратычны кірунак. Заснавальнікам новага кірунку стаў **Уільям Э.Уільяме**. Ён аўтар канцэптуальнай працы "Трагедыя амерыканскай дыпламатыі" (1959). Важнейшым адрозненнем радыкальнай гістарыяграфіі ад школ "ідэалістаў" і "рэалістаў" з'яўляецца антыэкспансіяніскская пазіцыя, прызнанне правамернасці нацыянальна-вызваленчых рухаў і рэвалюцый, асуджэнне гегеманісцкай палітыкі ЗША пасля другой сусветнай вайны.

Радыкалы адпрэчылі канцэпцыю "нацыянальных інтэрасаў" і заявілі аб неабходнасці разглядаць знешнюю палітыку з улікам расстаноўкі розных палітычных сіл унутры краін, звярнулі асаблівую ўвагу на выяўленне эканамічных матываў знешнепалітычных акцый у сувязі з запатрабаваннямі капіталістычнай сістэмы. На практыцы гісторыкі-радыкалы нярэдка зводзілі ўнутраныя фактары амаль выключна да ўплыву манаполій. Адпраўной кропкай для радыкальных гісторыкаў была агульная канцэпцыя прычын амерыканскага экспансіянізму. Яны ўзніклі ў сілу панавання рынкавай капіталістычнай эканомікі, арыентаванай на атрыманне максімальных прыбыткаў, і абмежаванасці ўнутранага рынка, няздольнага паглынуць выраблянную таварную прадукцыю. Таму ЗША на працягу ўсёй сваёй гісторыі былі занятыя пошукам замежных рынкаў. Разглядаючы "імперыялізм" як першапачаткова ўласцівую Амерыцы з'яву (гісторыкі-радыкалы ўгледжваюць яго ў экспансіі плантатараў і фермераў на заходнія землі), яны лічаць, што на мяжы XIX-XX ст. адбыліся важныя змены ў рухаючых сілах экспансіі. Яе арганізатарам стала буйная буржуазія. Новы этап у росце амерыканскага экспансіянізму яны звязваюць не толькі з узрослымі эканамічнымі памкненнямі,

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

але і са спробай шляхам экспансіі вырашыць узмацніўшыеся ў краіне сацыяльныя супярэчнасці.

Радыкальныя гісторыкі лічаць, што амерыканскі варыянт дамаганняў на сусветнае першынства найболей поўна ўвасобіўся ў дактрыне "адчыненых дзвярэй". Ён засноўваўся, у адрозненне ад каланіяльных імперый еўрапейскіх дзяржаў, не на прамым палітычным панаванні, а на эканамічнай магутнасці ЗША. Па вызначэнні Уільяме, "адчыненыя дзверы" павінны былі забяспечыць дамінуючае становішча ЗША на сусветным рынку гэтак жа, як фрытрэдэрства забяспечыла такое становішча Англіі ў эпоху "свабоднага капіталізму". З стратэгіі "адчыненых дзвярэй", разглядаемай у якасці магістральнай лініі амерыканскай замежнапалітычнай экспансіі ў XX ст., фармаваліся, паводле радыкалаў, усе найважнейшыя вузлы знешняй палітыкі ЗША: стаўленне да еўрапейскіх дзяржаў, нацыянальна-вызваленчых рухаў, Савецкага Саюза.

У працах, прысвечаных знешняй палітыцы ЗША паміж дзвумя сусветнымі войнамі, радыкалы, паказалі пранікненне амерыканскага капіталу ў розныя рэгіёны свету. Аналізуючы супярэчнасці ЗША і Германіі, ЗША і Японіі ў Еўропе, Лацінскай Амерыцы, Азіі **Л.К.Гарднер** прыйшоў да высновы аб тым, што ў гэтым супрацьборстве фарміраваліся вытокі другой сусветнай вайны. Для яго характэрны эканамічны дэтэрмінізм у асвятленні міжнародных адносін. У працах Л.Гарднера аспрэчваецца афіцыйная версія "халоднай войны" як абарончай з боку ЗША, адзначалася, што пасля другой сусветнай вайны СССР не мог уяўляць рэальнай пагрозы Амерыцы. Апошняя валодала манаполіяй на ядзерную зброю, мела значную перавагу на моры і ў паветры. Амерыканская эканоміка ўзмацнілася падчас вайны.

З сярэдзіны 1970-х гадоў зноў узмацніліся традыцыйныя і вельмі збліжаўшыеся школы "ідэалістаў" і "рэалістаў" у вывучэнні знешняй палітыкі, і паўтараліся сцвярджэнні аб савецкай пагрозе як адзінай прычыне пачатку "халоднай войны". Але гэта не прывяло да поўнага вяртання тэорыі кансенсусу ў знешнепалітычнай гісторыі. У гістарыяграфіі замацоўваецца так званы "пострэвізіяністцкі сінтаз", які спрабаваў спалучаць старыя артадаксальныя погляды з важнейшымі элементамі радыкальнага падыходу. У палітычным аспекце ў "пострэвізіяністцкіх" працах сталі развівацца ідэі аб узаемнай адказнасці СССР і ЗША за ўзнікненне "халоднай войны", прынамсі, прызнавалася, што амерыканскі ўрад перабольшваў знешнюю небяспеку для дасягнення пэўных унутраных мэт. Эканамічныя інтэрасы таксама фігуруюць як адзін з фактараў знешняй палітыкі.

Характэрнай выглядае пазіцыя аднаго з уплывовых прадстаўнікоў гэтага кірунку **Дж. Гэдзіса**. Ён паставіў задачу прааналізаваць развіццё амерыкана-савецкіх адносін з пункту гледжання магчымай альтэрнатывы "халоднай вайне" і даў станоўчы адказ. "Халодная вайна, - пісаў ён, - з'явілася вынікам складанай узаемасувязі ўнутраных падзей, як у Злучаных Штатах, так і ў Савецкім Саюзе... Уплыў унутраных фактараў у Савецкім Саюзе - імкненне да бяспекі, роля ідэалогіі, шырокія запатрабаванні пасляваеннага ўзнаўлення, асоба Сталіна, нараўне з такімі ўнутранымі фактарамі ў Злучаных Штатах, як ідэалы самавызначэння, страх перад камунізмам, ілюзія ўсемагутнасці, узнікшая дзякуючы амерыканскай эканамічнай магутнасці і манапольнаму ўладанню атамнай зброяй, - вызначылі канфрантацыю".

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Гісторыкі "постревизионистского сінтэзу" прызнавалі цесную ўзаемасувязь унутранай і знешняй палітыкі. Вядомы даследнік **Р.Бейзнер** прыйшоў да высновы, што пераход ЗША у канцы XIX ст. да вядзення актыўнай знешняй палітыкі дыктаваўся не толькі пагоняй за новымі рынкамі, але ўсім комплексам змен у эканамічным, сацыяльным і палітычным развіцці краіны. У літаратуры аб "халоднай вайне" атрымала вядомасць даследаванне **М.Хогана** "План Маршала" (1987). Па думцы аўтара, гэты план, які заняў гэтак вялікае месца ў еўрапейскай палітыцы ЗША, быў у большай меры звязаны не з пагрозай з боку СССР, а з унутранай нестабільнасцю сусветнай капіталістычнай сістэмы пасля вайны, якую ён і быў закліканы пераадолець.

ТЭМА: Французская гістарыяграфія ў другой палове XX стагоддзя.

1. Традыцыйныя напрамкі ў французскай гістарыяграфіі ў 40-60-я гады XX ст.
2. Вывучэнне гісторыі міжнародных адносін.
3. Вывучэнне "старого порядка" і Вялікай французскай рэвалюцыі.
4. Палітычная гісторыя Францыі. Вывучэнне рабочага і сацыялістычнага руху.
5. "Новая гістарычная навука".

1. *Соколовой М. Н.* Современная французская историография: Основные тенденции в объяснении исторического процесса. - М., 1979.
2. *Февр Л.* Бои за историю. М., 1991.
3. *Блок М.* Апология истории или ремесло историка. М., 1986,
4. *Бродель Ф.* Свидетельство историка // "Французский ежегодник". 1982, М. 1984.
5. *Афанасьев Ю. Н.* Историзм против эклектики. Французская историческая школа "Анналов" в современной буржуазной историографии. М.,1980..
6. *Гуревич А. Я.* Исторический синтез и школа "Анналов" М., 1993..

1. У развіцці французскай гістарыяграфіі другой паловы XX ст. вылучаюцца два асноўных перыяды, мяжой паміж якімі можна лічыць прыблізна сярэдзіну 70-х гадоў. У пасляваенны час вырасла і актывізавалася група французскіх гісторыкаў-марксістаў, фармаванне якіх пачалося ў 30-е гады: А. Сабуль і К. Вілар. Уздзеянне марксізму адчувалася і на працах шматлікіх іншых гісторыкаў, якія не з'яўляліся марксістамі. Аднак, згаджаючыся з асобнымі марксісцкімі палажэннямі, большасць гісторыкаў аспрэчвала агульную тэорыю, метадалогію і, асабліва, палітычныя высновы марксізму.

Вырашальны ўплыў на развіццё французскай гістарыяграфіі працягвалі аказваць працы буйных гісторыкаў школы "Аналаў", а таксама працы Э. Лябруса, П. Рэнувена і Ж. Лефеўра. Пасля смерці Марка Блока, расстралянага акупантамі ў 1944 г. за ўдзел у руху Супраціўлення, лідарам "школы Аналаў" застаўся Люсьен

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Феўр. Працягваючы барацьбу супраць традыцыйна-пазітывісцкай "падзейнай" гісторыі, Феўр заклікаў "да іншай гісторыі", уключаючай у сабе ўсе бакі жыцця і дзейнасці чалавека. Ён прапаноўваў паступова пераходзіць ад вывучэння эканамічнай і сацыяльнай гісторыі, якая з'яўлялася галоўным прадметам увагі "Аналаў" міжваеннага часу, да шырэйшых тэм: гісторыі розных чалавечых грамадстваў, іх эканамічных асноў, іх цывілізацый.

Галоўныя навуковыя дасягненні школы "Аналаў" у пасляваенныя гады былі звязаныя з працамі гісторыкаў "другога пакалення", лідэрам якога стаў **Фернан Брадэль** (1902-1985). Ён бачыў задачу ў стварэнні "цалкам новай гісторыі", якую ён назваў "глабальнай", або "татальнай", (усёабдымнай) гісторыяй, "чые межы пашыраюцца настолькі, што ахопяць усе навукі аб чалавеку".

Першай буйной працай Брадэля, у якой ён распачаў спробу напісаць "глабальную гісторыю" вялікага рэгіёна, было даследаванне "Міжземнае мора і мір Міжземнамор'я ў эпоху Піліпа II". Па словах самога Брадэля, у першай частцы кнігі разглядалася "амаль нерухомая гісторыя", гэта знаыь гісторыя ўзаемаадносін чалавека з навакольным асяроддзем; у другой частцы - "гісторыя павольных змен", або "структурная гісторыя", гэта значыць развіццё эканомікі, грамадствы, дзяржавы і цывілізацыі; нарэшце, у трэцяй частцы, названай "Падзеі, палітыка і людзі", вывучалася хуткабягучая "падзейная гісторыя. Імкнучыся аб'яднаць гісторыю і геаграфію ў адзіную "геагісторыю", Брадэль адводзіў асабліва важную ролю асяроддзю пасялення чалавека. Паводле яго канцэпцыі, стэпы і горы, узвышшы і нізіны, моры, лясы, рэкі і іншыя геаграфічныя структуры вызначаюць рамкі дзейнасці чалавека, шляхі зносін, а, такім чынам, і гандлю; месцазнаходжанне і рост гарадоў. На іх аснове ўзнікаюць павольна зменлівыя эканамічныя і сацыяльныя структуры: грамадства, дзяржава, цывілізацыя. Яны служаць падмуркам для адносна хутка змяняючыхся "кан'юктурных" палітычных падзей, параўнальнымі па сваёй працягласці з часам чалавечага жыцця.

Асноўнай асаблівасцю метадалагічнага падыходу Брадэля было супрацьпастаўленне трывалых, устойлівых "структур", якія змяняюцца павольна, "кан'юнктурным" і эфемерным "падзеям", уяўляючым "пыл дробных фактаў". Іншай важнейшай метадалагічнай ідэяй, упершыню выказанай Брадэлем у "Міжземнамор'е", была думка аб розных "хуткасцях" гістарычнага часу. Ён адрозніваў час "вялікай працягласці", гэта значыць час існавання найболей трывалых "структур" і доўгіх працэсаў грамадскага развіцця, і кароткі час – час, на працягу якога адбываліся палітычных падзей або індывідуальнае жыццё чалавека. Па меркаванні Брадэля, для гісторыка найболей цікавыя працэсы вялікай працягласці, бо яны вызначаюць развіццё чалавецтва. У рамках "кароткага часу" гісторыку няма чаго рабіць; гэта, час хранікёра. Праца Брадэля паклала пачатак так званай "структурнай гісторыі", якая бачыць сваю галоўную задачу ў вывучэнні розных грамадскіх "структур".

Паднятыя Брадэлем пытанні аб ролі ўстойлівых грамадскіх структур і розных хуткасцях праходжання гістарычных працэсаў узбагачалі гістарычнае мысленне і адчынялі новыя далягляды навуковага даследавання, аднак грэблівае яго стаўленне да "падзеям" і "кароткаму часу" вяло да недаацэнкі гістарычнага значэння параўнальна кароткачасовых, хоць і вельмі значных падзей (напрыклад, войн або

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

рэвалюцый), якія аказвалі вялікі ўплыў на ход гісторыі. Кіруемы Брадэлем часопіс "Аналы" сістэматычна публікаваў працы, прысвечаныя працэсам вялікай працягласці і ўплыву на іх розных фактараў: геаграфічных, кліматычных, дэмаграфічных, псіхалагічных. Імкнучыся да міждысцыплінарных даследаванняў, "Аналы" надавалі адмысловую ўвагу распрацоўцы буйных комплексных тэм, такіх як "Гісторыя і клімат", "Гісторыя і лінгвістыка", "Гісторыя і псіхалогія".

Удалую спробу стварэння "глабальнай гісторыі" у маштабе Лангедока распачаў вучань Брадэля Эмануэль Ле Руа Лядзюры. У яго доктарскай дысертацыі "Сяляне Лангедока" (1966) на аснове дбайнага даследавання архіўных дакументаў была рэканструявана карціна вытворчасці ўсіх асноўных відаў сельскагаспадарчай прадукцыі, рухі зямельнай уласнасці, эвалюцыі коштаў і прыбыткаў, дэмаграфічных змен і становішчы сялянства на працягу 300 гадоў. Па словах самога аўтара, галоўная дзеючая асоба яго кнігі - гэта "вялікі аграрны цыкл, які ахоплівае перыяд з канца 15 і да пачатку 18 ст., разглядаемы ва ўсёй яго татальнасці. На працягу гэтага цыклу чаргаваліся фазы эканамічнага ўздыму і заняпаду. Іх змены Ле Руа Лядзюры растлумачыў уздзеяннем шматлікіх фактараў: геаграфічных, кліматычных, біялагічных, эканамічных, культурна-псіхалагічных, але ні адзін з іх, па яго меркаванню, не з'яўляецца вырашальным. Сельскае грамадства ён разглядаў як устойлівае, стабільнае, мала здольнае да змены, дынаміка якога залежыць ад суадносін колькасці насельніцтва і вытворчасці сродкаў падтрымання жыцця.

У сувязі са школай "Аналаў", але ў значнай ступені, самастойна развіваліся новыя навуковыя кірункі, якія ў першую чаргу займаліся вывучэннем менталітэту (поглядаў, паданняў, настрояў думак). Рабер Мандру паклаў пачатак яго даследаванням. У сваёй доктарскай дысертацыі (1968) Мандру высвятліў, як фармаваліся паданні аб "нячыстай сіле"; чаму ў сярэднія вякі адбываліся працэсы супраць ведзьмаў, і чаму потым яны спыніліся.

Акрамя школы "Аналаў" буйную ролю працягвала адыгрываць школа сацыяльна-эканамічных даследаванняў, на чале якой стаяў Эрнэст Лябрус (1895-1988). Э.Лябрус высунуў канцэпцыю, паводле якой французскую эканоміку XVIII ст. варта разглядаць як "эканоміку старога тыпу", заснаваную на перавазе сельскай гаспадаркі і звязаных з ім вытворчасцей, са слаба развітым гандлем і дрэннымі шляхамі зносін. Вядучай галіной прамысловасці тады была тэкстыльная, а асноўным прадуктам харчавання - хлеб. Гэтая, па выразе Лябруса, "эканоміка хлеба і тэкстылю" неаднаразова скалыналася "крызісамі старога тыпу", выкліканымі, галоўным чынам, неўраджаямі, ростам коштаў на хлеб і наступным збядненнем насельніцтва. У перыяд крызісу рэальная заработная плата падала, прамысловыя і гандлёвыя прадпрыемствы зачыняліся, расло беспрацоўе, пачыналіся сацыяльныя хваляванні, і ў выніку "крызіс, які з'явіўся следствам неўраджаю, набывае агульны характар". Самы востры з такіх крызісаў і паклаў, па меркаванні Лябруса, пачатак Вялікай французскай рэвалюцыі. У наступныя гады Лябрус працягнуў свае даследаванні на матэрыяле гісторыі XIX ст. Ён быў арганізатарам і адным з аўтараў калектыўнай працы "Аспекты крызісу і дэпрэсіі французскай эканомікі ў сярэдзіне XIX стагоддзі", а затым разам з Брадэлем, стаў

арганізатарам і рэдактарам "Эканамічнай і сацыяльнай гісторыі Францыі" ў 4-х тамах (1977-1982).

Тлумачачы прычыны рэвалюцыі 1848 г. і іншых крызісных сітуацый, Лябрус працягваў зыходзіць з сваёй тэорыі "крызісу старога тыпу". З яго пункту гледжання, у крызісе 1847 г., які з'явіўся пралогам рэвалюцыі 1848 г., "выяўляецца бясспрэчнае падабенства як з больш раннімі крызісамі XIX ст., так і з папярэднімі крызісамі XVIII ст." Падкрэсліваючы падабенства крызісу 1847 г. з папярэднімі "крызісамі старога тыпу", Лябрус не звяртаў увагу на такія важныя працэсы як прамысловы пераварот, змена структуры насельніцтва, развіццё капіталізму, хоць тэарэтычна не адмаўляў неабходнасці комплекснага падыходу да вывучэння гісторыі.

2. Вядучай постаццю ў даследаванні міжнародных адносін быў акадэмік П'ер Рэнувен (1893-1974). У пасляваенны час Рэнувен развіваў сваю ідэю аб неабходнасці пераходу ад традыцыйнай "дыпламатычнай гісторыі", якая вывучала, па перавазе, знешнепалітычную дзейнасць урадаў, да больш поўнай і шырокай "гісторыі міжнародных адносін". У скончаным выглядзе яго погляды былі выяўленыя ў калектыўнай восьмитомной "Гісторыі міжнародных адносін", выдадзенай пад кіраўніцтвам Рэнувена ў 1953-1958 гг., і ў кнізе "Уводзіны ў гісторыю міжнародных адносін" (1964), якую ён напісаў сумесна са сваім вучнем Ж. -Б. Дзюраселем. Рэнувен і Дзюразель даказвалі, што найважнейшае ў міжнародных адносінах - гэта "гісторыя адносін паміж народамі", а яна тлумачыцца, у першую чаргу, "глыбіннымі сіламі", якія, шмат у чым, прадвызначаюць дзейнасць дзяржаў і ўрадаў. "Геаграфічныя ўмовы, дэмаграфічныя працэсы, эканамічныя і фінансавыя інтэрасы, асаблівасці калектыўнай псіхалогіі, галоўныя плыні грамадскай думкі і настрояў - вось якія глыбінныя сілы вызначаюць рамкі адносін паміж групамі людзей і, у значнай ступені, іх характар", - пісалі аўтары. Аднак, прызнаючы, як і Брадэль, велізарнае значэнне працэсаў "вялікай працягласці", Рэнувен рашуча пярэчыў супраць непаважлівага стаўлення да "падзей". Насуперак Брадэлю, ён бачыў у падзеях палітычнага жыцця і ў дзейнасці гістарычным асоб не "пыл дробных фактаў", але "важны, а часам і асноўны фактар" развіцці міжнародных адносін. Рэнувен і Дзюразель лічылі, што на міжнародныя адносіны ўплывае мноства фактараў, прычым, у залежнасці ад акалічнасцяў, то адзін, то іншы з іх могуць адыграць "вырашальную ролю". У адпаведнасці з гэтым у "Гісторыі міжнародных адносін", нараўне з выкладам галоўных падзей палітычнай і дыпламатычнай гісторыі, прыводзіліся дадзеныя аб развіцці навукі і тэхнікі, сацыяльна-эканамічным становішчы, нацыянальных рухах і калектыўнай псіхалогіі ў розных краінах. Насуперак ранейшай практыцы, даследаванню падвяргаліся не толькі Еўропа і ЗША, але і іншыя часткі свету. Упершыню для такіх выданняў выклад даводзілася да 1945 г., захопліваючы значную частку перыяду навейшай гісторыі. Пачатае Рэнувенам абнаўленне ранейшай "дыпламатычнай гісторыі", асабліва прызнанне найважнейшай ролі "глыбінных сіл", пацягнула за сабой збліжэнне сацыяльна-эканамічнай гісторыі і гісторыі міжнародных адносін.

Каланіяльныя войны, а затым распад каланіяльнай імперыі стымулявалі цікавасць да гісторыі французскіх калоній. Частка гісторыкаў лічыла галоўнай

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

прычынай каланіяльнай экспансіі эканамічныя інтэрасы, іншая частка бачыла рухаючыя сілы французскай каланіяльнай палітыкі ў барацьбе нацый за гегемонію і прэстыж, у палітычных і ідэйна-псіхалагічных фактарах. Так, вядомы гісторык Анры Бруншвіг у кнізе "Міфы і рэальнасць каланіяльнага французскага імперыялізму", лічыў "міфам" паданне аб вырашальнай ролі буйнага капіталу ў захопе калоній. Ён даказваў, што эксплуатацыя калоній была стратнай, і заяўляў, што "сапраўдныя прычыны экспансіі трэба шукаць у росце нацыяналістычнай істырыі, якая наступіла за падзеямі 1870-1871 гадоў.

Уварэнне на месцы былых калоній новых незалежных дзяржаў абудзіла цікавасць да гісторыі іх карэннага насельніцтва. У кнізе прафесара Г. Дэшана, і ў калектыўнай працы "Усеагульная гісторыя Чорнай Афрыкі"(1970-1971), якая выйшла пад яго кіраўніцтвам, былі разгледжаны ўмовы жыцця і працы насельніцтва Афрыкі ад дакаланіяльнага перыяду да нашых дзён. Гісторыкі сталі вывучаць структуру і склад карэннага насельніцтва калоній, сацыяльныя канфлікты і нацыянальныя рухі ў іх. Яны адмаўляліся ад пераважаўшай раней думкі аб поўнай застойнасці традыцыйных афрыканскіх грамадстваў і імкнуліся паказаць іх развіццё.

Прафесар Сарбоны **Ш.-А. Жульен**, які распачаў даследаванне французскай каланіяльнай палітыкі яшчэ ў міжваенны перыяд, апублікаваў шэраг новых прац, у тым ліку "Гісторыю сучаснага Алжыра" (1964), у якіх даказваў, што "каланіяльны імперыялізм з'яўляецца адной з формаў эканамічнага імперыялізму.

У 40-60-я гады даследчыкі навейшай гісторыі надавалі найбольшую ўвагу гісторыі другой сусветнай вайны. Французскі ўрад неўзабаве пасля вызвалення краіны стварыў адмысловы Камітэт па гісторыі другой сусветнай вайны пры прэм'ер-міністру Францыі. Заснавальнікамі камітэта былі вядомыя гісторыкі Л. Феўр, П. Рэнувен, Э. Лябрус, **Анры Мішэль**. Камітэт арганізаваў збор дакументаў аб руху Супраціўлення і ўраду Вішы, з 1950 г. выпускаў часопіс "Агляд гісторыі другой сусветнай вайны". Гісторыкі, якія гуртаваліся вакол яго, даследавалі розныя арганізацыі Супраціўлення, іх склад і палітычныя памкненні, узаемаадносіны з генералам дэ Голем, барацьбу супраць акупантаў і ўрады Вішы. Самай буйной працай гэтага кірунку была кніга А.Мішэля "Думка Супраціўлення" (1962). У ёй Мішэль прааналізаваў ідэалагічныя ўсталёўкі, палітычную лінію і праекты дзяржаўнага ладу, вылучаныя рознымі групоўкамі Супрацівлення. Ён паказаў, што "ад барацьбы супраць ворага Супраціўленне перайшло да клопатаў аб будучыні; ад ваенных дзеянняў да палітыкі, ад войска да ўрада", прычым, у гэтым працэсе перамаглі дзве галоўныя сілы: камуністычная партыя і генерал дэ Голь.

Гісторыкам, якія баранілі Супраціўленне, супрацьстаялі гісторыкі і публіцысты, што апраўдвалі палітыку ўрада Вішы. Найбольш значнай постаццю гэтага кірунку быў Рабер Арон, аўтар кніг "Гісторыя Вішы" і "Гісторыя вызвалення". Аднабакова падбіраючы, а часам і падтасоўваючы факты, Арон прадстаўляў вішыстаў абаронцамі інтэрасаў Францыі, сцвярджаючы, што ўрад Вішы маршала Петэна быў "шчытом", а дэ Голь - мячом Францыі.

3. Вядучую ролю ў даследванні Вялікай французскай рэвалюцыі ў пасляваеннай французскай гістарыяграфіі адыграў **Жорж Лефеўр** (1874-1959). Ён падкрэсліваў важнасць вывучэння эканамічнай і сацыяльнай гісторыі, становішчы

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

народных мас, сацыяльнай псіхалогіі. Да ліку першачарговых задач гістарычнай навукі ён адносіў ужыванне колькасных метадаў, вывучэнне геаграфічных і біялагічных фактараў эвалюцыі грамадства. Лефеўр не падзяляў уласцівага школе "Аналаў" зняважлівага стаўлення да "падзеяў" і "кароткага гістарычнага часу"; да палітычнай гісторыі, рэвалюцыйнага руху і біяграфій гістарычных дзеячаў. У сваіх канкрэтна-гістарычных працах напісаных у пасляваенны перыяд: "Дырэкторыя" (1946), "Французская рэвалюцыя" (1951), Лефеўр працягнуў даследаванні барацьбы класаў, сутыкненняў партый і рэвалюцыйных дзеячаў. Лефеўр высока ацэньваў гістарычную ролю рэвалюцыі, і дзейнасць якабінцаў. Прадстаўнікі гэтага кірунку, які называў сябе "якабінскім", надавалі галоўную ўвагу даследаванню рэвалюцыйнага працэсу "знізу"; з пункта гледжання становішча і барацьбы народных мас.

Буйны ўклад у вывучэнне гісторыі вялікай французскай рэвалюцыі ўнёс вучань Лефеўра, гісторык-марксіст **Альбер Сабуль** (1914-1982). Калі Лефеўр вывучаў становішча, настроі і дзеянні сялян, то Сабудь распачаў даследаванне іншай найважнейшай масавай сілы рэвалюцыі - народных мас горада, санкюлотаў. Па яго меркаванню, "сапраўды гэтак жа, як і самастойны сялянскі рух, у рамках рэвалюцыі існаваў і развіваўся спецыфічны рух санкюлотаў", якія патрабавалі "эгалітарнай і народнай рэспублікі". Дзякуючы дзеянням санкюлотаў "была звергнута Жыронда і ліберальная рэспубліка", а затым створаны Рэвалюцыйны ўрад на чале з Рабесп'ерам, які абапіраўся на саюз "мантаньярскай буржуазіі і парыжскіх санкюлотаў". Пакуль перад рэвалюцыйнай Францыяй стаяла пагроза ваеннага паражэння, гэты саюз забяспечваў устойлівасць і сілу Рэвалюцыйнага ўрада. Але пасля першых буйных ваенных перамог рэвалюцыі "супрацьстаянне паміж буржуазіяй і парыжскімі санкюлотамі" выйшла на першы план; іх саюз распаўся і адбыўся тэрмідарыянскі пераварот. Санкюлотам "не атрымалася дасягнуць сваіх уласных мэт", але іх рух спрыяў гістарычнаму прагрэсу дзякуючы вялікай дапамозе, якую яны аказалі буржуазнай рэвалюцыі".

Крытыкуючы сцвярджэнні гісторыкаў, якія адмаўляюць антыфеадальны характар французскай рэвалюцыі, Сабуль даказваў жывучасць феадальных адносін у Францыі на пярэдадні рэвалюцыі і падкрэсліваў роля рэвалюцыі ў іх знішчэнні. Працы, прысвечаныя гэтым сюжэтам, аб'яднаны Сабулем ў кнізе "Сялянскія праблемы рэвалюцыі. 1789-1848." (1977). Ён стварыў таксама агульныя працы па перадгісторыі і гісторыі рэвалюцыі, у тым ліку "Нарысы гісторыі французскай рэвалюцыі" (1962), "Першая рэспубліка" (1968), "Цывілізацыя і французская рэвалюцыя" (1970-1982).

Іншая плынь у вывучэнні Французскай рэвалюцыі была прадстаўлена прафесара Тулузскага ўніверсітэта **Жакам Гадшо** (1907-1989). Гадшо на працягу шматлікіх гадоў распрацоўваў праблему міжнароднага ўплыву Французскай рэвалюцыі 1789 г., а таксама гісторыю яе ўспрымання ў краінах Еўропы і Амерыкі. Гэтым праблемам была прысвечана яго капітальная праца "Вялікая нацыя. Рэвалюцыйная экспансія Францыі ў свеце ад 1789 да 1799".

На аснове сваіх даследаванняў Гадшо (сумесна з вядомым амерыканскім гісторыкам Р.Палмерам) высунуў канцэпцыю, па якой шматлікія рэвалюцыйныя рухі, якія адбываліся ў апошняй трэці XVIII ст. у Заходняй Еўропе і Амерыцы (у

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

тым ліку Вайна за незалежнасць у Паўночнай Амерыцы і Французская рэвалюцыя) уяўляюць сабой у сукупнасці аб'яднаную агульным зместам "атлантычную рэвалюцыю". Вынікам яе з'явілася ўсталяванне па абодвух берагах Атлантыкі новай Заходняй або Атлантычнай цывілізацыі.

Значнае месца ў французскай гістарыяграфіі 40-60-х гадоў заняло вывучэнне дарэвалюцыйнага "старога парадку" і народных рухаў XVII-XVIII стагоддзяў. Вядучую ролю ў гэтых даследаваннях адыгрываў прафесар **Ралан Мунье**. Вынікам яго шматгадовых даследаванняў гісторыі дзяржаўных устаноў Францыі стала манаграфія "Установы Францыі пры абсалютнай манархіі" (т. 1-2,1974-1980). Палемізуючы з гісторыкамі-марксістамі, Мунье сцвярджаў, што дарэвалюцыйнае грамадства "старога парадку" складалася не з класаў, якія тады яшчэ не сфармаваліся, а з дробных і разнастайных пластоў -"страт". Па яго тэорыі "сацыяльнай стратыфікацыі", у аснове сацыяльнай іерархіі грамадства ляжаць не столькі эканамічныя вытворчыя адрозненні, колькі "сістэма каштоўнасцяў" тое, што ў кожнай сацыяльнай групе або "страце" лічыцца праўдзівым, добрым, прыгожым, такім чынам, жаданым. Менавіта на гэтай аснове, лічыў Мунье, варта вывучаць сацыяльную структуру грамадства - ад сістэмы каштоўнасцяў да сацыяльнай структуры, а не наадварот.

Па меркаванні Мунье, толькі ў XIX ст. можна казаць аб сацыяльных класах, заснаваных на эканамічных адрозненнях, але і ў гэтым выпадку вядучую ролю адыгрывалі ўяўленні аб сістэме каштоўнасцяў. Розніца толькі ў тым, што ў свядомасці людзей XIX ст., у адрозненне ад XVII-XVIII стагоддзяў, "сацыяльная павага, сацыяльная перавага, гонар, вартасць перамясціліся ў вобласць вытворчасці матэрыяльных выгод".

Даючы агульную характарыстыку грамадства "старога парадку", Мунье адмаўляўся лічыць яго феадальным. Ён зыходзіў з юрыдычнага разумення феадалізму як сістэмы ўзаемаадносін васалаў і сеньёраў, і даказваў, што ў XVII-XVIII стагоддзях такой сістэмы ў Францыі ўжо не існавала. Народныя паўстанні таго часу не былі, па меркаванні Мунье, класавай барацьбой супраць феадалаў, бо нярэдка іх ініцыятарамі з'яўляліся франдзіруючые арыстакраты або буржуа, галоўным матывам якіх быў пратэст супраць падаткаў, а не супраць феадальнай сістэмы. Мунье не ўгледжваў у такіх паўстаннях які-небудзь прагрэсіўны змест і лічыў іх рэакцыйнымі. З гэтых пазіцый ён уступіў у спрэчку з савецкім гісторыкам Б.Ф.Поршневым. Апошні даказваў, што народныя паўстанні XVII-XVIII стагоддзяў, былі праявай класавай барацьбы паміж народнымі масамі і іх эксплуататарамі, барацьбой, якая расхіствала і саслабляла феадальна-абсалютысцкі лад.

4. Пасляваенныя гады былі часам хуткага росту палітычных навук, якія ўключылі ў тэматыку сваіх даследаванняў некаторыя праблемы новай і найноўшай гісторыі Францыі. Вядучым даследчыкам у гэтай сферы быў Франсуа Гагель. Галоўных кірункаў яго навуковай дзейнасці былі даследаванні па выбарчай геаграфіі. Ён склаў падрабязныя карты галасавання выбаршчыкаў па кожным дэпартаменце і паказаў, як з цягам часу змяняўся ўплыў розных палітычных плыняў і партый. Гагель не лічыў геаграфічны фактар вызначальным і звяртаў увагу не толькі на ўстойлівыя тэндэнцыі ў галасаванні выбаршчыкаў, але і на іх

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

змены. Па яго меркаванню, паводзіны выбаршчыкаў вызначаюцца шматлікімі фактарамі, прычым "узаемны ўплыў палітычных, эканамічных, сацыяльных, рэлігійных і гістарычных дадзеных змяняецца ад аднаго раёна да другога. А таксама ад аднаго перыяду часу да іншага.

Найважнейшым кірункам палітычных даследаванняў з'яўлялася вывучэнне гісторыі палітычных партый. Найбуйнейшым спецылістам у гэтай вобласці ў 40-60-я гады быў прафесар Морыс Дзювержэ. Ён увёў прынятую цяпер у Францыі класіфікацыю палітычных партый на "масавыя" і "кадравыя" у залежнасці ад іх арганізацыйнай структуры і сістэмы функцыянавання. Не згаджаючыся з марксістамі, якія лічылі палітычныя партыі найболей свядомымі прадстаўнікамі сацыяльных класаў, Дзювержэ, тым не менш, надаў вялікую ўвагу ўзаемадзеянню партый і класаў. У 1955 г. пад яго кіраўніцтвам выйшла калектыўная праца "Палітычныя партыі і сацыяльныя класы ў Францыі", якая ўтрымлівала багаты матэрыял аб складзе, дзейнасці і ўплыве ўсіх асноўных палітычных партый Чацвёртай рэспублікі.

З канца 40-х гадоў гісторыя рабочага руху, да якой раней звярталіся толькі нешматлікія аўтары, стала самастойнай навуковай дысцыплінай. Буйным даследаваннем па гісторыі рабочага класа стала доктарская дысертацыя **Ані Крыжель** "Ля вытокаў французскага камунізму", апублікаваная ў 1964 г. Яна крытыкавала заснавальнікаў ФКП за тое, што яны па прыкладзе рускіх бальшавікоў парвалі з рэфармізмам і ўсталі на шлях рэвалюцыйнай барацьбы. Па яе меркаванню, утварэнне кампартыі было "штучнай прышчэпкай рускага камунізму на дрэва французскага сацыялізму", якая стала магчымай толькі дзякуючы выпадковаму збегу акалічнасцяў, у першую чаргу краху рэфармістаў падчас першай сусветнай вайны і перамозе Кастрычніцкай рэвалюцыі ў Расіі. Асуджаючы камуністаў, якія не жадалі адмовіцца ад "рэвалюцыйнага міфа", Крыжель лічыла, што ўсе практычныя дасягненні працоўнага руху былі атрыманыя толькі рэфармісцкім шляхам.

Істотны уклад у вывучэнне рабочага руху ўнесла дысертацыя вядомага гісторыка-марксіста **Клода Вілара** "Гедзісты. Сацыялістычны рух у Францыі (1893-1905)". На аснове шырокага кола крыніц, у першую чаргу велізарнай колькасці архіўных дакументаў, а таксама друку, успамінаў і перапіскі дзеячаў сацыялістычнага руху Вілар даследаваў працэс пранікнення марксізму ў Францыю, погляды гедзістаў, іх прапагандысцкую і арганізацыйную дзейнасць і палітычныя пазіцыі. У цэнтры яго ўвагі - сацыяльны склад створанай гедзістамі Французскай рабочай партыі, дзейнасць мясцовых арганізацый і радавых актывістаў, гэта значыць, вывучэнне сацыялістычнага руху "знізу".

5. У 70-я гады ў французскай гістарыяграфіі пачаўся новы перыяд. Марксісцкі кірунак значна аслаб. Тэорыі структуралізму і прапанаваная Брадэлем канцэпцыя "глабальнай гісторыі" таксама не задавальнялі шматлікіх гісторыкаў. Гэта прывяло да стварэння "новай гістарычнай навукі" або, - як яе часта называюць у Францыі, - "новай гісторыі", якая абапіралася на дасягненні школы "Аналаў", але і значна адрознівалася ад яе. Маніфестам новага кірунку, дзе ўпершыню загучаў тэрмін "новая гісторыя", стаў трохтамны зборнік артыкулаў "Ствараць гісторыю", які выйшаў у 1974 г. пад рэдакцыяй вядомага медыевіста вучня Брадэля **Жака Ле**

РЭПАЗІТОРЫЙ ГГУ ІМЕНІ Ф. СКАРЫНЫ

Гофа і палітолага **П'ера Нара**. Яны заклікалі гісторыкаў ўсвядоміць "адноснасць іх навукі", зразумець, што навуковец непарыўна звязаны з грамадствам, залежыць ад яго сістэмы каштоўнасцяў, а таму, вольна або мімаволі, адбірае, групуе і, такім чынам, "канструюе" або нават "фабрыкуе" гістарычныя факты ў адпаведнасці са сваімі перакананнямі і поглядамі. Насуперак поглядам Брадэля, аўтары зборніка лічылі неабходным "вяртанне падзеі" і "кароткага часу" у сферу ўвагі гісторыкаў. Яны выступалі з надзеяй, што абноўленая "палітычная гісторыя зможа гуляць галоўную ролю" ў сістэме гістарычных ведаў. Яны адзначалі "раздрабненне гісторыі" на асобныя, мала звязаныя адзін з адным, кірункі даследаванняў. Такім чынам, у поле зроку гісторыка ўключаліся тэмы, якія здаваліся раней неістотнымі, а зараз разглядаліся як неад'емныя аспекты жыцця грамадства: гісторыя клімату, моладзі, хвароб і медыцыны, роля міфаў, свят, кінафільмаў. Адной з галоўных адметных рыс "новай гісторыі" стала шырокае ўжыванне колькасных ("квантытатыўных") метадаў даследавання.

Іншай прыкметай абнаўлення гістарычнай навукі было пашырэнне і раздрабненне яе тэматыкі на шэраг кірункаў, якія выкарыстоўваллі дасягненні сумежных навук: дэмаграфіі, антрапалогіі, этнаграфіі, псіхалогіі, лінгвістыкі, кліматалогіі. Цэнтр цяжару даследаванняў перамясціўся з эканомікі на менталітэт; на гісторыю калектыўных уяўленняў і пачуццяў, а таксама на антрапалогію і біялогію чалавека. Даследаванне класаў і іншых сацыяльных груп саступілі месца вывучэнню індывідуальнай выявы жыцця і матываў паводзін людзей.

Гістарычная дэмаграфія вылучылася ў адмысловую дысцыпліну, якая сістэматычна ўжывае колькасныя метады. Зарадзілася і стала імкліва расці гістарычная антрапалогія, вывучаўшая, галоўным чынам, біялагічныя аспекты жыцця чалавечых грамадстваў: нараджэнне, смерць, хваробы, стан гігіены і г.д. Гісторыкі пачалі вывучаць стаўленне людзей да жыцця і смерці, якое выяўляецца, перш за ўсё, на аснове іх завяшчанняў, надмагільных надпісаў, паднашэнняў у цэрквы, а таксама іканаграфіі.

Прадметамі адмысловых даследаванняў сталі святы, знакі, міфы, гісторыя рытуалаў, "гісторыя зносін" і "гісторыя ўяўнага". У працы "За іншыя сярэднія вякі" (1977) Ле Гоф упершыню даследаваў уяўленні сярэднявечнага чалавека аб часе, яго стаўленне да працы, яго ўяўленні аб свеце і культуру. Буйным крокам у вывучэнні гісторыі калектыўных уяўленняў стала праца "Месцы памяці", апублікаваная ў 1984-1986 гадах пад рэдакцыяй П.Нара. Яго аўтары даследавалі розныя "месцы памяці", гэта значыць усё тое, што можа служыць захаванню памяці аб мінулым, у тым ліку эмблемы, знакі, помнікі, святы, архітэктурныя будынкі, падручнікі, слоўнікі, каляндары, гістарычныя творы, легенды і шматлікае іншае. Яны імкнуліся стварыць гісторыю калектыўных паданняў, высвятліць, як фармаваліся і замацоўваліся ў памяці розных пакаленняў, напрыклад, такія паняцці, як "нацыя" і"рэспубліка".

Вялікі уклад у стварэнне "новай гістарычнай навукі" ўнесла "трэцяе пакаленне" школы "Аналаў", якія ў пачатку 70-х гадоў змяніла пакаленне Брадэля. Найболей значнымі прадстаўнікамі трэцяга пакалення былі Эм-мануэль Ле Руа Лядзюры, Жак Ле Гоф і **Марк Феро**. Часопіс "Аналы" істотна змяніў сваю тэматыку, накіраваўшы галоўную ўвагу на гісторыю менталітэту і гістарычную

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

антрапалогію. "Аналы" 70-80-х гадоў публікавалі адмысловыя даследаванні аб стане харчавання французскага насельніцтва, аб эпідэміях, злачыннасці. Не адмаўляючыся, у прынцыпе, ад "глабальнай гісторыі" і даследаванняў "вялікай працягласці", новая рэдакцыя часопіса заявіла, што яна будзе вывучаць і параўнальна кароткачасовыя гістарычныя падзеі; надасць большую ўвагу палітычнай гісторыі і гісторыі сучаснасці.

Ле Руа Лядзюры асабліва прыцягнула "вясковая цывілізацыя", з яе павольна бягучай, "нерухомай гісторыяй", якая захоўвае на працягу некалькіх стагоддзяў прыблізна аднолькавую колькасць насельніцтва, узровень вытворчасці і спажывання, амаль нязменныя выявы жыцця. У кнізе аб невялікай пірэнэйскай вёсачцы Мантайю ён даў узор дэталёвага гісторыка-антрапалагічнага даследавання, дбайна прааналізаваўшы жыллё, адзежу, харчаванне, уяўленні аб жыцці і баўленне часу жыхароў гэтай вёскі ў XIII-XIV стагоддзях.

Брадэль у гэты час засяродзіўся на завяршэнні фундаментальнага даследавання "Матэрыяльная цывілізацыя, эканоміка і капіталізм. XV-XVIII стагоддззі." Па словах Брадэля, ён імкнуўся знайсці адказ на пытанне: "Якім чынам той лад, тая складаная сістэма жыцця, той сусветны Стары парадак мог прыйсці ў непрыдатнасць і зламацца, дасягнуць меж магчымага, а затым выйсці за іх? І чаму гэта адбылося толькі да выгады невялікай прывілеяванай часткі насельніцтва планеты?". У цэнтры ўвагі Брадэля знаходзіліся тры галоўных пласта жыцця грамадства: паўсядзённае "матэрыяльнае жыццё", рынкавая эканоміка і "капіталізм", (дакладней гандлёвы і фінансавы капітал). У першым томе, названым "Структуры штодзённасці", Брадэль вывучаў сферу паўсядзённага жыцця людзей. Лічачы, што "матэрыяльнае жыццё - гэта людзі і рэчы, рэчы і людзі", ён падрабязна разгледзеў дынаміку насельніцтва розных раёнаў свету, сістэмы харчавання, адзежу, жыллё, тэхніку, транспарт, грашовы зварот, ролю гарадоў, супярэчнасці паміж багатымі і беднымі, адшукваючы "правілы, якія занадта доўга ўтрымлівалі свет у даволі цяжка вытлумачальнай стабільнасці".

У другім томе Брадэль паставіў перад сабой задачу даследаваць "усю сукупнасць механізмаў абмену", а менавіта "рынкавую эканоміку" і "капіталізм", да якога аўтар адносіў банкаўскі крэдыт, спекуляцыю, гандаль на далёкія адлегласці і ўтварэнне сусветнага рынка. У абагульненай форме Брадэль разглядаў таксама "сацыяльныя іерархіі", ролю дзяржавы і, - яшчэ больш каротка, - "рэвалюцыі і класавыя баі". У трэцім томе "Час міру", - уся сусветная эканамічная гісторыя была прадстаўленая ў храналагічным парадку на працягу чатырох стагоддзяў як чаргаванне і ўзаемадзеянне некалькіх буйных "эканамічных светаў": Еўра-Атлантычнага, Урала-Азіяцкага і Далёкаўсходняга. Гэтая праца ўнесла вялікі уклад у вывучэнне матэрыяльнай культуры і эканомікі грамадства, хоць, палітычным падзеям было нададзена мала ўвагі.

Значнае месца ў французскай гістарыяграфіі 70-80-х гадоў заняла праблема Вялікай французскай рэвалюцыі. З пачатку 70-х гадоў група гісторыкаў на чале з **Франсуа Фюрэ** распачала спробу перагледзець ("рэвізаваць") ранейшыя ўяўленні аб рэвалюцыі, выкладзеныя ў працах прыхільнікаў "якабінскага" кірунку (ад Мацьеза да Сабуля) і даць "новую інтэрпрэтацыю" рэвалюцыйных падзей. Самым вядомым творам гэтага кірунку, ("рэвізіяністскага"), была кніга Ф.Фюрэ

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

"Асэнсаваць рэвалюцыю" (1978). Фюре і яго аднадумцы атакавалі марксісцкую і наогул "традыцыйную" канцэпцыю, па якой Вялікая французская рэвалюцыя насіла антыфеадальны, буржуазны характар, а яе вышэйшым этапам з'яўлялася якабінская дыктатура. З іх пункта гледжання, у 1789 г. адбылася "не адна рэвалюцыя, а сутыкненне трох рэвалюцый": рэвалюцыі ліберальнай эліты, рэвалюцыі сялян і рэвалюцыі санкюлотаў. Толькі "рэвалюцыя эліты" - адукаванага ліберальнага дваранства і буйной буржуазіі, якія імкнуліся да абнаўлення, з'яўлялася, па меркаванні Фюрэ, прагрэсіўнай. Наадварот, сялянская і санкюлоцкая рэвалюцыі, прасякнутыя эгалітарнымі ідэямі, перашкаджалі прагрэсіўнаму развіццю грамадства па шляху капіталізму. Асабліва адмоўную ролю адыграла тут якабінская дыктатура, бо ў гэты час рэвалюцыю, па выразе Фюрэ, "занесла" ў бок ад правільнага шляху, вызначанага ліберальнай элітай. Толькі тэрмідарыянскі пераварот паклаў канец гэтаму “заносу”, і французская гісторыя "аднавіла свой ход, які больш чым на стагоддзе становіцца ліберальным і буржуазным".

Фюрэ абвясціў "міфам" марксісцкую трактоўку рэвалюцыі як пераходу ад феадалізму да капіталізму. Ён даказваў, што яна не парвала з феадалізмам які, па яго меркаванню, знік яшчэ да рэвалюцыі. Дарэвалюцыйнае французскае грамадства пры Людовіку XVI, паводле Фюрэ, больш за ўсё падобна на французскае грамадства пры Луі-Піліпе ў першай палове XIX ст., і, такім чынам, рэвалюцыя не паскорыла, а замарудзіла эканамічнае развіццё Францыі. Галоўным зместам рэвалюцыі Фюрэ лічыў не сацыяльна-эканамічныя пераўтварэнні, а стварэнне дэмакратычнай палітычнай культуры. Па яго меркаванню, гэта была "ідэалагічная і палітычная рэвалюцыя Асветніцтва", якая не можа аналізавацца ў рамках эканамічных і сацыяльных супярэчнасцяў.

У наступных працах ён працягваў крытыкаваць прыхільнікаў сацыяльнай інтэрпрэтацыі рэвалюцыі, даказваючы, што яе вынікам было сцвярджэнне парламенцкага рэжыму і дэмакратычных парадкаў. У кнізе "Рэвалюцыя. Ад Цюрго да Жуля Феры. 1770-1880" ён пашырыў храналагічныя рамкі рэвалюцыі на цэлае стагоддзе, таму што толькі перамога рэспубліканцаў над манархістамі ў 1876-1877 гадах дае новай Францыі рэжым, які надоўга забяспечвае дзеянне ўсёй сукупнасці прынцыпаў 1789 г. Крытыкі рэвалюцыі вінавацілі яе ў разбурэнні эканомікі, у масавым тэроры, у стварэнні таталітарнага рэжыму.

У 80-я - 90-я гады ў французскай гістарыяграфіі адрадзіўся цікавасць да "падзеі" і "кароткага часу"; апісанне ізноў сталі лічыць неад'емнай часткай гістарычнага даследавання нараўне з аналізам гістарычных праблем. Некаторыя французскія гісторыкі пачалі займацца "мікрагісторыяй", гэта значыць глыбокім вывучэннем асобных, параўнальна дробных, падзей грамадскага або прыватнага жыцця.

Галоўнае месца ў французскай гістарыяграфіі 80-*х* - 90-*х* гадоў заняла абноўленая палітычная гісторыя і культуралогія. Традыцыйнае вывучэнне палітычных падзей і ўстаноў яна ўзбагацілася новымі падыходамі, якія дазволілі вывучаць працэсы прыняцця рашэнняў, матывы калектыўных паводзін, фармаванне вобразу сваёй краіны і іншых краін, ролі знакаў і стэрэатыпаў мыслення. Разам з палітычнай гісторыяй вярнулася абноўленая ваенная гісторыя.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Гісторыю войн, бітваў і паходаў яна дапоўніла вывучэннем адносін войска і грамадства, сацыяльнага складу і псіхалогіі вайскоўцаў.

Вывучэнне ментальнасці і гістарычнай антрапалогіі засталося важным кірункам навуковых даследаванняў, аднак цэнтр увагі перамясціўся ў вобласць гісторыі культуры. Культуралогію французскія навукоўцы разглядаюць вельмі шырока, уключаючы ў яе ўсе формы духоўнага жыцця, сістэмы каштоўнасцяў, ідэалагічныя і рэлігійныя плыні, праца, забавы, рытуалы і шматлікае іншае. Культуролагі заняліся і такімі тэмамі, якія раней наогул не вывучаліся, напрыклад, гісторыяй маргінальных груп насельніцтва, гісторыяй сэксуальнасці, гісторыяй жанчын. У 1991 г. пад рэдакцыяй Ж. Дзюбі і М. Перо была выдадзеная пяцітомавая "Гісторыя жанчын з антычнасці да нашых дзён", якая паслужыла ўзорам для аналагічных выданняў у іншых краінах.

Бурны ўздым перажывае вывучэнне гісторыя сучаснасці. Гісторыкі ўсвядомілі, што "гістарычная дыстанцыя" зусім не гарантуе бесстароннасці даследавання, а архіўныя дакументы не заўсёды з'яўляюцца найбольш пэўнымі. У 1979 г. тэрмін доступу да архіўных дакументаў скараціўся з 50 да 30 гадоў. З 1982 г. гісторыя пасляваеннага часу была ўключана ў школьныя праграмы і падручнікі. З'явіўся навуковы часопіс "Дваццатае стагоддзе", у якім сучасная гісторыя займае вельмі вялікае месца.

ТЭМА: Гістарычная навука ў Вялікабрытаніі другой паловы XX – пачатку XXI стагоддзя

1. Метадалагічныя прынцыпы развіцця англійскай гістарыяграфіі з сярэдзіны XX стагодддзя і вывучэнне праблем знешнепалітычнай гісторыі.
2. Даследаванне палітычнай гісторыі XVII-XX ст.
3. Праблемы гісторыі складання індустрыяльнага грамадства і працоўнага руху ў Вялікабрытаніі.

ЛІТАРАТУРА

Согрин У.У., Зверава Г.И., Репина Л.П. Современная историография Великобритании. – М.,1991.

Шарифжанов И.И. Современная английская историография буржуазной революции XVII в.: основные идейно-методологические тенденции и направления. – М., 1982.

Виноградов К.Б. Очерки английской историографии нового и новейшего времени. – Л., 1975.

1. На мяжы 40-50-*х* гадо. **А. Тойнбі** завяршыў сваю працу "Зразуменне гісторыі". У паданні Тойнбі рытмы сацыяльнага распаду і росту цывілізацый узгадняліся з функцыянаваннем схемы Выкліку-і-Адказу. Выклік чалавецтву з боку Бога факусаваўся, па меркаванні гісторыка, у лёсе асобнага чалавека, у выбары ім свайго жыццёвага шляху. У канчатковым рахунку, крытэрый

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

гістарычнага прагрэсу выяўляецца ў "духоўным *непокое*, які з'яўляецца ўнутраным стымулам новага, дасягненняў".

Па перакананні іншага буйнага гісторыка **Батэрфілда**, уся гісторыя чалавецтва вызначалася Божскім Промыслам. Паняцці прагрэсу і парадку Батерфілд лічыў спекулятыўнымі канструкцыямі, народжанымі рацыяналістычнай культурай XVII-XIX ст. Батэрфілд усведамляў сябе неад'емнай часткай традыцыйнай гістарыяграфіі, якая імкнулася да наратыўнай формы і пазнавала мінулае ў яго канкрэтнасці, асаблівасці. Ён падкрэсліваў значнасць інтуітыўнага, мастацкага спосабу зразумення гісторыі, важнасць творчага ўяўлення для таго, каб адлюстраваць усё тое, што вольна і непрадказальна ў дзеяннях індывідаў. Па яго перакананню, паняцці "закон" і "неабходнасць" не павінны былі прысутнічаць у гістарычным даследаванні.

Генералізуючая, абагульняючая гістарыяграфія ў сярэдзіне XX ст. выяўляла сябе ў абліччы "новай гістарычнай навукі". Яна вырасла з крытыкі прынцыпаў традыцыйнай (пазітывісцкай, эмпірычнай) гістарыяграфіі. Магчымасці абнаўлення гістарыяграфіі звязваліся з адраджэннем ідэі прагрэсу, з аптымістычным канстатаваннем магчымасцяў развіцця чалавечага розуму, навукова-тэхнічнага і гаспадарчага росту, стабілізацыі эканамічных і сацыяльных адносін.

Да метадалагічных прац гэтага кірунку, у першую чаргу, можна аднесці лекцыі **Э. Кара,** апублікаваныя ў 1962 г. пад назовам "Што такое гісторыя?". Аўтар рашуча выказваўся супраць ідэі "нейтральнасці" гісторыі. Па меркаванні Кара, немагчыма было пісаць гісторыю "такой, як яна была", паколькі няма гісторыі без гісторыка і гістарычнага тлумачэння. "Новая гістарычная навука" самаідэнтыфікавалася падчас пошукаў "новых шляхоў" узнаўленні цэласнай гісторыі, дасягнення гістарычнага сінтэзу.

Да другой паловы 80-*х* гг. прыкметна ўзмацніліся крытычныя настроі адносна магчымасцяў "новай гісторыі". Яна апынулася не ў стане пераадолець тэарэтыка-метадалагічную і канцэптуальную раз'яднанасць гістарычнага ведання. Праблема ўключэння лакальна-гістарычных сюжэтаў у шырэйшы кантэкст і ўзнаўленні сацыяльнага цэлага заставалася нявырашанай.

Вядучае становішча ў англійскай гістарыяграфіі па-ранейшаму захоўвала палітычная гісторыя. Аднак у 60-70-я гады XX ст. істотна пашырыліся яе праблемныя палі. "Чыстая" палітычная гісторыя стала прэтэндаваць на стварэнне ўсёабдымнай "новай старой" гісторыі, якая б аб'ядноўвала вакол ядра палітычнай гісторыі элементы сацыяльнай, інтэлектуальнай, эканамічнай гісторыі.

У брытанскай навуцы гістарыяграфія знешняй палітыкі традыцыйна застаецца галіной палітычнай гісторыі. Да сярэдзіны 60-х гадоў XX ст. яна ўяўляла сабой насычаны гістарычнымі фактамі палітычны наратыў – паслядоўнае апісанне падзей знешнепалітычнай гісторыі брытанскай дзяржавы і дзейнасці яе найбольш значных палітыкаў, дыпламатаў, палкаводцаў. З 70-х гадоў гістарыяграфія знешняй палітыкі стала больш аналітычнай.

У апошнія дзесяцігоддзі асноўная ўвага надаецца вывучэнню гісторыі вылучэння краіны ў разрад вялікіх дзяржаў у канцы XVIII - першай палове XIX ст. і фармавання прынцыпаў яе еўрапейскай палітыкі, пошукам прычын паступовай згубы манапольнай пазіцыі брытанскай дзяржавы ў міры ў канцы XIX – першай

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

палове XX ст., а таксама тлумачэнню новай знешнепалітычнай рэальнасці для Вялікабрытаніі пасля другой сусветнай вайны. Найбольш актуальным у палітычнай гістарыяграфіі стала даследаванне суадносін імперскіх каштоўнасцей Вялікабрытаніі з яе еўрапейскімі інтэрасамі ў новы і навейшы час.

Брытанская знешняя палітыка ранняга новага часу інтэрпрэтавалася ў працах 60-80-х гадоў як палітыка, абумоўленая запатрабаваннямі і "камерцыйнымі інтэрасамі" дзяржавы, задачай забеспячэння нацыянальнай бяспекі. У выніку суперніцтва Брытаніі з Нідэрландамі, Скандынаўскімі краінамі і асабліва з Францыяй уяўлялася неабходнасцю і нават сродкам самаабароны. Тымі ж прагматычнымі (эканамічнымі, тэхналагічнымі, абарончымі) чыннікамі тлумачылася і актывізацыя брытанскай каланіяльнай экспансіі ў другой палове XVII – XVIII ст. Апалагетычная трактоўка замежнапалітычнага курсу пераважала і ў працах, прысвечаных пытанням гісторыі Вялікабрытаніі канца XVIII – першай паловы XIX ст. Сярод асноўных праблем, разглядаемых у кантэксце дыпламатычнай і імперскай гісторыі, – узаемаадносіны з рэвалюцыйнай і напалеонаўскай Францыяй і стварэнне пры дзейсным удзеле Вялікабрытаніі еўрапейскай "канцэртнай" сістэмы, а таксама пачатак пераўтварэнні "старой" каланіяльнай імперыі ў "новую" у сувязі з Амерыканскай рэвалюцыяй і прамысловай рэвалюцыяй у Вялікабрытаніі.

Большасць аўтараў ліберальнага кірунку (**Д. Хорн, К. Борн**) зыходзілі з таго, што брытанская дзяржава зусім не імкнулася да велічы і сусветнага першынства. Усё гэта адбылося натуральным шляхам – дзякуючы геаграфічным асаблівасцям краіны (астраўному становішчу, недахопу прыродных рэсурсаў і неабходнасці развіваць флот), высокім тэмпам індустрыялізацыі, ранняму (у параўнанні з іншымі краінамі) усталяванню дэмакратычных палітыка-канстытуцыйных прынцыпаў. Знешняя і ўнутраная палітыка брытанскай дзяржавы, такім чынам, абумоўлівалі адзін аднаго і цесна перапляталіся. Нацыянальная бяспека і гандлёвыя інтэрасы ў Еўропе і ў заморскіх тэрыторыях былі асноўнымі матывамі ў выпрацоўцы доўгатэрміновага знешнепалітычнага курсу, якога прытрымваліся брытанскія кабінеты незалежна ад іх партыйнай арыентацыі.

Ліберальныя гісторыкі паслядоўна праводзілі думку аб тым, што Вялікабрытанію пастаянна імкнулася ажыццявіць ідэю "еўрапейскага канцэрту" і роўнасці становішча з такімі дзяржавамі, як Францыя, Аўстрыя, Расія і Прусія, у імя захавання міру і бяспекі на кантыненце. Брытанскія палітычныя дзеячы прыйшлі да ажыццяўлення гэтай ідэі практычным шляхам падчас напалеонаўскіх войн, прытрымваючыся канкрэтнай мэты не дапусціць працягу французскай агрэсіі, якая падрывала еўрапейскую стабільнасць. "Канцэртная" сістэма міжнародных адносін, якая склалася на Венскім кангрэсе, няўхільна выконвалася брытанскім урадам, хоць уяўляла сабой прылад захавання кансерватыўнага статут-кво. Гэтай практычнай мэце служылі часавыя саюзы з рознымі еўрапейскімі краінамі (Іспаніяй, Бельгіяй, Партугаліяй і інш.). Той жа задачай кіравалася Вялікабрытанія, уступаючы ў Крымскую вайну ("ухіліць рускую гегемонію ў Чорным моры") і займаючыся вырашэннем Усходняга пытання.

У працах кансерватыўных гісторыкаў (**Дж. Джонс, І. Крысці**) прыводзілася падобнае тлумачэнне прычын узвышэння Вялікабрытаніі ў XVIII – першай палове

РЭПАЗІТОРЫЙ ГДУ ІМЯ Ф. СКАРЫНЫ

XIX ст. Тым не менш, у адрозненне ад ліберальных аўтараў яны прытрымваліся версіі аб першапачаткова існаваўшым першынстве Вялікабрытаніі сярод еўрапейскіх краін, якое давала ёй падставы выступаць арганізатарам і гарантам міру ў Еўропе. Брытанія свядома імкнулася стаць першай дзяржавай міру. Гэта быў шанс засцерагчы сябе ад пагрозы ўварвання з кантынента, выжыць у цяжкай, працяглай барацьбе са шматлікімі сапернікамі. Вызначальным у аргументацыі кансерватыўных гісторыкаў служыў "нацыянальны інтарэс". Пад ім разумелася сукупнасць асабістых і групавых інтэрасаў у англійскім гнрамадстве (манарха, арыстакратыі, гандлёвых і прамысловых кругоў).

Разнастайнай па праблематыцы і падыходам выглядае гістарыяграфія знешняй палітыкі Вялікабрытаніі другой паловы XIX – пачатку XX ст. К. Борн, **З. Стэйнер** і іншыя вядомыя гісторыкі кансерватыўнай і ліберальнай арыентацыі ў працах 70-90-х гадоў тлумачылі пераход Вялікабрытаніі ад "бліскучай ізаляцыі" да блокавай палітыкі ў пачатку XX ст. яе імкненнем захаваць "баланс сіл" у міры і ў Еўропе, спыніць тэрытарыяльную экспансію Францыі, Расіі, Германіі. Разам з тым у працах выразна гучаў папрок ураду, які, думаючы аб міры, дазволіў іншым дзяржавам "уцягнуць" Вялікабрытанію ў першую сусветную вайну.

У гістарыяграфіі другой паловы XX ст. шмат у чым па-новаму асветлены праблемы палітыкі міжваеннага перыяду 1918 – 1939 гадоў і прычыны ўступлення Вялікабрытаніі ў другую сусветную вайну. Кансерватыўныя гісторыкі даказвалі, як мала магчымасцяў для манеўру меў брытанскі ўрад ва ўзаемаадносінах з фашысцкімі і мілітарысцкімі дзяржавамі напярэдадні другой сусветнай вайны. Гісторыкі-рэвізіяністы (**Д. Томсон**) імкнуліся зацвердзіць тэзу аб "вымушанасці" палітыкі "замірэння" для Чэмберлена, які дамагаўся падтрымання еўрапейскага міру і статут-кво ў Еўропе, досыць рэалістычна ацэньваючы складанае становішча ў Еўропе. Палітыка "замірэння", такім чынам, выглядала ў іх інтэрпрэтацыі асабліва прагматычнай (тады як ліберальныя гісторыкі нярэдка ацэньвалі яе як вынік замежнапалітычных ілюзій, ідэалізму кабінета кансерватараў).

У шэрагу прац ліберальных гісторыкаў (**П. Кэнэдзі, Р. Паркер**) утрымоўвалася спроба даць больш аб'ектыўнае абгрунтаванне замежнапалітычнага курсу брытанскага ўрада ў 1930-е гады., увязаць прыняцце ім адказных рашэнняў у адносінах да Германіі і краін Цэнтральнай і Ўсходняй Еўропы з эканамічнай нестабільнасцю ўнктры краіны, нежаданнем павялічваць і без таго вялікі цяжар гонкі ўзбраенняў. Пазбягаючы адкрытага сутыкнення з Германіяй, імкнучыся адцягнуць тэрміны ваеннага канфлікту, Вялікабрытанія, тым не менш, рыхтавалася да вайны. У канчатковым рахунку, не здымаючы з кансерватыўнага ўрада адказнасці за "замірэнне", аўтары характарызавалі гэты курс як частку дзяржаўнай "абарончай" палітыкі.

Велізарны масіў сучаснай гістарыяграфіі ўяўляе навуковая літаратура па праблемах брытанскага імперыялізму і дэкаланізацыі: гісторыі каланіяльнай экспансіі ў XIX – пачатку XX ст., арганізацыі адміністрацыйнага кіравання калоніямі і дамініёнамі і ўзаемаадносін брытанскай метраполіі з рознымі краінамі, якія ўваходзілі ў склад імперыі. Уся гісторыя Брытанскай імперыі ўмоўна падзялялася на некалькі перыядаў: 1) "першая" імперыя, якая засноўвалася на заваяванні і каланіяльным кіраванні і спыніла сваё існаванне ў выніку

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Амерыканскай рэвалюцыі; 2) "другая" імперыя, якая трымалася больш на вольнай гандлёвай экспансіі ў калоніях, чым на прамым адміністрацыйным кіраванні імі; 3) "новы імперыялізм" апошняй трэці XIX – пачатку XX ст., які выяўляў сябе галоўным чынам у тэрытарыяльнай экспансіі, выкліканай лішкам капіталаў.

Пачатак перагляду гэтай гісторыяграфічнай трактоўкі ў 50-е – пачатку 60-х гадоў заклалі кансерватыўныя гісторыкі **Р. Робінсан і Д. Галахер**. Аснову іх канцэпцыі склала ідэя аб тым, што імперыялізм як знешняя экспансія толькі часткова быў абумоўлены ўнутрыеўрапейскімі эканамічнымі і палітычнымі фактарамі. Паводле версіі Робінсана і Галахера, на працягу XIX ст. брытанская імперская палітыка зводзілася да мінімуму і выяўляла сябе галоўным чынам у "нефармальным кантролі" залежных тэрыторый. Ён ажыццяўляўся ў асноўным сіламі мясцовай адміністрацыяй і белымі перасяленцамі. Па іх версіі, ажыццяўленне каланізацыі, якая насіла "натуральны" характар, вызначалася не столькі ўрадамі Вялікабрытаніі, колькі прагматычнымі інтэрасамі мясцовых эліт і перасяленцаў. Пераход да адкрытай анэксіі афрыканскіх краін у 80 – 90-е гады. XIX ст. быў абумоўлены, па іх меркаванню, не адмовай Вялікабрытаніі ад выпрабаванай палітыкі, а небяспекай, якая зыходзіла ад нацыяналістычных рухаў у Егіпце і Паўднёвай Афрыцы. Яны пагражалі імперскім інтэрасам Вялікабрытаніі, бяспецы яе гандлёвых марскіх маршрутаў у Індыю і Аўстралію. Апасенні брытанскага ўрада з нагоды бяспекі суднаходства праз Суэцкі канал прывялі да захопу Егіпта Вялікабрытаніяй. Гэта, у сваю чаргу, справакавала актыўнасць Францыі ў Заходняй Афрыцы з мэтай не дапусціць узрастання брытанскага ўплыву на афрыканскім кантыненце. У канчатковым рахунку, як лічылі Робінсан і *Галлахер*, еўрапейскія дзяржавы сапернічалі ў Афрыцы паміж сабой, а зусім не за ўладанне Афрыкай. Калі жа падзел быў завершаны, Вялікабрытаніі не заставалася нічога іншага, як узяць новыя тэрыторыі пад прамы кантроль. Так паўстала "фармальная" Брытанская імперыя. У дадзеным выпадку палітычныя і дыпламатычныя меркаванні еўрапейскіх краін пераважалі над эканамічнымі меркаваннямі. Эканамічнае асваенне калоній паўстала толькі з прычыны падзелу.

2. Падчас сцвярджэнняў "новай гістарычнай навукі" адбываецца адыход даследчыкаў ад падзейнай гісторыі – да гісторыі без падзей, у якой нішто не здзяйснялася ў асобнасці. Засваенне "новымі" брытанскімі гісторыкамі вопыту па стварэнні "серыйнай" гісторыі французскай школы "Аналаў", пацягнула за сабой змену прыярытэтаў у выбары праблемных палёў у гісторыі новага часу. Не адмаўляючы такіх феноменаў як Англійская рэвалюцыя, перыпетыі палітычнай барацьбы ў парламенце і ў краіне ў XVIII ст., прамысловая рэвалюцыя, калізіі супрацьстаяння партый у XIX стагоддзі і інш., стваральнікі "новай гістарычнай навукі" засяродзіліся на больш значных, па іх перакананню, абласцях, вывучэнне якіх дазваляла зразумець прыроду пераўтварэння даіндустрыяльнага брытанскага грамадства ў сучаснае: дэмаграфічная гісторыя; структуры, інстытуты і камунікацыі, якія вызначалі паўсядзённае існаванне чалавека; цыклы жыцця звычайных людзей.

Характэрнай рысай "новай гісторыі" стала цікавасць да даследавання сацыяльных груп і пластоў, якія адрозніваліся паходжаннем, адукацыяй, статутам (арыстакратычная эліта, джэнтры, гандляры, рамеснікі, сяляне). Гэта абумовіла

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

павышаную ўвагу гісторыкаў да групавых паводзін, рухаў сацыяльнага пратэсту, народнай культуры, рэлігійных вераванняў, сацыяльным настроям "простых людзей". Імкненне гісторыкаў вывучаць "даіндустрыяльны" перыяд як эпоху павольных змен вяло да пошукаў элементаў ломкі тых структур, якія знешне выглядалі нерухомымі, стабільнымі і складалі паўсядзённае жыццё чалавека (нараджальнасць, шлюбнасць, смяротнасць, голад, хваробы, эпідэміі, формы сацыяльнай мабільнасці). У якасці цэнтральнага інстытута "даіндустрыяльнага грамадства" і ядра лакальнага грамадства для даследчыкаў выступала сям'я і яе асноўныя кампаненты (мужчыны, жанчыны, дзеці, пажылыя людзі). Важную ролю ў фармаванні гэтага праблемнага поля згуляла праца **Л. Стоуна** "Сям'я, пол і шлюб у Англіі ў 1500-1800 гады" (1977).

У 70-80-*е* гады XX ст. прыкметна ўзрасла цікавасць гісторыкаў да вывучэння гісторыі масавай свядомасці і народнай культуры ранняга новага часу. "Новая" гістарыяграфія тлумачыла народную культуру пашырана, як культуру "не эліты", уяўляўшую сабой сістэму паняццяў, каштоўнасцяў, пазіцый, знакаў, якія падзяляла большасцю грамадства. Вывучэнне праблем народнай культуры злучалася, як правіла, з даследаваннем асаблівасцей "народнай ідэалогіі" XVI – XVII ст. Адмысловую ўвагу аўтары надавалі пытанням народнай этыкі, маралі, рэлігіі. Мір народнай культуры цесна ўвязваўся з масавымі сацыяльнымі рухамі даіндустрыяльнай эпохі і настроямі іх удзельнікаў.

У гэты перыяд адбылося істотнае пераасэнсаванне зместу англійскай рэвалюцыі. Розныя па сутнасці тлумачэння прыроды Англійскай рэвалюцыі сфакусаваліся ў гісторыяграфічнай палеміцы канца 40 – пачатку 60-х гадоў - у "спрэчцы аб джэнтры". У цэнтры гэтай працяглай дыскусіі апынуліся процілеглыя тэзісы радыкальнага гісторыка **Р. Тоуні** і яго прыхільнікаў аб "узвышэнні джэнтры" і кансерватыўнага гісторыка **Х. Трэвар-Роўпера** аб "заняпадзе джэнтры" як фактары, вывучэнне якога дазваляла зразумець прычыны палітычнага канфлікту ў сярэдзіне XVII ст.

Р. Тоўні тлумачыў паходжанне Англійскай рэвалюцыі зменамі ў матэрыяльным дабрабыце заможных сацыяльных груп. Гэтыя змены здзяйсняліся з часоў Рэфармацыі, калі царкоўныя землі сталі перамяшчацца спачатку ад кароны да арыстакратыі, а пазней – ад збяднелай арыстакратыі да джэнтры. У той час як арыстакратыя перажывала эканамічны заняпад і страту палітычнага ўплыву, джэнтры ўмацоўвалі свае пазіцыі. Спробы манархіі спыніць гэты працэс прывялі, у канчатковым рахунку, да канфлікту ў 1640 г., які перарос у рэвалюцыю.

У сваю чаргу Х. Тревор-Роупер у шэрагу прац, якія вышлі ў першай палове 50-х гадоў, выступіў з крытыкай канцэпцыі Тоўні. Ён падвергнуў сумневу правільнасць статыстычных падлікаў Тоўні аб эканамічным заняпадзе арыстакратыі і звярнуў увагу на тое, што рост уплыву зямельнага сярэдняга класа быў звязаны галоўным чынам з яго актыўнасцю ў сферах гандлю, прамысловасці. Па меркаванні гэтага гісторыка, "сапраўдныя" джэнтры, дробныя землеўладальнікі пакутавалі ад інфляцыі, якая прагрэсавала і знаходзіліся ў цяжкім эканамічным становішчы. Менавіта адчай, а не ўпэўненасць у сабе, падштурхнуў іх да ўдзелу ў "Вялікім мецяжы" і затым радыкалізаваў яго змест.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

У другой палове XX ст. працэс абнаўлення гістарыяграфіі Англійскай рэвалюцыі здзяйсняўся ў значнай ступені пад уплывам ідэй школы "Аналаў" і гісторыяграфічных навацый у ЗША. Так, амерыканскі гісторык **П. Загорын** яшчэ ў 50 – пачатку 60-х гадоў сфармуляваў і абгрунтаваў ідэю аб рэвалюцыі ў Англіі ў 1640-1641 гады як канстытуцыйнай і палітычнай. У аснове канфлікту, па яго меркаванню, ляжалі супярэчнасці паміж прадстаўнікамі аднаго правячага класа. Знешне яны праяўляліся ў супрацьстаянні "двара" – кароны і яе прыхільнікаў і "краіны" – яе сапернікаў. Гэты канфлікт перарос у супрацьборства "партыі караля" і "партыі парламента", у якім апазіцыя выявіла не толькі кансерватыўнасць, але і рэвалюцыйныя магчымасці сваёй рэлігійнай і палітычнай ідэалогіі. Загорыным адзначалася паступовае пашырэнне маштабаў рэвалюцыі ў сувязі з пераходам ініцыятывы ў рукі грамадскіх груп, якія перш адыгрывалі другарадную ролю, і іх спроб здзяйснення дэмакратычнага перавароту і разбурэнні саслоўна-іерархічнай сацыяльнай сістэмы. У канчатковым рахунку, асноўным вынікам рэвалюцыі стала фармаванне новай палітычнай сістэмы краіны ў другой палове XVII ст.

Падобная інтэрпрэтацыя была прапанаваная ў працах брытанскага ліберальнага гісторыка **Дж. Эйлмера**. Ён выявіў палітыка-канстытуцыйныя і рэлігійныя разыходжанні ў пазіцыях бакоў, а таксама адрозненні сацыяльна-эканамічнага парадку. Дж. Эйлмер тлумачыў іх своеасаблівасцю эканамічных адносін і сацыяльнай структуры ў розных раёнах Англіі і асаблівасцямі размяшчэння насельніцтва ва ўсходніх і паўднёваўсходніх "парламенцкіх" графствах і цэнтральных і паўночных "раялісцкіх" графствах. На падставе гэтага гісторык рабіў выснову аб перавазе сярэдніх класаў на боку парламента, а арыстакратыі і вярхушкі джэтры – на боку караля. Ён адзначаў якасныя змены, якія адбыліся за гады рэвалюцыі ў сістэме землеўладання і ў грамадска-палітычнай сферы ў карысць сярэдніх пластоў. У прыватнасці, Эйлмер канстатаваў, што пасля "Вялікай рэвалюцыі" 40-50-*х* гадоў XVII ст. у Англіі паўсталі ўмовы, неабходныя для прадпрымальніцкай дзейнасці. Гэтая падзея змяніла свядомасць грамадства, абумовіўшы ў наступным непрыманне ім грамадзянскіх войн.

Важная роля ў абнаўленні ліберальнай канцэпцыі Англійскай рэвалюцыі ў духу новай сацыяльнай гісторыі прыналежыла Л. Стоўну. Ён інтэрпрэтаваў рэвалюцыю як барацьбу саслоўяў і ўтрысаслоўных груп ("правячых эліт") па палітыка-канстытуцыйным, рэлігійным і іншых пытанням. Перадумовы рэвалюцыі тлумачыліся гісторыкам, зыходзячы з азначэння ім палітычнага рэжыму Сцюартаў як крызіснага. Гэты крызіс ("крызіс арыстакратыі"), па меркаванні Стоўна, выяўляўся ў нядзольнасці сістэмы прыстасавацца да эканамічных і сацыяльных змен і ў паступовым адыходзе ад яе часткі правячага класа. Гісторык прызнаваў магчымасць такога сацыяльнага размежавання "правячай эліты", якое мела на ўвазе адасабленне буржуазных джэнтры-прадпрымальнікаў і феадальных джентры-ранцье.

Сярод гісторыкаў марксісцкай арыентацыі, якія займаліся вывучэннем рэвалюцыі, вядучае становішча прыналежыла **Кр. Хілу**. У 60-80-е гады прадметам яго даследавання сталі не столькі эканамічныя і сацыяльна-палітычныя, колькі ідэйна-рэлігійныя і ідэалагічныя перадумовы рэвалюцыі. Самастойнае значэнне ў працах Хіла набыло вывучэнне дынамікі і геаграфіі радыкальных плыняў у

РЭПАЗІТОРЫЙ ГГУ ІМЕНІ Ф. СКАРЫНЫ

Англійскай рэвалюцыі. У працах "Пурытанізм і рэвалюцыя" (1958) "Духоўныя вытокі Англійскай рэвалюцыі" (1980) і іншых Кр. Хіл праводзіў думку аб патэнцыяльных магчымасцях дэмакратычнай плебейскай рэвалюцыі ў 40-50-е гады XVII ст., якім не было наканавана рэалізавацца.

У глыбіні народнай, "трэцяй", па выразе Хіла, культуры ў гады рэвалюцыі выспявалі сацыяльныя асновы плебейскага радыкалізму, які адмаўляў іерархію традыцыйнага грамадства і дзяржаўнай царквы. Па меркаванні гісторыка, Англійская рэвалюцыя XVII ст. завяршылася перамогай уласнікаў і зацвярджэннем іх ідэалогіі. Яе вынікам стала "стварэнне значна больш спрыяльных умоў для развіцця капіталізму, чым тых, якія пераважалі да 1640 г."

У апошняй чвэрці XX ст. праблематыка гісторыі рэвалюцыі вывучалася кансерватыўнымі гісторыкамі ў рамках канцэпцыі "ўсеагульнага крызісу XVII ст.". Яна інтэрпрэтавалася як палітычны канфлікт, запознены варыянт рэфармацыйнага руху, аснову якога склалі супярэчнасці паміж "дваром" – дзяржаўнай уладай, якой былі ўласцівыя ўзмацненне цэнтралізацыі, павелічэнне выдаткаў на ўтрыманне бюракратыі, рэвалюцыйныя пераўтварэнні ў сферы палітыкі і рэлігіі, і "краінай" – грамадствам, ад імя якога імкнуўся выступаць кансерватыўны парламент, які супраціўляўся зменам.

Гісторыкі-кансерватары пастулявалі выпадковы характар узнікнення Грамадзянскай вайны, яны імкнуліся давесці, што гэты канфлікт не меў пад сабой сацыяльна-эканамічных падстаў. Яны адмаўлялі наяўнасць у Англіі арганізаванай парламенцкай апазіцыі і імкнуліся давесці абмежаванасць яе ўплыву на грамадства, паколькі парламент, які збіраўся нерэгулярна, не быў для правінцыйнага грамадства прызнанай нацыянальнай установай. Унутры самой парламенцкай апазіцыі, разрозненай, супярэчлівай, адбываліся, па перакананні гісторыкаў-кансерватараў, сталыя сутыкненні інтэрасаў. "Двор" таксама не быў маналітнай сілай, унутры яго ішла барацьба прыдворных груповак. Аўтары сцвярджалі, што канфлікт парламента з манархіяй уяўляў сабой форму змагання розных груповак за ўлада.

Новыя тэндэнцыі адбіліся на інтэнсіўнасці распрацоўкі сюжэтаў, якія датычыліся уздзеяння падзей у Шатландыі ў 1637 – 1651 гадах на Англійскую рэвалюцыю, і з'яўленне даследаванняў, у якіх гэтыя падзеі вызначаліся як Шатландская рэвалюцыя. Аж да другой паловы XX ст. рэлігійна-палітычныя падзеі ў Шатландыі 30-40-х гадоў XVII ст. разглядаліся брытанскімі гісторыкамі як фон або перыферыя працэсаў, адбываўшыхся ў Англіі. Перыяд 1637 – 1651 гадоў шатландскай гісторыі вызначаўся як палітыка-рэлігійны канфлікт, цэнтральным пунктам якога з'яўлялася барацьба каралеўскай улады Сцюартаў з прэсвітэрыянамі, якія адлюстроўвалі сілы радыкальнай Рэфармацыі царквы. Паміж гісторыяй аб'яднання Англіі і Шатландыі перыяду кіравання Кромвеля і ўніяй 1707 г. праводзілася лагічная сувязь, хоць у першым выпадку паказвалася на прымусовы характар саюза, а ў другім – на яго добраахвотнасць.

3. Да другой паловы XX ст. найбольш дынамічнай субдысцыплінай гістарычнага ведання стала "новая сацыяльная гісторыя". Важкі ўклад ў яе станаўленне ўнеслі даследаванні навукоўцаў марксісцкай арыентацыі і гісторыкаў, блізкіх да марксізму: Кр. Хіла, **Э. Хобсбаўма**, **А.Л. Мортана**. Галоўным прадметам

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

новых сацыяльна-гістарычных даследаванняў стала ўнутраны стан грамадства (асобных яго груп і індывідаў). У 70-80-*е* гады XX ст. брытанскія гісторыкі падкрэслівалі інтэгравальную функцыю сацыяльнай гісторыі ў сістэме гістарычных дысцыплін, ставілі перад ёй задачу сінтэзу даследаванняў розных бакоў і працэсаў гістарычнага мінулага. Аднак на практыцы большасць "новых" сацыяльных гісторыкаў канцэнтравала ўвагу на вывучэнні сацыяльных груп, інстытутаў, рухаў з пазіцыі "гісторыі знізу". У гістарыяграфіі з'явіліся такія субдысцыпліны, як дэмаграфічная гісторыя, сацыяльна-інтэлектуальная гісторыя, псіхагісторыя. У 80-е гады вызначыліся такія даследчыя вобласці, як гісторыя сям'і, дзяцінства, адукацыі, горада, злачыннасці, сацыяльная гісторыя медыцыны, сацыяльная гісторыя рэлігіі, "новая працоўная гісторыя", "жаночая гісторыя", "сялянскія даследаванні" і інш. Увага гісторыкаў стала паварочвацца ад вывучэння сацыяльных паводзін, актыўнасці чалавека ў групе і калектыўных паданняў да даследавання індывідуальнай свядомасці, паводзін і іх матывацыі. У 50-60-я гады, калі шырокае распаўсюджванне атрымалі тэорыі мадэрнізацыі і эканамічнага росту, аптымістычная трактоўка прамысловай рэвалюцыі была пацверджаная працамі ліберальных гісторыкаў, якія стваралі новую эканамічную гісторыю (**У.Ростоу**). Ход прамысловай рэвалюцыі ацэньваўся імі як пазітыўны прыклад устойлівага росту эканомікі краіны, следствам якога стала пераадоленне беднасці і скарачэнне сацыяльнай няроўнасці. У працах ліберальных гісторыкаў (**Г.Перкін**) перыяд прамысловага перавароту характарызаваўся карэннымі зменамі ў грамадскай структуры і інстытутах, дзяржаве, умовах жыцця, мысленні сацыяльных пластоў і груп. Сама ж Вялікабрытанія ў адпаведнасці з гэтай інтэрпрэтацыяй выглядала як прыклад дэмакратызацыі грамадства, якая адбылася ў выніку прамысловай рэвалюцыі.

У канцы 50-х – 60-я гады адрадзілася спрэчка (пачатак якой адносіцца да мяжы XIX – XX ст.) аб сацыяльных наступствах індустрыялізацыі. Яна вялася паміж "аптымістамі" – ліберальнымі гісторыкамі і "песімістамі" – гісторыкамі радыкальна-дэмакратычнага і марксісцкага кірункаў аб жыццёвым узроўні рабочых у перыяд прамысловай рэвалюцыі. Ліберальныя гісторыкі імкнуліся даказаць, што прамысловая рэвалюцыя, у канчатковым рахунку, прывяла да паляпшэння жыцця і побыту рабочых і абумовіла прынцыповую змену іх паводзін – ад сляпога бунту да кансенсусу з правячымі класамі (Г. Перкін). Бедствы фабрычных працоўных і разараўшыхся рамеснікаў яны лічылі часавымі сацыяльнымі выдаткамі ранняй стадыі прамысловага капіталізму. Асноўная выснова большасці гісторыкаў зводзіўся да таго, што падчас прамысловай рэвалюцыі ў Вялікабрытаніі склалася "дынамічна стабільнае грамадства". Сярэдні клас, яго эканамічныя пазіцыі, сацыяльныя характарыстыкі, каштоўнасныя арыентацыі, вызначалі аблічча віктарыянскага грамадства ў цэлым.

Гісторыкі марксісцкай арыентацыі прытрымваліся "песімістычнай" трактоўкі сацыяльных наступстваў прамысловай рэвалюцыі, знаходзячы падтрымку ў леваліберальных і радыкальных аўтараў у агульнай негатыўнай адзнацы "якасці жыцця" фабрычных працоўных і разараўшыхся рамеснікаў у Вялікабрытаніі XIX ст. (Э. Хобсбаўм). Канстатуючы пагаршэнне жыццёвага ўзроўня працаўнікоў па найму, даследчыкі імкнуліся такім чынам абгрунтаваць сувязь паміж сацыяльнай

РЭПАЗІТОРЫЙ ГГУ ІМЯ Ф. СКОРЫНЫ

галечай і фарміраваннем класавай свядомасці працоўных, іх грамадскай актыўнасцю, рухамі пратэсту ў гады прамысловай рэвалюцыі.

Істотна змянялася храналогія прамысловай рэвалюцыі. Яе ранні перыяд паступова зрушваўся ў гістарыяграфіі да пачатку XVIII ст. Гісторыкі (у асноўным, ліберальнай арыентацыі) імкнуліся знайсці пацверджанне версіі аб тым, што ўжо тады ў Англіі адбывалася фарміраванне сярэдняга класа, звязанага з эканамічнай мадэрнізацыяй. Канчатак прамысловай рэвалюцыі гісторыкі ўсё часцей адносілі не да 60-70-х гадоў XIX ст., а да пачатку XX ст. Мяжа XIX – XX ст. выглядала ў працах сацыяльных і эканамічных гісторыкаў як завяршальная фаза прамысловай рэвалюцыі, якая кардынальна змяніла класавую структуру дзяржавы і стварыла асновы новага грамадства. Як лічыў Г. Перкін, у віктарыянскай Брытаніі ў выніку склалася "жыццяздольнае класавае грамадства", у якім любы канфлікт (уключаючы прамысловыя страйкі) вырашаўся сродкам перамоў, а не гвалту. Адметнай рысай такога грамадства стала тое, што кожны клас прызнаваў права іншых класаў на існаванне і атрыманне сваёй долі ў нацыянальным прыбытку і палітычную ўладу.

Павышэнне цікавасці "новых" сацыяльных гісторыкаў да паводзін асобных катэгорый працоўнага класа і ўзаемаадносінам розных пластоў унутры працоўнага руху ў перыяд станаўлення індустрыяльнага грамадства ў Вялікабрытаніі абумовіла і новы зварот да традыцыйных для брытанскай гістарыяграфіі праблем чартызму і трэд-юніянісцкага руху XIX – пачатк XX ст. У "новай" сацыяльнай гістарыяграфіі 60 – 70-х гадоў прыярытэтныя пазіцыі займала інтэрпрэтацыя чартызму, якую ў большасці сваім падзялялі гісторыкі ліберальнага, *леварадыкальнага* і марксісцкага кірункаў. Ён тлумачыўся як шматаблічны, шматскладовы народны рух эпохі прамысловай рэвалюцыі, аснову якога ўтваралі разараўшыеся рамеснікі і фабрычныя працоўныя. У працах "новых" сацыяльных гісторыкаў умацавалася канцэпцыя чартызму, у якой падкрэсліваліся ўласцівыя яму " формы, якія ўжо сыходзяць" у індустрыядным грамадстве, унутраная супярэчлівасць, складанасць узаемаадносін "маргінальных груп" з высокакваліфікаванымі працоўнымі, канфліктнасць інтэрасаў паміж прадстаўнікамі розных нацыянальнасцяў, прафесій, лакальных груп. І хоць аўтары шматлікіх прац прызнавалі значнасць чартызму як важнага перыяду ў гісторыі рабочага класа, аднак вынікі руху разглядаліся як зыход канфлікту паміж сярэднім класам, які ўсталяваў сваю "культурную гегемонію", і "традыцыйнай культурай" працоўных. У адпаведнасці з гэтай версіяй, вярхушка рабоых, якая склала аснову трэд-юніёнаў, у канчатковым рахунку, успрыняла сацыяльныя нормы і каштоўнасці сярэдняга класа, а "маргінальныя групы" на час выпалі з працоўнага руху. Такім чынам, большасць кваліфікаваных рабочых у другой палове XIX – пачатку XX ст. былі паглынутыя "камерцыйным", "па-спажывецку арыентаваным" грамадствам Вялікабрытаніі.

У цэнтры ўвагі "новых" сацыяльных гісторыкаў у 60 – 80-я гады апынуліся праблемы паводзін прамысловых працоўных у брытанскім індустрыяльным грамадстве другой паловы XIX ст. Праблематыка "працоўнай арыстакратыі" разглядалася большасцю гісторыкаў у цеснай узаемасувязі не толькі з эканамічнымі, але і сацыяльна-культурнымі працэсамі ў Вялікабрытаніі сярэдзіны XIX ст. Прадстаўнікі дэмакратычнага крыла "новай" гістарыяграфіі, адмаўлялі

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

цвёрдую абумоўленасць праслойкі "працоўнай арыстакратыі" з'явамі эканамічнага жыцця і "зададзенасць" працэсу яе ўзнікнення як "агентуры" прамысловай буржуазіі. Яны тлумачылі паводзіны гэтага пласта пераважна яго новымі жыццёвымі ўстаноўкамі, асаблівасцямі самаідэнтыфікацыі, групавой свядомасцю, палітычнай культурай. Гісторыкі адзначалі тое, што ў брытанскай гісторыі канца XIX ст. не выяўлялася маналітнасць класавай свядомасці і агульнасць сацыяльнага досведу прамысловага пралетарыята. Хутчэй наадварот, прасочваліся тэндэнцыі аўтанамізацыі свядомасці і паводзін працоўных асобных спецыяльнасцяў. З вядомай дзеллю ўмоўнасці можна было казаць таксама аб сацыяльнай супрацьлегласці працадаўцаў і працаўнікоў па найманні.
У апошняй чвэрці XX у. інтэрасы гісторыкаў зрушыліся да вывучэння грамадскіх адносін у непрадукцыйнай сферы, гісторыі спажывання і вольнага часу, культуры і каштоўнасных арыентацыі розных пластоў грамадства,

ТЭМА: Гістарычная навука Федэратыўнай Рэспублікі Германіі пасля Другой сусветнай вайны

1. Кансерватыўнае панаванне 50-*х* гг.
2. Ліберальная гістарыяграфія. Паварот да сацыяльнай гісторыі.
3. Афармленне неоисторизма. Гісторыя штодзённасці.
4. Праблема нацыянал-сацыялізму.

ЛІТАРАТУРА.

Кан С. Б. Немецкая историография революции 1848 - 1849 гг. в Германии. М., 1962
Мерцало» А. Н. Западногерманская буржуазная историография второй мировой войны. М.,1978.
Мерцалова Л. А. Немецкое Сопротивление в историографии ФРГ. М., 1990.
Оболенская С. В. "История повседневности" в современной историография ФРГ // Одиссей. Человек в истории. 1990. М., 1990.
Оболенская С. В. Бисмарк в современной западногерманской буржуазной историографии // Ежегодник германской истории, 1984. М., 1986.
Оболенская С. В. Проблемы образования германской империи 1871 г. в освещении современной буржуазной историографии ФРГ // Ежегодник германской истории, 1987. М., 1988.
Овчинникова Л. В. Крах Веймарской республики в буржуазной историографии ФРГ. М., 1983.
Орлова М. И. Германская революция 1918-1919 гг. в историографии ФРГ. М., 1986.
Патрушев А. И. Неолиберальная историография ФРГ. Формирование, методология, концепции. М.,1981.
Патрушев А. И. Проблемы германской революции 1848-1849 гг. в буржуазной историографии ФРГ // Буржуазные революции XVII-XIX вв. в современной зарубежной историографии. Отв. ред. И. П. Дементьев. М., 1986.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

1. Крах нацызму ў 1945 г. выклікаў у нямецкіх гісторыкаў пачуцця разгубленасці і дэзарыентацыі. Патрыярх нямецкай гістарыяграфіі **Фрыдрых Мейнеке** выпусціў у 1946 г. сваю апошнюю буйную працу "Германская катастрофа". Карані трагедыі ён бачыў у аб'яднанні Германіі "жалезам і крывёй", у антыліберальным і антыдэмакратычным духу створанай у 1871 г. імперыі. Прасякнутая пруска-мілітарысцкім ядам, палітыка Бісмарка разбурыла падмурак агульнаеўрапейскай культуры і адкрыла дарогу эпосе рэвалюцый і войн. Фашызм Мейнеке інтэрпрэтаваў не як нямецкую, а як еўрапейскую з'яву. Яго паходжанне ён угледжваў не столькі ў прускай традыцыі, колькі ў сучаснай еўрапейскай цывілізацыі з яе матэрыялізмам і ўтылітарызмам.

У гістарыяграфіі ФРГ у пасляваенны час сфарміравалася некалькі плыняў. На крайнім правам фланзе знаходзілася праварадыкальная гістарыяграфія, блізкая да неанацызму. Яны крытыкуюць плюралізм як крыніца канфліктаў у грамадстве і ўзамен прапаноўваюць "нямецкую ідэю дзяржаўнасці". Адзін з галоўных прынцыпаў кансерватыўнай гістарыяграфіі - аб'ектывізм, адмова ад вынясення адзнак мінуламу. Пасляваенныя гісторыкі-неаліберала, захоўваючы ідэалы свабоды асобы, дэмакратыі, парламентарызму, выступаюць за сацыяльную дзяржаву і яе ператварэнне ў прыладу сацыяльнай палітыкі, за шырокі палітычны і сацыяльны плюралізм. Сацыял-дэмакратычная гістарыяграфія прытрымваецца метадалагічнага плюралізму, падкрэслівае, што вывучэнне гісторыі спрыяе фармаванню грамадскай свядомасці, нацэленай на ўмацаванне міру і недапушчэнне вайны, на захаванне дэмакратычных свабод і прававой дзяржавы. Яе характэрнымі рысамі з'яўляюцца антымілітарысцкія і антыімперыялістычныя канцэпцыі, шырокае выкарыстанне метадалагічных элементаў і прынцыпаў марксізму. Артадаксальна-марксісцкая гістарыяграфія засяродзілася на гісторыі нямецкага рабочага і сацыялістычнага руху. Значнасць марксісцкіх даследаванняў рэзка зніжалася з-за дагматычнай пазіцыі іх аўтараў, вузкакласавага падыходу да гістарычнага працэсу, апалагетычнага малюнка краін рэальнага сацыялізму.

У канцы 40-х – 50-я гады дамінуючае становішча займаў у заходнегерманскай гістарыяграфіі кансерватыўны кірунак. Прызнаным лідэрам кансерватыўнага кірунку выступаў **Герхард Рытэр**. Цэнтральнай праблемай гісторыі для нямецкіх навукоўцаў стала пытанне аб месцы і значэнні нацызму ў гісторыі Германіі. Кансерватары тлумачылі гэтую з'яву як парыў у нямецкай гісторыі, які не меў уласна айчынных каранёў. Рытэр заявіў, што "па сваёй глыбіннай ісце нацыянал-сацыялізм – гэта германская форма агульнаеўрапейскай з'явы: аднапартыйнай дзяржавы на чале з правадыром. Яе варта тлумачыць не з ранейшых традыцый, а толькі з сучаснага крызісу ліберальнай формы дзяржавы і грамадства". Гэты крызіс, які меў свае вытокі яшчэ ў якабінскай дыктатуры, прывёў да заняпаду культуры, згубы веры і маральнаму нігілізму, на хвалі якога да ўлады прыйшла дэманічная асоба Гітлера. Рытэр лічыў, што тыя групы Супраціўлення, якія перадавалі праціўнікам Германіі інфармацыю, выступілі як здраднікі і варожыя агенты. Таму судовыя працэсы над імі і пакаранне іх смерцю ён лічыў юрыдычна бездакорнымі і маральна апраўданымі.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Паспрабаваўшы адказаць на пытанне - з якога часу і чаму мілітарызм стаў вызначаць знешнюю палітыку Германіі – Рытэр прыняў да ўвагі толькі палітычныя фактары, практычна пакідаючы ўбаку аспекты сацыяльныя. Лічачы мілітарызмам перш за ўсё адкрытую ваенную агрэсіўнасць, Рытэр лічыў, што прускі кароль Фрыдрых Вільгельм I, падпарадкаваўшы ўсю эканоміку краіны патрэбам войска, не быў, тым не менш, мілітарыстам у супрацьлегласць Карлу XII у Швецыі, Пятру I у Расіі, Людовіку XIV у Францыі, якія вялі пастаянныя войны за тэрытарыяльныя набыцці. Рытэр падкрэсліваў, што мілітарызм прускай манархіі быў цалкам іншага роду, чым у кайзераўскай або нацыянал-сацыялістычнай Германіі: першы быў стабілізуючым элементам парадку, другі ператварыўся ў разбуральны масавы рух на хвалі нацыяналізму.

Рытэр настойваў на тым, што германская вонкавая палітыка мела абарончы характар і не праследвала да 1914 г. ніякіх экспансіянісцкіх мэт. Пангерманскія ідэі заваявалі шырокую папулярнасць толькі падчас войн і ўяўлялі рашучы парыў з прускай традыцыяй. Карані мілітарызму Рытэр выяўляў у Вялікай французскай рэвалюцыі. Калі раней войны вяліся з абмежаванай мэтай забеспячэння ў іх выніку доўгага спакою і міру, то якабінцы і Напалеон імкнуліся да татальнага знішчэння праціўніка. Яны падпарадкавалі палітыку вайскоўцам мэтам і з'явіліся таму сапраўднымі родапачынальнікамі сучаснага мілітарызму.

Рытэр лічыў, што хоць Бісмарку і не ўдалося цалкам падпарадкаваць сабе мілітарысцкую сістэму і прымусіць яе служыць толькі палітычным мэтам, ён усё ж трымаў яе пад сваім кантролем. Толькі пасля яго адстаўкі мілітарызм вырваўся на волю і перастаў выконваць ролю сродку ў руках вялікага дзяржаўнага дзеяча. Рытэр малюе карціну барацьбы паміж палітыкам Бетман-Гольвегам і "мілітарыстам найчыстай пробы" Людэндорфом, у якой апошні атрымаў верх. Творы Рытэра з'яўляліся класічным прыкладам палітычнай гістарыяграфіі, якая грэбуе сацыяльна-эканамічнымі бакамі гісторыі.

Іншы буйны прадстаўнік кансерватыўнага кірунку Ганс Іоахім Шэпс (1909-1980) быў перакананым прыхільнікам духоўнага прыярытэту ў гісторыі і апалагетам прусацтва. У самым буйным сваім творы, пяцітомавай "Духоўнай гісторыі Германіі новага часу" Шэпс катэгарычна адверг якую бы то ні было сувязь паміж нацызмам і прусачаствам. Прыход Гітлера да ўлады ён тлумачыў выключна Версальскім дыктатам, які стварыў у краіне самую спрыяльную глебу для ўзняцця нацыяналістычнай хвалі, на грэбні якой нацыянал-сацыялісты дасягнулі імперскай канцылярыі.

Карціна нямецкай гісторыі, намаляваная кансерватарамі, дазваляла выкінуць з яе нацыянал-сацыялістычнае мінулае як чужародная, наносную і выпадковую з'яву і захаваць у недатыкальнасці нацыянальныя пруска-нямецкія традыцыі.

3. Новы этап у развіцці гістарыяграфіі ФРГ, для якога характэрны выхад на лідыруючыя пазіцыі ліберальнай гістарыяграфіі, звязаны з выхадам у 1961 г кнігі **Фрыца Фішэра** "Рывок да сусветнага панавання". Дыскусія, якая ўспыхнула ў сувязі з гэтым, азначала паваротны пункт у развіцці заходнегерманскай гістарычнай навукі. На аснове шырокага комплексу архіўных матэрыялаў Фішэр прыйшоў да аргументаванай высновы аб тым, што ад вераснёвага (1914) мемарандума канцлера Бетман-Гольвега аб мэтах Германіі ў вайне і да восені 1918

РЭПОЗІТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

г. яна праводзіла экспансіяністкую палітыку. Спрэчкі выклікалі два асноўных тэзы Фішэра. Па-першае, ён падкрэсліў, што германскі ўрад не толькі свядома пайшоў на рызыку развязвання сусветнай вайны, але і актыўна садзейнічала гэтаму сваёй ранейшай палітыкай. Другая думка заключалася ў тым, што далёка ідучыя анэксіяністкія планы былі ўласцівыя не толькі пангерманцам і нямецкаму генералітэту, але сустрэлі падтрымку і садзейнічанне большасці палітычных плыняў ад кансерватараў да партыі Цэнтра, лібералаў і правых сацыял-дэмакратаў. Адрозненні паміж анэксіяністамі і ўмеранымі датычыліся не прынцыповых мэт, а тактыкі іх ажыццяўлення і мелі толькі адносны характар. Бязмежны экспансіянізм настолькі радніў памкненні Германіі ў першай і другой сусветных войнах, што паміж імі, па заключэнні Фішэра, мелася несумнеўная пераемнасць. Гэта азначала, што нацызм не з'яўляецца ізаляваным і выпадковым эпізодам нямецкай гісторыі, не звязаным непасрэдна з нацыянальнымі традыцыямі і асаблівасцямі. Наадварот, кніга Фішэра даказвала існаванне вызначанай лініі пераемнасці ад утварэння Германскай імперыі да краху 1945 г., ды і наяўнасць элементаў небяспечнага мінулага ў самой Федэратыўнай рэспубліцы. Яго канцэпцыя атрымала далейшае развіццё ў наступных кнігах "Вайна ілюзій. Германская палітыка ў 1911-1914 гг." (1969) і "Саюз эліт. Да праблемы пераемнасці структур улады ў Германіі, 1871-1945" (1979).

Лінію пераемнасці Фішэр пачынае з перыяду ўтварэння імперыі, калі пруская мілітарысцкія і бюракратычныя традыцыі ўвайшлі ў цела і кроў аб'яднанай Германіі. Саюз аграрнай арыстакратыі і прамысловай эліты стаў непераадольнай перашкодай на шляхі лібералізацыі і дэмакратызацыі Германіі. Рэакцыйная лінія перамагла не толькі ў сацыяльна-палітычнай, але і ў духоўнай сферы, прывёўшы да афармлення "новагерманскага нацыяналізму", а затым і нацыянал-сацыялізму.

Фішэр зусім не атаясамляў кайзераўскую і нацысцкую Германію. Але, паказваючы, што паміж імі існуе велізарнае адрозненне, ён падкрэслівае безгрунтоўнасць іх ізаляванага адзін ад аднаго разгляду. Што датычыцца рабочага руху і народных мас наогул, то Фішэр не надае ім асаблівага значэння і лічыць, што сур'ёзнай процівагі агрэсіўным кругам яны стварыць не змаглі з-за аб'ектыўнай слабасці свайго палітычнага становішча ў аўтарытарнай сістэме імперыі.

Вялікі ўклад у развіццё ідэй Фішэра ўнёс Хельмут Беме. Беме зыходзіў з пераканання ў тым, што гісторыю стварэння Германскай імперыі нельга больш пісаць як частку біяграфіі Бісмарка. Падзеі 1866-1871 гг. Беме разглядае не як вынік бісмаркаўскай палітыкі, а як следства прамысловага перавароту і перамогі Прусіі над Аўстрыяй у доўгім працэсе барацьбы за эканамічнае панаванне ў Цэнтральнай Еўропе. Гандлёва-гаспадарчыя інтэрасы, а не замежнапалітычныя фактары з'явіліся першапрычынай аб'яднання Германіі. Аснова нямецкага адзінства была дасягнутая не ў выніку аўстра-прускай вайны, а яшчэ ў 1864 г., калі рэарганізацыя Мытнага звяза інтэгравала эканоміку Прусіі і астатніх германскіх дзяржаў і ізалявала Аўстрыю. Фрытрэдэрская палітыка Прусіі прыцягнула на яе бок буйных аграрыяў і прамыслоўцаў, банкіраў і гандляроў, якія аб'ядноўваюцца для абароны сваіх інтэрасаў у магутныя саюзы. "Вялікая дэпрэсія" 1873 г. змяніла суадносіны і расстаноўку сіл у Германіі. Крызіс прымусіў Бісмарка пайсці на

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

парыў з ліберальнай буржуазіяй і адмова ад эканамічнага лібералізму. Быў здзейснены паварот да пратэкцыянісцкай палітыкі і заключэння ў 1879 г. саюза з кансерватыўна-каталіцкімі коламі. У выніку сярэднія пласты апынуліся на завуголлі палітычнай сцэны, а буйная прамысловасць апынулася ў залежным становішчы ад дзяржавы, якая, у сваю чаргу, знаходзілася ў руках старых прывілеяваных арыстакратычных груповак. Вынікам стала стварэнне трывалай кансерватыўна-аўтарытарнай сістэмы, якое завяршыла ў 1881 г. усю эпоху ўтварэння Германскай імперыі. Беме надаў палітычным і ідэйным працэсам мала ўвагі, і аднабакова высунуў на першы план выключна сацыяльна-эканамічныя фактары ў стварэнні Германскай імперыі.

З канца 50-х гадоў хутка развіваецца такі напрамак гістарычнага даследавання як сацыяльная гісторыя. Для яе станаўлення асаблівае значэнне мелі даследаванні буйнешага неаліберальнага гісторыка **Вернера Канцы**. Ён абгрунтоўваў прыярытэт структурна-сацыяльнага падыходу і неабходнасць вывучэння не індывідуальных з'яў, а "тыповых калектыўных феноменаў". Абапіраючыся на тэорыю індустрыяльнага грамадства, Канцы падкрэсліваў, што прамысловая рэвалюцыя на мяжы XVII1-XIX стагоддзяў разарвала бесперапыннасць гісторыі. З гэтага часу гісторыя перастала быць вынікам дзеяння асобных "драматычных персанажаў", а ператварылася ў ананімны сацыяльна-эканамічны працэс і вынік калектыўнай творчасці людзей.

Канцы заявіў, што варта адмовіцца ад укаранелай трохступеньчатай схемы перыядызацыі: антычнасць, сярэднявечча, новы час. Ён прапанаваў іншую схему трох сусветна-гістарычных эпох: дагістарычная эпоха прымітыўнай тэхнікі і сацыяльнай стагнацыі; якая пачалася каля шасці тысяч гадоў таму назад, эпоха высокіх культур, якія, аднак, мелі ў асноўным статычны характар; трэцяя стадыя пачынаецца ў сучасны перыяд індустрыялізацыі і з'яўляецца завяршэннем еўрапейскай і сусветнай гісторыі. Галоўнай заканамернасцю гісторыі Канцы абвясціў пераход ад аграрнага да індустрыяльнага грамадства, а тэорыю грамадска-эканамічных фармацый вызначыў як штучную схему.

Даследуючы месца і ролю аграрыяў у кайзераўскай імперыі другі прадстаўнік сацыяльнага напрамку ў гістарыяграфіі **Ганс-Юрген Кулі** прыйшоў да высновы аб тым, што юнкерска-буржуазны блок не быў згуртаваным і кансалідаваным, яго ўдзельнікі праследвалі ўласныя карыслівыя мэты. Эканамічнай асновай палітычнага значэння юнкерства заставалася ўсходне-эльбскі буйны маёнтак. Аграрыі захавалі свае прывілеі і мелі непрапарцыйнае для сельскага насельніцтва прадстаўніцтва ва ўрадава-бюракратычным апараце, войску, дыпламатычным корпусе. У рэйхстазе і прускім ландтазе аграрыі абапіраліся на магутную і стабільную групу дэпутатаў, таму магнаты цяжкай індустрыі пастаянна былі вымушаныя шукаць з імі кампраміснай дамовы. У той жа час Кулі ўстрымліваецца ад катэгарычнага сцвярджэння аб вызначальным значэнні юнкерства, паколькі пэўныя факты часцяком не пацвярджаюць гэтай высновы. Яны дакладна сведчаць толькі аб тым, што палітычная вага аграрыяў перавышала іх эканамічны патэнцыял. Толькі ў гады першай сусветнай вайны ўнутры "альянсу сталі і іржы" адбылася перагрупоўка ў карысць цяжкай індустрыі. Але агульная кансерватыўная скіраванасць блока заставалася нязменнай.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Адным з важных наступстваў павароту да сацыяльнай гісторыі стала зварот да гісторыі рабочага руху ў Германіі. Найважнейшым цэнтрам яго вывучэння з'явілася "Гейдэльбергскае рабочае супольніцтва па сучаснай сацыяльнай гісторыі". В.Канцы і яго супрацоўнікі паставілі задачу тэарэтычна абгрунтаваць і практычна паказаць працэс павольнай і пакутлівай інтэграцыі прамысловага пралетарыята ў капіталістычную грамадскую структуру. Канцы абгрунтавана падкрэсліваў, што ў кайзераўскай імперыі рашэнне рабочага пытання кіруючыя колы шукалі на шляхах рэпрэсій, а не ліберальных рэформаў. У выніку адбылося адчужэнне працоўных ад дзяржавы, якое вылілося ў раскол нямецкай палітычнай псвядомасці на буржуазна-нацыянальнау і пралетарска-сацыялістычную.

Гейдэльбергская школа дала ўласную тыпалагізацыю і міжнароднага рабочага руху, вылучыўшы англасаксонскі, расійскі і германскі тыпы. Ідэальнай мадэллю лічыцца англасаксонскі, які адрозніваюць прагматызм, слабы ўплыў ідэалагічных пастулатаў, эвалюцыйна-рэфармісцкі характар, павага парламентарнай сістэмы ўлады. Расійскі тып узнікае ва ўмовах адсталай і кансерватыўна-аўтарытарнай палітычнай сістэмы і пры слабой буржуазіі. Ён успрымальны да ідэалагічнай агітацыі сацыялістаў і стаіць на пазіцыях актыўнай рэвалюцыйнай барацьбы. Нямецкі тып займае як бы прамежкавае становішча паміж гэтымі двума крайнасцямі і таму больш супярэчлівы ўнутрана. Для яго характэрныя значнае адчужэнне ад буржуазнай дзяржавы і грамадствы, тэндэнцыя да стварэння арганізаванай і згуртаванай палітычнай партыі, дуалізм рэвалюцыйнай ідэалогіі і рэфармісцкай практыкі. Таму развіццё нямецкага працоўнага руху ішло больш складаным і супярэчлівым шляхам, у ім дзейнічалі розныя тэндэнцыі: рэфармісцкая і рэвалюцыйная, нацыянальна-лаяльная і інтэрнацыяналісцкая. Першую лінію праводзілі ў жыццё Ст. Борн, Ф. Ласаль, Э. Бернштэйн, другую - А. Бебель, В. Лібкнехт, К. Лібкнехт, Р. Люксембург. Пры гэтым слушна падкрэсліваецца, што германская сацыял-дэмакратыя ўяўляла, па сутнасці, адмысловую форму "нацыянальна-рэвалюцыйнага руху".

Адным з зыходных тэз школы з'явілася ідэя супярэчнасці тэорыі і практыкі ў нямецкай сацыял-дэмакратыі. Па гэтай інтэрпрэтацыі Маркс і Энгельс паўстаюць далёкімі ад жыцця і практычнай дзейнасці тэарэтыкамі, дрэнна знаёмымі з становішчам і настроямі нямецкіх рабочых у адрозненне ад Борна або Ласаля, цвярозых рэалістаў і практыкаў. Пераход СДПГ на марксісцкія пазіцыі і прыняцце Эрфуртскай праграмы тлумачацца рэакцыяй на выключны закон супраць сацыялістаў, які прывёў да адчужэння сацыял-дэмакратыі ад дзяржавы і яе пераходу на варожыя пазіцыі. У гэтым і складалася самая цяжкая памылка Бісмарка, на скарыстаўшага шанс прыцягнуць рабочых на бок улад.

"Уключэнне працоўных у нацыю" пачалося толькі з 1914 г. Шырокія пласты рабочых, якія не прывыклі да дзейнасці ва ўмовах дэмакратычнай сістэмы, лёгка ўспрымалі радыкальныя і экстрэмісцкія лозунгі злева і справа. Развіццё ішло да агульнага крызісу Веймарскай рэспублікі. Яе дзяржаўна-канстытуцыйны крызіс пагоршыўся крызісам эканамічным. Недасканалае плюралістычнае грамадства рухнула пад двайной надзвычайнай нагрузкай эканамічнага і палітычнага крызісаў.

Цэнтрам вывучэння нямецкага рабочага і сацыял-дэмакратычнага руху з марксісцкіх пазіцый стала школа, якая склалася да пачатку 1970-х гадоў у

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Марбургскім універсітэце. Вызначальнай рысай усіх прац марбурской школы з'яўляецца тэза аб тым, што найболей рашучым і паслядоўным носьбітам ідэй дэмакратыі, антымілітарызму і сацыялізму ў Германіі быў рабочы клас. Вылучаецца два розных перыяду развіцця нямецкага рабочага руху ў 1871-1914 гадах: пераходны ад даманапалістычнага капіталізму да манапалістычнага і перыяд імперыялізму. Характэрнай рысай другога перыяду марбургская школа лічыць інтэнсіўнае ўварванне юнкерска-буржуазнай дзяржавы ў эканоміку і стварэнне значнага дзяржаўнага сектара ў гаспадарцы. На мяжы XIX-XX стагоддзяў унутры буржуазіі ўтварылася два галоўных лагера – магнаты цяжкай і кіраўнікі лёгкай прамысловасці. Вядучую ролю пры вызначэнні палітыкі Германіі адыгрывалі манапалісты горана-металургічнай індустрыі. Буржуазія ў лёгкай, хімічнай і электратэхнічнай прамысловасці, прадукцыя якой у большай ступені была з’арыентавана на экспарт, адыгрывала ролю апазіцыі, гатовай у вызначанай меры пайсці на саюз з рэфармісцкай часткай сацыял-дэмакратыі супраць ультраправага картэля. Аднак з-за, класавай пазіцыі большасці членаў СДПГ і нерашучасці самой буржуазіі такога саюза не атрымалася. Наадварот, у наступным на агульнай платформе імперыялістычнай экспансіі ўзялі верх тэндэнцыі да збліжэння розных груповак нямецкай буржуазіі.

Найбольш значным прадстаўніком марбургскай школы з'яўляецца прафесар **Рэйнхард Кюнль**. Кюнль лічыць, што прыход Гітлера да ўлады быў абумоўлены тым, што галоўныя мэты панаваўшых у Германіі колаў супалі з мэтамі, абвешчанымі нацыянал-сацыялістамі. Але буржуазныя партыі не маглі стварыць сабе масавую базу, тады як НСДАП прыцягнула на свой бок шматмільённыя масы. Справа не столькі ў фінансавай падтрымцы манаполій, колькі ў комплексе фактараў, калі супалі "наступствы крызісу, агульныя ідэалагічныя традыцыі Веймарскай рэспублікі, асабліва моцны ўплыў правакансерватыўных сіл і дзейсная агітацыя нацыстаў". Закранаючы пытанне аб структуры нацысцкага панавання, Кюнль лічыць, што яно мела банапартысцкі характар, пры якім у Германіі 1933-1945 гадоў існаваў саюз двух у цэлым раўнацэнных партнёраў – нацыянал-сацыялістычнай партыі і старой прамыслова-арыстакратычнай эліты. Але сцвярджаць, што нацысты з'яўляліся агентурай буйнага капіталу, па справядлівым меркаванні Кюнля, было б відавочнай прымітывізацыяй праблемы. Капітал пачынае цікавіцца нацысцкім рухам сур'ёзна тады, калі ён дасягае масавага размаху і ператвараецца ў прыкметную палітычную сілу. Да гэтага ж нацызм уяўляе сабой аўтаномны рух дробнай буржуазіі і злучае ў сабе як антысацыялістычныя, так і антыкапіталістычныя памкненні і настроі. Таму варта выразна адрозніваць фашысцкія і дыктатарскія рэжымы, знешне шмат у чым падобныя, але па сутнасці сваёй цалкам розныя. Для Кюнля франкісцкая Іспанія, салазараўская Партугалія не былі фашысцкімі дзяржавамі, паколькі адчкрытая тэрарыстычная дыктатура не абапіралася там на масавы рух.

У 1970-я гады ўзнікла сацыяльна-крытычная школа. Яна абвясціла сваёй задачай "аналіз сацыяльных пластоў, палітычных формаў панавання, эканамічнага развіцця і соцыакультурных фенаменаў". Сацыяльная гісторыя ў гэтым пашыраным варыянце даследуе сацыяльныя структуры, працэсы і дзеянні, развіццё класаў, пластоў і груп, іх узаемаадносін і канфлікты. Пры гэтым пісаць яе

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

неабходна з крытычнага пункта гледжання. Вывучэнне грамадскіх з'яў прапаноўваецца на аснове тэорыі мадэрнізацыі. Пераход грамадства з традыцыйнага ў сучасны стан адбываецца шляхам рацыяналізацыі ўсіх сфер грамадскага жыцця.

Адным з буйнейшых прадстаўнікоў школы з'яўляецца **Юрген Кока**. Ён падкрэсліў, што ў гады вайны адбывалася ўзрастанне сацыяльна-палітычных супярэчнасцяў у Германіі, якое з "няўмольнай паслядоўнасцю" прывяло да рэвалюцыі 1918-1919 гадоў. Пры гэтым неабходна прыняць да ўвагі, што ў гады вайны расло адчужэнне рабочых не толькі ад дзяржавы, але і ад бюракратызаваных прафсаюзаў і СДПГ. Аўтар аргументаванне паказаў, як падчас войн унутры юнкерска-буржуазнага блока адбылася перастаноўка сіл на карысць узмацнення прамысловых элементаў, якія адцяснілі аграрную арыстакратыю на другі план. Пад уплывам індустрыяльных магнатаў апынуліся не толькі органы грамадзянскага кіравання ў рэйху, але і вярхоўнае камандаванне войска, якое сумесна з прамыслоўцамі распрацоўвала метады дзяржаўнага рэгулявання эканомікі. Але прынцыповай змены ў палітыцы германскіх кіруючых кругоў у сувязі з такой перастанооўкай сіл не адбылося. Рэвалюцыя стала наступствам не прайгранай вайны, а лагічным вынікам крызісу, які нарастаў па лініі: класавыя супярэчнасці - класавая напружанасць - класавы канфлікт.

Наступны буйны прадстаўнік сацыяльна-крытычнай школы Генрыхам **Аўгустам Вінклер** лічыць, што ў дні германскай рэвалюцыі кіраўніцтва СДПГ не здолела ўмацаваць асновы дэмакратычнай рэспублікі. Замест гэтага яно пайшло на саюз з рэакцыйным бюракратычным апаратам старой імперыі і контррэвалюцыйным афіцэрскім корпусам. Яно ўпусціла спрыяльны для правядзення радыкальных дэмакратычных пераўтварэнняў момант і чакала склікання Нацыянальнага сходу для надання сваёй уладзе і палітыцы легітымнага характару. У сходзе яны былі вымушаны скласці з буржуазнымі партыямі кампраміс. Вінклер зыходзіць з пастулату аб тым, што перадумоў для сацыялістычнай рэвалюцыі ў Германіі не было. Таму саюз сацыял-дэмакратыі з камуністамі быў практычна немагчымым, тым больш што кампартыя не мела масавай базы і ўплыву ў краіне, а яе радыкальна-сацыялістычныя патрабаванні толькі аслаблялі левыя сілы і замацоўвалі іх раз'яднанасць.

Аналізуючы дзейнасць кампартыі Германіі, Вінклер грунтоўна паказаў сектанцкія памылкі камуністаў і негатыўны ўплыў Камінтэрна на яе дзейнасць. Ён робіць выснову аб тым, што пасля адхілення Камінтэрнам ад кіраўніцтва партыяй Паўля Леві яна перастала быць самастойнай і ў наступным дзейнічала строга па ўказаннях Крамля, які імкнуўся ажыццявіць у Германію экспарт сацыялістычнай рэвалюцыі. Пературэнне КПГ у партыю сталінісцкага таталітарнага тыпу, варожую Веймарскай рэспубліцы, унесла прыкметны ўклад ў расхістванне дэмакратычных асноў. І ва ўмовах нарастання фашысцкай небяспекі ў 1930-1933 гадах кампартыя, як лічыў Вінклер, не адмовілася ад тэорыі сацыял-фашызму, дапускаючы стварэнне адзінага рабочага фронту толькі знізу. Больш таго, шэраг прыводных у даследаванні фактаў (абранне прэзідэнта Германіі ў 1925 г., рэферэндум па пытанні аб роспуску прускага ландтага ў 1931 г., забастоўка

транспартнікаў Берліна ў 1933 г.) паказвае, што кампартыя і нацыянал-сацыялісты ў гэтых і іншых выпадках дзейнічалі сумесна як саюзнікі.

У сацыяльна-крытычную школу ўваходзіць і адзін з лідэраў заходнегерманскіх спецыялістаў па творчасці Макса Вэбера і праблемам імперыялізму **Вольфганг Момзен**. Па Момзену імперыялізм - гэта, перш за ўсё, следства празмернай энергіі еўрапейскіх грамадстваў у эканамічнай, палітычнай і ваеннай сферах, але не ўласцівая гэтай сістэме неабходнасць. Імперыялістычная экспансія была выкліканая да жыцця тэхналагічнай і эканамічнай перавагай індустрыяльных дзяржаў, якім сталі цесныя ўласныя межы. Спрыяла гэтаму і імкненне традыцыйных даіндустрыяльных пануючых эліт захаваць сваё становішча шляхам актыўнай знешняй экспансіі. Спецыфічна эканамічныя інтэрасы буржуазіі, несумнеўна, згулялі ў кожным пэўным выпадку вырашальную, але не абсалютную ролю. Матывы, якія хаваліся за імперыялістычнай палітыкай, былі вельмі разнастайныя і выяўлялі інтэрасы розных сацыяльных груп і класаў. Імперыялізм, па Момзену, бывае двух розных тыпаў – рэакцыйны і гістарычна прагрэсіўны. Першы ажыццяўляе адкрыта гвалтоўную захопніцкую палітыку. Другі ажыццяўляе транснацыянальны фінансавы капітал, нацэленым не на войны, а на міжнароднае супрацоўніцтва і кааперацыю.

Лідэрам сацыяльна-крытычнай школы выступіў **Ганс-Ульрых Велер** (1931 г. н.), які стварыў лагічную і скончаную канцэпцыю нямецкай гісторыі XIX - першай паловы XX стагоддзяў. Яна выкладзеная ў трох кнігах "Бісмарк і імперыялізм" (1969), "Ачагі крызісаў кайзераўскай імперыі" (1970) і "Германская імперыя, 1871 - 1918" (1973.).

Імперыялізм бісмаркаўскага перыяду, звязаны аўтарам з каланіяльнымі захопамі, нельга растлумачыць чыста эканамічнымі прычынамі. Трэба разглядаць яго ў святле таксама сацыяльных, палітычных і ідэалагічных фактараў, г. з. як функцыю не толькі знешняй, але і ўнутранай палітыкі. Імперыялізм Велер тлумачыць як сацыял-імперыялізм, як стратэгію і сродак абарончай стабілізацыі панавання, каб вырашыць унутраныя сацыяльныя супярэчнасці і канфлікты не карэннымі рэформамі, а перакладам інтэрасаў і энергіі ў кірунак зненяй экспансіі. Фактычны матэрыял, прыведзены ў кнізе, сведчыць хутчэй не аб мэтанакіраванай сацыял-імперыялістычнай стратэгіі адцягнення, а аб супярэчлівым спалучэнні эканамічных, замежнапалітычных меркаванняў, ды і аб чыста выпадковых фактарах.

Аўтарытарная сістэма ўлады, якая склалася пры Бісмарку, замацавала вядучыя пазіцыі і вызначальны ўплыў за буйнымі аграрамі. Вынікам з'явілася, як падагульніў Велер, аб'ектыўная няздольнасць кайзераўскай імперыі да неабходнай мадэрнізацыі, што і абумовіла яе ўнутраную слабасць і крушэнне. Найбольш важным элементам канцэпцыі Велера стала правядзенне выразнай лініі пераемнасці гісторыі Германіі ад адукацыі імперыі на кансерватыўнай платформе да нямецкага фашызму. Ён даказваў, што сілы, якія прывялі Веймарскую рэспубліку да згубы, а нацыянал-сацыялістаў - да ўлады, сфармаваліся і ўзмацніліся яшчэ ў перыяд кайзераўскай манархіі. Такім чынам, шлях развіцця ад Бісмарка да Гітлера вызначылі ў першую чаргу элементы даіндустрыяльнага грамадства, якія перашкодзілі ўсталяванню ў краіне сістэмы масавай сацыяльна-

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

палітычнай парламентскай дэмакратыі. Велер акрэсліў занадта цвёрдую лінію пераемнасці з элементамі фатальнай непазбежнасці нацызму. Своеасаблівасць Германіі, па яго канцэпцыі, вызначылася тым, што ў ёй на мяжы новага часу так і не адбылося паспяховай буржуазнай рэвалюцыі. З-за гэтага краіна стала адставаць у сваім развіцці, падвяргацца ўсё больш узмоцненаму знешняму ціску і ператварылася ў аб'ект сусветнай палітыкі. Вялікае намаганне для рыўка наперад было прадпрынята толькі пасля катастрафічнага разгрому, нанесенага германскім дзяржавам Напалеонам.

Грунтоўны крытычны аналіз канцэпцыі Велера даў гісторык **Томас Ніпердай**. Навука, падкрэсліў Ниппердай, павінна паказаць, што адбылося ў мінулым і чаму здарылася менавіта так, а няйначай. У кожны гістарычны момант існуюць альтэрнатыўныя магчымасці. Не варта ператвараць падзеі 1933 г. у мерку адзнакі ўсёй нямецкай гісторыі. Ён прызнаў пераемнасць развіцця, але пераканаўча заявіў, што нельга тлумачыць больш ранняе з таго, што адбылося пазней. Была несумнеўная лінія пераемнасці ад Бісмарка да Гітлера, але гэта толькі адна сярод іншых, хай і тая, якая рэалізавалася. Неправамерна адкідаць іншыя лініі, у прыватнасці, лінію ліберальна-дэмакратычную, якая ішла ад прускіх рэформаў пачатку XIX ст. праз рэвалюцыю 1848-1849 гадоў да Веймарскай рэспублікі і, нарэшце, да ФРГ. Гісторык павінен падыходзіць да мінулага не з прадузята-палітычнага пункта гледжання, а з пазіцыі гістарычнай аб'ектыўнасці, якая была адным з краевугольных камянёў нямецкага гістарызму. Таму, Ніпердай і іншыя прыхільнікі ўжывання мадэрнізаваных прынцыпаў гістарызму і ўмеранага варыянту сацыяльнай гісторыі выступілі з пазіцый неагістарызма.

Яркім творам неагістарычнай літаратуры з'явілася фундаментальная біяграфія Бісмарка, створаная прафесарам **Лотарам Галлеем.** Бісмарк намаляваны як выключна прагматычны цынік, ізаляваны ад усіх палітычных груп і плыняў. Тое, што завуць працэсам мадэрнізацыі, звязана ў Германіі з асобай Бісмарка, які ўсвядоміў гістарычны характар эпохі, якая патрабавала гвалтоўных змен. Таму, распачаты ў 1866 г. пасля разгрому Аўстрыі перыяд Бісмарка як творцы гісторыі скончыўся, па меркаванні Галя, ужо ў канцы 1870-х гадоў, хоць ва ўладзе ён заставаўся яшчэ два дзесяцігоддзя. Прычына гэтага ў тым, лічыў аўтар, што да 1879 г. Бісмарк прыйшоў да высновы аб непажаданасці і небяспецы для Германіі і Прусіі, ды і сябе самога, любых новых змен. Уся яго наступная дзейнасць была таму накіраваная на захаванне і ўмацаваннеіснаваўшага стану рэчаў. На арэну выступіла новае індустрыяльнае грамадства, і канцлер апынуўся ўжо не ў стане зладзіцца з тымі сіламі, якія ён жа сам выклікаў да жыцця.

Імкненне вярнуць у гісторыю чалавека, адбілася ў з'яўленні кірунку, вывучаючага гістарычную штодзённасць, жыццё маленькага чалавека, як галоўнай дзеючай асобы гісторыі. Агульнай рысай гэтых прац з'яўляецца іх чыста эмпірычны характар, адмова ад якія-небудзь абагульненняў і высноў тэарэтычнага плану. Выгодна адрозніваецца ў гэтым стаўленні падрыхтаваны пад кіраўніцтвам **Марціна Брошата** шасцітомнік "Баварыя ў часы нацыянал-сацыялізму" (1977-1983). У ёй паказаная аб'ёмная панарама, якая сведчыць аб тым, што далёка не ўсё насельніцтва Баварыі падтрымлівала нацысцкі рэжым, што сярод людзей было вельмі распаўсюджанае пачуццё незадаволенасці ўмяшаннем нацысцкіх улад у

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

асабістае жыццё, у царкоўныя справы, у мір мастацтва і навукі. Непрыманне фашысцкай сістэмы вагалася ад актыўнага арганізаванага або індывідуальнага супрацiву да ўнутранага непадпарадкавання і праяў нонканфармізма. На матэрыялах паўсядзённага жыцця пацверджаны выснова аб тым, што найбольш упартае супраціленне рэжыму аказвалі працоўныя. Засталося чужым нацысцкай прапагандзе і большасць баварскага сялянства ў сілу імунітэту да светапогляднай фразеалогіі, абыякавасці да грамадска-палітычнага жыцця і ўплывы каталіцкай царквы.

У 1990-я гады ў рамках сацыяльнай гісторыі ў Германіі ажыццяўляецца шэраг буйных навуковых праектаў. Адзін з іх – "Гісторыя рабочых і рабочага руху ў Германіі з канца XVIII ст." пад кіраўніцтвам **Герхарда Аўгуста Рытэра**. У рамках пректа выдадзена фундаментальная праца Г. А. Рытэра і К. Тэнфельдэ "Рабочыя ў кайзераўскай Германіі 1871-1914" (1992). У ім упершыню ўдала і арганічна спалучаюцца сацыяльная гісторыя рабочага класа з палітычнай гісторыяй яго арганізацый – партый і прафсаюзаў. Замест марксісцкай легенды аб сусветна-гістарычнай місіі пралетарыяту аўтары паказалі рэальны жыццёвы мір працоўных і іх арганізацый, цалкам розную ментальнасць і гістарычны лёс асобных катэгорый рабочага класа, яго ўздзеянне на фарміраванне сучаснай сацыяльнай дзяржавы і яе рэгулюемай рынкавай эканомікі. Рабочыя ў гэтай кнізе бяруцца ў шырокім сэнсе, не толькі фабрычна-завадскія, але і асобы, занятыя ў рамястве і сельскай гаспадарцы, у прыслузе, гэта значыць можа быць дакладней было бы казаць не аб рабочых, а аб людзях наёмнай фізічнай працы.

4. Тэма нацызму стала адным з цэнтральных сюжэтаў гістарыяграфіі ФРГ. Адным з першых буйных даследаванняў, якія адрадзілі паняцце фашызму, стала кніга **Эрнста Нольтэ** "Фашызм у яго эпоху" (1963). Ён лічыў, што, улічваючы правадырскі прынцып фашысцкай ідэалогіі, адзіная надзейная крыніца для разумення і тлумачэнні гэтай з'явы – прамовы і творы фашысцкіх лідэраў. Пры разглядзе праблемы зараджэння фашызму Нольтэ высунуў формулу: "Фашызм – гэта антымарксізм", з чаго лагічна вынікала выснова, што не будзь сацыялістычнай рэвалюцыі ў Расіі, не было б у Еўропе і фашызму. Ён заявіў, "што капіталізм з'яўляецца глебай фашызму, але высадкі прарастаюць толькі тады, калі ёсць занадта вялікая доза марксісцкага ўгнаення". Разумеючы фашызм як чыста ідэалагічную з'яву, Нольтэ паспрабаваў распрацаваць яго тыпалогію ад найнізкай аўтарытарнай прыступкі праз ранні фашызм і аформіўшыся фашызм да вышэйшага – радыкальнага фашызму або таталітарызму. Нольтэ стварыў ідэальна-тыповую мадэль фашызму, вылучыўшы ў якасці засноўвалых элементаў шэсць яго рыс: антымарксізм, антылібералізм, прынцып правадырства, стварэнне партыйнага войска, антыкансерватыўныя мадэрнісцкія тэндэнцыі, імкненне да таталітарнага панавання.

Значны уклад у даследаванне фашызму занёс **Карл Дытрых Брахер**. Выкладзеная ў шэрагу прац канцэпцыя Брахера зыходзіць не з ізаляванай трактоўкі фашызму, а разглядае яго ў кантэксце ўсёй эпохі. Рухаючыя яе сілы Брахер знаходзіць у дэмакратыі, сацыялізме і нацыяналізме. У гэтым трыкутніку сканцэнтраваліся ўсе тэндэнцыі грамадскага развіцця пасля першай сусветнай вайны. Ён справядліва лічыць, што вайна з'явілася фактычным завяршэннем XIX

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

ст. і вызначыла як рэвалюцыі, так і дыктатуры новага тыпу, невядомыя ў мінулым. Два рухі-антыподы: камунізм і фашызм паставілі пад пытанне само існаванне старога еўрапейскага грамадства і яго культуры. У спустошаных вайной дзяржавах – Італіі і Германіі паднімаецца нацыяналістычна-аўтарытарная хваля, рэвалюцыйная па агульнагістарычнай сутнасці, бо яна была накіраваная на знішчэнне ліберальна-дэмакратычнага парламентарызму. У Германіі парламентарная дэмакратыя апынулася асабліва слабой з-за глыбокага разладу грамадскіх сіл, якія не здолелі адаптавацца ў гэтую сістэму.

Брахер падкрэсліў, што мэты нацыстаў вызначалі іх блізкасць да рэакцыйнага кансерватызму, якая і прывяла іх да перамогі. Ён пярэчыў супраць тэзісу аб фашызме як інструменце манапалістычнага капіталізму, але паказваў, што яшчэ да прыходу да ўлады ўсталяваліся цесныя сувязі паміж буйнымі прамыслоўцамі і нацыянал-сацыялістычнай партыяй. Пасля 1933 г. эканамічная палітыка рэгламентацыі не толькі не тармазіла працэс канцэнтрацыі ў эканоміцы, але, наадварот, дзяржаўная машына дзейнічала ў інтэрасах і на карысць буйной індустрыі. Аднак простым і прамалінейным гэты працэс не быў. Разглядаючы гібель Веймарскай дэмакратыі, Брахер асоба падкрэсліў фатальную ролю прэзідэнцкіх кабінетаў на апошняй стадыі існавання рэспублікі. Ён аспрэчыў распаўсюджанае меркаванне аб Брунінгу як абаронцу канстытуцыі і зрабіў выснову, што яго кабінет падрыхтаваў працэс "аўтарытарных змен", з якой былі згодны шырокія кругі буйной буржуазіі, кіраўнікі рейхсвера і сам прэзідэнт Гіндэнбург, які "прывёў краіну да аўтарытарнай сістэмы". Асобовы фактар высунуты аўтарам на пярэдні план у справе ўсталявання фашызму.

У 1973 г. выйшла фундаментальная біяграфія Гітлера, створаная вядомым публіцыстам **Іаахімам Фестам.** Фест выявіў сябе сапраўдным майстрам псіхалагічнага аналізу, але практычна абыйшоў маўчаннем сацыяльную прыроду фашызму як агульнай з'явы. Узаемаадносіны нацыстаў з фінансава-прамысловымі кругамі абмяжоўваюцца апісаннем асабістых кантактаў фюрэра з магнатамі Рура і Рэйна. Гітлер у кнізе Феста прадстаўлены як асоба, найбольш поўна ўвасобіла інтэрасы, забабоны і светаадчуванне нямецка-аўстрыйскага дробнага буржуа. Але яго жахлівая па маштабе воля да ўлады абумовіла ўсталяванне нацысцкай дыктатуры і прадэманстравала "дзіўную сілу ўплыву асобы на гістарычны працэс". Фест тлумачыць чалавеканянавісніцкую палітыку Гітлера фанатызмам фюрэра, нязломнай верай у сваё прадвызначэнне, вынікаючай у сваю чаргу з псіхілагічных асаблівасцей яго асобы.

У пачатку 1980-х гадоў вызначылася тэндэнцыя да вывучэння фашызму менавіта як сацыяльнай з'явы. У сувязі з гэтым пачасціліся спробы вызначыць, ці быў ён мадэрнізатарскай, або кансерватыўнай сілай? Ці існуе агульная з'ява фашызму або толькі яго асобныя нацыянальна-пэўныя тыпы?

Даследуючы гэтыя праблемы, Г.А.Вінклер прыйшоў да высновы аб тым, што фашызм перамог у тых краінах, дзе склаліся своеасаблівыя акалічнасці, вынікаючыя шмат у чым з іх мінулай гісторыі. Усе гэтыя краіны ў свой час спазніліся ў развіцці, таму працэс пераходу ад капіталізму вольнай канкурэнцыі да ўтварэння і панавання манаполій прыняў тамака фарсіраваны характар. Выбітыя з каляіны традыцыйнага звыклага існавання, сярэднія пласты не паспелі адаптавацца

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

да новых умоў і сталі надзвычай успрымальнымі да радыкальных лозунгам і варожымі да ліберальна-парламенцкай сістэмы кіравання. У грамадстве захавалі ўплыў моцныя даіндустрыяльныя групы зямельнай арыстакратыі, вайскоўцаў і бюракратыі, сталыя саюзнікамі кансерватыўных магнатаў цяжкай прамысловасці і фашысцкіх рухаў у іх барацьбе супраць парламентарызму і дэмакратыі. Слабая парламенцкая сістэма ў гэтых краінах не магла забяспечыць стабільнасць у грамадстве, што вяло да нарастання незадаволенасці. Пачуццё нацыянальнага зневажэння з прычыны прайгранай вайны (Германія) або выкрадзенай перамогі (Італія) стварала спрыяльную глебу для экстрэмісцкага нацыяналізму. Вялікая роля ў гэтым прыналежыла таксама ўдзельнікам вайны, якія не змаглі вярнуцца да звычайнага мірнага жыцця і занеслі ў грамадства дух мілітарызму і гвалту.

Такім чынам, у тых краінах, дзе феадальна-абсалютысцкая спадчына і перажыткі былі ліквідаваныя яшчэ ў першай стадыі прамысловага перавароту, перадумовы шырокіх фашысцкіх рухаў былі вельмі абмежаваныя. Таму, розныя шляхі выхаду з найвялікшага эканамічнага крызісу 1929-1933 гадоў былі абумоўленыя не самім крызісам, а розным гістарычным мінулым гэтых дзяржаў. Адгэтуль Вінклер робіць выснову аб тым, што "ўмовы ўзнікнення фашызму звязаныя з феадалізмам і абсалютызмам прынамсі, настолькі ж, што і з капіталізмам".

Сама фашысцкая вярхушка ўяўляе з сябе кліку дэкласаваных авантурыстаў, якія маніпулююць па сваім меркаванні абдуранымі масамі і навязваюць сваю волю традыцыйным элітам. Вінклер лічыць, што ў Гітлеру своеасабліва перапляліся тры сацыяльных грамадскіх тыпы. Гэта быў дробны буржуа, прасякнуты духам германскага нацыяналізму і антысемітызму. У псіхалагічным ракурсе ён увасабляў тып чалавека, які ненавідзеў буржуазнае грамадства ў сілу свайго люмпенскага існавання, але адначасова прагнуў не толькі быць прызнаным у гэтымсвеце, але і загадваць ім. Нарэшце, гэта быў удзельнік вайны, пасля якой ён апынуўся назаўжды атручаным ядам мілітарызму. Стратэгічныя мэты нацызму, зрабіў заключэнне Вінклер, не былі прадыктаваныя пэўнымі эканамічнымі інтэрасамі ні буйнага капіталу, ні сярэдніх пластоў. Хоць ідэалогія нацыянал-сацыялізму мела сярэднесаслоўныя карані, палітычныя мэты кіраўнікоў фашысцкага руху не выяўлялі нічыіх інтэрасаў, акрамя сваіх уласных. А паколькі гэта была група дэкласаваных элементаў, то праблема сацыяльнай прыроды нацызму пазбаўляецца сэнсу наогул.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ